

KORUNK

Korunk
AZ ÖTVENEGYEDIK ESZTENDŐ •
TANULMÁNYOK A RÉGI ÉS ÚJ
KORUNKRÓL • A TUDOMÁNYOS
KÖNYV: MUNKAESZKÖZ • A PÁ-
LYAKEZDŐ KEMÉNY ZSIGMOND
ESZMERENDSZERE • AZ ENSZ-
ALAPOKMÁNY ÉS A VILÁG MAI
VALÓSÁGA • KELL-E A DIÁK-
SZÍNJÁTSZÁS? • BRÂNCUȘI ÉS
A MODERN SZOBRÁSZAT FOR-
MANYELVE • FÖLDKÖZÖSSÉG
ARANYOSSZÉKEN • UTÓSZÓ A
POLITIKATUDOMÁNYHOZ • • •

1976•1-2

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

- GALL ERNŐ • Az ötvenegyedik esztendő 1
RÁCZ GYÖZŐ • Képzőművészetelméleti kérdések a népfronti Korunkban 5
KÖLLŐ KAROLY • A Korunk és a román irodalom 12
TÓTH SÁNDOR • A Korunk (1926—1940) szemrevétele 16
KOVÁCS JÁNOS • A kezdeti Korunk és Babits 26
* * * A tudományos könyv: munkaeszköz 30
TUDOR DRĂGANU—ION DELEANU • Kettős jellegű párt- és állami szervek (Konzultáció) 45
SZILÁGYI ISTVÁN • Tűnődés egy lélek hadiállapotán 48
BRETTER GYÖRGY • Szilágyi István bizonyára regényt írt 54
KATONA ADÁM • „A tények okainak és az események értelmének megtalálása a cél” (A pályakezdő Kemény Zsigmond eszmerendszere) 57
MÉLIUSZ JOZSEF • Hazahozunk egy költőt 67
REITER RÓBERT • Misztikus vers, Súlyos emberi sorok, Felejtethetlen az idő..., Nem nevezhetlek..., Jeromos (versek) 68
BEKE GYÖRGY • Avantgarde, néptestvériség, nemzeti felelősség (Beszélgetés Sóni Pállal) 71
* * * Bráncuși és a modern szobrászat formanyelve 78
KÁNYADI SÁNDOR • Nomádok, Arany Jánosra gondolva, Szürkület (versek) 80
SZILÁGYI DOMOKOS • Törpe ecloga (vers) 80
LASZLOFFY ALADÁR • Oda, A folytatás (versek) 82
HORVÁTH ISTVÁN • Hol feledtem el a szívdobbanást?, Szeptember (versek) 82
HERVAY GIZELLA • Itt, Kettévágva, Otthon, Dialektika (versek) 83
KÁDÁR JÁNOS • Látod..., Lehet (versek) 83
VÁRI ATTILA • Éjszakai monológ 84
MARKÓ BÉLA • A fiúvá változott szarvas (vers) 89
HADHÁZY ZSUZSA • Ringató (vers) 89
CHRISTOPHER ALEXANDER • A város nem fa (Bitó János fordítása) 90

JEGYZETEK

- KÁNYADI SÁNDOR • Kacsó Sándor 99
* * * Tribuna — 1000 99
BALOGH EDGÁR • Kalotaszegi gond (Hozzászólás Csépi Sándor filmriportjához) 100
KANTOR LAJOS • Művészek közelről 101
* * * Az utolsó fellépés 102
BORGHIDA ISTVÁN • Vermeer büvőkörében 103

FÓRUM

- * * * Milyen legyen a Korunk? (Ankét — Balogh Edgár, Egyed Péter, Horváth Andor, Sütő András és Villányi Tibor válaszai) 106
BALLA ZSÓFIA • „Új időknek új dalaival” 112

NEMZETKÖZI ÉLET

- MĂRȚIAN I. NICIU • Az ENSZ-Alapokmány és a világ mai valósága 114

(Folytatás a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTÓTTA Dienes László (1926) — Szerkesztette Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz György
Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

NAGY IMRE: GAAL GÁBOR (1936)

SZERVATIUSZ JENŐ: KÖMIVES KELEMEN BALLADAJA (1973)

Az ötvenegyedik esztendő

A Korunk megalapításának évfordulóján gondjaink és gondolataink az ötvenegyedik s az utána következő éveknak szólnak. Múlt, jelen és jövő nemzedékeket elválasztó és összekötő áradásában az elődök emléke előtt tisztelgünk, mai és holnapi olvasóinkat köszöntjük. Históriainkat faggatva is a jövőt kémeleljük azzal az önelemző kritikai szigorral, amely nélkül minden remény illúzióvá, minden változásra, változtatásra irányuló szándék tehetetlen óhajjá torzul.

Fél évszázad egy folyóirat életében is olyan kor, amelyről már túlzás nélkül el lehet mondani, hogy történelmi. A Korunk esetében ez a megállapítás annál inkább érvényes, mert az első szám megjelenése óta eltelt öt évtized igazán nem szűkölködött sem katasztrófákban, sem kecsegtető győzelmekben. Nem volt híján az egyén s a közösség létét gyökeresen megváltoztató fordulatoknak, és ebben a páratlan történelmi metamorfózisban a lap s a szerkesztők és a munkatársak sorsa szükségszerűen viszontagságos, megpróbáltatásokkal teli volt.

Az 1926 és 1976 között eltelt idő tulajdonképpen két szakaszt ölel fel. Az első tizenöt év (1926—1940) után (záróaktusát Gaál Gábor folyóiratának betiltása jelentette) a Korunk szerkesztése tizenhét éven át szünetelt. Nem szűnt meg viszont hagyatékának szellemi kisugárzása, s így amikor — már a nagy Szerkesztő nélkül — a lap új folyama 1957-ben megindult, ez az örökség továbbfejlesztésre ösztönző előzményként szolgált azoknak, akik immár közel húsz éve hónapról hónapra juttatják az olvasóhoz a régi emlékeket is idéző narancssárga fedőlapú szemlét.

A folytonosság s a diszkontinuitás egységében elgondolt Korunk szerkesztői úgy tekintenek vissza a megtett útra, hogy tanulságokat tudatosítva készüljenek fel az előttünk várakozó évek jövőteremtő tennivalóira. Nagy segítséget kaptak ebben a lap funkcióját, eszmei alakulását, pályájának különböző állomásait értelmező kutatóktól is. Önéletrajzok, emlékiratok, tanúvallomások járultak hozzá annak az értékelésnek a megfogalmazásához, amely a Korunkot *a romániai magyar művelődés legszámottevőbb haladó szocialista hagyományának, e kultúra maradandó teljesítményének* minősíti.

Az évforduló távlatában jól kivehető a Korunk szerepe a romániai magyarság önismeretében és útkeresésében. Alkotó marxizmus, szövetség a román demokrácia erőivel, alapvető tájékozódás az ország valósága felé, Kelet-Európa népeinek barátsága, nyitottság a világ felé — íme, a szerkesztői hitvallás főbb motívumai. Érvényességüket a történelmi idő szavatolta.

Az egész múlttal azonosulva, emeljük ki a népfronti szakaszt, amelyben az antifasiszta lapcsinálás nagy erényei e koncepció szerint teljesedtek ki, hogy máig serkentő erővel valósítsák meg a nemzetiségi lét szempontjából oly fontos dialógust minden haladó-népi áramlattal. Ez a szintézis fokozta fel jelentékeny mértékben a lap hatékonyságát.

Kétségtelen, hogy a lap eszmei alakulásának ez a tetőzése — lényegében — annak a pártirányításnak köszönhető, amely — a főszerkesztő s több vezető munkatárs közvetítésével — a szektáriánus beidegződések felszámolását, az ország népi valóságának feltárását, a haladó román tudósokkal, írókkal és publicistákkal való együttműködés elmélyítését sugallta.

Ez az irányítás egyben következetes támogatás volt a folyóirat életének minden vonatkozásában. Az RKP szellemében szerkesztett Korunk a népfrontpolitika

hatékony szócsovévé vált a romániai magyar értelmiség s a fejlett kétkezi dolgozók körében.

Az elkerülhetetlenül eszményítő sommázás persze nem feledtetheti a melléfogásokat, a viszonylagos értékű teljesítményeket vagy a mindenkori konkrét lehetőségekkel összefüggő hiányosságokat. Az érdemek hangsúlyozása sem sugallhat valaminő kizárólagosságot. Nem indokolhatja más értékek lekicsinylését vagy tagadását. A Korunk-kutatás csak abban az esetben válhat valóban gerjesztővé művelődésünkben, ha minden szűkkeblűségtől mentesen tárja fel a nemzetiségi realizmus jegyében szövődő termékenyítő kölcsönhatásokat egy marxista folyóirat és más demokratikus szemléletű lapok, humanista elkötelezettségű alkotók között.

Kitűnő alkalom az évforduló arra, hogy árnyaltabban mutassuk be a lap hányatott történetének néhány fejezetét. Az indulásnál segítőkész nyújtó kortársak hibelt érdemlő visszaemlékezései alapján például nagyobb hangsúlyt kell kapnia Dienes László lapalapító és szerkesztői munkásságának, mint ahogyan finomításra szorul az 1926—1929 és az 1929—1940 közötti szakaszok egymáshoz való viszonyulásának elemzése.

És végül, de nem utolsósorban megoldásra vár a feladat, hogy újabb adalékokkal, újabb szempontokkal gazdagítsuk a régi Korunknak a kommunisták vezetete harcban vállalt szerepéről kialakított képet. Pontosabban kell megjelölnünk a lap helyét és hivatását mind az ország demokratikus kulturális-ideológiai arcvonalán, mind tágabb nemzetközi összefüggésekben.

A lap tevékenységében jelzett hiátus csak részben volt a kényszer következménye. Ismeretes, a felszabadulás után maga Gaál Gábor halasztotta el a Korunk feltámasztását, hogy helyette szélesebb olvasórétegek számára hozzáférhető, mozgékonyabb irodalmi-kulturális hetilapot, az *Utunkot* indítsa meg. Választásában több tényezővel számolt. Elsőbbséget biztosított a kibontakozó művelődési forradalom halasztást nem tűrő igényeinek, s tudomásul kellett vennie, hogy a megtizedelt régi gárda utánpótlása még nem nőtt fel. Realista döntése azonban nem jelentett végleges lemondást az életművének tekinthető folyóiratról. Corneliu Codarcea-hoz intézett egyik levelében írta: „Idővel mindenesetre a Korunkot is fel fogom újítani, ahol szélesebben és mélyebben lehet országunk, társadalmunk és művelődésünk kérdéseivel foglalkozni.“

1957-ben nem csupán a Korunk újraindítását sarkalló társadalmi rendelés vált sürgetőbbé, hanem megjelent a porondon az a nemzedék is, amely a régi munkatársakkal együtt már vállalkozhatott a hazai magyar tudományosság rangos fórumának fenntartására. Így jöttek létre a nélkülözhetetlen tárgyi és anyagi feltételek, így született meg tizenkilenc évvel ezelőtt — a Román Kommunista Pártnak a nemzeti kérdésben alkalmazott politikája eredményeként — a Korunk új folyama.

Szerkesztői „az új humanizmus őrhelyén“ fogalmazták meg programjukat, s tudatosítani kívánták: törekvéseiket az a meleg áramlat élte, amely az első számot követő időben a marxizmus reneszánszaként vált az utolsó másfél évtized szellemi életének biztató távlatokat nyitó, régóta szunnyadó alkotó energiákat felszabadító tendenciájává. Az új Korunk vitorláit a különféle tilalmak alól mentesülő tudományágak (szociológia, antropológia, etika, kibernetika, genetika) friss szeleduzzasztotta, szerzőit pedig egy szocialista nemzetiség jelene és jövője iránt kialakított szenvedélyes elkötelezettség fűti.

Gaál Gábor annak idején azt tervezte, hogy az új Korunkot román tudósokkal, publicistákkal való együttműködésben hívja életre. A hajdani legendás „román szám“ élő örökségével együtt, ez a szándék bennünket is — benső meggyőződésből fakadó — kötelességként vezérel. Annak a felismerésnek és felelősségnek a jegyében vált szerkesztői gyakorlatunkká, hogy céljainkat csak az egész országot

átható közös erőfeszítések során valósíthatjuk meg. Egy páratlan dinamikájú átalakulás részeseként valljuk és vállaljuk a régi krédót: a román nép s az együtt-élő nemzetiségek testvériségét.

Program és szándék nem mindig esik egybe a mindenben tényleges teljesít-ménnyel. A mérleg az új Korunk esetében sem mentes a „tartozik” rovatától, s ez a megállapítás mégsem készletet rezignációra, mert a hibák és fogyatékoságok tu-datosítása a munkánkkal szemben amúgy is táplált egészséges elégedetlenséggel együtt önmagunk szüntelen meghaladására sarkall. Ebben a törekvésben merítünk erőt az elért eredményekből, a hazai s a külföldi kedvező visszhangból. Kétsége-ten, hogy az új folyam számai hatékonyan hozzájárultak ahhoz, hogy a köztudat-ban a modern társadalom- és természettudományos gondolkodás meghonosodjék, művelődésünk pedig egy jól tagolt, sokoldalú, korszerű kultúra irányában fejlőd-jék. Ösztönözni óhajtottuk a magyar nyelvű tudományos publicisztikát. Az iroda-lom s általában a művészet berkeiben a gondolatiságot, a tartalmi-formai újítást bátorítottuk. Reméljük, emlékezetesek maradnak a hazai magyar művelődés egy-egy ágának, problémakörének szentelt számaink, a korszerű történelmi tudat ki-munkálásában a sajátos, különösképpen pedig a közös szabadságharcos hagyomá-nyok feltárásával vettünk részt. Segítséget nyújtottunk a vidéken élő értelmisé-gieknek, hogy az információrobbanás körülményei között lépést tartsanak. A tájé-koztatást azonban a filozófiai általánosítás, a szintetikus világszemlélet szintjére igyekeztünk emelni, hogy aztán valaminő visszacsatolással a konkrét feladatvállalás, a helyállás erkölcsét, illetve gyakorlatát támogassuk.

Tíz évvel ezelőtt, amikor a negyvenedik évfordulón első mérlegünket készi-tettük, az elemzés ismérveként a lap *funkcionalitását* fogadtuk el. A félévszázados jubileumon sem találhatunk tárgyilagosabb-hatékonyabb kritériumot, s ehhez a szemponthoz már csak azért is ragaszkodnunk kell, mert jövő terveink megalapo-zásában is eligazítónak érezzük. Józan helyzetfelmérésre, szerénységre, a külön-böző olvasókatégóriák részéről jelentkező elvárások tanulmányozására, egyeztetésére ösztökél. Biztos nyomravezető a hibák és mulasztások felderítésében, ugyanak-kor azzal az elönnnyel rendelkezik, hogy a merészebb anticipációkat is serkenti. Persze, nem könnyű annak a megítélése, hogy egy adott helyzetben és pillanatban melyik az a legidősebb funkció, amelynek teljesítéséhez nagyobb figyelem- és energiaösszpontosítás szükségeltetik. A feladatot még az a körülmény is bonyolítja, hogy a Korunk hagyományosan összetett profilú, a tudomány, a filozófia, a mű-vészet széles skáláját átfogó lap, a szerkesztés opcióiban pedig mindig elsőbbséget kell biztosítanunk — az országos koordináták között — művelődésünk kitapintható, idősebb követelményeinek.

Terveink kidolgozásában ezért főként tendenciák felismeréséről van szó. Azok-nak a tennivalóknak a tudatosításáról, amelyek — az egész ország gyors iramú fejlődéséhez kapcsolódva — egy nemzetiségi nyelven megjelenő ideológiai-műve-lődési folyóirat szerepéből következnek. *Hic et nunc* mindenekelőtt az adott kere-tek igényes, *a minőségi szempontokat következetesen előtérbe helyező* kihaszná-lására törekszünk. A jelen parancsa nagy felelősségre int egy olyan konszolidáció jegyében, amely egyben a holnap biztosítója. Előreláthatóan nem a látványos pro-dukciók vannak soron; az ötvenegyedik. s az utána sorjázó évek az elmélyült, gon-dos aprómunka éveinek ígérkeznek, amelyeknek azonban el kell vezetniük — töb-bek között — olvasótáborunk kiszélesedéséhez és állandósulásához. Ezt pedig csak akkor az esetben érhetjük el, ha azt nyújtjuk az előfizetőknek, amire az életben önmeghaladásukhoz szükségük van. Közvetlen jövőnk a tudományos-technikai forradalom sodrában startol. Nyilvánvaló, az elkövetkező korszakban ez a sajátos-ság határozza meg alapvetően az ország életét, a kitűzött célok pedig felfokozott követelményeket támasztanak az egész társadalommal szemben. Gondoskodnunk kell tehát nekünk is arról, hogy az anyanyelven történő ismeretszerzés hatékony-

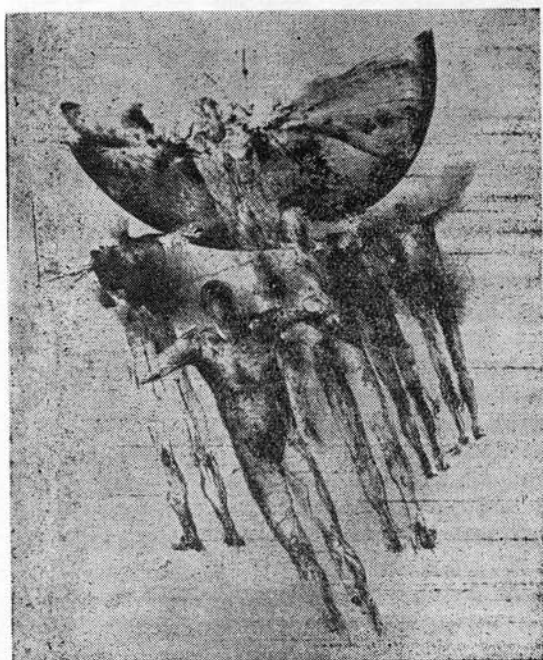
ságával járuljunk hozzá a magyar műszaki értelmiségiek, az anyagi és szellemi termelés különböző ágaiban dolgozó szakemberek tudományos szemléletének, nyelvi szintjének korszerűsödéséhez. És itt nem csupán a természettudományokra, nemcsak a műszaki ismeretekre gondolunk. Az emberi tudás egész birodalmát forradalmasító folyamatnak a társadalomtudományok területén is érvényesülnie kell. Régi tabuk és megkövesedett tételek tűnnek majd el. Mi lehet ösztönzőbb annál, mint hogy e szellemi metamorfózisból mi is kivegyük részünket?

A tudományos-technikai forradalom nem azonosítható a tudomány fetiszizálásával. Az ezredforduló felé közeledő emberiségnek új erkölcsi tudatra is szüksége van ahhoz, hogy a civilizációt fenyegető veszélyekkel megbirkózzék. Nem nélkülözheti a nagy művészet katartikus hatását. Soha nem volt annyira szüksége az érzelmek s a képzelet szárnyaló erejére, mint mai és holnapi dilemmáival való szembeütközésében. Ezek az elvárások számunkra is új feladatokat sugallnak.

Jövőt tervezni csak ifjúsággal lehet. Az ötvenegyedik év küszöbén fiatal olvasóinkra és munkatársainkra gondolunk. Nekik és velük szeretnénk törekvéseinket megvalósítani.

Egy szocialista nemzetiség művelődése legjobb marxista hagyományainak leltéményeseiként hivatásunkat e művelődés azonosságának fenntartásában s állandó fejlesztésének ösztönzésében látjuk. Összetett profilunkból fakadóan, főként a tudományok, a filozófiának s a művészeteknek azokban az ágaiban kívánjuk ezt a funkciót betölteni, amelyek közvetve vagy közvetlenül a romániai magyar kultúra sajátos értékeinek kiteljesedését mozdíthatják elő.

A szocialista nemzetiség előtt kibontakozó jövő távlatok tudatosításával — a pártprogram s hagyományaink szellemében — akarjuk a kölcsönös megismerést munkálni, hogy a termékenyítő kölcsönhatások közvetítésével is az ország minden dolgozójának történelmileg megalapozott testvériségét szolgáljuk.

Bencsik János: Ikarosz

Képzőművészetelméleti kérdések a népfronti Korunkban

A népfronti *Korunk* művészetfilozófiai irodalmában viszonylag kis teret foglalnak el a képzőművészetelméleti közlemények. Ennek mindenekelőtt az a magyarázata, hogy a fasizmus veszélyétől fenyegetett Európa szellemi életében — a haladó törekvéseket szolgáló lapokban, közöttük elsősorban a marxista orientációjú *Korunkban* is — természetsszerűleg főként azok a kérdések kerültek előtérbe, amelyek közvetlen kapcsolatban állottak akár az ideológiai antifasizmussal, akár a fasizmus elleni mindennapi küzdelem gyakorlati kérdéseivel. A tanulmányunk címében megjelölt kérdés művészetfilozófiai vonatkozásainak elemzése mégis indokolt, mert az a viszonylag kis számú, képzőművészetelméleti kérdéseket elemző írás, amely 1935 és 1940 között megjelent, cáfolhatatlan, kordokumentum jellegű bizonyítéka egyfelől a *Korunk* következetesen marxista álláspontjának a képzőművészetelméletben is, másrészt annak a népfronti években különös hangsúllyal előtérbe kerülő feladatnak, amelyet Gaál Gábor lapszerkesztési programként ebben a gondolatban összegezett: „A *Korunk* nem rigurózus és a *Korunk* nem szekta-lap. Csak annyiban szekta-lap, hogy nem enged hasábjaira senkit, aki bármilyen vonatkozásban, akár faji kérdésben, akár szellempolitikai értelemben fasiszta. Minden antibarbár és demokratikus megnyilatkozás a lapba tartozik.”¹

Bár Gaál Gábor ezt a gondolatát három évvel a népfrontpolitikai program elindítása előtt írta le, már az első népfronti esztendő *Korunk*-irodalma, sőt sok vonatkozásban a többi között éppen a képzőművészetelméleti irodalom vonatkozásában a népfront előtti évek *Korunk*-irodalma is azt bizonyítja, hogy Gaál Gábort az idézett levéltörédekben megfogalmazott álláspont vezette a *Korunk* szerkesztésében érvényesített egész művészetfilozófiai tájékozódásában.

Az, hogy ez az elv nem valósulhatott meg maradéktalanul és minden írásban Gaál Gábor elképzelései szerint, azokkal a mostoha körülményekkel függ össze, amelyekről Tóth Sándor a mindmáig legelmélyültebb és legátfogóbb Gaál Gábor-tanulmányban ezt írja: „A szellemi népfront gondolata a *Korunkban* alapjában véve a lap főszerkesztőjének a műve. Tudniillik: a kommunista párt antifasiszta népfrontpolitikájának általa való alkotó alkalmazása hazai szellemi, irodalmi életünkre [...] az így kialakult koncepció egy olyan szellemi erőterben valósult meg a lapban, amelyet különböző színvetű partikuláris törekvések és partikuláris elvárások, illetve ezeknek olykor bonyolult összetételű eredője, esetenként módosítottak. Ennek eredménye olykor az árnyaltabb megvalósulás, máskor az egy vagy más irányba való eltolódás, az egyoldalúság és túlzás. Esetenként a szerkesztőnek tekintettel kellett lennie bizonyos azonnali gyakorlati szempontokra, amelyeknek az érvényesülése esetleg zavarta az eredeti koncepció perspektíváját.”² (Kiemelés tőlem — R. Gy.)

Nyilvánvaló, a feladatok sokrétűsége és a társadalmi-történelmi körülmények bonyolultsága magyarázza, hogy a Hatvany Lajoshoz intézett levelében megfogalmazott programot Gaál Gábor már az első népfronti évben sem tudta következetesen érvényesíteni a képzőművészetelméleti irodalom közlésében sem. Ennek evidens bizonyítéka, hogy már 1935-ben, tehát az első népfronti esztendőben a *Korunk* két olyan művészetelméleti tanulmány³ is közölt, amely szektás, dogmatikus álláspontot tartalmazott minden olyan képzőművészeti törekvéssel szemben, amely nem a klasszikus realizmus hagyományait követte. Igaz, a tanulmány egyébként sokat foglalkoztatott marxista szerzője, Kovács Károly írásaiban elsősorban a szűr-realizmust támadta. A tanulmányok tartalma és éle azonban, mint jeleztük, általános elméleti megalapozásuk miatt lényegében minden, nem a szokványos képzőművészeti realizmus tradícióit érvényesítő álláspontot támadott. Bizonyítékul íme csak egy idézet az egyik, másutt már részletesebben elemzett⁴ tanulmányból: „Az ilyen irodalom és művészet nem ösztönöz és erősít, hanem elriaszt vagy álomba ringat. Nem bont régít, és nem nyújt kilátásokat az újra. Objektív hatásában in-

¹ Az idézet egy 1937. szeptember 2-i keltezésű, Hatvany Lajoshoz címzett Gaál Gábor-levélből való.

² Tóth Sándor: Tanulmány Gaál Gáborról, a *Korunk* szerkesztőjéről. Bukarest, 1971. 164.

³ Kovács Károly: Valóságfeletti és társadalmi realizmus. *Korunk*, 1935. 109—113; Kovács Károly: A szűrrealizmus bírálata. I. m. 167—172.

⁴ Ráczy György: Az avantgarde művészetfilozófiai problémái a népfronti *Korunkban* I—III. A Hét, 1976. január 16., 23. és 30.

kább közömbösít. Nem értékelhetjük többre a szürrealizmus képzőművészeti alkotásainak hivalkodó, a freudista álomszimbolikán keresztül fantasztikussá növesztett áradikalizmusát sem. Talán hűen fejezik ki azt a hatást, amit a ma adottságai a művészetre gyakorolnak, de korántsem olyan formában, hogy azt az érzést közvetíthessék, és a művész félreismerhetetlen modorát felháborodássá fokozzák.⁵

Ez a szektásan elfogult vélemény — mint képzőművészetelméleti álláspont mentség nélkül áll, nemcsak mai művészetelméleti ítéleteink előtt. Elfogadhatatlan szűk látókörű álláspont volt már megfogalmazása idején, mert nemcsak a szürrealista festészet gyakorlatára nem volt tekintettel, hanem önmaga logikáján belül is elfogadhatatlan.

A ma adottságai ugyanis, amelyekről Kovács Károly 1935-ben beszél, éppen az a riasztó elemeket tartalmazó valóság volt, amelynek egyes oldalait a szürrealista képzőművészet a meghökkentés, az elborzasztás szándékával, tehát éppen a leleplezés meggyőződésével ábrázolt álomszerűen felnagyítva szürrealisztikusan, és így az igazi nagy művek esetében megdöbbentőbb hatással is, mint a szokványos eszközökkel. Nyilvánvaló azonban, hogy ehhez a megítéléshez egy olyan képzőművészetelméleti álláspont, amely a valóság-hűséget a helytelenül értelmezett tipikusság (statisztikai átlag) vagy az empirikusan is értelmezhető valósághoz való hűség szerint értékelte — semmiképpen sem juthatott el.

Az, hogy a Kovács Károlytól idézett szürrealista képzőművészetet en bloc elutasító elméleti álláspont mennyire tényleg a valósághoz való hűség és a forradalmiság voluntarisztikus szemléletére épült, nem pedig a szürrealista képzőművészet időtálló értékeinek szakszerű filozófiai elemzésére, azt az a kritikus vélemény is bizonyítja, amelyet Kovács egy korabeli prágai szürrealista kiállítás kapcsán, álláspontjának védelmére, a *Lidove Noviny* című lapból idéz: „Be kell valanom, hogy sehol sem láttam benne azt a sok forradalmi aktivitást. Inkább valahogyan ennek az ellenkezőjét. Korábban már volt alkalmam megjegyezni, hogy ez a valóságföltéttség a dekadencia egyenes örököse [...] Tehát nem annyira harc, hanem megbetegedés és fertőzés. Inkább a betegség dühöngése, mint a forradalmi erő és egészség aktivitása, sokkal inkább a fin de siècle, mint az új világ.”⁶

A Kovács Károly által idézett kritikus véleményének indokoltságát nincs módunk minden összefüggésében ellenőrizni. A közel fél évszázaddal ezelőtt rendezett szürrealista kiállítás tartalmazhatott olyan műveket, amelyekre az idézett kritikus véleménye részben vagy egészében helytálló lehetett. Az a megint csak általános érvényűnek tekintett kritikus vélemény azonban, amely szerint a valóságföltéttség *általában* — úgymond — „a dekadencia egyenes örököse”⁷, nyilvánvalóan elfogult és indokolatlan túlzás.

A népfronti *Korunk* avantgarde irodalmának művészetfilozófiai kérdéseit elemző tanulmányunkban⁸ már utaltunk arra, hogy Kovács Károly szürrealizmus-bírálatát elméletileg indokolt kritikát is tartalmazott, és a *Korunk* minden bizonnyal ennek a kritikának az indokoltságára való tekintettel közölte Kovács tanulmányait. Kétségtelen azonban, hogy mindezek és a Tóth Sándortól idézettek mellett a közlésben szerepet játszott az a tény is, hogy az első népfronti években a marxista esztétikának még mindig csak a legfőbb elméleti tendenciák tekintetében volt kidolgozott képzőművészetelmélete. A dogmatizmus és a voluntarizmus jelentkezése a jelzett időben a képzőművészetelméletben és -kritikában is évtizedeken át ezert gyakorolható negatív hatást az alkotó marxista művészetfilozófiai irodalom fejlődésére, és akadályozhatta annak a képzőművészetelméleti irodalomnak a kibontakozását is, amely dogmatikus elfogultságoktól mentesen ítélni tudta a kor forrongó képzőművészeti életét.

Ettől a negatív hatástól csak azok az alkotók tudtak szabadulni, akik nem kizárólag az elmélet oldaláról közeledtek a képzőművészetelmélet kérdéseihöz, hanem ezt az elméletet, a modern képzőművészet nagy alkotásait értelmezve, ők maguk teremtették meg, vagy részlettanulmányaikkal járultak hozzá a modern marxista művészetfilozófia képzőművészetelméleti irodalmának formálódásához.

Az, hogy a *Korunk* felismerte a naturalizmus utáni képzőművészeti törekvések jelentőségét, hogy nem volt elméleti platformja a szokványos realizmustól eltérő képzőművészeti törekvéseknek dekadens megnyilatkozásokként való elutasítása, hogy a modern képzőművészet jelentőségét és társadalmi hatását elméleti

⁵ Kovács Károly: A szürrealizmus bírálat. *Korunk*, 1935. 169.

⁶ I. m. 171.

⁷ Uo.

⁸ Rác Győző: Az avantgarde művészetfilozófiai problémái a népfronti *Korunkban* I—III. A Hét, 1976. január 16., 23. és 30.

igényű tanulmányokban is hangsúlyozni akarta, már az 1935-ös évben közölt néhány tanulmány és publicisztikai jellegű írás, közöttük elsősorban Moholy-Nagy László *A képtől a fényarchitektúráig* című remek tanulmánya⁹ bizonyítja.

Az állandó Korunk-munkatárs Moholy-Nagy László írása a modern képzőművészetelmélet minden lényeges kérdésében a Kovács Károly véleményétől eltérő álláspontot képvisel. Mint az a szakirodalomban általában ismert, Moholy-Nagy is azok közé a művészetelméletiek közé tartozott, akik képzőművészként is jelentős értékekkel gazdagították a két világháború közötti képzőművészeti életet, vonatkozó elméleteik tehát nem tisztán elvont spekulációk eredményei, hanem részben a saját, részben az egyetemes képzőművészet gyakorlati problémáinak beható ismeretére épülő általánosítások. Ezért is jut Moholy-Nagy az új művészet megítélésében ilyen, a Kovács Károly idézett véleményének gyökeresen ellentmondó következtetésekre: „S akár tetszik, akár nem, tartozunk megállapítani, hogy teljes átalakulás, kultúránk új, kopernikuszi fordulata előtt állunk. Hogy milyen irányban és milyen előjellel történik ez a változás, azt mi tudjuk határozottan. Legfeljebb a megvalósítás dátuma felől lehet disputálni. És szerencsére nem csupán utópiákról, emberiségálmokról tudunk, mi mindenekelőtt ismerjük társadalmunk analizisét, eddigi kultúránk megfeneklését, egész sereg elviselhetetlen részletét. Ezeknek a részleteknek az összege azonban megtanít bennünket arra, hogy az új javaslatokra — ép' a most jövőkre — a legnagyobb figyelmet kell fordítanunk.

Ezek közé a most jövők közé tartozik az új művészet is. Az új művészet megelőzően funkcionális szeizmográf. Ami még csak siketen és földalattian háborog, azt regisztrálja tisztán. Csak az olvasás módját kell ismerni, hogy — szellemileg felfogva — mint megelőző rendszabályt, mint biztosítékot a lehetséges veszedelmekkel szemben értékelhessük.

Mi azonban az olvasás módja?

Már soraim elején megmondtam, hogy a tanult tudás révén nem lehetséges a művészet megértésére szert tenni. Lehetséges azonban bárkit támogatni, s a saját élményeizhez vezető szükséges utat leírni. Vissza tehát a megcsinálás elemeihez.“¹⁰ (Az utolsó mondat kivételével a kiemelés tőlem — R.Gy.)

Moholy-Nagy gondolatai többszörösen megszívlelendő tanulságokat hordoztak, és jelentőségük ma is érvényes. Mindenekelőtt az a gondolata, hogy az új művészet a valóság még rejtett tendenciáit ábrázolja, amelyeket tehát a régi „olvasói“ móddal nem lehet érzékelni. Annak a művészetfogyasztónak tehát, aki érteni akarja a „földalattian háborog“ művészet törekvéseit, nem elég a „tanult tudás“ révén közeledni hozzá, hanem el kell sajátítania „a tradíció nélküli érzéki tapasztalatokat“ ahhoz, hogy biztosabban hatolhassunk „minden alkotás teremtő folyamatának forrása felé“.¹¹

Moholy-Nagy tisztán látta, mennyire fontos annak az igénynek a tudatosítása, hogy a kritikusok vagy akár az egyszerű tárlatlátogatók ne mindenfajta képzőművészeti irányzatot ugyanazoknak az esztétikai kritériumoknak az alapján ítéljenek meg, amelyek a „tanult tudás“ alakjában lényegében a hagyományok ismeretét jelentik csupán. Ez a széles látókörű képzőművészetelméleti látásmód tette lehetővé Moholy-Nagy számára, hogy jóval a világhírnév kialakulása előtt Picasso képeiben „sztereometrikus őselemeire redukált tárgyak komplikált és gazdag festői megjelentését lássa“.¹² Hogy az impresszionisták technikájának fő problémáját a festett színnek mint magának a fénynek az „elementáris intenzitással“ való ragyogtatásában jelölje meg, hogy Kandinszkij nagy érdemének tudja be: festészet igazolása annak, „hogy a szín az anyagi megfoghatóság mellett sajátos és hatásos léttel bír, részben mérhető fizikai és pszichikai energiákkal“.¹³ És hogy végül a művészet társadalmi funkciójáról vallott hitvallását ebbe a humanizáló hatalmú gondolatba sűrítse: „A művészet sohasem gyógyíthat meg mindent, a művészet azonban rendelkezik azzal a képességgel, hogy felébressze és hasznossá tegye mindazokat az erőket, melyek a harmonikus, belsőleg szélesterű embert hozzák létre. Ezért érdekel ma bennünket kevésbé a művészet milyensége, mint inkább azoknak az elemeknek az intenziválása, amelyekből a művészet formálódik és amik elemi létformáinkat törvényerővel meghatározzák.“¹⁴

Moholy-Nagy tanulmánya — csupán töredékesen idézett gondolatai alapján is — meggyőzően bizonyítja, hogy a népfronti *Korunk*-ban már 1935-ben sem volt uralkodó jellegű az elfogult dogmatikus szempontokra épülő képzőművészetelméleti

⁹ Korunk, 1935. 453—462.

¹⁰ Moholy-Nagy László: *A képtől a fényarchitektúráig*. Korunk, 1935. 454—455.

¹¹ Uo.

¹² Moholy-Nagy László: I. m. 456.

¹³ I. m. 459.

¹⁴ I. m. 462.

irodalom. Ellenkezőleg, több tanulmány és publicisztika tanúskodik arról, hogy a népfronti gondolatnak elkötelezett eszmeiség permanens szerkesztéspolitikai alap-
elv volt és maradt Gaál Gábor szerkesztői gyakorlatában.

Igaz: ez az eszmeiség nem nyilvánult meg nagyon gyakran a Moholy-Nagy tanulmánya színvonalán és terjedelmében. Néha kisebb igényű publicisztikai írások nem kifejezetten képzőművészeti elméleti tematikájú elemzései tartalmazzak a témánk szempontjából lényeges megállapításokat.

A Dési Huber expresszionista festészetét dicséző Ujvári László a magyar képzőművészeti bírálat kérdéseit elemző írásában¹⁵ például a következő, sokatmondó megállapítást teszi: „A munkás festő sorsa a Derkovitsok sorsa... A szocialista képzőművészeti esztétika fejletlen, nincsenek esztétái és kritikussai, a szocialista festők esetjei halálos csendben suhannak végig a vásznanon.”¹⁶

Ujvári ítélete lényegében helytálló volt. A magyar képzőművészeti elméleti irodalom egy része, mint már előbb utaltam rá, valóban értetlenül szemlélte az ún. „munkásfestő” Derkovitsok tevékenységét éppúgy, mint általában a formai eszközzeiben is megújuló európai és magyar képzőművészet eredményeit. Ezért nyilvánvalóan indokolt, jövőt sürgető feladat Ujvári írásának zárogondolata is: „Átfogó műbírálatra van szükség, a műbírálatok sorozatára, amely mozgásában, fejlődése útján kísérő végig a képzőművészetet, és nem megmerevített és megrögzített pillanatában.”¹⁷

A népfronti *Korunk* szerkesztője nyilván maga is érezte a magyar képzőművészeti kritika Ujváritól jelzett fogyatékoságát. Ezért szólaltatott meg képzőművészeti elméleti kérdésekben, a magyar munkatársak mellett, olyan szakírókat is, akik a két világháború közötti Európa képzőművészeti megnyilatkozásait is figyelhették, és arra is tekintettel voltak, amit más kontinensek képzőművészei állítottak ki európai múzeumokban vagy kiállítástermekben. Ebben az összefüggésben nem hat meglepően, hogy még ugyancsak 1935-ben a *Korunk* Herta Wescher nevű munkatársa egy Párizsban megrendezett olasz képzőművészeti kiállítás kapcsán Modiglianiról elismerően és mégis indokolatlan malíciával jegyzi meg, hogy a vele szemben „későn, de jogosan felébredt lelkesedés nem szabad hogy elfeledtesse, hogy mily szűkek érzékeny-kifejezés-festészetének határai”¹⁸, vagy hogy ugyanaz a szerző bizonyos olasz relief-plasztikákat „esztétikátlan disztiményeknek” tekint, szemben az ugyanilyen jellegű munkák „szívvel-lélekkel” megoldott „U.R.S.S.”-beli megfelelőivel.

Ez után az összehasonlítás után csak frappáns, de nem váratlan a fasizmussal szövetségre lépett olasz futurizmust indokolt vehemenciával támadó cikk zárogondolata: „S nem elég, hogy ennek a »művészetnek« [az olasz futurizmus — R. Gy.] a diktatúra apparátusával otthon, Itáliában elismerést próbálnak szerezni, hanem még a külföldet is abban a kétes szerencsében részesítik, hogy termékeiben gyönyörködhesen.”¹⁹

Minden bizonnyal indokoltan pozitív képet fest a népfronti *Korunk* H.L. szignóval jelentkező munkatársa a korabeli abesszin festészetről, a svédországi Karstadt múzeum és a berlini Museum für Völkerkunde anyaga alapján. A szerző ebben az inkább tájékoztató jellegű rövid írásban általában nem bocsátkozik képzőművészeti elméleti fejtegetésekbe. Írása azonban tartalmaz néhány, témánk szempontjából is fontos, az impresszionizmust kedvezően megítélő gondolatot: „A világi festők legnevesebbike kétségtelenül Azzenton Inkvida, a párizsi iskolához tartozik. Párizsban tanult, és onnan hozta magával az impresszionisták s utódjaik iránt táplált csodálatot [...] Azzenton Inkvida józan művész, nagy kolorista, s festményei oly bájosak, hogy akármelyik európai kiállításnak díszére válnának.”²⁰

Az ilyen és ehhez hasonló, esetlegeseknek tűnő megjegyzések is bizonyítják, hogy a népfronti *Korunk* képzőművészeti elméleti irodalma kezdettől fogva a képzőművészeti alkotómunka iránti elméleti nyitottság jegyében indult már 1935-ben. A következő évek anyaga pedig az újabb képzőművészeti elméleti eredmények elméleti általánosításaival gyarapodva tovább szélesítette ezt a nyitottságot anélkül, hogy az alkotó marxista módon értelmezett művészeti realizmus igényét egy pillanattal is feladta volna!

A népfronti *Korunk* egész képzőművészeti elméleti irodalmában Dési Huber ki-váló tanulmányai képviselik ezt a kettősséget a legszínvonalasabban, a legelmélyültebben és a legszebb írói nyelven.

¹⁵ Ujvári László: A magyar képzőművészeti bírálat kérdései. *Korunk*, 1935. 783—785.

¹⁶ I. m. 784.

¹⁷ I. m. 785.

¹⁸ Herta Wescher: A mai olasz képzőművészet Párizsban. *Korunk*, 1935. 858—860.

¹⁹ I. m. 860.

²⁰ H. L.: Az abesszin festészetről. *Korunk*, 1935. 956—957.

Jóllehet Dési Huber elsősorban alkotóművészként fejtett ki maradandó munkásságot, a népfronti *Korunkban* (és másutt is) közölt tanulmányai a két világháború közötti magyar képzőművészetelméleti irodalom legpozitívabb hagyományai közé tartoznak.

A klasszikus realizmusra is építő Dési Huber — sokszor leírt mostoha körülményei ellenére — bámulatra méltó gyorsasággal és elméleti józansággal ismerte fel az igazi modern művészet forradalmi jelentőségét is. Emellett példamutató az az igyekezete, amelyet a modern képzőművészet nagy értékeinek elfogadtatása érdekében, kiváló szakíróként fejtett ki, méghozzá olyan történelmi körülmények között, amikor elméleti álláspontját mind a polgári, mind a szocialista alapvetésű képzőművészetelmélet oldaláról érthették és érték is bírálatok. Dési Hubert azonban — írásai bizonyossága szerint — sohasem a lehetséges elméleti ellenfelek érvei érdekelték, még kevésbé a reakció hivatalos állásfoglalásai, hanem a kor alakuló, forrongó képzőművészete és az a belső kényszer, hogy saját alkotómunkája ne maradjon színvonalban alatta magas mércéjű, progresszív megalapozású elméleti igényeinek.

Ma, közel negyven év távlatából is szinte a napjainkig terjedő tapasztalatok érvényesítőjeként hat az a korszerű hitvallás, amelyet — a festői módszer művészettörténeti jelentkezését elemezve — Dési Huber a *Korunk* 1937-es februári számában fogalmazott meg: „Válozatlanul vallom ma is, hogy művészetünk testelke modern kell hogy legyen, de ez a modernség *nem lehet sem egy még oly forradalmi irány napi kérdéseinek ábrázolása, sem a szakma soron következő fázisa.* Többre van szükségünk. Művészetünk gyökereinek az emberi lélek legtávolabbi zügába is el kell érnie, csak így szívhat fel minden életnedvet magába; emellett vissza kell állítanunk a kutatómunka becsületét is. Adatokra van szükségünk, s egy olyan festői módszerre, melyben él a múlt életrevalósága, de magába foglalja az új vívmányokat is, egyszóval: valóban napjaink világszemléletét fejezik ki. *Az ábrázolás már nem lehet valaminek pusztá lerajzolása vagy lefestése, hanem mindama festői, téri, pszichológiai, társadalmi és más adatok összege, mely a megfigyelés, a tanulmányozás, majd az alakítás alatt a festő érzék-tudat, sőt tudatalatti világában képpé alakul.* Az új festői szemlélet valahol itt érintkezik az új tudományos világszemlélettel, melynek einsteini axiómája ha jól értettem, ez: »a dolgokat időben és térben együtt kell nézni«, a modern festőknek sokat emlegetett törekvése, az a bizonyos 'együttlátás' körülbelül ugyanazt jelenti.“²¹ (Az én kiemeléseim — R.Gy.)

Az, hogy a „munkásfestő“ Dési Huber szemléletétől mennyire távol állt minden elfogult, dogmatikus, szűk látókörű politikai szempont érvényesítése, a politikai és osztályszempontok ugyancsak szűk látókörű elutasítása vagy kritikája, az idézettekben kívül még egy, ugyanebben a tanulmányban megfogalmazott gondolat is bizonyítja: az 'együttlátás' feladatáról mondtunk le, „mikor az ábrázoltnak csak politikai lénye és társadalmi hovartartozása iránt érdeklődtünk, megelégedve e két ténynek egy modernes formalizmusba való foglalásával, és ezt kell kiindulópontnak vennünk most, hogy felismertük tévedésünket. Tagadom, hogy ezért fel kéne adnunk osztálytudatumkat, ellenkezőleg, úgy érzem, csak ezzel fejezhetjük ki. A festészet a szemléletnek egy ősi módja, s az ember a világban elfoglalt helyzetét próbálja megérteni, kitapintani vele; szemben az elvont, spekulatív tudományos szemlélettel, érzékletes, naív, ösztönös; képzeiteit, színeit tudatalatti életünk izgalmai mozgatják, s ami döntő benne: az élmény.“²²

Az idézettek tanúsága szerint Dési Huber idejekorán vette önkritikai revízió alá saját alkotói gyakorlatát és képzőművészetelméleti szemléletét is, ezért emelkedhetett a korabeli képzőművészet színvonalára, ezért válhatott, kritikusként, a festésztörténet, Európa és hazai kortársai egyik legkitűnőbb értőjévé.

Csak ezzel magyarázható, hogy az idézett képzőművészetelméleti álláspontot valló Dési Huber írhatta — ugyancsak a népfronti *Korunkban* — a legelmélyültebb Bernáth Aurél- és Derkovits-kritikát²³ s a magyar művészettörténet talán legszebb Nagy István-méltatását²⁴.

Mindkét tanulmány tulajdonképpen gyakorlati alkalmazása három festői életműre az előbb idézett képzőművészetelméleti elveknek. És hogy ezek az elvek mennyire valóban segítették Dési Hubert a vizsgált életművek, alkotómódszerek helyes értelmezésében, ilyen gondolatok bizonyítják: „... de míg Bernáth kiszakítja viszonylataiból és elvárásolja a motívumot, addig Derkovits ép' fordítva, ki-

²¹ Dési Huber István: A festői módszer kérdése. *Korunk*, 1937. 110—113.

²² I. m. 113.

²³ Dési Huber István: Két modern magyar festő: Bernáth Aurél és Derkovits Gyula. *Korunk*, 1937. 222—226.

²⁴ Dési Huber István: Nagy István, a festő (1873—1937). *Korunk*, 1937. 396—399.

emeli esetlegességeiből s a különös, a nem mindennapi az ábrázolt legbelső koruk teréből és nem annak elmosásából áll elő. Színben a hideg-meleg színcsoportok ellentéteire épül a kép [A vonat mellett című Derkovits-képről van szó — R.Gy.]; az előtérben aranyló vörösök, rózsaszínek, hátul acélos ezüstszürnkék, köztük a könyv ragyogó cinóberje, a gyerek testének különös rózsaszíne, az asszony ruhájának zöldes-szürkéje csillannak fel, tűnnek el, mint mellékdallamok a főmotívum körül; a vízió tökéletes. Poézis ez is [a Derkovitsé — R.Gy.], de költészetét nem a valóság álombamerevítésével, hanem sorsszerűségének kihangsúlyozásával éri el a művész. Bernáthnál a festői élmény csak látomány, Derkovitsnál látomás s egy osztály küldetését fejezi ki.²⁵

Bernáth Aurél *Az arató leány* és Derkovits *A vonat mellett* című képe kézzelfogható művésztörténeti bizonyítéka annak, hogy a képzőművészetelméletben is az osztályszempontokra építő Dési Huber mennyire nem volt elfogult semmilyen értelemben, hogy az árnyalatokra érzékeny, finom észrevételei mennyire tisztán jelezték azokat a tartalmi és formai különbségeket, amelyeket később a képzőművészetelméleti irodalom mint valóban érvényes különbségeket hangsúlyoz Bernáth Aurél, illetve Derkovits Gyula festészetével kapcsolatban.

Mindez ugyanilyen súllyal érvényes mindarra, amit Dési Huber Nagy István festészetéről mond, azzal a formai többlettel, hogy az itt érvényesített képzőművészetelmélet olyan megdöbbentően szép és lényegláttató írói nyelven jelentkezik, amilyenre kevés példa van az egész magyar képzőművészetelméleti irodalomban.

Már az indító mondat úgy hat, mint egy nagy művészeti alkotás tartalmi és formai problémáit egyaránt jellemző gondolat: „Nagy István művészete olyan, amilyen az élete volt: komor, társtalan, súlyos.”²⁶

A mai olvasó is érzi, hogy ami ez után a megdöbbentő sor után következik, csak részletező bizonyítása lehet egy zseniálisan igaz művészi rálátásnak: Nagy István helyét „nehéz meghatározni [...] festészetünkben, nem tartozott egyik iskolához sem, és stílusát nem lehet levezetni az előtte élők vagy a kortársak munkáiból. És mégis: talán-talán a legtörzsokösebb magyar festő volt, akinek vérében, indulataiban, ősi örökségként régi kietlenségek, régvolt bajok és nagy nekifeszülések láza lüktetett. Míg élt, kevesen tudtak róla, és még kevesebben szerették. A konzervatívoknak túl nyers volt, a haladóknak túl avitt. Pedig nem volt se ez, se az — festő volt.”²⁷

Meglepő, hogy Dési Huber mennyire manapság is érvényes józansággal és gyönyörű poézissel válaszolta meg a — Nagy István festészetének lényegét összegező — magafeltette kérdést is: „Mi jellemzi tehát Nagy István művészetét? [...] A feltörő osztályok küzdölme, mozgalmunk feszítő ereje öntudatra ébresztette legjobb fiait. Az asztalos Derkovits [...], bár korának első művészei közé emelkedett, mindvégig kitarított osztálya mellett és festészetében annak lett legméltóbb reprezentánsvá. Valahol itt kell keresni, persze a másik végen, Nagy István emberi magatartásának és művészi öntudatának gyökereit is, de fordított értelemben, mert magatartását itt is negatív erényei határozták meg.

Parasztember, módos gazda gyermeke, de a falusi élet, a föld munkája nem vonzotta. Mélyebb titkok izgatták. A nép embere, a táj érdeklő, de nem úgy, ahogyan a társadalom látni kívánja, a kor divatos parasztszemlélete teljesen idegen tőle. Semmi idill, semmi harmonia. Itt nincs idealizálás. Olyan minden, amilyen, sőt még olyanabb: elhanyagolt, elvadult, kihasználtság és félelmetesen sötét, vigasztalan. Nincsenek átmenetek, látgy féltónusok, puha, elmosódott vonalak. Brutális, nyers erővel ábrázolja a parasztot, a föld munkását. Íme: ilyen ő! *Eszébe se jut ezért vádolni valakit, vádol az úgy is. S ezzel akaratlanul festészetének sorsát határozta meg: a hosszú ismeretlenséget, a kevés sikert...*

Nagy István nem úgy látta a népet, ahogyan az élet napos oldalán levők fénytől elkápráztatott szeméi látták. Ő a társadalom földalatti tájait kereste, s a mélyből, a sötétből a földet túró nép portól, mocsktól, kintől, szenvedéstől eltorzult arcát hozta fel... *Az ilyen realizmus nem lehet látélet, leltár, kicsinyes felsorakoztatása a részleteknek. Gyökereiben kell megfogni a dolgokat és azt kell megmutatni, ami szavakban ki sem fejezhető: a vizuális rettenetet.*

Ilyen volt Nagy István művészete, és ez az ő legnagyobb értéke.²⁸ (Az én kiemeléseim — R.Gy.)

Döbbenetesen tisztán látó és láttató sorok; még a festő halálának évében!

²⁵ Dési Huber István: Két modern magyar festő: Bernáth Aurél és Derkovits Gyula. Korunk, 1937, 223.

²⁶ Dési Huber István: Nagy István, a festő (1873—1937). Korunk, 1937. 396—399.

²⁷ I. m. 396.

²⁸ I. m. 398—399.

Négy évtized képzőművészetelméleti irodalma vajmi keveset adhatott hozzá ehhez a lényegfeltáró vízióhoz.

Sajnos, az egész népfronti korszakban a *Korunk* még csak egyszer és még ugyanebben az esztendőben szólaltathatta meg Dési Huber Istvánt idézett remek tanulmányai színvonalán az erdélyi képzőművészek budapesti kiállítása alkalmából.²⁹ Igaz, ez a Dési Huber-kritika több, mai megítélésünk szerint igaztalanul túlzó-elmarasztaló ítéletet tartalmaz olyan képzőművészekkel kapcsolatban, mint Ziffer („Egy révbejutott ember rendezgetése“), Nagy Imre („anekdotázó“), Gy. Szabó Béla és Bordy András („kis igényekkel szemlélők“).

Minthogy az akkori kiállítás képanyagát nem ismerjük, nincs módunk megítélni, miben tévedett és miben volt igaza Dési Hubernek. Nagyon valószínű azonban, hogy a mai romániai magyar képzőművészet olyan nagy alakjai, mint az idézettek, kiállított munkáikban, ha egyebet nem, „oroszlánkörmeiket“ már mutogatták. Dési Huber azonban, írása tanúsítja, erre nem volt tekintettel. Talán szüksége volt az önmentségre is: „Túlzás nélkül nincs komoly bírálólat“ — állította, és a maximumot követelte: az erdélyi valóság, „a közösség legjobb erőinek tökéletes, időálló formába-fogását“, az erdélyiség kifejezését, amelyről joggal állítja, hogy „a jövő felé vezető út ott is a dolgozók törekvéseiből fog kinőni“. Ezt kereste a kiállításon, „de nyomát sem találta“.³⁰ Ezért állítja eléjük példaképpül a nagybányai tradíciókat folytató Szőnyi Istvánt és Nagy István „magányos alakját“.³¹

Dési Huber képzőművészetelméleti írásai és kritikái a mai olvasó szemében is meggyőző cáfolatai annak a nemegyszer hangoztatott dőreségnek, hogy az elméleti képzettség, a teóriateremtő hajlam árt a művészi alkotómunka gyakorlatának, vagy hogy elmélyült képzőművészetelméleti munkához elegendő a képzőművészeti technikák ismerete és az „egyszerű“ íráskészség.

Korántsem véletlen, hogy Dési Huber remek kritikái a Gaál Gábor szerkesztette népfronti *Korunkban* jelentek meg. A két világháború közötti Délkelet-Európában az RKP irányította romániai *Korunk* volt ugyanis az egyetlen marxista orgánus, amely az ő szocialista szellemiségű képzőművészetelméletét maradéktalanul vállalta és a leginkább érdekelt volt az általa képviselt művészetfilozófiai igazságok kimondásában.

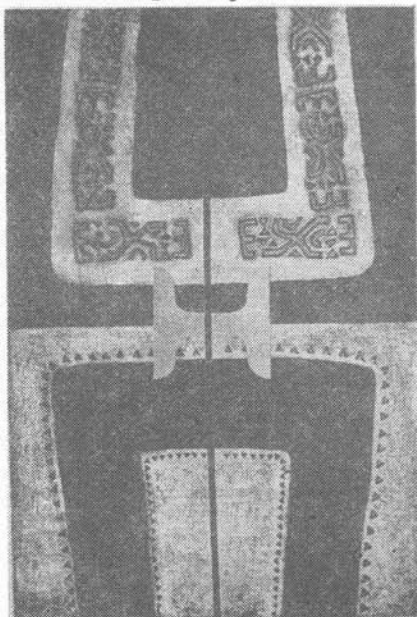
²⁹ Dési Huber István: Az erdélyi képzőművészek budapesti kiállításának margójára. *Korunk*, 1937, 566—569.

³⁰ I. m. 567—568.

³¹ I. m. 567., 569.

Fejezetrészt a szerző Művészetfilozófiai problémák a népfronti *Korunkban* című könyvéből.

Feszti László grafikája

A Korunk és a román irodalom

A fél évszázados fennállását ünneplő Korunk azzal a reménnyel közli Köllő Károly tanulmányát, hogy vele összegező képet vázol olvasói számára arról a küzdelemről, amelyet az RKP irányításával az alkotó marxizmus szellemében új folyama folytat a román—magyar testvériség elmélyítéséért, a kölcsönös megismerésért.

Ez az irodalom jelentős tradíciót folytat: a két világháború közötti román irodalomnak azokat a progresszív törekvéseit, amelyekről a régi Korunk méltán híres román számában Miron Radu Paraschivescu tájékoztatta a lap olvasóit.

Új folyamunk román irodalma hű képe annak a fejlődési szintnek is, amelyet a román irodalom a Román Kommunista Párt irányításával a szocializmus éveiben elért.

KORUNK

Eugen Jebeleanu a Korunk új folyamának megjelenésekor a nagy történelmi apokalipszist átélte régi munkatársakat s a szocialista művelődés szolgálatába a folyóirat köré velük együtt csoportosuló fiatalokat Gaál Gábornak azzal a megszívlelendő tanácsával serkentette munkára, amellyel ő az 1940-ben elnémitott folyóirat olvasóitól búcsúzott: „Mindig azt mondtuk: az életünket azokkal együtt kell megoldanunk, akikkel együtt élünk.“

Az intellektus annál időszerűbb volt, mivel a Korunk újramegjelenésének időszakában az ideológiai harc rendkívül kiéleződött, s a közelmúlt eseményei ismételtelen beigazolták, miszerint a tolforgatók nem húzódnak el Candide módjára szűkebb érdeklődési körük pázsmája mögé, tekintetüknek a szocialista kultúra egészét kell átfognia (1957. 1.). Ezt a célt tűzte maga elé egyébként a szerkesztőségi beköszöntő is, midőn vállalta, hogy a folyóirat Kolozsvárt, a népek hagyományos találkozóhelyén a humanizmus órhelye lesz, a legszorosabb együttműködésben a román művelődési étellel, amelynek sodra a hazai magyar irodalomnak is irányt szab.

Így történhetett meg, hogy a Korunk — jóllehet nem kifejezetten irodalmi profilú folyóirat — az elmúlt évek során ötvenkilenc román költőt és prózaírókat mutatott be negyven műfordító hivatott tolmácsolásában. A költők közül leggyakrabban Tudor Arghezi szólaltatták meg magyarul (tíz alkalommal), Mihai Beniucnak hat verse jelent meg, a XIX. századi klasszikusokat Vasile Alecsandri és Mihai Eminescu képviselik, a két világháború közötti nemzedék intellektuális költészetéből Ion Barbu versei adnak ízelítőt, de az olvasók mégis az új szocialista költőnemzedék működésével ismerkedhetnek meg legbehatóbban, akiknek fordításából Jancsik Pál, Jánosházy György, Kányádi Sándor és Szemlér Ferenc vállalták az oroszlanrész, a prózaírók közül pedig Dumitru Radu Popescu és Vasile Rebreanu nevével találkozunk a leggyakrabban a Korunk hasábjain.

Az előbbinél sokkal jelentősebb kezdeményezés azonban, hogy a modern folyóiratszerkesztés elvei szerint összeállított ún. súlypontos számok mindegyikében a román irodalmi élet jelesebb képviselői is megszólalnak. A IX. pártkongresszus határozatai kapcsán, amely az ideológiai tevékenységnek irányt szabott, Mihai Beniuc fejti ki véleményét arra vonatkozóan, miszerint a két világháború közötti korszakban a munkásmozgalmakhoz közeledő irodalmi csoportosulások elmélyült

vizsgálatára nagy szükség van, mert ezekben az írói körökben a román írókon kívül ugyanazon eszmékért lelkesedő és harcoló romániai magyar és más nemzetiségű alkotókat is találni, s így ebben az összefogásban a kor nacionalista orientációival ellentétes irodalmi összefogás körvonalazódott (1966. 7.).

Az összehasonlító irodalomtörténeti számban Constantin Cubleşan szellemes esszében vázolja a példa, divat és hagyomány szerepét a román irodalomban. Mint minden fiatal irodalomnak, a Kelet és Nyugat találkozási pontján létrejött román irodalomnak is az a törvényszerűség szabja meg fejlődését, hogy a gazdagabb hagyományokkal rendelkező irodalmak fejlődési szakaszainak lényeges mozzanatai bizonyos módon megismétlődnek a fiatal irodalomban. Ez általános és egyetemes érvényű tapasztalatként teszi magáévá azokat, eljutva egészen addig a pontig, amikor már túlszárnyalja a példaképet.

A román irodalomban ez a folyamat alig egy évszázad leforgása alatt ment végbe, mert röviddel Ion Heliade Rădulescu írásra buzdító felhívása után, amelyet G. Călinescu találó hasonlattal a barlangrajzokban önmagára találó őseber ösztönös megnyilvánulásának nevez, a XIX. századi klasszikusok munkássága megteremtí az egyetemes humánium kifejezésének formáját. A külföldi irodalmak egyoldalú térhódítását a hatások és megtermékenyítő indítékok váltják fel, kivált a felszabadulás után, amikor a könyvkiadás céltudatos megszervezése segíti elő, hogy műveltségünk lépést tarthasson a világirodalmi irányzatokkal. E szüntelenül szélesülő kommunikációs rendszer alakulása a román szellemiség érettségének tanúbizonyossága, ugyanis csupán annyit és azt fogad be, ami a román lelkialkattal összhangban áll. Ezért hathatott a két világháború között és hat ma is a súlyos szubsztanciákat hordozó prousti regénytípus, s alig támad számottevő román követője a főként formai elemekkel kísérletező új francia regénynek. Éppen ez a jelenség vízvázalstó a múló divat és az irodalomba beleépülő példa között, hisz miként Vasile Rebreanu írásművészete is bizonyítja, Franz Kafkától legfeljebb ösztönzést kapott arra, hogy a román népmese abszurd hagyományait fejlessze tovább (1968. 3.).

Alexandru Dima akadémikus nyilatkozatában nemcsak a marxista román irodalomtörténeti kutatásokról ad átfogó képet, hanem a jelen és távlat szemszögéből a hazai magyar irodalomtörténészek munkájának egybehangolását is sürgeti, a Korunkot állítva példaképpül, amely sorozatos akcióival hozzájárul a román irodalom értékeinek és problémáinak megismeréséhez, valamint alaposabb ideológiai elemzéséhez (1971. 12.). S hogy a folyóirat kiküldött munkatársának mondottak nem merő bóknak értelmezendők, azt maga az irodalomtörténeti súlypontú szám gazdag tartalma igazolja: Csehi Gyula a kelet-európai irodalomösszehasonlítás lehetőségeiről írott jegyzetében Tudor Vianu úttörő munkásságát méltatja; Szigeti József a régi román és magyar irodalom vizsgálatában mutat reá közős támpontokra; Dávid Gyula Ion Chinezu romániai magyar irodalomtörténetének jelentőségét világítja meg új szemszögéből; szó esik a román kritikátörténeti kutatások eredményeiről, s végezetül a két legrangosabb román irodalomtörténeti periodikával, a *Revista de istorie și teorie literară*-val, valamint a dokumentumirodalomként is érdekes *Manuscriptum*-mal ismerkedhetik meg az olvasó.

A legszuggesztívebb képet azonban a realista irodalom hatalmáról szólva Nicolae Balotă rajzolta az élet-súlypontú számban. Mint elemzéséből kiténik, az utóbbi évek román prózatermésének legjava a tudat nyilvános vizsgájának látványát nyújtja. E vizsgálat kettős irányú: egyrészt a közösségi tudat alakulásának vizsgálata a szocialista társadalom adottságai közepette, az igazságtevésre való törekvés és a személyesen átélt valóság vallomásértékű újratereztésének hevében; másrészt az újszerű mondanivalónak megfelelő regényforma technikájának keresése, azaz egy olyan struktúra kialakítása, amely összhangban áll a szocialista társadalmi-erkölcsi tudat objektív alakulásával.

E kettős, etikai-esztétikai folyamatot főként a faluregények struktúrájának az átalakulásában követhetjük nyomon, ugyanis a szocialista fejlődés felgyorsult üteme rácaffolt George Călinescu 1935-ös jóslatára, miszerint a román falu patriarkális légköre még hosszú ideig csak a *Ion* típusú földfaló hősök teremtésére ihlethet. Az új román regényirodalom európai viszonylatban is jelentős vívmánya tehát, hogy a műfaj lehetőségébe vetett hittel fest képet az ahistorikus falu tudatába behatól történelemlről (1972. 4.).

A következetesen végigvitt véleménycsere az irodalommal rokon művészeti területeken is érvényesül. A színház-súlypontú szám gerincét Adrian Marino a drámaiság rehabilitálásáról szóló elvi-esztétikai tanulmánya alkotja (1971. 1.), míg a film-súlypont talán legolvasmányosabb anyaga Mezei Józsefnek Titus Popovici-csal, az író-rendezővel folytatott beszélgetése a román filmművészet időszerű kérdéseiről. Olyan meggondolkoztató problémák vetődnek fel ennek során, mint a Színház- és Filmművészeti Főiskola mellett felállítandó forgatókönyvíró stúdió, a vidéken élő írók bevonása (Sütő András ragyogó forgatókönyve is igazolja az ebben rejlő lehetőségeket), a politikai filmek gyártásával együtt járó viták vállalása, a filmpublicisztika és már a film előkészítéséből is részt kérő bírálat közötti differenciálódás, s végezetül az elméleti folyóirat szükségessége, amelyben egy Titu Maiorescu- vagy Gaál Gábor-szerű egyéniség felmérhetetlen szolgálatokat tehetne a román filmművészetnek (1973. 5.).

A román irodalom népszerűsítésének másik fontos módozata a szerkesztőségi gyakorlatban a jelenkori irodalomra való kitekintés. Ovid S. Crohmălniceanu *Öt fiatal költő* címen azokat a pályakezdő tehetségeket mutatja be, akik számára a múlt egy rossz álom zavaros emléke; lírájuk a szocialista forradalom által felszabadított alkotó erő közvetlen kifejezője, s verőfényes lelkesedéstől és valószerűségtől viharzó tartalmával kézenfekvően bizonyítja azt az állandó fejlődést, amelyet a román költészet számára a párt irányító tevékenysége biztosít. A gazdag idézetekkel teletűzdelt tanulmány így valóságos keresztmetszetét adja Ilie Constantin, Nichita Stănescu, Cezar Baltag, Gheorghe Tomozei és Leonida Neamțu versművészetének (1965. 10.)

Constantin Cubleşan az irodalmi örökség és irodalmi jelen viszonyát vizsgálva mint a román irodalom sajátos vonását domborítja ki, hogy a múltat tagadó futurista irányzatok alig találtak visszhangra, a harmonikus fejlődést legfeljebb az 1950-es években egyes írók életművével szembeni fenntartás hátráltatta átmenetileg. Az új hullám ennek ellenére már biztatóan kezd kialakulni: a román irodalom európai nagyságainak nyomdokaiba lépő újak, mint például a Lucian Blagát követő Ioan Alexandru, vagy Ștefan Bănuțescu, aki Panait Istrati és Mihail Sadoveanu tanítványának vallja magát, ígéretes jelenség. Arra van csupán szükség, hogy az elvszerű kritika vessen gátat a fenyegető versinflációnak, s igényes irodalomtörténeti munkával tárjuk fel a múlt értékeit (1967. 5.).

Az előbbivel sokban rokon gondolatokat vet fel Augustin Buzura *Irodalom, valóság, írói erkölcs* című esszéje a felszabadulás harmincadik évfordulójára kiadott ünnepi számban. Ha ennek az emberöltőnek román irodalmát maradéktalanul a magunkénak vallhatjuk — állapítja meg a szerző —, vagyis benne érezzük új életünknek minden örömét, nyugtalanságát, az annak köszönhető, hogy íróink megszívlelték Gorkij Iszak Babelnek adott tanácsát: mezítláb, véresre sebzett lábbal járták végig útjukat, hogy az új társadalom mikro- és makrostruktúrájának szövevényét maradéktalanul feltárják, a régiek helyébe nem teremtettek újabb előítéleteket, s bátran, köntörfalazás nélkül, művészi képességük legjavával mondták el véleményüket a korról (1974. 8.).

A kitekintés széles horizontjára jellemző, hogy a modern irányzatok olyan problémái is felvetődnek, mint a tudományos-fantasztikus irodalom román előzményei a preromantikától kezdve a második világháború kezdetéig, a haladás és

a különböző misztikus irányzatok közötti harc visszfényében, annak a jelentős szerepnek a kidomborításával, amelyet a kommunista párt vezetése vagy befolyása alatt megjelent folyóiratok e folyamatban betöltöttek (Ion Hobana: *A román tudományos-fantasztikus irodalom aranykora*. 1973. 2.).

Különleges színfoltja a Korunk román irodalmi vonatkozású anyagának a román írók magyar tárgyú cikkei. Ennek az orientációnak a fontosságát már az új folyam kezdetén hangsúlyozta Szemlér Ferenc, midőn azt szorgalmazta, hogy meg kellene teremteni a magyar irodalom román szakértőinek azt a törzsgárdáját, „amely éppen a román művelődés igényeinek megfelelően és a román irodalom szempontjai szerint válogatná ki a magyarból azt, amit fontosnak és érdekesnek talál” (*Magyar irodalom a román köztudatban*. 1957. 2—3.). Az efféle feladat természetesen túlnőtt a folyóirat hatáskörén, viszont az említett törzsgárda kialakításának jó szolgálatot tett azzal, hogy román munkatársaitól ilyen tárgyú írásokat is igényelt. Mircea Zăciu Jancsó Elemérrel közösen írott, költői szépségű tanulmányában (*Az Egyesülés eszméje az irodalomban*) a XIX. századi magyar klasszikusok (Arany János, Jókai Mór) románság iránti rokonszenvét abból a szempontból értékeli, hogy felismerték a román nemzeti egység tudatának szellemi fejlődést serkentő szerepét (1966. 1.). Augustin Buzura, a *Tribuna* munkatársa modern magyar irodalmi vonatkozású olvasónaplójából közöl néhány megfontolkodtató részletet. Főként négy író munkássága ragadta meg: Bálint György, akinek esszéi Nagy István festészetének elemi hatását tették reá, következetessége és a szellemben vetett fanatikus hite a szókratészi vég szépségére emlékezteti; továbbá a valóságdokumentumok egyéni hangnemű bemutatásában Hochhuthtal és Peter Weisszal vetekedő Cseres Tibor; Németh László, a belső valóság ábrázolásának tökéletes mestere, aki az emberi lélek molekuláiba úgy lát bele, ahogyan Liviu Rebreanu csak néha (például a *Nevasta* című elbeszélésében) sikerült, s végül a történelem magaslátáról voltaire-i maró gúnnyal és fájdalmas iróniával szemlélődő Ráth-Végh István (1970. 6.).

Hasonló érdekes szempontokat vet fel Nicolae Balotă, Jebeleanu Petőfi-for-dításkötetéről írott recenziójában, a magyar olvasó számára is tanulságos pályaképhez foglalva össze az abszolútumra való törekvésében a mai fiatalokkal rokon, népe és a világszabadság iránti felelősségtudatában a XIX. század folyamán mesisiási hivatást vállalt költők élvonalába tartozó népművelő jellemzését (1973. 1.).

Bármennyire vázlatosan, de szólanunk kell a hetvennégy magyar kritikus, író, publicista román vonatkozású írásáról, az 1964-től rendszeresített *Téka* és *Tallózás* rovat rövid ismertetéseit nem is számítva. Zömben ugyan a román—magyar művelődési kapcsolatok tárgyköréből valók, azonban Kakassy Endre, Máté Gábor, Dávid Gyula — hogy csak néhány leggyakrabban szereplő nevet idézzünk — filológiai igényességgel tájékoztatnak a román irodalmi élet időszere kérdéseiről. Az eljövendő kutatók számára azonban ezeknél a tanulmányoknál is értékesebbnek fognak bizonyulni a hazai magyar íróknak román pályatársaikról írott vallomásai, mert vajon nem a testvéri együttműködés dokumentuma-e, példának okáért, hogy 1964-ben Lászlóffy Aladár miként vélekedett Eminescuról (1964. 5.), vagy pedig az a mélységes megrendülés, ahogy előbb Bálint Tibor, majd Méliusz József vesz búcsút Zaharia Stancutól (1974. 12., 1975. 1—2.).

A Korunk 1972. 2. számában Titus Popovici-nak egy sodró erejű önéletrajzi írása jelent meg *Az együttélés történelmi parancsa* címen, jobbra a második világháborús évekről. Szó esik benne arról is, hogy az elkövetett atrocitások emlékei köteleznek, mert „csak ha tüzes vassal égetjük ki ezt a fekélyt, a huszadik századnak ezt a rettentő szégyenfoltját”, csak akkor tette meg nemzedékünk kötelességének talán a legfontosabb részét. Túlzás nélkül állíthatjuk tehát, hogy a Korunk, hagyományaihoz méltón, tetemes részt vállalt irodalmi anyagával is a szocialista tudatalakítás munkájából.

A Korunk (1926–1940) szemrevétele

Milyen volt a régi Korunk? Könyvtárainkban, ahol megtalálható, évfolyamonként vastos kötetekbe kötve áll a kutatók rendelkezésére. Holott akkor, amikor eredeti funkcióját betöltötte: számonként olvasták. Márpedig a lap külső-belső aspektusának sok fontos, akkor evidens jellegzetessége homályosul el a 900–1100 oldalas kötetek forgatója előtt. Milyen volt a régi Korunk, és miért volt formája, szerkezete olyan, amilyen volt? Az itt következő dolgozat megkísérli összefoglalni azt, amit tudni erről a legfontosabbnak tűnik: milyen körülmények között, miért, hogyan alakult a Korunk beosztása, szerkezete, külső köntöse, mit mond és miről hallgat a lap impresszuma, címlapja és így tovább. E dolgozat célja megkönnyíteni a kutatók számára az évfolyamok corpusában való tájékozódást. Szerzője ezen túl tiokban abban is reménykedik, hogy a lap formai kérdéseit taglalva valamelyest a szellemét is közvetítheti.

Kísérletező műhely is volt a régi Korunk, gondolatlaboratórium. Ha jelszóba sürítették volna a lap e jellemző vonását, az a jelszó, az a mottó a változásra utalt volna. Változtatva változni, változva változtatni — talán így.

A formai jegyek tekintetében (címlap, beosztás, rovatok, tipografizálás) mégis inkább hagyományörzőnek mutatkozott. Saját hagyományait konzerválta. Egy részükhöz tudatosan ragaszkodott, más részüktől meg nem állt módjában szabadulni. Az így kialakuló eredmény, a formai jegyek hagyományossá nemesedése aztán fontos funkciót töltött be: a lapnak önmagához való hűségét, önmagával való azonoságát jelképezte. Közben persze változott a forma is. De úgy, hogy a kontinuitás, az önmagával való azonoság a lap külső jegyeiben mégis mindig pregnánsan érvényesült. Alábbiakban a régi Korunk formai jegyeiben igyekezzük megragadni, érzékeltetni a megmaradásnak ezt a különös metamorfózisát. Ennek során az évfolyamok régebbi és más célú tanulmányozása, forgatása során nyert, de idevonatkozó empirikus tapasztalatokon és ezeknek a „belelapozás“ szintjén való felfrissítésén, néhány egzakt adattal való kiegészítésén túl egy kiváló szakdolgozat (Bálint Lajos: *A Korunk szerkesztése* — államvizsga-dolgozat — Tudományos irányító Csehi Gyula docens-doktor egyetemi tanár — Kolozsvár, 1972 — Gépirat) adataira is támaszkodunk.

Borító, fejléc. Bizonyára nem véletlen, hogy a leginkább külső formajegy, a lap borítója és főként a címlap fejléce a Korunk leghagyományörzőbb eleme volt. Aki a lap első (1926. februári) és utolsó (1940. szeptemberi) számának címlapjait egymás mellé teszi, egyetlen tekintettel megállapíthatja, hogy a lap címét tartalmazó fejléc (betűtípusa, nagysága, a lapon való elhelyezése tekintetében) másfél évtized alatt hajszálnyi sem változott.

Feltűnőbb eltérés a két címlap között csupán annyi, hogy míg 1940-ben a lapcímet viselő felső, és az évet, hónapot, évfolyam- és sorszámot tartalmazó alsó záróléc között tömött sorokban olvasható a lapszám tartalma, az 1926-os évfolyam a tartalomjegyzéket a borító belső oldalán hozza. A címlap így levegős marad: felső negyedét a fejléc (cím, alcím, a szerkesztő neve) foglalja el, lent az év és a hónap olvasható, közvetlenül e fölé pedig embléma kerül: lángnyelvek csapnak fel a földgömb felső, északi ívén. Nem fér hozzá kétség: a föld borul lángba, a rajz minden jelzésszerűsége mellett is felismerhetők rajta a Skandináv-félsziget meg a Brit-szigetek kontúrjai. (Beszédes, sokatmondó jelkép. Hogyan kerülhette el mindazok figyelmét, akik a lap korai szakaszát értelmezték? Hisz ez az embléma a címlapon mond olyan fontosat a szimbolika nyelvén, mint egy vezércikk.)

Ez az embléma az 1927-es évfolyam címlapjáról elmarad, helyén a lapszám tartalomjegyzéke olvasható ugyanabban az elrendezésben, mint majd az utolsó, 1940-es évben is. És ettől kezdve, egyetlen évfolyamot — az 1929-est kivéve — a Korunk címlapja lényegében ez marad.

1929-ben azonban a Korunknak nem csupán külső köntöse változott meg. Az előző évek kétségtelenül baloldali, a marxizmussal rokonszenvező általános tájékozódásában mégis eklekticista vonásokkal induló szemle ebben az évben vált következetesen marxista megalapozású szellemi műhellyé. Tehát marxistává fejlődésével egyidőben megváltozott a lap borítója — valamint a lap egész grafikai-tipografikai kiállítása. Egy ilyen együttváltozásra érdemes odafigyelni.

A megváltozott külsejű januári szám utolsó oldala tájékoztatja az olvasót: „A címlapot tervezte Kassák Lajos.“ Bálint Lajos említett dolgozatában ezen túlmenően arra a következtetésre jut, hogy a lap új tipografizálása (oldaltűkör, rovatfejlécek, betűtípusok stb.) is Kassák tervezéséről tanúskodik. Milyen ez a megújult külső forma? Egészében, részleteiben egyaránt szép, elegáns, célszerű. Kétségtelenül a legszebb a Korunk pályafutása alatt. (A későbbi években a lap romló anyagi helyzete késztette a szerkesztőt olcsóbb megoldásokra.) Itt csak a borítólapról szólva: az 1926—1928-as évfolyamok hamuszürke színű, érdes fogású kartonja helyett az 1929-es évfolyam fehér, sima karton borítóval jelentkezik. A címet és alcímet tartalmazó fejléc és az év-, hónap-, évfolyam- és lapsorszámot tartalmazó záróléc közötti mezőről elmarad a részletes tartalomjegyzék. A záróléc felett közvetlenül négy-öt sorban a szám jelesebb szerzőinek neve olvasható. A címlap szabadon maradt majdnem négyzet alakú mezejét pedig egyszerű, de mutatós kétszínnyomású mértani idom tölti ki (január: piros—bordó, kék fejléccel, február: sárga—zöld, kék fejléccel, március: zöld—fekete, fekete fejléccel, április: kék—téglasszín, fekete fejléccel). A lapcímet tartalmazó fejléc változatlanul ugyanaz, ugyanúgy a címlap felső sávján elhelyezve. Csupán annyi a változás, hogy — a címlap grafikai egyensúlya végett — középről kissé bal oldalra tolódott. (Az 1926—1928-as évfolyamok kétszínnyomású — fekete—piros — címlapjától eltérően a kassáki címlap három színnel, tehát nagyobb költséggel készült.)

A májusi és további címlapokról elmarad a Kassák tervezte grafika, helyébe visszatér a szám részletes tartalomjegyzéke (a korábbi és későbbi szimmetrikus tipografizálás helyett baloldalt margóval). Ez a fehér alapon kétszínnyomású (kék—piros vagy fekete—piros) címlap egyensúlyával, szép ritmusával kétségtelenül a legsikerültebb a tizenöt évfolyam kevés számú címlapváltozata között.

Az 1930. januári számtól újra változik a címlap. Ez a változat azonban — kis eltérésektől eltekintve valójában visszatérés az 1927—1928-as grafikai megoldáshoz — most már a végleges forma lesz. Az oldal felső 5 cm-es sávját (valamivel több mint 1/5-ét) a címet és alcímet tartalmazó fejléc tölti ki, amely most újra az oldal közepére került, az évet és hónapot, évfolyam- és lapsorszámot tartalmazó záróléc pedig a címlap alsó 3½ cm-es sávját foglalja el. Az így közbefogott, téglalap alakú mezőn a lapszám tartalma olvasható — egyszerű nyomdai szedés-sel, szimmetrikusan tagolódo sorokban. Ez a címlap az 1930—1933-as években kétszínnyomású (a lapcím és a záróléc szövegrésze piros, minden más fekete), 1934-től — nyilván takarékosági megfontolásokból — egyszínű, fekete nyomású. Ettől az egyetlen változástól eltekintve azonban a címlap grafikai megoldása tizenegy éven át nem változik többé.

Mi változik a borítólapon?

— Az *alcím*. 1926-ban és 1927-ben: HAVI SZEMLE (de a borító belső oldalán: VILÁGNÉZETI HAVI SZEMLE); 1928-tól 1936. októberig: VILÁGNÉZETI ÉS IRODALMI HAVI SZEMLE; 1936. novembertől — végig: TUDOMÁNY ● IRODALOM ● MŰVÉSZET ● ÉLET.

— *A borítólap színe és minősége.* 1926—1928: jó minőségű, érdes tapintású hamuszürke karton; 1929: jó minőségű fehér karton; 1930—1933: jó minőségű világos drapp — de előkerülnek párhuzamosan ugyanazon számokból más színű (halványkék, almazöld, fehér karton, sőt fehér papír) borítós példányok is. (Kolozsvári nyugdíjas nyomdász mondott el Bálint Lajosnak egy esetet, amikor éppen a soron levő Korunk-szám borítólapjának a nyomása azért késett, mert hiányzott a karton. A gép állt, a nyomdászok türelmetlenkedtek, Gaál pedig azzal csitította őket, hogy már elküldött anyagért a papírkereskedésbe. Valóban, nemsokára egy feltűnően szép fiatal lány [későbbi felesége, Zámszky Margit lehetett] hozta a kartont. A történetből kiderül: legalábbis előfordult, hogy a lap papír- és kartonszükségletét a város papírüzleteiből vásárolták meg, az éppen raktáron lévő áruból. Így történhetett, hogy ha a keresett színből nem volt elég raktáron, más színnel pótolták.) 1933-ig bezárólag a címlapot mindig legalább két színnel nyomták, 1934-től csak feketével, gyengébb, itatósszerű kartonra. 1934. 1-től a 7—8. számig: narancssárga karton; 1934. 9-től 1938-ig bezáróan: citromsárga karton; 1939—1940: rozsdabarna karton. (De 1934-től is ismerünk fehér, illetve sárga papírborítós párhuzamos számokat. A súlyos anyagi gondokkal küszködő lap nyilván a kedvezményes előfizetők példányaitól spórolta el a drágább kartont.)

— *Fontosabb változások a borítólap többi oldalán.* A címlap belső oldalának fejlécén: 1928. decemberig — „Szerkeszti Dienes László“; 1929. januártól — „Szerkeszti Dienes László és Gaál Gábor“ (GG 1928 elejétől gyakorlatilag már társszerkesztő, de ebben az évben még csak a „főmunkatársak“ sorában szerepel a neve); 1931. szeptembertől — „Szerkeszti Gaál Gábor“. (Így: szerkeszti. Nem szerkesztő. Se Dienes, se Gaál. Hiszen mindkettő Nansen-útleveles emigráns, márpedig Romániában csak román állampolgár lehet bejegyzett, tehát felelősségre vonható szerkesztő. Ilyen is van. 1931 szeptemberétől a neve is feltűnik a borító negyedik oldalán lent, apró betűkkel szedve: „Felelős szerkesztő Kibédi Sándor“ — egy baloldali gondolkodású fodrász és műkedvelő verselő. De ő csupán a nevét adta a vállalkozáshoz, és persze a kockázatot vállalta érte, ami korántsem volt csekélység.) 1938 júniusától — a királyi diktatúra sajtórendelkezései nyomán — a címlap belső oldalán új változat olvasható: „Főmunkatárs Gaál Gábor — Felelős szerkesztő Kibédi Sándor — Felelős kiadó Kovács Katona Jenő“ (aki nem a kiadóhivatal dolgojaival foglalkozott elsősorban, hanem a lap szerkesztésében volt GG belső munkatársa és jobbkeze).

A borítólap belső és hátsó oldalainak a kitöltése 1930-ra alakult ki és állandósult. A címlap belső oldalán fentről lefelé: belső címfej a szerkesztő(k) nevével; a kolozsvári, budapesti, kassai és újvidéki (szabadkai) „szerkesztőség és kiadóhivatal“ (valójában az ottani főmunkatárs lakásának) címe; előfizetési díj és egyes példány ára lejben, pengőben, cseh koronában, dinárban, schillingben, svájci frankban; az olvasóknak szánt alkalmi közlemények. A szabadon maradt helyet, valamint a hátsó borító belső oldalát haladó szemléletű könyvek és egyéb kiadványok hirdetéseivel (az utolsó években állami sorsjáték-reklámmal is) töltötték ki.

Megjelenés, terjedelem. Nem legenda — történelmi tény: tizenöt éven át a Korunk az esedékes hónap első napján az előfizető asztalán volt. Amikor az 1938. januári számot, többrendbeli hátráltató körülmény — például a szerkesztő betegsége — folytán csak január 6-án tudták postázni, ezt GG egy aznap keltezett levelében saját személyes kudarcaikat panaszolta el.

A lap évenként tizenegyszer jelent meg 1-től 12-ig terjedő számozással, egy nyári összevont duplaszámmal (július—augusztus, 7—8.). Egy-egy lapszám terjedelme: 1926—1930 között 5 ív (= 80 oldal) volt; 1931—1936. februárig 5—5½ ív között váltakozott; 1936. márciustól 6 íven (= 96 oldal) állandósult. A nyári összevont számok: 1926—1928 — 7 ív (= 112 oldal); 1929—1934 — 7½ ív (= 120 ol-

dal); 1935 — 8 ív (= 128 oldal); 1936-tól — 9 ív (= 144 oldal). Az 1926. februári, első számtól az 1940. szeptemberi, utolsóig 161 megjelenés, összesen 903 ív (= 14 452 oldal) terjedelemben.

Fenti adatoknál az ívek nyomdai íveket jelentenek (egy nyomdai ív 16 oldal). A szöveg mennyiségét viszont az ún. szerkesztői ív fejezi ki (egy szerkesztői ív 40 000 nyomdai jel). A Korunk takarékoskodott a papírral, oldalait sűrű szedéssel töltötte meg: minden egyes nyomdai ívén 1,4 szerkesztői ívnyi szöveget közölt. Az 5-6 nyomdai ív terjedelmű Korunk-számok tehát 7-8,4 szerkesztői ívre rúgó szöveget tartalmaznak, ennek megfelelően az átlagosan 60 nyomdai ívet kitevő Korunk-évfolyamok 84 szerkesztői ív terjedelmű szöveget jelentenek, a tizenöt évfolyam összesen 903 nyomdai íve pedig 1264 szerkesztői ív terjedelmű szövegnek felel meg. A lap példányszáma felől nem maradt fenn írott dokumentum. A munkatársak emlékezte szerint a Korunk számonként 900-1100 példányban jelent meg.

A lap nyomdai kivitelezése szempontjából két merőben különböző — bár egyikből a másikba csak fokozatosan átfejlődő — korszakot állapíthatunk meg. 1930-ig bezárólag általában jó minőségű papiros és nyomdai munka, szép betűtípus, elegáns, levegős tördelés (rovat-fejlécek, címek, laptükör) jellemzik a Korunk számain. Tipográfiai szempontból ezen belül is kiemelkedik a már méltatott, Kassák tervezte évfolyam, az 1929-es, amely — megismételjük — a lap marxistává érésének is az éve.

A nyomdai kivitelezés terén a negatív fordulat kezdete 1931, és a folyamat 1934-re teljeseedik ki. A változás hátterében pedig az az egyszerű tény állt, hogy 1929-es baloldali radikalizálódása után a Korunk fokozatosan elvesztette számos korábbi polgári liberális előfizetőjét, a lap anyagi bázisa leszűkült, s bizonytalanra vált. Es bár GG szívós kitartással és nem kevés leleménnyel igyekezett elensúlyozni ezt (például a lapot pénzügyi akciókkal is támogató Korunk-barátok köre létrehozása a nagyobb városokban), minden erőfeszítésének végső eredménye mégis csupán annyi volt, hogy a szinte évenként bekövetkező csődveszélyt pénzügyi „tűzoltóakciókkal“ mindig sikerült a következő évig elhárítani.

Ebben a helyzetben a lap nem válogathatott. 1931-től egy kis kapacitású, gyenge és avult felszerelésű nyomdában készült (Fraternitas Könyv- és Lapkiadó R.T. Kolozsvár). S minthogy a nyomdatulajdonosok számára érthető módon sok más, hitelképesebb ügyfél fontosabb volt, mint a mindig hátralékos Gaál Gábor, a Korunk nyomdai munkálatai számára rendszerint a betűállománynak és a munkaerőnek a gyengébb, vegyesebb maradéka jutott. Sőt, hogy a jobban fizető ügyfelet el ne szalasszák, előfordult, hogy a tulajdonosok az üzem teljesítőképességénél többet is vállaltak. Ilyenkor a hátralékos Korunk sedésének egy részét a Fraternitas kiadta bémunkába nála is silányabb zugnyomdáknak. Ez a magyarázata annak, hogy — különösen a 30-as évek közepétől — amikor a nyomdaadósság aggasztó módon felszaporodik, a lap tipográfiai szempontból igen vegyes látványt nyújt: elkopott, többféle típusú betűk (előfordul egy cikkben belül is kétféle betűtípus), egyenetlen nyomás, hanyag korrektúra és így tovább.

A rossz nyomdával való kényszerű megalkuvás készítette a szerkesztőt a tartalom terén való sajátos kompenzálásra. Leveleiben visszatérő jelszóvá válik a tartalmi gazdagságra való törekvés, a papír teljes felületének a kihasználása. Mert valóban szebb, elegánsabb volna, ha minden főtési írás, minden rovat új lapon indulna, a szöveggel teli lapok egymásutánját szempihentetőként egy-egy oldal lenti felének-harmadának fehér foltja szakítaná meg. Levegősebbé válna a lap. Esetleg jó grafikával lehetne még tetszetősebbé tenni. Igen, ha a Korunk merített papíron készülne. De ha nem futja, csak olcsó papírra és rossz nyomdára, akkor mit ér, ha üresen maradt fél oldalak ásítanak az olvasóra? Aki szegény, legyen

takarékos: ez a szegénység erénye. Gaál úgy takarékoskodott a papírral, hogy keskenyebbre vette a margókat, ha pedig a tördelés úgy hozta, hogy az egyik rovat az oldal közepén végződött, közvetlenül alája tördelte a következő rovat fejlécét és indító cikkét. És amikor csupán egy keskeny csík maradt üresen a lap alján, azt kitöltötte egy néhány soros „tálló“-anyaggal. Így jött létre a „Kultúrkrónika rövid idézetekben“ című gyűjtemény, vagy „Az idő jegyei nyugati lapok apró-hirdetéseiben“ című összeállítás.

Így alakult ki a Korunk hagyományossá patinásodott tipográfiai aspektusa — zsúfoltsága, az olcsó nyomda minden elkerülhetetlen szépséghibájával — mint kényeszerű hagyomány, amelyet végül is — ha már nem állt módjában szabadulni tőle — nemesi levélként méltósággal vállalt.

A *Korunk beosztása*, az egyes laprészek egymás közötti aránya a 6 íves lap-számot alapul véve így alakult: 3 ív a lap főteste, 1-1 ív a két törzsrovat, a KULTÚRKRÓNIKA és a SZEMLE terjedelme, a fennmaradó egy íven a többi rovat osztozott. Ezek az arányok az 1926—1935-ös évfolyamok 5—5½ ív terjedelmű lapszámaira is érvényesek. Az egyes laprészek közötti, számonként előforduló plusz-mínusz eltolódások az évfolyamok során kiegyenlítődnek.

A lap főteste és a két törzsrovat a tizenöt évfolyam egyetlen számából sem hiányzott. Más rovatok, bár rendszeresen, de nem szükségképpen minden számban jelentkeztek (hanem például egymást váltva). A laptest tipográfiai aspektusát is az említett három állandó összetevő adta meg: a lap főtestének írásait különálló cím, a szerző nevének kiemelt feltüntetése, az oldaltükör teljes szélességében szedett sorok jellemzik. Hasonlóképpen a törzsrovatok élén álló, egy vagy két, rendszerint terjedelmesebb, de olykor kisebb, tanulmány jellegű, irányadó vezetőcikket is. A továbbiakban mindkét rovat oldaltükre kéthasábos. A rovatonként tíz-tizen-négy (sőt több) rovatcikk folyamatosan szedett szöveg, melyet csak a kövérebb betűvel szedett cím (rendszerint a cikk kiugrasztott kezdőszavai) és a cikk végén, a szerző zárójelbe tett neve vagy szignója után kihagyott sor tagol.

Törzsrovatnak nem csupán azért nevezzük a KULTÚRKRÓNIKÁ-t és a SZEMLÉ-t, mert kezdettől és minden egyes lapszámban megtalálható. Mint látni fogjuk, több más hagyományos Korunk-rovatnak is e kettő egyike volt a bölcsője. Más rovatok születése és élete a főtest közleményeire vezethető vissza. Ezért indokolt a lap szerkezetének bemutatását e három főösszetevő (a lap főteste, a Kultúrkrónika és a Szemle) jellemzése köré csoportosítani.

I. A lap **FŐTESTÉ**-t, tehát a lapszám hozzátétőlegesen fele terjedelmét nagyobb tanulmányok, esszék, teoretikus jellegű írások, illetve novellák, riportok, dokumentumok töltötték ki. Olykor egy probléma körül konvergáló, ún. súlypontos számok formájában. Máskor egy-egy problémakört több egymást követő számban visszatérő témaként térképezett fel a lap. 1926—1929 között három regényt és két kisregényt is közölt a Korunk 36 folytatásban 480 oldalon. (A legnagyobb visszhangot Nyikolaj Ognyev *Kosztya Rjabcev tanuló naplója* című regénye keltette, Balázs Béla fordításában az 1929-es évfolyamban.) Verset először 1932. decemberi számában közölt a Korunk: Illyés Gyula *Hősökről beszéltek* (I. rész) és József Attila: *Invokáció* című költeményét. Ettől kezdve rendszeresen közöl a lap verseket, gyakran valamilyen csoportosítási elv szerint összefogott verscsozor (például Fialat magyar lírikusok, Mai román költők, Amerikai néger költők verseiből stb.) formájában.

A lap főtestében közölt több írás egészét vagy egyes tételeit vitató reflexiók már az első évfolyamban új rovat indítására készítetik a szerkesztőt.

HOZZÁSZÓLÁS az új rovat címe, és az első két évfolyam tíz számában, rendszerint egy-két írással, ½—2 oldalas terjedelemben fordul elő. Ez a vitarovat a következő években

DISPUTA címen jelentkeznek. A III. és IV. évfolyam tizenhárom számát élénkíti eleven, polemikus szellemével.

1931-től a két rovatcím párhuzamosan szerepel, olykor egyazon számban, egymás mellett. A két rovat írásainak összevetéséből fény derül a szerkesztői intencióra is: a Disputa egyes konkrét írásokkal polemizáló reflexiók rovata; a Hozzászólás általános jelenségeket tollhegyre tűző, glossza jellegű írásoknak a helye volna, ha a beérkező vitacikkek minden esetben egyértelműen besorolhatók lennének az egyik vagy a másik rovatba. Az itt publikált írások egy részének vitatható besorolása mindenesetre a határesetek problematikusságára, illetve a két rovat egymást átfedésére irányítja a figyelmet.

A 30-as években a két rovat mindegyike fél oldaltól négy-hat oldalig is terjed, egy vagy két írást, esetleg választ és viszontválaszt tartalmaz, és mindig a lapszám végére kerül. Rendszerint velük zárul a lap. (A harmincas években azonban a következőkben ismertetendő, időnként szereplő Folyóírat szemle című rovat, amikor jelentkezik, a Disputa, illetve a Hozzászólás mögé kerül.) Ez után legfeljebb

A **KORUNK HÍREI** című, szintén időnként jelentkező rovatnak a lapterjesztés vagy a hátralékos előfizetések ügyét felvető rövid üzenetei olvashatók.

II. A **KULTÚRKRONIKA** tíz-tizennégy, változatos tematikájú, színes, tájékoztató és egyben mindig állásfoglalást sugalló cikkével az olvasók többségének legkedveltebb rovata volt. A lapban mindig a főtest után következett. Cikkei a magyar és a nemzetközi szellemi élet, a társadalmi mozgalmak és politikai jelenségek, művészeti törekvések és társadalomtudományi eredmények, természettudomány és technika legidősebb kérdéseiről tájékoztatták az olvasót.

Éppen széles tematikája következtében a Kultúrkrónikának kezdettől sajátos belső tagolódása észlelhető.

VILÁGPOLITIKAI PROBLÉMÁK címmel már az első két évfolyam két-két számában a rovat keretében elkülönülő fiókrovat jelentkezett. Az új rovat ebben a formában (a Kultúrkrónika külön részeként) rendszeressé vált, 1-2 igényes, elemző cikke 2—4 oldalt vett el anyarovatától. Öt évig tartott ez az „albérleti“ viszony, míg végre az 1931. májusi számtól önállósult ez az immár nem is új rovat: a Kultúrkrónika és a Szemle közé ékelődve folytatta pályáját, majd hamarosan tovább differenciálódott. A következő (1932-es) évben ugyancsak a Kultúrkrónika és a Szemle között elhelyezve két testvérrovata indult:

VILÁGGAZDASÁGI PROBLÉMÁK (KÉRDÉSEK);

GAZDASÁG ÉS POLITIKA (ez utóbbi rovatcím csak két évfolyamban, 1932-ben és 1936-ban, összesen 14 lapszámban fordul elő).

A szerkesztő 1935-ben megkísérelte, hogy fiókrovatok formájában a témakörbe vágó kisebb jegyzetekkel színesítse a világpolitikai és világgazdasági rovatokat, a

VILÁGPOLITIKAI JEGYZETEK, valamint a

VILÁGGAZDASÁGI JEGYZETEK azonban a következő évfolyamokban már nem jelentkeztek. További, nem csupán formai változás, hogy 1936-tól új címet kapott a világpolitikai rovat:

VILÁGSZEMLE fejléccel jelentkezett, és azzal a törekvéssel, hogy az addig változó, az események egészéből mindig egy-egy kiemelt részkérdést tárgyaló cikkek helyett ezentúl hónapról hónapra a nemzetközi események egész folyamatának elemző körképét nyújtsa. Végül 1938-ban

KÖZÉPEURÓPAI KÉRDÉSEK címen megjelent a lapban e rovatcsalád legfiatalabb, de kezdettől érett, nagykorú tagja. (Első alkalommal, a májusi számban az új rovat a **KELETEURÓPAI KÉRDÉSEK** címet viseli.) A gazdasági-politikai rovatoknak természetesen korábban is kiemelt témája volt Közép-Kelet-Európa.

Ezeknek az írásoknak önálló rovatba sorolása a problémakör megnövekedett súlyára hívja fel a figyelmet.

Ezek az egy tőről sarjadt rovatok számonként váltakozva, de igen gyakran együtt, egymást kiegészítve jelentek meg, rovatonként 1—3 cikkel, 4—14 oldalas terjedelemben, a főtestbeli írások tipográfiai formájában (kiemelt cím és aláírás, az oldaltükör teljes szélességében szedett sorok). Helyük mindig a *kéthasábos tükörű Kultúrkrónika* és Szemle között volt. Ez a Korunk összképét is változtatossabbá tette, mintegy a lap tipográfiai ritmusát szolgálta.

Megemlítendő még itt, hogy az 1933-as évfolyam hat számában, ugyancsak a Kultúrkrónikából differenciálódó rovatkísérletként

TERMÉSZET ÉS TECHNIKA című rovat jelentkezett 4—12 oldalon a törzs-rovatok mintájára, tehát teljes oldaltükör szélességű sorokkal szedett vezető tanulmány (mely máskor a lap főtestében kapott helyet), ezt a témakörbe vágó és korábban a Kultúrkrónikába sorolt, rövidebb rovatcikkek követték, kéthasábos szedésben. A rovat mindig közvetlenül a Kultúrkrónika után következett a lapban. A későbbi években ez a rovat nem jelent meg többé. A témakör írásait újra a főtestben, illetve a Kultúrkrónika rovatban találta meg az olvasó.

1927-től a Kultúrkrónika rendszeresen visszatérő, elkülönült fiókrovata volt a

KULTÚRKRÓNIKA RÖVID HÍREKBEN — a korra jellemző, frappánsan kommentált rövid hírek 1-2 oldalas összeállítása. A rovat ebben a formájában utoljára az 1932. év májusi számában jelent meg. Ettől kezdve ugyanaz a tallózott, pár soros idézetanyag nem csokorba gyűjtve olvasható, hanem töltelékanyagként, azokon az oldalakon szétszórva, amelyeket a tördelő nem tudott végig szöveggel kitölteni. És bár ez a lap egészében szétszórt tallóanyag így nem rovat-szerű, jellemző, hogy a lap évi tartalomjegyzéke vagy

KULTÚRKRÓNIKA RÖVID HÍREKBEN, vagy pedig

KULTÚRKRÓNIKA RÖVID IDÉZETEKBE gyűjtőcím alatt tartja számon ezt a „salátaanyagot“.

ÓCSKA GRAMOFON LEMEZEK címet viseli Remenyik Zsigmond egyéni rovata, és szintén a Kultúrkrónika fiókrovataként jelenik meg rendszeresen az 1934-es évfolyamban. Ez a Remenyik-rovat a következő (1935) évben

BAGATELLEK címen folytatódik, de a Kultúrkrónika helyett a lap főtestében olvasható, ám az évi tartalomjegyzék ezt a sorozatot is külön, önálló rovatként tartja számon.

III. A **SZEMLE** kezdetben igen tág tematikájú és vegyes műfajú rovat. A líra műhelykérdéseitől a születésszabályozásig, a modern fizikai világképtől a népzene-kutatás eredményeinek ismertetéséig terjedő problematika könyvkritika vagy folyóiratszemle során, recenzió vagy glossza formájában kerül itt megtárgyalásra. Végül is egyre inkább a könyvkritika rovata lesz. Természetesen a Korunk eredeti, szélesebb tematikájának megfelelően a szépirodalmi alkotások kritikája mellett az általánosabb érdeklődésre érdemes tudományos művek, szociológiai és lélektani, történelmi és műszaki tárgyú kiadványok, emlékiratok és dokumentumok bírálata is helyet kapott a rovatban.

1928—1932 között évfolyamonként átlag öt-hatszor jelentkezik, kezdetben közvetlenül a Szemle-rovat után, és mintegy annak függelékeként később a Disputa, illetve a Hozzászólás után a

FOLYÓIRATSZEMLE című rovat. Egy-egy napirenden lévő témát több lap megvilágításában mutatott be 1-2 oldal terjedelemben. Ez a rovat 1933-ban

LAPMONTÁZS címen, 1934-től

LAPOK, FOLYÓIRATOK címen szerepel. Az első (1934-es) évben megnövekedett (átlag 6) oldalszámmal és változatosabb anyaggal, később azonban visszatért az 1934 előtti forma és terjedelem.

A Szemle esetében is észlelhető az a Kultúrkrónikánál már tárgyalt törekvés, hogy a rovat egy-egy sajátosabb állandó témaköre idővel külön rovattá önállósuljon. (Tulajdonképpen a Folyóiratszemle anyaga is kezdetben a Szemle keretében kapott helyet.) A Szemléből született új rovatok esetében azonban úgy tűnik, hogy hosszabb a vajúdás, és gyakoribb az elvetélés. Az 1927. év szeptemberi számában

ÚJ KÖNYVEK cím alatt a Szemle fiókröveata formájában jelentkezik egy kísérletezés: 11 könyv fülszöveg jellegű és terjedelmű recenziója három oldal terjedelemben. Az ezt követő négy számból háromban, továbbra is a Szemle keretein belül,

RÖVID KÖNYVSZEMLE címen folytatódik a kísérlet az új rovattal, most már igényesebb, több esetben valójában rangos minikritikákkal. Három számban összesen 8 oldalon 13 kis írás jelent meg a Rövid könyvszemlében, de később ennek az új rovatnak nincs folytatása.

Más jellegű rovatokkal is kísérletezik a szerkesztőség a harmincas évek folyamán. Egyetlen alkalommal, az 1933-as év áprilisi számának Szemle-rovata utáni oldalán tűnik fel egy

HATÁRKÉRDÉSEK címet viselő rovat-fejlec. Alatta egyetlen, öt oldalas tanulmány pszichoanalízis és marxizmus viszonyáról, melyben a szerző a probléma korabeli vitáit is ismertetve fejt ki a maga álláspontját.

KRITIKAI PROBLÉMÁK című rovatot találunk a következő, 1934. év szeptemberi és októberi számának azonos helyén egy-egy hasonlóképpen igényesebb, ezúttal is az irodalomkritika elvi kérdései és gyakorlata viszonyát boncolgató hosszabb cikkel. A továbbiakban azonban ennek az indításnak sincs folytatása. Mindkét rovatkísérlet olyan írások jelentkezésével magyarázható, amelyek, bár tárgyuk, témájuk szerint a Szemlébe sorolhatók, terjedelmükkel és főként megírásuk módjával a megszokott könyvkritikán túllépő, teoretikus igényükkel túlnőttek a Szemle-rovat ennél szűkebb keretein. Annak pedig, hogy e két rovat mégsem bizonyult életképesebbnek, az a kézenfekvő magyarázata, hogy az ilyenszerű írásoknak ennél természetesebb helye volt a lap főteste.

LEVELEK A VILÁGNÉZETRŐL szövegű rovat-fejleccel is találkozunk egyetlen alkalommal, az 1936-os évfolyam szeptemberi számában egy három részből álló terjedelmesebb írás élén. Ez a cím azonban funkciója szerint tulajdonképpen annak a cikknek a címe, amelynek (rovatcím formájában) az élére került. Az évi tartalomjegyzék is (Kemény Gábor: *Három levél a világnézetéről*) annak tekinti.

(Gaál Gábor lapfejlesztési elgondolásai nem csupán a jelentkező anyag, a feltáruló lehetőségek mentén mozogtak. Hatvany Lajoshoz intézett, 1937. augusztus 7-i leveléből valók a következő sorok: „Rég tervezem a lapban egy *Hagyomány és haladás* című rovat beiktatását. Távoli és közeli múlt, emlék és feledékenység, és új értelmezés lenne ez. De mit tehetek? Nem akad rá megbízható és tudós erő. Nem támogatna egy ilyen rovat megcsinálásában?” Ilyen rovatot nem találunk a Korunkban: nem akadt rá megbízható és tudós erő.)

A következő, átgondoltabb rovatfejlesztési koncepció már életképesebbnek bizonyult. A régi Szemle-rovat helyén 1936. januártól két, tartalmában új, összterjedelmében megnövekedett rovat indult, és maradt meg három évfolyamon át.

SZEMLE. Ennek a rovatnak csak a neve a régi. Formája-tartalma egyaránt merőben új. Cikkei élén — amelyek tulajdonképpen nem is cikkek — címként egy-egy könyv szerzőjének a neve s a mű címe áll. E cím után a könyv néhány soros bemutató-méltató recenziója következik, szerzőjének a szignójával, majd az így bemutatott műből más betűtípussal szedve egy-két oldalas jellemző, olvasmányos szemelvény. Ez a tartalmában, formájában megváltozott rovat három teljes éven át szerepel a lapban, számonként átlagban nyolc címet tartalmaz tizennégy oldal terjedelemben.

BÍRÁLATOK a másik új rovat címe. Ide sorolja a szerkesztő a tulajdonképpeni irodalomkritikát, helyesebben a tágabb értelemben vett könyvkritikát. Ez az új rovat hároméves pályája átlagában számonként öt kritikát tartalmazott tizenkét oldal terjedelemben. A szóban forgó évfolyamok (1936—1938) még egy formai változást hoztak. A papír gazdaságosabb kihasználása, a maximális mennyiségű szöveg közlése elvének jegyében megszűnt a törzsrovatok hagyományos, kéthasábos oldaltükre. Mind a régi Szemle utódjaként megjelenő itt tárgyalt két új rovat, mind a Kultúrkrónika írásai ezekben az években az oldaltükör teljes szélességében szedett sorokkal jelentek meg.

Gaál Gábor 1936. január 8-i keltezésű, Remenyik Zsigmondhoz intézett levelében maga szól a korábbi Szemle-rovat szétágazásáról külön Szemle és ettől elkülönülő Bírálatok rovatra. Ide iktatjuk a teljes passzust, mert betekintést nyújt a szerkesztő lapfejlesztő elgondolásaiba. Így szól: „A lap eddigi berendezésében a januári számmal némi változás történt. A lap a jövőben nem közöl úgynevezett könyvismertetések, hanem közöl az újonnan kreált *Bírálatok* című rovatban a szó szigorú és kimerítő értelmében vett bírálókat, s a könyvismertetések helyett a régi szemle-rovatban a szó helyes értelmében vett könyvbemutatókat végez. Egy-egy ilyen könyvbemutató abból áll, hogy az újonnan megjelent könyvekből egy-két (de semmi esetre sem több) jellemző oldalt szó szerint bemutat, és a közölt részlet elé 5—10, vagy 20 sort ír, amely a könyvet sommásan jellemzi. A januári szám szemle-rovata ebben az új beállításban már eddig is igen nagy tetszésre talált, s a jövőben ezt a módosulást mindenképp meg akarom tartani. Az új rovattal kapcsolatban arra kérem, legyen olyan jó olvasmányjaiból állandóan szolgálni ilyen könnyen található, de a korra, viszonyokra, mindenféle jellemző anyaggal. Tekintetbe jöhet bármilyen friss könyv, bármelyik nyelvéből a világnak. Tekintetbe jöhet folyóiratokban olvasott jelentős tartalmú cikk is — minden, akár pró, akár kontra hangsúllyal.“

Ez a rovatosztódás, amint a fentiekből is kiderül, három teljes évfolyamon át, az 1936. januári számtól az 1938. decemberi számig bizonyult életképesnek. Az 1939. januári számtól kezdve azonban a két rovatot Gaál Gábor újra összevonta. Ezzel egyidejűleg *a két törzsrovat újra kéthasábos oldaltükörrel* jelent meg, és most már a lap megszűntéig ez a beosztás és forma maradt meg. Az összevont rovat címe az 1939-es és 1940-es évfolyamokban:

SZEMLE, BÍRÁLATOK. Jellege, tartalma, formája lényegében a régi Szemle-rovattal megegyező, átlagterjedelme számonként tizennyolc oldal.

Összegezés helyett táblázaton mutatjuk be a régi Korunk beosztásának, rovatainak alakulását és előfordulásuk statisztikáját a lap tizenöt éves fennállása során:

A laprész címe vagy elnevezése		Eredet	Terjedelem	Tűhőr	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	
1.	Főtest (cím nélkül)	1926. 1.-től önálló egysége a lapnak	Átlag 3 ív	Oldaltűkőr teljes szélességében szedett sorok	10	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	8
2.	KULTÚRKRÓNIKA	1926. 1.-től önálló egysége a lapnak	Állandó törzsrovat [2] + fiókrovatok együtt átlag 1 ív	[2] vezetőcikke, mint [1], a rovatfest + fiókrovatok két-hasábos tűkőr, cikkek folyamatosan, címek cikktessel egybe tördelve, kivéve 1936–1938, amikor olyan, mint [19], [20]	10	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	8
3.	Kultúrkronika rövid hírekben (idézetekben)	1927. 9.–1932. 5.: [2] fiókrovata, majd szétszórt töltelékanyag					4	8	6	5	3	2	elkülönült fiókrovat-egységként megszűnik, a lapban szétszórt töltelék, talló							
4.	Ócska gramafon lemezek	[2] fiók-rovata 1934-ben Remenyik Zsigmond											7	7						
5.	Bagatellek	[1] fiók-rovata 1935-ben egyéni rovata																		
6.	TERMÉSZET ÉS TECHNIKA	Önálló rovat 1933-ban [1] + [2]-ből kiemelt anyagból	Átlag fél ív a [2], [7] és [12] terhére	Mint [2]								6								
7.	VILÁGPOLITIKAI PROBLÉMÁK	1926. 9.–1931. 2.: [2] fiókrovata; 1931. 5.-től önálló rovat	Egymást követő számokban, vagy egy számon belül együtt jelntkező rovatok	Mint [1]	2	2	7	8	7	7	9	8	9	11						
8.	Világpolitikai jegyzetek	1935-ben [7] fiókrovata											10							
9.	VILÁGSZEMLE	1936-tól [7] folytatása													7	9	4	10	6	2
10.	KÖZÉPEURÓPAI KÉRDÉSEK	1938–1940: [9] komplementer testvérrovata	Összterjedelem számonként 2/3–1 ív																	
11.	GAZDASÁG ÉS POLITIKA	[7] és [12] testvérrovata érintkező témákról									5				10					
12.	VILÁGGAZDASÁGI PROBLÉMÁK (KÉRDÉSEK)	1932-től [7]-tel párhuzamos komplementer-rovat									3	6	7	5						
13.	Világ gazdasági jegyzetek	1935-ben [12] fiókrovata													2					
14.	GAZDASÁGI KÉRDÉSEK	1936–1937-ben a [12] rovat-cím-változata													1	5				
15.	VILÁGGAZDASÁGI SZEMLE	[9] testvérrovata, [12] rovat-cím-változata																		1
16.	SZEMLE (1926–1935)	1926. 1.-től önálló egysége a lapnak	[16] és [21] mint állandó törzsrovat + fiókrovatok terjedelme átlag 1 ív;	[16], [17], [18], [21], mint [2]; vezetőcikk az oldaltűkőr teljes szélességében + kéthasábos tűkőr, cikkek folyamatosan, címek cikktessel egybetördelve	10	11	11	11	11	11	11	11	11	11						
17.	Új könyvek	[16] fiókrovatai 1927–1928-ban, folytatás nélkül maradt rovatindítási kísérletek				1														
18.	Rövid könyvszemle	[16]-ból kifejlesztett, egymást kiegészítő rovatok				2	1													
19.	SZEMLE (1936–1948)	[16]-ból kifejlesztett, egymást kiegészítő rovatok																		
20.	BÍRÁLATOK (1936–1938)	[19] és [20] összehasonlásával visszatérés [16]-hoz																		
21.	SZEMLE, BÍRÁLATOK (1939–1940)																			8
22.	FOLYÓIRATSZEMLE	1928. 4.-től [16] fiókrovata;	[22]–[29] rovatok: kevesebb, mint 1/3–több, mint 2/3 ív terjedelmet foglaltak le összesen				2	6	8	7	4									
23.	LAPMONTÁZS	1929. 7–8.-től önállósul;											6							
24.	LAPOK, FOLYÓIRATOK	1930. 11.-től a lapban [28] és [29] között. [22], [23] és [24] egyetlen rovat címváltozatai												11	9	6				
25.	HATÁRKÉRDÉSEK	Rovatkísérletek [1] és [20]																		
26.	KRITIKAI PROBLÉMÁK	határzónájába tartozó frások száma													1	2				
27.	HOZZÁSZÓLÁS	[1]-béli, illetve máshol jelent közleményekkel vitázó frások rovata			2	8			2	7	2	2			2				2	2
28.	DISPUTA						5	8	2	7	8	4	4		2	1	2	3		
29.	A KORUNK (A SZERKESZTŐSÉG) HÍREI	1926. 1.-től önálló egysége a lapnak			7	5	5	2		2	3	3	5	2	1	4				

A kezdeti Korunk és Babits

Betiltása évében, 1940 februárjában a régi Korunk tisztelgett a *Jónás könyvét* közreadó Babits Mihály előtt. A költő életútját és pályáját összegező nagy mű feloldotta a régi pörök indulatait és keserűségeit. „Valaha nem hihettük, hogy lesz idő, amikor Babits felejthetetlen szép sorain kívül más is marad utána, mint a ninivei por és hamu. Prédikálni kellett ellene, mert a szekér, mit darabig előre ráncigált, jó időre vissza is csúszott a lejtőn, legázolva sok érdemes és felfelé tartó embert. Az idő keserű levében fetrengve, megkisebbedett igényekkel megszükitett szabadságrezzenéseinkben ajánljuk Jónás könyvét azoknak, akik a versben, a szomjúságban, a fejbevertségben italt keresnek, és üdítő forrásra találnak” — írta Becsky Andor (Pap Gábor álnév alatt), és ezzel a megbékéléssel mintegy bezárta a Korunk első számaiban sorjázó méltatásokat követő indulatos szembeszegülések képezte ívet. A Korunk indulásától kezdve élénk figyelemmel követte a romániai magyar irodalom kibontakozását, s érdeklődése felölelte általában a haladó irodalom alakulását. Jellemző példája ennek a lap Babits Mihályhoz való viszonyulása. Ezúttal ennek a felvázolására szorítkozunk.

A régi Korunk évfolyamaiban gyakorta szerepelt Babits neve — bíráló vagy dicséret szövegekben —, a kezdeti években a folyóirat és annak alapítója egyértelműen viszonyult a költőhöz. Dienes Lászlót már az első világháború idején baráti szálak fűzték hozzá. Barátságuk kezdete feltehetően Dienes kora ifjúságától datálódik, és egyetemi évei alatt és utána szilárdult meg. Dienes a század elején a forradalmi álláspontig eljutó radikális értelmiségi ifjúsághoz tartozott, és lelkes híve volt az Ady Endre és a *Nyugat* nevével fémjelzett irodalmi forradalomnak. Tizenkilenc éves, amikor testvérbátyja, Dienes Pál, sógornője, Dienes Valéria és Tikler Gyula társaságában 1908. április 5-én közös üdvözlő kártyát ír Adynak: „Ma vasárnap du. együtt gyönyörködven a Vér és Arany-ban, csodálatukat és szeretetüket küldik Ady Endrének“ (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár, Ady-hagyatékek). Ez a rajongás nem korlátozódott csupán Ady költészetére, kiterjedt az egész új magyar lírára.

Babitsot személyesen ismerte, és kapcsolatukra némi fényt vet Dienesnek a költőhöz intézett két levele. Az első, 1917. december 15-i keltezésű levelében még magázza a költőt, s arra kéri, olvassa el egyik leányismerősének a verseit. A másik fennmaradt levél egy évvel későbbben íródott, 1918. december 6-án: „Kedves Barátom! Bocsáss meg, hogy zavarlak levelemmel, de keresek valamit, valami előttem szokatlant s újat, ami segítségével el tudnék vonatkozni a jelen fárasztó izgalmaimtól — s Mallarmé jutott eszembe. Kérlek, ha már nincs rá szükséged, küldd el a róla szóló könyvet, s ha lehetne, az ő verseskötetét is, mert amit Svájból rendeltem magamnak, még most sem érkezett meg. Köszönettel őszintén tisztelő híved Dienes László.“ Mint látható, akkor már tegező viszonyban álltak. A két levél között eltelt év alatt sok minden történt, megindult a nagy társadalmi földrendés, melyben a könyvtártudományok immár ismert szakembere és a neves költő együtt várták és remélték a gyökeres megújulást. Dienes Lászlónak a budapesti Párttörténeti Intézetben őrzött visszaemlékezése alapján Remete László a következőket írja: „1918. október 31-én Madzsar Józseffel, Kóhalmi Bélával és Babits Mihállyal, a költővel rőtta az emberektől feketéllő belvárosi utcákat, a Kossuth Lajos utcai Astoria Szállóban rögtönzött forradalmi főhadiszállás környékét, a Károly körutat, az Andrássy utat, ahol szavalatokkal, előadásokkal lelkesítették a tömegeket, serkentették új és új forradalmi követelések előterjesz-

tésére.“ (Remete László: *Dienes László és a Korunk*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1965. 3. 294—295.)

A forradalmak bukása után Romániába emigráló Dienes László közvetlen kapcsolata Babitscsal valószínűleg megszakadt — legalábbis ennek írásos nyoma elveszett vagy még nem került felszínre —, de számos dokumentum őrzi kölcsönös érdeklődésüket. Dienes a *Keleti Újságban* méltatja — talán érdemén felül is — Babits *Kártyavár* című regényét (1924. január 27.), majd a *Korunkban* több ízben is teret nyújt a költő méltatására. Babits személye rendszerint az irodalmi körképek középpontjában áll a folyóiratban megjelenő írásokban. Annak ellenére, hogy a *Korunk* ezekben az években a „Nyugat utáni“ irodalom következetes híveként és elsősorban a Kassák képviselte avantgarde irányzat pártolójaként nyilatkozik meg. Raith Tivadar *A XX. század magyar irodalma az európai szellem áramlatában* (Korunk, 1926. 10.) című tanulmányában általában kedvezően értékeli Babitsot mint a század eleji irodalmi forradalom jeles lírikusát. Méltatja az első világháború alatt született békeverseit, és keserűen állapítja meg az ellenforradalmi Magyarország szellemi életéről: „a magyar irodalom rettenetes válságba került, Ady halott, Babits elhagyta a Nyugatot“ (688.). Benedek Marcell pedig elítéli a Petőfi Társaságba kívánckozó írkat, mert ez törölte tagjai sorából Babits Mihályt (*A magyar szellemi élet decentralizációja*. Korunk, 1927. 1. 34.); Komlós Aladár kitartóan méltatja Ady és Babits érdemeit a magyar líra megújításában, szembeszegül Berzeviczy Alberttel, aki „megint megdorgálta Ady Endrét és táborát“. Komlós kimutatja, hogy „a Nyugat és az Akadémia közt valóban szakadék van, hiszen Ady és Babits költészete nem a megelőző magyar írónemzedék törekvéseinek folytatója“, és felteszi a retorikus kérdést: „kinek van joga köztünk arról beszélni, hogy ő forradalmat jelent Adyhoz, Babitshoz, Móriczhoz képest? Kassák Lajosnak igen.“ (*A háromfelé szakadt magyar irodalom*. Korunk, 1927. 6. 463—464.) Ugyancsak Komlós Aladár ír meleg elismeréssel a *Halálfiairól*, Babits akkor megjelent regényéről (*Korunk*, 1927. 7—8. 582—583.). Figyelemre méltó, hogy nem sokkal ezután Gaál Gábor — akkor még csupán munkatársa a *Korunknak* — a legnagyobb elismeréssel adózik Babitsnak nagy regényéért, mely szerinte „ritka teljességű és szépségű könyv a magyar irodalomban“. (*Cenci néni*. Keleti Újság, 1927. október 9.).

Ady és Babits nevének állandó egybekapcsolása nem véletlen, a *Korunk* szerzői ezzel is bizonyítani akarták, hogy az irodalmi progresszió táborában Babitsra vezető szerep és komoly felelősség hárul. Elvárásaikat is ez szabta meg. Fenyő László, az akkor feltűnt fiatal költő-kritikus Babitsot Stefan George mellett a legnagyobb esztétaköltőnek tartja, és más értékelésekkel vitázva állítja: „Babits költészetének gyökérszálai a nyers élet földjébe csakúgy beleágyaznak, mint a könyvtárszoba üvegházi tenyészetébe.“ Ezt a következtetést a szerző Komlós Aladár tanulmányából vett idézettel támasztja alá: „Amily igaz, hogy »Babits legvonzóbb tulajdonságai és példaadásai közé tartozik a *szabatos rajzú férjias realiz-musa*, éppoly igaz, hogy azokra a merőben irracionális finom remegésekre is képes, amelyek a valóságos valóság helyett egy felsőbbrendű *vizuális* valóságból merítik életanyagukat«...“ (*Az új magyar líra*. Korunk, 1928. 1. 68.) Mindezeket az értékeléseket nem ítélni meg az akkori irodalmi élet összefüggéseiből kiragadva. Hiszen ezekben az években a szellemi baloldal szüntelenül hangot adott Babits politikai mosakodása és esztetizmusba menekülése miatti keserűségének. Az eltérő nézetek és irodalmi törekvések ellenére a *Korunk* láthatóan keresi a közös nevezőt a nagy költővel s annak legközelebbi jóbarátjával, Szabó Lőrincsel, aki levelezést is folytatott Dienessel, és lapjának, a *Pandorának* a megszűnése után átadta a *Korunknak* az előfizetők névsorát.

Babits Mihály is a maga részéről érdeklődést tanúsított a *Korunk* iránt, olvasta a folyóiratot, és feltehetően közlési szándékai is lehettek. Erre utal a Ko-

runk budapesti megbízottjának, Czellár Ferencnek Dienes Lászlóhoz intézett, 1928. február 21-i levele:

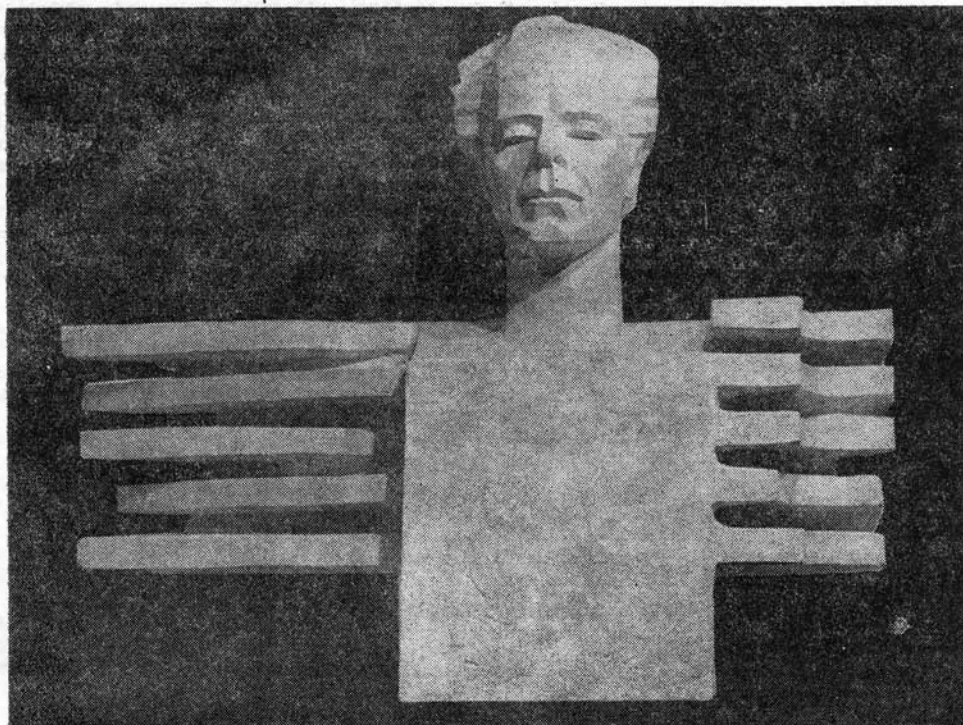
Cikkek jolgában Földivel, Babitscsai és Szabó Lőrincsel még nem értem rá beszélni, de a napokban elmegyek hozzájuk, majd értesítek az eredményről. Babitscsal már privátim beszéltem a Korunkról kb. egy hónappal ezelőtt (nagyon jóba vagyunk velük). Az irodalmi részről nem volt jó véleménynel, azt mondta, hogy a novellák nem sokat érnek (a januári számról volt szó). A regényt nem olvasta, mert a közepén nem akart belekezdeni. Az előző számokat nem nagyon ismerte, csak néha látott egyet-egyet. A lap többi részéről azonban nagyon jó véleménnyel volt. Nagyon köszönte a tiszteletpéldányt, és nagyon exkuzálta magát, hogy nem fizethet elő, de a budgetje nincs berendezve, hogy lapokra előfizessen stb. az ő nagyon szerény modorában. Igaz, még akkor kérdezte, hogy verset nem közlünk-e a Korunkban? Azért írtam ilyen részletesen erről, mert gondoltam, hogy érdekelné fog a Babits véleménye.

Ha fellapozzuk a Korunk 1928-as évfolyamának első számát, elgondolkozhatunk Babits kritikáján. A kifogásolt novellák: Marinetti: *Levél egy szkeptikus barátnőmhöz*; Karácsony Benő: *Pjotruska* (részlet) és Markovits Rodion: *Az Aszfödélosz kávéházban*. Az irodalmi résznek ez az összetétele korántsem érdektelen, azonban az is érthető, hogy miért nem felelt meg Babits ízlésének (s a nem olvasott regény, Leonhard Frank: *A polgár*).

Az 1928-as esztendő végén gyökeres változás következik be a Korunk magatartásában: megjelenik az első, Babits elleni támadás. Igaz, sem ez, sem a későbbiek nem a költő, hanem az irodalompolitikus Babits ellen irányulnak, nem művét, hanem magatartását bírálják. Nádass József súlyosan elmarasztalja Babits *Az írástudók árulása* című eszme-futtatását. A költő Julien Bendát, a neves francia szerzőt bírálva azonos című írásáért, egyebek mellett arra az álláspontra helyezkedett, hogy az osztályellentétek és az osztályharc a humánium szempontjából alacsonyabb rendű emberi megnyilatkozás, mint a faji és nemzeti alapon keletkező ellentétek. Az esszének ezt a gondolatát ragadta ki Nádass, elhallgatva az írói megnyilatkozás pozitívumait. (*Babits Mihály, vagy az „írástudók árulása”*. Korunk, 1928. 11. 817—821.) Nádass a következő évben még két fulmináns cikket közöl Babits ellen, egyet a Baumgarten-díjak kiosztásának ügyében (*Az írástudók árulása — az írástudók kiárusítása*. Korunk, 1929. 2. 147—150.) — a költő-kurátor ugyanis mellőzte Kassák Lajost és más baloldali írókat. Majd pedig a *Magyar írók árulása* című cikkében (*Korunk*, 1929. 6.) „intranszigiens kibékülönök“ nevezve, úgy festi le Babitsot, mint aki nyíltan lepaktált a reakcióval, és ennek táborába tereli a fiatal írókat. Nincsen itt hely sem Babits elvi meghátrálásának, sem Nádass József — Kassák közvetlen munkatársa — elfogultságának magyarázatára, egyébként is a Babits-irodalom elvégezte már ezt a tényeket a maguk helyére tevő munkát.

Érdekes kérdés viszont, hogyan viszonyulhatott az egykori jóbarát Dienes László a Babitsot ért támadásokhoz. Az akkor Berlinben élő Dienes még aktívan részt vett a Korunk szerkesztésében, tudta és beleegyezése nélkül társszerkesztője, Gaál Gábor nem adott közre külföldi vonatkozású írásokat. Erre számos utalást találunk a Fábry Zoltán-levelezésben. Dienes László és Gaál Gábor levélváltása nem maradt fenn, ellenben következtetni lehet az alapító szerkesztő elvi magatartásának indítékaira. 1928 végén és 1929 elején Dienes László szemlélete letisztult, elvi-politikai álláspontja megszilárdult. A nacionalizmus megnyilatkozásaival szemben pedig mindenkor határozott elutasító magatartást tanúsított. Az első világháború elején, már harcossan következetes háborúellenes álláspontra helyezkedett a *Huszádik Században* közölt *Az ár ellen* című cikkében, melyből egyetlen jellemző passzust idézünk az értelmiségiek társadalmi felelősségéről: „Sajnos, Európa intellektueljei között nagyon kevés akadt, aki igazán annak bizonyult, s

akinek annyira lényege az emberi kultúrához való ragaszkodása, hogy attól csak élete árán válhat meg. A legtöbben azt a bizonyítványt állították ki magukról — s sajnos, írásban —, hogy jó írók, jó festők, jó tudósok, de tökéletlen emberek, akiknek nem hatolt lelkük mélyéig sem az irodalom, sem a művészet, sem a tudomány. S a félkultúremberek a bérelt uszítók siralmas látványát nyújtották: jobban gyűlölködtek, mint amennyire — tudatosan vagy öntudatlan — leszerződtek.“ (1915. 2. kötet, 302—311.) Megdöbbenően összezsundulnak ezek a gondolatok a *Jónás könyvének* súlyos következtetéseivel! Hogyne fájt volna Dienesnek, amikor azt tapasztalta, hogy költőként és emberként nagyrabecsült barátja, aki a háború alatt „a kevesek“ közé tartozott, meghátrált! Dienes László nem volt az elvtelen engedmények embere, és valószínű, hogy egy számára becses barátságot áldozott fel elveiért. S arra már nem került sor, hogy Babits életének alkonyán tanúsított költői és emberi kiállása előtt fejet hajtson.

Jecza Péter: Bartók

A tudományos könyv: munkaeszköz

Jelenlegi ötéves tervünk a tudományos-műszaki forradalom kibontakoztatásának, eredményei alkotó alkalmazásának időszaka is országunkban. Nyilvánvaló, hogy ennek a párt által kitűzött célnak az elérésében — amire népünk egyakarattal vállalkozott — igen fontos segítőeszköz, mindennapi munkaeszköz a mai és holnapi szakembereknek, a társadalom összes rétegeinek újabb ismereteket nyújtó tudományos könyv. Ezért tartottuk fontosnak az állandó javítás, tökéletesítés előmozdításának szándékával e fontos munkaeszköz termelésének néhány időszerű kérdését megvitatni.

Három olyan kerekasztal-beszélgetésünk után, melyeken esetenként egy-egy tudományág képviselői vettek részt (orvosok, fizikusok, nyelvészek), s amelyeknek sorát folytatni szándékozunk — ezúttal tehát a romániai magyar tudományos könyvek kiadóit, szerkesztőit, illetve szerzőit és kritikusait kértük kerekasztalhoz. Természetesen ez a kör sokkal népesebb, hogysen minden tagja jelen lehetett volna, a résztvevők felszólalásait tehát csak vitaindítónak tekintjük, nyitva hagyva hasábjainkat a további érdemleges (új szempontokat felvető) vélemények számára.

Részt vettek: Dávid Gyula és Domokos Géza a Kriterion Könyvkiadótól, Dáné Tibor és Kerekes György a Dacia Könyvkiadótól, Szalay András a Ceres könyvkiadótól, Maurer Gyula, Máthé János, Szabó T. E. Attila és Vincze János szerzők, Dankanits Ádám szerkesztő *A Hét*, valamint Gáll Ernő és Veress Zoltán a *Körünk* részéről.

Gáll Ernő: Köszöntöm a megjelenteket, s köszönöm részvételüket a megbeszélésen, amelynek tárgya tudományos könyvkiadásunk — pontosabban ennek természettudományos „részege”. Manapság már közhely a tudomány jelentőségéről értekezni, én tehát itt csak azokra a társadalmi és erkölcsi vonatkozásokra utalok, amelyek a tudomány fejlődésének pozitív — és olykor negatív — következményei, s amelyek egyre sürgetőbben vetik fel a tudománnyal kapcsolatban a felelősség kérdését, ami elől természetesen nem térhet ki a tudományos könyvkiadás sem.

Tavaszy Sándor annak idején az úgynevezett „élettudományokról” beszélt, értve ezen azokat, amelyek a nemzetiséggel, történelmével és kultúrájával foglalkoznak. Mivel itt természettudományos könyvkiadásról lesz szó, felvetem azt a kérdést például: lehetséges-e ezen belül bizonyos elsőbbséget biztosítani egyes

olyan tudományágaknak, amelyek közvetlenül érinthetik művelődésünket s annak jövőjét? Ebben az összefüggésben válaszra vár az a nehéz kérdés is, hogy vállalhatja-e a romániai magyar tudományos könyvkiadás a modern természettudományok egyre szélesedő, bővülő s egyszersmind szakosodó szinképének minden szegmentumát, az elektronika vagy a molekuláris biológia szakproblémáit. Szót kell értenünk a tudományos könyvek kritikájának kérdésében is: abban, hogy miképpen kell segítenie folyóiratainknak az örvedetesen gyarapodó könyvmeny-nyiség értékelését, továbbítását az olvasóközönséghez. Íme néhány kérdés, amelyeket éppen a lendületes fejlődés vet fel — hiszen néhány évvel ezelőtt egy ilyen kerekasztal-megbeszélésen még arról kellett volna beszélnünk, mit tehet a könyvkiadás művelődésünk hagyományos „egyhangúságának” feloldásáért.

Tehát a növekedés és a fejlődés meghatározta új kérdésekről kell értekez-nünk, arra gondolva, hogy megbeszélésünk anyagát az ötvenedik eszten-dejébe lépő folyóirat teszi majd közzé, a tudomány társadalmi jelentő-ségének hangsúlyozását és ilyen szerepének számonkérését mindig egyik fő fel-adatainak tekintette.

Veress Zoltán: Felhívom a jelenlévők figyelmét arra, hogy rendelkezésünkre áll — Dávid Gyula összeállításában — a kiadók átszervezése óta hazánkban magyar nyelven megjelent természettudományos könyvek és más ismeretterjesztő kiad-ványok jegyzéke. (Utólag az olvasók figyelmét is felhívom arra, hogy ezt a jegy-zéket a jelen folyóiratszám következő oldalain közöljük.)

Dávid Gyula: Engedjék meg, hogy vitaalap gyanánt „kerekasztalunkra” tegyem az említett jegyzéket, és néhány magyarázó szót fűzzek hozzá. Ez a bibliográfiai felmérés egy régóta készülő átfogó bibliográfia része, s az 1970—1974 között meg-jelent, témakörünkbe vágó könyveket és egyéb kiadványokat tartalmazza. Bár itt nyilván az idén megjelent könyvek is szóba kerülnek majd, a jegyzéket az 1974-es évvel kellett zárnom, mert az 1975-ös anyag még csak szórányosan állt rendel-kezésemre, s ez bizonyos összesítések és arányítások során zavart okozott volna. Mindenesetre a jegyzék így is egy fél évtizedes, termékeny korszakot mutat be, s alkalmas lehet általános következtetések levonására.

Mint látják, a jegyzék nemcsak a könyvkiadóknál megjelent műveket tar-talmazza, hanem a különféle intézmények, megyei szervek kiadványait is — bár ez utóbbiakat feltehetően bizonyos hibaszázalékkal, ami abból adódik, hogy a szóban forgó intézmények és szervek késve és rendszertelenül küldik meg kiad-ványaikat a Központi Állami Könyvtárnak. A bibliográfia 143 címet ölel fel, s a megjelölt természettudományos tárgykörön túlmenően teljes egészében magába foglalja azokat a sorozatokat, amelyekben a kiadók — általános ismeretterjesztő művek között — természettudományi tárgyú könyveket is megjelenítettek (ilyen a *Kritérium* két sorozata, a *Korunk Könyvek* és a *Kritérium Kézikönyvek*, a *Ceres Kaleidoszkóp* sorozata és a Román Enciklopédiai kiadó *Horizont* sorozata). A bibliográfia e kibővítésének célja az volt, hogy látni lehessen, milyen súlyt képvisel a természettudományos ismeretterjesztés az említett sorozatokban. Ebből következően 27 cím kívül esik az érintendő tárgykörön, a mondott időszakban te-hát tulajdonképpen csak 116 kiadvánnyal van dolgunk.

Hogyan aránylik ez a mennyiség az egész könyvterméshez? A vizsgált idő-szakban hazánkban 1743 könyv jelent meg magyar nyelven, s ha ebből leszámít-juk is a középiskolai, szakiskolai tankönyveket (mintegy 750 címet), el kell is-mernünk, hogy a 116 cím aránya — különösen ma, a reáliák növekvő jelentősé-gének korában — meglehetősen kicsi. Lássuk most a tudományágakon belüli ará-nyokat. A 116 cím között első helyen a földművelés és erdőgazdaság áll 25 címmel, következnek az általános ismeretterjesztő művek (ide számítva a *Téka*-sorozat ter-mészettudományi tárgyú köteteit is) 20 címmel, utánuk jön a technika 16, az állattan és állattenyésztés 14, a biológia 12, az orvostudomány 11, a matematika 7, a fizika 7, a földrajz és csillagászat 3 s végül a geológia és ásványtan 1 cím-mel. Így fogja át könyvtermésünk — az egyes köteteket értékük szerint most nem mérlegelve — a különféle tudományágakat; ez támpontul szolgálhat a Gáll Ernő által felvetett kérdés elmélyültebb vizsgálatához.

Milyen a szóban forgó könyvek között az eredeti munkák s a fordítások aránya? Mielőtt az adatokra térnék, emlékeztetem a jelenlévőket az 1970-es hely-zetre a kiadók átszervezésekor: a szerzők kiadóikat, a kiadók szerzőiket keres-ték, több (főleg tudományos jellegű) kézirat vándorolt egyik kiadótól a másikig, míg végre gazdára talált. Az ekkor végzett felmérés és kiadói konzultációk nyomán lendült fel voltaképpen tudományos könyvkiadásunk, ami az eredeti munkák szaporodásában is megnyilvánul. Íme az adatok: az 1970-ben megjelent 14 műből

10 fordítás, az 1971-ben megjelent 17 mű mind fordítás; ezt a pillanatnyi visszaesést követően az 1972-ben megjelent 35 címből már 22, az 1973-ban megjelent 56 címből 29, az 1974-ben megjelent 22 címből 15 *eredeti munka*. Ennek alapján elmondhatjuk, hogy az utóbbi esztendőök jelentős eredményeket hoztak: számos szerző kapott kiadót kész munkáira, új szerzők fogtak tollat, s az olvasókhöz hasznos és értékes könyvek jutottak el.

Mindennek ellenére az adatokból az is kitetszik, hogy természettudományos könyvkiadásunk meglehetősen egyenetlen erők jelentkezése. Jelenleg megoldatlan még a könyvkiadás e „részlege” *struktúrákban való tervezésének* a kérdése: az, hogy ez a könyvkiadásunk egészében 11,5 százalékos arányban képviselt tematika az egyes tudományterületek fontosságának, a tárgyalt problémák sürgőségének sorrendjében kerülhessen az olvasókhöz. Az elmúlt esztendőökben kiadóinknál legfeljebb a sorozatok tervezésében látszik bizonyos átgondoltság, ezen túl azonban kiadói tevékenységünk nagyjából a szerzői kínálat függvénye. Az elkövetkező időszakban mindenképp szükség volna tudományos könyvkiadásunk összehangoltabb, az erőket jobban összpontosító tervezésére — a kínálat és a kiadói adottságok alapján.

Veress Zoltán: Ahhoz, hogy a bibliográfia adatait, az említett 11,5 százalékos arányt reálisan értékelhessük, ismernünk kellene az egyes művek példányszámát is.

Dávid Gyula: A jegyzék ezt nem tartalmazza, aminek az az oka, hogy a kiadók eljárása e tekintetben nem egységes: a könyvek kolofonja olykor feltünteti a példányszámot, olykor nem. Nehéz tehát felbecsülni, hogy a könyvek mennyiségileg milyen mértékben elégítik ki az olvasók szükségleteit — néhány adattal azonban szolgálhatok támpontul. Kiadóink 1972-ben indított *Korunk Könyvek* sorozata egyes kötetének átlagpéldányszáma kezdetben 3580, a következő két évben 5050 és 5260 volt; még látványosabban emelkedett a *Kriterion Kézikönyvek* sorozat kötetének példányszáma 5450-ről (*Román—magyar—német műszaki szótár*) több mint háromszorosára, 17 650-re (*Ember és egészség*). Ezek a példák növekvő érdeklődésről tanúskodnak. Ellentétes megfigyelésre adnak alkalmat a Ceres Könyvkiadó bizonyos adatai: 1975-ben megjelent gyümölcsstermesztési és kertgazdálkodási kötetének — amelyek pedig „háztáji” érdeklődésre is számot tarthatnak — átlagpéldányszáma mindössze 2350, az elsősorban nagyüzemi mezőgazdasági és állattenyésztési munkáké pedig 680—725 között mozog.

Nem érzem magam illetékesnek arra, hogy ezeknek az egyébként is csak szórványos adatoknak könyvkiadói és könyvterjesztési tanulságairól szóljak, azt azonban meg kell állapítanom, hogy az ismeretterjesztő könyvtípus iránti érdeklődés elsődlegességét és a kifejezetten szakkönyv-típus iránti érdeklődés különös lanyhaságát mutatják — akárcsak a Technikai Könyvkiadónál megjelenő közép-szintű szakmai munkák szintén igen alacsony átlagos példányszáma. Csöppet sem örvendetes, de a tényekből kényszerűen adódó megállapításom ellensúlyozására idézem viszont a megyei intézmények és szervek kiadásában megjelent munkák két példányszámát: a Hargita megyei kiadású *Növényvédelem* (szerzője Balog Albert) 3700, *A gépek üzemeltetése* pedig (szerzője Kerekes Ferenc) 8000 példányban jelent meg. Az adatok ilyen ellentétessége meggondolkoztató lehet mind a kiadók, mind a könyvterjesztő szervek számára — amely utóbbiakkal kapcsolatban egyébként az a sajnálatos megfigyelésem, hogy könyvkiadásunknak éppen ezt a modern ember világméretű kialakítása szempontjából oly fontos ágát karolja fel a legkevésbé.

Kerekes György: Néhány adattal szeretném kiegészíteni a Dávid Gyula által elmondottakat. Magam is onnan indulnék ki, ahonnan ő, tehát az „újabb kezdetől” — a kiadói munka 1970-es átszervezésétől. Ez az átszervezés nem minden tekintetben járt pozitív hatással.

Ha felvázolom kiadóink, a kolozsvári Dacia Könyvkiadó öt éves tevékenységét, az — „tenger a vízceppben” alapon — hű képe lehet az általános helyzetnek, amihez képest az itt bemutatott jegyzék nekem kissé megszépítettnek tűnik. Jóllehet kiadóink profiljába eleve beletartozott az is, hogy tudományos könyveket jelentessen meg magyar nyelven, az első két évben e téren elért eredményeink egyenlők a zéróval: mindössze egy ilyen könyvet adtunk ki (*Madarász-szemmel a Kárpátokban*), s az is tulajdonképpen a régi Ifjúsági Kiadótól örökölt kézirat volt. Mint talán a Kriterionnál is történt, a fordulatot az 1972-es év hozta: ekkor indítottuk meg — egyelőre cím nélkül — azóta már *Antenna* címmel futó sorozatunkat. Ezekkel a könyvekkel kapcsolatban eredetileg az volt

az elképzelésünk, hogy a tanulóíjúsághoz szóljanak, s ez valósult meg például az elsők között megjelentetett Xántus-könyvben (*Otthonunk a Naprendszer*) — aztán emiatt többfelől ért bennünket bírálat, nagyjából egybehangzón azzal a következtetéssel, hogy a népszerűsítő irodalom és a tudományos információs irodalom között helyesebb arányt kell találnunk, s inkább az utóbbira kell súlyt helyeznünk.

1972-ben összesen 4 természettudományi tárgyú könyvet jelentettünk meg (ebből 3 *Antenna*-könyv volt), a következő évben ugyanannyit, majd 1974-ben „javítottunk”: akkor már 5 ilyen könyvet adtunk ki — s az idén, 1975-ben jutottunk el arra a szintre 8 címmel, ami a jelenlegi belső és külső, tehát kiadói és kéziratkínáló szerzői feltételek között továbbra is megtarthatónak, sőt szerényen növelhetőnek tűnik. E mennyiségi paraméterek tisztázódása után felmerül a Gáll Ernő említett kérdés: vállalhatjuk-e a mai modern tudomány minden szegmentumának átfogását? Mi a magunk részéről e kérdést már korábban eldöntöttük: nem vállalhatjuk, s erre tulajdonképpen nincs is szükség. Szakembereink a munkájukhoz szükséges szaktudományos információkat több nyelven, köztük elsősorban a hazánkban román nyelven megjelenő kiadványokból szerezhetik be. Tudjuk viszont, hogy a tudományos-műszaki forradalom idejét éljük, amikor egyre-másra születnek az újabb tudományágak és határtudományok; nos, mi ebből a matematika, a fizika, a kémia és a biológia, illetve a biofizika és biokémia körébe esőket választottuk tudományos kiadványaink témájául, mivel — tájékozódásunk szerint — ezeken a területeken számíthatunk írószakemberekre, s ez körülbelül megfelel a rendelkezésünkre álló keretnek.

Veress Zoltán: Érvényesült-e ebben a választásban valamilyen munkamegosztási szempont is, abban a szellemben, ahogyan Dávid Gyula beszélt az összehangolt tervezés szükségességéről?

Kerekes György: Egyelőre nemigen látom a lehetőségét tudományos könyvkiadásunk ilyen összehangolt tervezésének; ami ezen a téren a kiadók között alkalomszerűen történik, az nem elegendő. Pedig erre nemcsak az egyes tudományterületek felosztása miatt volna szükség, hanem amiatt is, hogy a szépirodalom és a tudományos irodalom közötti helyes arányt kialakítsa — ami nem mellékes kérdése művelődésünk egészének. Hogy csak a mi kiadónk példáját említsem, egy eredményes évünk 38-40 megjelent kötetéből legfeljebb 8 a tudományos jellegű, s hogy ez a helyes arány, nem merném állítani.

Még néhány szót a példányszámokról. Tapasztalatunk sajnos az, hogy eltelében az első *Antenna*-könyveket ért bírálatok sugalmazásával, éppen a tudományos információs irodalmat nyújtó kötetek példányszáma csökken — persze nem az olvasók reális igénye, hanem a könyvterjesztő rendelése alapján. A már említett *Otthonunk a Naprendszer* 8600 példányban jelent meg (ezt jórészt a szerző népszerűsége magyarázza), de már *A lézersugár* című kötetre csak 3400, *A relációelmélet alapjaira* pedig csak 3250 példányos rendelést kaptunk, s a mélypontot *A kristályfoszforok lumineszcenciája* jelentette 1900 példánnyal. Ennek a kötetnek a témája, úgy tűnik, csakugyan szűkebb közönséget érdekelhet — ennek ellenére napok alatt elfogyott a könyvesboltokból. Az igazsághoz tartozik az is, hogy az idei *Antenna*-könyvek példányszáma újra magasabb, például Sándor István biológiai, Boér Margit matematikai tárgyú kötetére 2500, illetve 3000 példányos rendelés futott be. Más típusú kiadványaink, amelyek témájukat magasabb szinten, egyetemi hallgatókhoz, tanárokhoz, szakemberekhez szólnak tárgyalják, szintén elég alacsony példányszámot érnek el; például Benkő József topológia-könyvéből 1200, az itt jelenlévő Vincze János éppen most megjelent biofizika-könyvéből 1670 példányt rendelt a könyvterjesztő.

Nemcsak a példányszám-megállapítás módszere fogyatékos, nem jó az elosztás sem. Több ízben tapasztaltam, hogy egyes kisvárosok könyvesboltjaiban bőven lehet találni olyan kiadványokat (nemcsak a mi kiadónk, hanem a Kriterion és más kiadók terméséből is), amelyek máshol villámgyorsan elfogytak, s kétszer-háromszor annyi példányban is elkelték volna.

Dáné Tibor: Ha már ilyen szép számban összegyűltünk a tudományos könyvkiadásról beszélgetni, úgy gondolom, érdemes néhány *elvi* kérdést is megvitatnunk — például a kiadói, illetve szakiról *műfajok* kérdését. Meglehetősen pontatlanul, elmosódott formában használjuk a „népszerűsítő irodalom” és „tudományos információs irodalom” kifejezést, holott emögött lényeges tartalmi különbség van, s amikor eredményeinket felmérjük, nem közömbös tudnunk, hogy ezeket milyen területen értük el, illetve hol tapasztalható lemaradás.

Szerintem a tudományos és a szépirodalmi könyvkiadás között az alapvető különbség az, hogy az utóbbi — a szépirodalmi — jó néhány folyóirat „hinterlandjára” támaszkodik, amely ellátja a szerzők felfedezésének, nevelésének, iránymutatásának feladatát; a tudományos könyvkiadás mögött azonban nem áll semmilyen periodikus kiadvány (nem számítva egyes alkalmi s az utóbbi időben egyébként is ritkuló közleményeket a *Korunk* és *A Hét* hasábjain). Magától értetődik, hogy ez a helyzet hátrányos a tudományos könyvkiadásra; aligha beszélhetünk a tömegek hatékony materialista neveléséről, ameddig ennek nem fektetjük le szilárd természettudományos alapjait.

Mikor a tudományos könyvkiadás előbb említett műfaji kérdéseit érintjük, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy az ilyen jellegű kiadványoknak van egyfajta *vertikális tagozódásuk* is, a „célba vett” olvasók életkora szerinti — és sajnos nem látom itt azoknak a kiadóknak és lapoknak a szerkesztőit, akikre pedig fontos feladat hárulna a gyermekekhez és a serdülő korúakhoz szóló tudományos közíráis felkarolásában. Itt — az említett kiadók és folyóiratok esetében — a tudományos irodalomnak egyben szükségképp irodalomnak is, mégpedig jó irodalomnak kell lennie, s ezért kívánatos volna, hogy a szerkesztőségek minél több tudományos felkészültségű és egyúttal jó tollú írók nyerjenek meg az ügynek, továbbá, hogy ilyen szerzőket neveljenek is, mert nem minden borkorban teremnek.

Megítélésem szerint a tudományos közírásnak nemcsak a tömegek eszmei nevelésében betöltött szerepe nagy, másfajta lehetőségei is szinte korlátlanok. Legutóbb a párizsi Gallimard kiadó könyvjegyzéke járt a kezemben, s láttam, hogy megjelentetett címeiknek mintegy a fele tudományos orientációjú, ami sok más példával együtt azt bizonyítja, hogy a tudományos könyvkiadás még üzletnek is jó üzlet. Ez nálunk sincs másképpen, ilyen könyveink a kereskedelemben igen jól fognak, messze a kötelező határidő előtt (tudjuk, hogy ez a tudományos művek esetében három év) — s ezért annál érthetlenebb, hogy a könyvterjesztő szervek, de egyes kiadók részéről is meglehetősen tartózkodást tapasztalunk az ilyen művek megrendelésével, illetve kiadásával szemben.

Ehhez az eddig eléggé figyelembe nem vett népszerűséghez kapcsolódik egy másik műfaji kérdés, a „tudománynépszerűsítő irodalom” kérdése. Szerintem manapság a tudományt már nem kell népszerűsíteni, olyan korban élünk, amikor éppen elég népszerű ügyis; inkább ezt a tényt kell kihasználnunk, oly módon, hogy minden lehetséges — a tudomány iránt eleve érdeklődő — olvasóréteg számára egyrészt megtaláljuk, másrészt megírjuk és kiadjuk a megfelelő típusú és szintű könyveket. S ezzel eljutottunk tudományos könyvkiadásunk egyik legfontosabb feladatköréhez, a *szakmai neveléshez*. Mint már Kerekes György is említette, mi a Dacia kiadónál elsősorban tudományos információs irodalom megjelentetésére vállalkoztunk, és megmondjuk egészen nyíltan, hogy kiadványainkkal az érettségizett szintű közönséghez fordulunk: elsősorban azokhoz a tanárokhoz, akik olyan ún. reál tárgyakat adnak elő anyanyelvükön, amelyeket az egyetemen nem anyanyelvükön tanultak — s akik számára ezek a könyvek egyben a nyelvművelés eszközei is, legalább oly mértékben, mint egy-egy középszerű novella- vagy verseskötet. Ezt nem árt tudomásul venni azoknak az író elvtársaknak is, akik — mint hallom — nemigen örvendeznek afölött, hogy a tudományos könyvek kiadása a szépirodalmi művek megjelenésének lehetőségeit apasztja, ami egyébként nem is igaz: tessék nekem mutatni például egy amiatt meg nem jelent regényt, hogy nem volt a kiadására pénzügyi vagy nyomdai kapacitás a tudományos munkák „túltengése” következtében!

S hogy végül a kiadói tevékenység e téren való összehangolásához is hozzászóljak, az szerintem is föltétlenül szükséges. Ezer tudományos könyv ötvenkénti megjelenése esetén nem volna az, a helyes struktúra magától is kialakulna, **116** kötetes természettel azonban bizony szükséges, különösen ha meggondoljuk, hogy nem is mindegyik kiadónk áll helyzete magaslátán.

Szalay András: Mindenekelőtt hadd mondjam meg, hogy a Tudományos Könyvkiadó helybeli szerkesztőjének szolgálati ügyben el kellett utaznia; ő is kapott meghívást, engem kért meg, hogy — amennyire lehet — helyettesítsem. Problémáink sok tekintetben hasonlóak.

Nagyon örülök, hogy részt vehetek ezen a kerekasztal-megbeszélésen, mely talán megismétlése egy tíz évvel ezelőttinek, amelyet ugyancsak a *Korunk* rendezett azonos témakörrel. Örülök ennek a kezdeményezésnek azért is, mert a szakkönyvkiadás, általában a műszaki könyvkiadás területén a sajtó részéről nem sok segítséget tapasztalhattunk, jöllehet ennek nagy szerepe lehetne a közönség ne-

velésében. Jelenleg olyan átlagos olvasóközönséggel kell számolnunk, amely nem eléggé tájékozott (illetve a sajtó részéről nem eléggé tájékoztatott), és nem elég kép-zett ahhoz, hogy bázisa lehessen a színvonalas műszaki könyvkiadásnak.

Hadd számoljak be a saját munkáinkról. Kiadónk, az átszervezés óta a Ceres nevet viselő Mezőgazdasági Könyvkiadó huszonkét éve áll fenn, magam is azóta dolgozom itt, s meg kell állapítanom, hogy az évek múlásával problémáink nem kisebbedtek. Lehetőségeink — a mezőgazdaság jelentőségének megfelelően — szé-pen alakultak, tekintélyes kiadói keret áll rendelkezésünkre; a baj az, hogy ezt a keretet nem tudjuk kihasználni, s ez mindenekelőtt az olvasóközönségnek tu-lajdonítható, amely nemegyszer juttat minket olyan helyzetbe, hogy nem érjük el a művek megjelentetéséhez szükséges példányszámot. Ehhez persze tudni kell azt is, hogy ma a mezőgazdasági irodalom rendkívül *szakosodott*; általános művek kiadásának — például az állattenyésztés tárgykörében — alig van haszna, az állat-tenyésztés valamely speciális ágáról szóló szakkönyv viszont nyilván csak azt a kevés szakembert érdekelheti, aki maga is az illető ágra specializálódott. Ezen-kívül azonban gyér szerzőgárdánkon is sok múlik. Hogy konkrét példával éljek, az 1973-ra tervezett 14 magyar nyelvű szakkönyvünk közül 6, az 1974-re tervezett 15 közül pedig 5 nem jelent meg, részben a szükséges példányszám, részben az alkalmas szerző hiánya miatt. Ez a helyzet 1975-ben erőfeszítéseink nyomán lé-nyegesen javult, de a tervezett 13 cím közül 1 még mindig „elúszott“ a szükséges példányszám hiányában.

E tapasztalataink alapján kénytelen vagyok ellenkező véleményen lenni Dáné Tiborral a tudományos könyvek, illetve legalábbis a mezőgazdasági szakkönyvek kelendőségét illetően. Hogy más területen más lehet a helyzet, azt nem vitatom, a mezőgazdasági műszaki könyvkiadásnak azonban sem a hagyományai nem olyan jelentősek, mint például a szépirodalminak, sem a sajtó és a többi tömegkommu-nikációs eszköz — elsősorban a legnépszerűbb tévé — nem tesz eleget a közön-ség nevelése, annak a felismertése érdekében, hogy a jó szakkönyv *munkaeszköz*, s hogy a vele megvalósítható önképzés mindenkinek hasznára válhat.

Szabó T. E. Attila: Szerintem a mezőgazdasági könyvkiadás példája azt mu-tatja, hogy némiképpen szem elől tévesztettük a műszaki értelmiséget, nem ismer-jük elég jól szükségleteit, igényeit — másfelől a különféle életkori, képzettségi szinteket sem vesszük figyelembe; szem elől tévesztettük például azt a falusi gyermeket, akiből a jövőben mezőgazdasági szakmunkás, technikus vagy mérnök lesz. Mint gyakorló szülő mondom, hogy a gyermekeket általában is meglehetősen elhanyagolja könyvkiadásunk, s a tudományos érdeklődés kialakítását, az intelli-gencia fejlesztését szolgáló könyvek tekintetében különösen, jóllehet tudott dolog (legutóbb Mircea Malița egyik tanulmányában olvashattuk például), hogy az em-ber alapvető fogékonysága igen korán, állítólag még a kisiskolás életkor *előtt* ala-kul ki; ekkor foglaljuk el azt az „alapállást“, ami a továbbiakban mindvégig jel-lemzőnk lesz. S ha ez így van, amit én ugyan nem ellenőriztem, de valószínűnek tartok, akkor teljesen világos, hogy könyvkiadásunk éppen ezt a szintet hagyhatja legkevésbé figyelmen kívül; ha tehát a tudományos könyvkiadás strukturális össze-hangolásának szükségességéről szólnunk (aminek a leszögezése máris beszélgetésünk egyik fontos eredményének látszik), ebbe föltétlenül a *szintek szerinti összehan-golást* is értsük bele.

Mondanom sem kell persze, hogy a gyermekek és fiatalok képzése nem el-sődlegesen a könyvkiadás feladata; világnézetük, természettudományos műveltsé-gük kialakítására az oktatás hivatott. A könyvkiadásnak, a sajtónak s a Szalay kolléga által joggal legnépszerűbbnek nevezett tévének elsődlegesen az *önképzés, a könyvhasználat igényét* kell kialakítania a gyermekekben és a fiatalokban...

Szalay András: ...s mindenkiben, a szakembereket sem kivéve, akiknek egy ré-szében nem tudatosult eléggé az önképzés fontossága. Mint ahogy bennünk sem tudatosult eléggé a közönségnevelés szükségessége. Engedjék meg, hogy még pár mondat erejéig visszatérjek a mezőgazdasági szakkönyvek kérdésére: az a hat-hétszázas példányszám, ami az olvasóközönség jelenlegi érdeklődése mellett ezek-ből elérhető, nem is gazdaságos, tehát az ilyen kiadványok veszélyben vannak — s ez az, amin a széles körű és lehetőleg előzetes *népszerűsítés* határozottan segíthetne. Különösen most fontos ez, a következő öt éves terv időszakában, amelyet a párt-dokumentumok a tudományos-műszaki forradalom kiteljesítése időszakának jelöl-nek meg, s amelyben a mezőgazdaság területén is sokkal nagyobb jelentőséget nyernek az itt alkalmazható tudományok, azok legújabb eredményei. Ezeknek is-

merete nélkül, tehát folyamatos önképzés nélkül az egyébként jó szakemberek is lemaradnak.

Mindez persze a szerzőket is kötelezi, s tőlünk, a kiadótól megköveteli, hogy új erőket próbáljunk bevonni a munkába. Bizonyos szakágakban, például a gyűmölcsészetben, nem beszélhetünk szerzőhiányról, jó tollforgató szakembereink vannak, ami ilyen tárgyú kiadványaink számából-színvonalából is kitűnik — más, a kiadói tervben pedig ugyancsak szereplő szakágakra, például üzemszervezésre, nehezen kapunk szerzőt. Nem titok az sem, hogy néha az egyébként jól dolgozó szerzők is lemaradnak ismereteik állandó korszerűsítésével; néha egyes munkákat többször is vissza kell adnunk, s emiatt a könyvek természetesen késnek. Probléma tehát bőven van, s remélem, hogy megbeszélésünk anyagának nyilvánosságra kerülése a *Korunk* hasábjain hozzájárul ezek megoldásához — legalább annyiban, hogy kiadónk „hatósugaránál” szélesebb körben hívja fel a figyelmet az előttünk álló feladatokra.

Vincze János: Nekem is az a meggyőződés, hogy megbeszélésünk igen hasznos, s ezért mindenekelőtt üdvözlöm a *Korunk* kezdeményezését — most pedig engedjék meg, hogy matematikai képzettségemnek megfelelő „szakmai deformációval” először bizonyos számadatokat elemezzek.

Országos átlagban az értelmiség, általában a könyvigénylő közönség mintegy 90 százaléka műszaki beállítottságú, és csak mintegy 10 százaléka „humánus”. Ez nincs másképpen nemzetiségi viszonylatban sem — a nemzetiségi könyvkiadásban azonban éppen fordított arányt tapasztalunk: Dávid Gyula adataiból nagyjából az tűnik ki, hogy egész könyvtermésünknek csak mintegy 10 százaléka fordul a közönség hatalmas többségéhez. Nem jó azonban a belső, strukturális arány sem rendkívül szerény tudományos könyvtermésünkben: Dávid Gyula például egy öt-éves szakaszból 14 állattani és csak 11 orvostudományi tárgyú könyv megjelenését mutatta ki — holott ebben az időszakban körülbelül negyven-ötvenszer több diák tanult a főiskolákon orvostudományt, mint állattant. S hogy az orvostanhallgatóknál maradjak: az országban jelenleg mintegy 30 000 ilyen diák van, akiket a biofizika mind érdekelhet (tantárgy is az orvostudományi főiskolákon), s ha ezeknek csak egytizede olvas is magyar nyelven, s ha az olvasóközönség más rétegeit nem is számítom, az éppen most megjelent biofizika-könyvem 1670 példánya a szakmailag legközvetlenebbül érdekelt közönségnek a feléhez ha eljuthat.

Szóba került itt az, hogy a közönség nem igényli eléggé a szakkönyveket, a tudományos információs irodalmat: Szalay András nyilatkozott így a mezőgazdasági tárgyú munkákról. Hadd szóljak hozzá ehhez is a főiskolai diákok szempontjából, hiszen tanár minőségemben kis híján ezer orvostanhallgatóval vagyok állandó kapcsolatban, s meglehetősen jól ismerem őket: tudom, hogy anyagi helyzetük általában megengedi a könyvvásárlást — s hogy mégis miért vásárolnak elég keveset, annak a fő oka az, hogy a *tájékoztató*, a jó értelemben vett *reklám* a tudományos könyveket illetően rendkívül fogyatékos, hogy ezek alig kerülnek be a köztudatba. Egy-egy szépirodalmi, történelmi, nyelvészeti stb. — egyszerűen nem természettudományi — munkáról úgyszólván minden folyóiratunk, napi- és hetilapunk közöl kritikát, recenziót, némelykor oldalakat megtöltő vitacikket, a természettudományi munkák megjelenését azonban még jó, ha egyáltalán jelzik két sorban. Kivételesen a *Hét*, amely az ilyen munkáknak is szentel egy-egy kis cikket (sajnos, nem rendszeresen, s nem mindegyiknek), valamint a *Korunk*, amely igyekszik lépést tartani a könyvkiadással, de lehetőségei korlátozottak: ha az említett öt éves időszakban minden számában írt volna egy-egy hazai kiadású természettudományi munkáról, a szerény 116 kötetnek akkor is csak mintegy a feléről írhatott volna.

Engedjék meg, hogy egy egészen konkrét példát is mondjak a népszerűsítés, a reklám hasznáról. 1974-ben előadást tartottam a brassói szabadegyetemen a bionikáról, körülbelül 180 ember előtt, akik meglepően nagy érdeklődéssel hallgattak meg — s utána szóba került, hogy milyen jól jönne egy ilyen tárgyú könyv, amely további információkkal szolgálna általam felkeltett, de ki nem elégített kíváncsiságuknak. Szerencsére tudtam, hogy a Dacia kiadónál éppen megjelenés előtt áll egy bionikáról szóló könyv az *Antenna* sorozatban, s erről említést tettem — és meggyőződés, hogy a rövideken csakugyan megjelent könyv azonnal el is fogyott Brassóban. Természetesen enélkül is elfogyott volna, de a kellő időben jött tájékoztatás meggyorsította a folyamatot.

Dáné Tibor azt mondta, hogy nincs szükség a *tudomány* népszerűsítésére, egyezünk meg azonban abban, hogy a *tudományos könyv* népszerűsítésére bizony szükség van — nagyjából egybehangzóan azzal, amit itt a Ceres kiadó képviselőjétől hallottunk a közönségnevelésről.

Maurer Gyula: Meglepődve értesülök arról, milyen különbségek vannak az egyes kiadók tapasztalatai, gondoljai között: a Kriterion és a Dacia szerkesztői könyveik gyors elfogyásáról számolnak be, s a könyvterjesztő által rendelt példányszám alacsony voltára panaszkodnak — a Ceres viszont nem tudja a rendelkezésére álló keretet kihasználni, állítólag az érdeklődés hiánya miatt. Ebben az összefüggésben próbálom megvizsgálni a tudományos könyvkiadás összehangolt tervezéséről itt mondottakat. Szerintem ahhoz, hogy megfelelő tervet lehessen készíteni, összehangolt könyvkiadásra volna szükség, márpedig nekünk a jelenlegi adottságokból kell kiindulnunk, s ezek az adottságok jók: a többféle kiadó létezése egészséges versenyszellem kialakulására ad alkalmat, minden kiadó törekszik bizonyos eredmények felmutatására a tudományos könyvek megjelentetése terén is — amiből nyilvánvalóan csak haszon származhat.

Természetesen együttműködésre szükség van, lényegében ezt célzó kezdeményezés mostani megbeszélésünk is, s ilyen megbeszélést a kiadói szerkesztők évente tarthatnának. Egy példa az együttműködés elképzelhető formájára: látok itt a Dávid Gyula összeállította jegyzékben egy *Kis gombáskönyv* című — valószínűleg népszerű, gyorsan elkelt — munkát, amelyet a Dacia jelentetett meg; ezt a mezőgazdasági kiadó is nyugodtan megjelentethette volna, profiljába teljes mértékben beleillik, s mindjárt elkönnyelhetett volna egy közönségsikert aratott kiadványt. Nekem mint szerzőnek tökéletesen mindegy, hogy melyik kiadóval kötök szerződést, a lényeg az, hogy megjelent munkám reális hasznot hajtson olvasóinak, közvetve az egész társadalomnak.

Ami a strukturális összehangolás szükségességéről mondottakat illeti, ahhoz figyelembe kell vennünk, hogy a tudományok „klasszikus” felosztása már nem érvényes: ma például nem tudjuk olyan pontosan meghatározni, hogy mi a matematika, mint a múlt században („számokkal és térformákkal foglalkozó tudomány”), hiszen azóta megszületett a kibernetika, a kombinatorika, az informatika számos ága, határtudományok alakultak ki — a tudományok differenciálódnak, de integrálódnak is, s talán ez utóbbi folyamat jellemzőbb: az egyre átfogóbb szintézisekbe tömörülés. Márpedig ha ez így van, akkor a Technikai Könyvkiadó is, de akár a Ceres is bátran kiadhat matematikai szakkönyvet, természetesen olyant, amely az illető területen alkalmazható ismereteket közöl (Szalay kolléga említette például az üzemszervezési könyvek hiányát; nos, a modern üzemszervezés elképzelhetetlen matematika nélkül). Az élő valósággal foglalkozó tudományágak ma egyre inkább a „szélső reáliák” felé tolódnak, azoknak az eredményeit hasznosítva szereznek egyre mélyebb, alaposabb ismereteket az élő valóságról — s ennek a tudományos könyvkiadásban is tükröződnie kell. Az előttünk fekvő könyvjegyzék, amelyet időközben átneztem, s amelynek szigorúan szakkönyvv jellegű tételei aránylag kis százalékot képviselnek a megfelelő időszak romániai magyar könyvtermésének egészében, bizonyos hagyományok, a Gáll Ernő által említett „egyhangúság” továbbélését mutatja, egy olyan helyzetet tehát, amelyen föltétlenül változtatnunk kell egy korszerűbb színpék, a társadalmi igénynek megfelelőbb struktúra irányában.

Gáll Ernő: S ami az ugyancsak szóba hozott elsőbbség kérdését illeti, vagyis hogy *mit* vállaljon inkább tudományos könyvkiadásunk, ha *mindent* nem vállalhat?

Maurer Gyula: Szerintem ennek az eldöntésében is a tudományok jelenkori fejlődésének elemzéséből kell kiindulnunk. Kétségtelen, hogy szükség van bizonyos szelekcióra, de nem olyan értelemben, hogy vállalhatjuk-e például a matematikát, a kémiát, a biológiát — nem, hanem hogy *ezeket belül* mit vállalhatunk. Szerintem nem annyira egyes tudományágak, mint inkább bizonyos tematikák szükséges elsőbbségéről kell beszélnünk: olyan munkák elsőbbségéről, amelyek az illető tudományágak mai problémáinak sűrűjébe, a mai kutatások frontjára vezetnek az olvasót.

Persze túlzott fényűzés volna megengedni magunknak, hogy egészen szűk szakterületek sajátos kérdéseit tárgyaló műveket jelentessünk meg; az ilyen kérdések irodalma általában szűk kört érdekel, a világ minden részében élő kevés számú szakembert, s ezért többnyire nem anyanyelvű máshol sem, hanem az ún. nagy világnyelvek egyikén-másikán szólal meg. Számos olyan szakterület van továbbá, ahol a rendelkezésre álló hazai, román nyelvű szakirodalom az érdekeltek igényeit kielégíti. Összefoglalva tehát, nemzetiségi tudományos könyvkiadásunknak véleményem szerint szemléletbeli korszerűsége és tematikai teljessége kell törekednie, s a választást a feldolgozási módok között kell megejtenie — az olyan műveknek a javára, amelyek bizonyos *didaktikai szempontokat* érvényesítenek. Ne ijedjünk azonban meg ettől a „nemszeretem” kifejezéstől, és nézzünk szembe nyil-

tan a számbajöhető olvasóközönség összetételével, képzettsége szintjével és ebből következő elvárásaival a tudományos munkákkal kapcsolatban. Hogy egy konkludens példát mondjak, Benkő József topológia-könyve, amely itt egyszer már szóba került, minden tekintetben kitűnő szakkönyv, de mivel nem érvényesíti eléggé a didaktikai szempontokat (amin pedig könnyen lehetett volna segíteni, ha a könyv szerkesztője ezt kéri a szerzőtől), gyakorlati hasznossága is kisebb.

Máthé János: Ha már a könyvszerkesztő és a szerző viszonya került szóba, hadd tegyek néhány megjegyzést az említett relációval kapcsolatban — de tágabb értelemben, a kiadó és a tudományosan képzett szerzőgárda viszonyáról beszélve. Ez egyébként csak egyik oldala a tudományos könyvkiadás kiadó—szerzők—olvasók sarkpontokkal jelölhető háromszögének...

Veress Zoltán: ...ami, ha a sajtót is egy sarkpontnak számítjuk, tulajdonképpen négyszög.

Máthé János: Elfogadom a kiegészítést. Tehát a négyszög keretében a kiadó—szerzők oldalról szólva meg kell állapítanom, hogy a könyvek megjelentetése — magától értetődően — bizonyos koncepció alapján történik, de ezt a koncepciót egyedül a kiadó alakítja ki, a szerzőgárda megkérdezése nélkül. Lehet, hogy egyes kiadók egyes esetekben egyes szakembereket konzultálnak, az általában jellemző gyakorlat azonban az, hogy vagy a kiadó „gondol ki” egy könyvet, s ahhoz megkeresi a szerzőt, vagy a kiadói körökkel ismerős szerző — aki nem föltétlenül a legilletékesebb szakember — terjeszt be javaslatot, s efelől a kiadó önállóan dönt. Tudom, hogy ez a megjegyzésem több vitatható elemet is tartalmaz, de abban, hogy a kiadók a távlati tervezés munkájában határozottan támaszkodhatnak a főiskolákon, kutatóintézetekben stb. dolgozó szakemberek széles körére, azt hiszem, mindnyájan egyetértünk.

Második megjegyzésem a négyszögnek ezzel az oldalával kapcsolatban az, hogy a kiadóknak, különösen a nem szakosítottaknak, bizonyos értelemben szigorúbbaknak — vagy mondjam így: *igényesebbeknek* kell lenniük a szerzőkkel szemben. Tudományos munkák esetében fontosnak tartom a kéziratok szakellenőrzését (a könyvszerkesztő, aki rendszerint a szöveget illetékesen gondozó filológus, nemigen veszi észre a kéziratba olykor elkerülhetetlenül becsúszó szakmai pontatlanságokat, kisebb-nagyobb hibákat), s fontosnak tartom azt is, hogy a szaklektor legyen mindig név szerint feltüntetve a könyvön, hogy ezáltal teljes mértékben érezze felelőssége súlyát. Erre a kiadóknál megvan az anyagi lehetőség, s tudom, hogy egyes esetekben éltek is vele, más esetekben viszont nem: az én fizikai kémia könyvemet például (*Az anyag szerkezete*) senki sem lektorálta.

A szerzők, hacsak nem író—olvasó találkozókön vesznek részt, közvetlenül nem kerülnek érintkezésbe a közönséggel: köztük áll a kiadó, azaz a megjelenő könyv. Igaz, hogy ez nem válaszfal, hanem kapocs — a négyszög szerzők—közönség oldaláról azonban különösebb mondanivalóm nincsen. A kiadó—közönség relációban magam is az itt már többször hangsúlyozott tájékoztatást tartom igen fontosnak: azt, hogy az olvasók minden érdekelt rétege értesüljön a megjelenő könyvekről, mégpedig lehetőleg előre — s ebben a négyszög negyedik sarkpontjának, a sajtónak kellene az eddiginél jóval nagyobb szerepet játszania.

Dávid Gyula: Csakugyan jelentős segítség volna a sajtó részéről, ha a kiadók következő évi tervének publikálásakor — ami rendszerint novemberben történik — teret szentelne a terv, az egyes könyvek ismertetésének. Ez munkamegosztásos alapon is elképzelhető volna: például a *Falvak Dolgozó Népe* a mezőgazdasági, a *Munkásélet* a technikai tárgyú könyvekre hívhatná fel olvasói figyelmét.

Vincze János: A tudományos könyvekkel kapcsolatban a sajtó feladatköre kettős: a *tájékoztatás* (lehetőleg a megjelenés előtt) és a *kritika* (a megjelenés után). En most az utóbbiról szeretnék még néhány szót szólni, azzal az illetékeséggel, hogy az itt jelenlévők közül talán a legtöbb cikket írtam tudományos könyvekről a különféle lapokban.

Milyennek kell lennie a jó, a tényleg hasznos, építő kritikának? Ne értsen félre senki, nem azt állítom, hogy nekem mindig sikerült ilyen kritikát írnom — de azt igen, hogy sokat töprengtem a kérdésem. Szerintem a mi esetünkben, tehát a hazai tudományos könyvtermés „feldolgozásában” a kritikának három fontos funkciót kell ellátnia: 1. meg kell keresnie a szóban forgó mű helyét egyfelől az egyetemes szakirodalomban, másfelől a hazai könyvtermésben, ami által növeli az

illető könyv használhatóságát az olvasó számára; 2. fel kell hívnia a szóban forgó mű tárgyával rokon szakmájúak figyelmét a könyv lehetséges használhatóságára azokon a határterületeken, amelyeken a szakmák érintkeznek, ami által növeli az illető könyv olvasóközönségét; 3. ahelyett, hogy apró hibákra, elírásokra vadászna (természetesen ha ilyenek vannak, azokra rámutathat), meg kell vizsgálnia a szóban forgó mű alapkoncepcióját, és azt kell érdeme szerint értékelnie, vitatnia, indokolt esetben elmarasztalni. Hogy milyennek *nem* kell lennie a kritikának, arra kár szót vesztegetni; épp elég csipkelődő, burkoltan személyeskedő, az alapvető kérdéseket elhanyagoló kritikát olvashattunk ahhoz, hogy ezt nagyon jól tudjuk.

Veress Zoltán: Van-e valami mondanivalója az elhangzottakkal kapcsolatban *A Hét* szerkesztőjének — úgy is, mint ismert kultúrszociológusnak s a könyvkiadás történéseinek?

Dankanits Ádám: Van, de mivel az idő későre jár, szeretném írásban megfogalmazni, és elküldöm.

Veress Zoltán: Számítunk rá. Most pedig végezetül a Kriterion Könyvkiadó igazgatójára a szó.

Domokos Géza: Természetesnek találok, hogy eszmecserénkre itt kerül sor, a *Korunk* szerkesztőségében, ámbar van fórum elég, amelyeknek eszébe juthatott volna (s talán kötelessége is lett volna, hogy eszébe jusson) egy ilyen, a romániai magyar művelődési élet szempontjából időszerű problémának a megvitatása. A *Korunk*, a régi és az új egyaránt, sokat tett és tesz azért, hogy a romániai magyar értelmiség világképe, tájékozódása korszerű legyen. S bár anyanyelvű kultúránknak ebben a törekvésében voltak gazdagabb és szegényebb periódusok, sőt nagyon sivarak is, az ország szellemi életéhez kapcsolódó folyamat volt mégis: töretlen akarása, keresése a teljesebbnek, a hatékonyabbnak.

Az erdélyi, a romániai magyar tudományos gondolkodásnak, tudományos közírásnak sok évszázados hagyománya van. Jóval előbb volt hangsúlyozottan természettudományos enciklopédiánk és írói lexikonunk, mint rangos szépírástunk. Úgy érzem, az elmúlt öt-hat esztendő egyik nagy nyeresége e hagyomány cselekvő ébresztése volt, annak alkotó beépítése a szocialista szellemiségbe. Most sem teszünk itt egyebet — építői, mi több, felelősei a rég vágott és messze a jövőbe feszülő útnak —, mint hogy jó hagyományok józan folytatóiként egybegyűltünk munkát felvállalni. Fontosnak tartom továbbá eszmecserénket azért is, mert egy új, a tudományos-műszaki forradalom jegyében született ötéves terv küszöbén állunk, amely nemcsak a termelés, de a tudományos-technikai gondolkodás magasabb rendű minőségét is zászlajára tűzte. Házigazdáink kezdeményezését ilyen megközelítésben még hasznosabbnak látjuk.

Gáll Ernő mindjárt az elején felvetette a tudományos könyvkiadás *felelőségének* kérdését. Valóban erről van szó. Elsősorban az olvasóközönség iránti felelősségre, s mindenekelőtt a műszaki, tudományos és mezőgazdasági pályákra készülő romániai magyar fiatalokra gondolok. Megemlíteném továbbá a szerzők és a fordítók iránti felelősséget; a könyvkiadónak kötelessége ismerni, óvni, biztatni az értékes embereket, akik talán sose adnák fejüket könyvirásra, ha nem éreznék, hogy bíznak bennük, támogatják erőfeszítéseiket, tisztelettel és szeretettel közelnek hozzájuk. Szólnék még az anyanyelv iránti felelőségről. Nem mindegy, hogy milyen az eredeti vagy a fordított tudományos könyv nyelve, stílusa — különösen, ha figyelembe vesszük, hogy napjainkban éppen itt, a tudomány és technika területén alakul, változik, gazdagodik vagy romlik legérezhetőbben a nyelv. Szerzőinknek, bármennyire távol áll tőlük a filológia, nem egy esetben akarva-akaratlanul vállalniuk kell a nyelvújító szerepet is.

Nem hiszem, hogy tévednék, amikor azt mondom: jelen pillanatban olyan fázisban vagyunk, amikor leginkább az *ösztönzésre* van szükség. Arra, hogy összehozzuk a színvonalas szerzői gárdát, amely a szocialista állam biztosította anyagi kereteket maradéktalanul igénybe tudja venni. Sajnos, a korábbi, a tudományos könyvkiadásra kevésbé kedvező évek alatt nem egy szerző elkedvetlenedett, a szakkritika sem tett meg mindent, hogy egy-egy új könyv az érdeklődés homlokterébe kerüljön, és valljuk be, a közönség lagymatag magatartása sem serkentette különösebben a szerzői ambíciót. Nem elég csak körleveleket kiküldeni, a sajtóban felszólítást közzétenni. A szerző mindig megérzi, hogy a kiadónak valóban életbevágóan szüksége van-e arra, amit kér, vagy csak egyszerűen tervet akar teljesíteni, témát kipipázni, animatori szerepét formálisan betölteni. Félek tőle, hogy nem minden kiadónál van meg az a légkör, az alkotásnak az a meleg-

sege és vonzása, ami nélkül nehéz elképzelni tartós együttműködést. Dávid Gyula címlistájából láthatjuk, hogy a Kriterionnál is észlelhető tematikai eltolódás. A biológia — real tudományokról beszélünk — a jelen pillanatban uralkodó témakör nálunk. Ennek egyik magyarázata szerintem az, hogy a kiadó kiváló barátja, Szabó T. E. Attila ötletgazdag, kitartó munkatárs, aki akarátán kívül rányomta bélyegét programunkra.

Gáll Ernő: Remélem, hogy ez mint elismerés hangzott el, hiszen az ilyen egyéni feladatvállalás példamutató és serkentő...

Domokos Géza: Természetesen! Továbbra is örülünk az *egyéni* kezdeményezésnek, s meggyőződésem, hogy közös erőfeszítéseink sem vesznek kárba. Rendkívül fontos, nem tudom eléggé hangsúlyozni, hogy a legjobb szakemberek mellénk álljanak, döntő érvénnyel szóhoz jussanak a könyvkiadói tervek kidolgozásakor. Hiszem, hogy az itt megjelent és szóba került kiadók szívügyüknek tekintik a romániai magyar tudományos könyvkiadást — és hála jó szemüknek, felfedező szenvedélyüknek, alaposáguknak, az elkövetkező években a régiék mellett megjelennek azok az új tudományos kutatók, mérnökök, közgazdászok is, akik a ma még tátongó üröket rendre-rendre kitöltik, és új, teljesebb perspektívát nyitnak munkánknak. Persze, ehhez a kiadókban is tudatos káderpolitikára van szükség. Régi meggyőződésem: intézményeinknél, a szerkesztőségeket is beleértve, a real képzettségű emberek még nem foglalták el azt a helyet, amelynek a betöltésére szakképzettségük, Románia értelmiségének mai struktúrája, az ország előtt álló társadalmi és gazdasági feladatok bonyolultsága sürgeti őket.

Szó esett a könyvek példányszámáról is. Mi a Kriterionnál nagyjában-egészében elégedettek vagyunk a könyvterjesztői rendelés alakulásával. Emlékszem, milyen nehezen tudtunk előrejutni a 3000 példányig, amikor a *Korunk Könyvek* sorozat megindult, de azóta volt már 10 000 példányos kiadványunk is, és végre elértük, hogy a sorozat egyik utolsó könyvéből — Nagy Miklósnak a világ mezőgazdaságáról írott ismertetőjére utalok — a könyvterjesztő *utánnomást kért*. Különbön osztom azt a véleményt, hogy az esetenkénti alacsony példányszámban a kiadók is hibásak. Hogy egy könyvnek megfelelő példányszáma legyen, a könyvterjesztőhöz eljuttatott ajánlásnak, ismertetésnek meggyőzőnek kell lennie. Sajnos, az esetek többségében ezt még mindig ügyetlenül, felületesen csináljuk. Szükség van továbbá arra is, hogy a megjelenő könyv borítója, kötése, nyomása gondos és szép legyen. És végül elengedhetetlenül fontos az új könyv népszerűsítésének, mondjuk ki bátran, reklámjának megszervezése. Saját egyoldalú orientációmra ilyen tekintetben jellemző, hogy eddig eszembe sem jutott meghívni a bukaresti Petőfi-ház népszerű Kriterion-klubjába valamelyik nagyszerű tudományos könyvünk szerzőjét. A meghívás mostanáig, egy történéz és egy nyelvész kivételével, csak szépírók kiváltsága volt. Ezen a jövőben változtatnunk kell.

Szeretnék emlékeztetni arra, hogy a romániai magyar olvasó nemcsak Romániában kiadott, hanem importból származó könyvet is vásárol. Nos, ha a magyar nyelvű tudományos könyvek kiadásának koordinálása nem minden esetben kielégítő, akkor bátran elmondhatjuk, hogy az import könyvek kiválasztása, a példányszám megállapítása gyakran esetleges. Már csak azért is elfogadhatatlan ez a gyakorlat, mert az átgondolt, módszeres munkának az objektív lehetőségei tudomásom szerint biztosítottak.

Röviden, de lényegbevágóan érintette Szabó T. E. Attila a *gyermek- és ifjúsági irodalmat*; igaz van, hozzá kell szoktatnunk már most a gyermekeket, hogy érdeklődjenek a kutatás, a tudomány, a technika iránt. Nemzetközi könyvvásáron láttam számos olyan, gyermekeknek szánt kiadványt, amelyeknek nemcsak vonzó meséje, szellemes szövege volt: a könyvdoboz különféle kísérletekhez szükséges egyszerű műszereket, apró munkaeszközöket, barkácsoló felszerelést is tartalmazott. Rohamosan nő az olyan gyermekkönyvek száma, amelyekből a kis olvasó játszva, szórakozva ismeri meg a matematika, a fizika, a kémia, a biológia alapfogalmait. Ha majd — talán éppen a mai találkozó eredményeként — mi, könyvkiadók leülünk, hogy távlati terveinket egyeztessük, úgy érzem, kötelességünk lesz az effajta tennivalókra is gondolni.

Bevallom, annak idején fájlaltuk, hogy — ha jól emlékszem, éppen egy *Korunk*-kerekasztal alkalmával — elmarasztalás érte kiadónkat: a frissen indított *Korunk Könyvek* sorozatban, mondták bírálóink, túlzott a külföldi szerzők száma. Jó, hogy (ha kissé megkésve is) Veress Zoltán a folyóirat 1975. 8. számában megjelent tanulmányában tisztázta a kérdést. Valóban úgy van: meg kellett teremtenünk egy bizonyos könyvtípust, ahhoz pedig megfelelő szerzőket kellett találnunk. És — az vesse ránk az első követ, aki nem így számol — a készből, a jó minőség-

güből könnyebb gazdálkodni. Hogy ebből az alaphelyzetből kiindulva elég körültekintőek voltunk-e, vagy sem, az más kérdés. Ismétlem: a modelt, legalább fő vonásaiban, fel kellett mutatni, a szükséges hangot le kellett ütni, s úgy érzem, ez nagyjából sikerült is. Különben a sorozat idej szerzői között a hazaiak túlsúlyban vannak, ami remek dolog!

Szeretnék válaszolni még egy kritikai észrevételre, amelyre már Dáné Tibor is célzott. Többször hallhattuk, hogy két kiadónál, a Kriterionnál és a Daciánál a tudományos könyvkiadás a szépirodalom rovására történik. Itt az ideje tisztázni: a minisztérianál alapítóokmány mind a Dacia, mind a Kriterion számára világosan előírja: *szépirodalmi, tudományos és művészeti könyvek kiadása tartozik a hatáskörébe*. Vagyis ami a hivatalosan megszabott profilt illeti, szabálysértés nem történt. Egyszerűen arról van szó, hogy a szépirodalom elvi és gyakorlati megmondolásból mindig hangsúlyozott prioritásának tiszteletben tartásával mi is, kolozsvári kollégáink is, igyekeztünk korszerűsíteni a hazai magyar könyvkiadást. Arra törekedtünk (ma is látjuk: elég szerény eredménnyel), hogy könyvkiadásunkban a tudományos könyv elfoglalja a neki kijáró helyet. Igaz, az új szituáció, a megnövekedett feladatok, valamint a szigorúan megszabott papírmennyiség és nyomdakapacitás, a rendelkezésünkre álló pénzalap arra kötelezett, hogy *igényesebbek* legyünk a szépirodalmi művek elbírálásában. Ezen nincs mit titkolni. De hogy helyesen jártunk el, amikor nem engedjük elveszni — bár beismerem, nemegyszer voltunk következtelenek — az igazi irodalmat, az értékes regényeket, verseskönyveket, színdarabokat a középszerűség rengetegében, bizonyítja könyveink példányszáma és az a viszonylag reális kép, amely a romániai magyar irodalomról itthon és külföldön kialakult.

Befejezésül csak annyit: tisztában vagyunk feladatainkkal. Szorosabb kapcsolatot szeretnénk kiépíteni a szerzőkkel, többet kívánunk tenni a tudományos könyvek népszerűsítéséért; azon leszünk, hogy a Kriterion kiadványai vonzóbbak, modernebbek legyenek. Hangsúlyozni kívánom, hogy mindezt szilárd meggyőződésből tesszük, tudjuk ugyanis, hogy a romániai magyar művelődés — Románia szocialista kultúrájának szerves része — fontos határpontonhoz érkezett. Ezen belül anyanyelvű könyvkiadásunknak alkalmazkodnia kell az országunkban végbemenő gyors ütemű társadalmi átrendezéshez, korszerűsödéshez, az új tudományos és művészi igények új, magasabb szintre állított mércéjéhez. Ez a biztosítéka annak, hogy felszámoljuk az említett területen a lemaradást, hogy szellemi életünket kiteljesítsük, s nemzetiségi közéletünkben kellő súllyal legyen jelen a tudomány embere, a műszaki értelmiségi.

Magyar nyelvű természettudományos és ismeretterjesztő könyvkiadásunk 1970—1974

Könyvkiadók

ALBATROSZ

F. T. Cimpian: A pi története. (Ford. Vajda Béla és Györfly Jenő.) 1971. 268 p.
R. Iftimovici: A sejt életrajza. (Ford. Szilágyi András.) 1971. 240 p.

CERES

Péterfi István: A házigalamb tenyésztése. 2. átdolgozott, bővített kiadás. 1970. 268 p.
Teodorescu, S.—Hacighianu, Maria: Gyümölcsitalok és gyümölcskészítmények. (Ford. Keszi-Harmath Erzsébet.) 1970. 164 p.
Mircea, Ion—Popa, Elena: Gyümölcsfélék és csemegeszőlő tárolása. 1971. 156 p.

A fenti jegyzéket a Bibliografia R.S.R. Seria Cărți, albume, hărți (1969—1975. 13. sz.) alapján állítottuk össze. Forrásunk a bukaresti Központi Állami Könyvtárba beérkező köteles példányokra támaszkodik, amelyek — különösen a vidéki intézmények és társadalmi szervek kiadásában megjelenő kötetek — a feldolgozásból észlelhetően sokszor többéves késéssel érkeznek meg vagy kerülnek feldolgozásra. Így ez a bibliográfia sem lehet teljes. Felvettünk néhány olyan sorozatot is, amelyeknek mindenik kötete nem tartozik tárgyunkhoz, de szerepeltetésük a teljesség kedvéért hasznosnak mutatkozott.

- Mihăescu, Grigore—Stancu, Gh.—Mănescu, Creola: A szamóca termesztése. 1971. 140 p.
 Lupescu, Florea: Törpefák és alakfák. (Ford. Keszi-Harmath Erzsébet és Szalay Olga.) 1971. 148 p.
 Răcz Gábor—Laza, Aristide—Coicui, Evdochia: Gyógy- és illó olajos növények. 1972. 252 p.
 Negrilă, Aurel: A gyümölcsfák és bokrok metszése. (Ford. Keszi-Harmath Erzsébet és Szalay Olga.) 1972. 172 p.
 Szabó Zsigmond: A csirasejtek és a megtermékenyítés. 1972. 124 p.
 Malaiu, Aurel: Méhészkedés. (Ford. Szalay Olga.) 1973. 312 p.
 Oprea, Dumitru D.: A szőlő metszése. (Ford. Keszi-Harmath Erzsébet és Szopos András.) 1973. 120 p.
 Lőrinczi László: Belterjes háztáji tyúktenyésztés. 1973. 224 p.
 Kászoni Zoltán: Sporthorgászat. 1973. 312 p.
 Gyurkó István: Édesvízi halaink. 1973. 188 p.
 Titz Lajos—Sipos György—Mureşan, Dumitru—Nagy Zoltán: Az öntözés gyakorlata. 1973. 232 p.
 Lucescu, Dimitrie: Az útsók nevelése és gondozása. (Ford. Szalay Olga.) 1973. 180 p.
 Csávossy György—Kovács Adorján—Mezei Sándor: Szőlészeti és borászati kézikönyv. 1974. 400 p.
 Lucescu, Dimitrie: Tejelő tehének tenyésztése. (Ford. Nagy Miklós és Rózsa Irén.) 1974. 224 p.
 Nagy Miklós—Pap István: A háziállatok takarmányozása. 3. bővített kiadás. 1974. 452 p.

Kaleidoszkóp sorozat

- Podrea Irina: 175 gyors édességrecept. (Ford. Keszi-Harmath Erzsébet.) 1970. 120 p.
 Ionescu Varga, Mariana: Egyszerű fogások — meglepő hatások. (Ford. Popovici Miron.) 1970. 192 p.
 Savu, Ioana: Mi mindenre jó a tej. (Ford. Nagy Miklós és Keszi-Harmath Erzsébet.) 1970. 184 p.
 Sburian, Smaranda: Holnap vendéget fogadunk. (Ford. Nagy Miklós.) 1970. 136 p.
 Faur, Sanda: Az ajándékozás művészete. (Ford. Nagy Miklós.) 1970. 198 p.
 Stăfănescu, Olimpia: Főzünk gyorsan és jól. (Ford. Schweiger Agnes.) 1971. 216 p.
 Dumitru, Aneta: Férfidívat és elegancia. (Ford. Popovici Miron.) 1971. 200 p.
 Lungu, Al.: Se nem kövér, se nem sovány. (Ford. Balogh Mária és Kiss Éva.) 1971. 144 p.
 Kehaia, Cireşica—Serafim, Venera: Kötésminták nőknek. (Ford. Keszi-Harmath Erzsébet.) 1971. 244 p.
 Dumitru, Aneta: A divat szeszélyei és az izléses öltözködés. (Ford. Tóth Piroska.) 1971. 148 p.
 Tuduri, Olga: Az arcszíptés titkaiból. 1972. 180 p.
 Tuduri, Olga: Egyedül készítsem a frizurámat. 1972. 184 p.
 Kehaia, Cireşica—Serafim, Venera: Kötésminták férfiaknak és gyermekeknek. (Ford. Keszi-Harmath Erzsébet.) 1972. 264 p.
 Rusu, Elena: Saláták. (Ford. Balogh Mária.) 1972. 212 p.
 Szilágyi Katalin: Mit főzünk a betegnek? 1972. 196 p.
 Apostoloiu, Irina: Hazánk szépségeiből. Népviseletek és lakóházak. II. 1973. 32 p.
 Székely György: Halak a tálban. 1973. 184 p.
 Wolf Sándor: Mit együnk a kiránduláson? 1973. 152 p.
 Keszi-Harmath Erzsébet: A befőzés ABC-je. 1973. 216 p.
 Márton Len Ilona: A gyermek célszerű öltözete. 1973. 224 p.
 Székely György—Suci, Viorel: Házi disznóvágás és húsfeldolgozás. 1973. 196 p.

DACIA

- Béldi Miklós: Madarász szemmel a Kárpátokban. 1970. 265 p.
 Onodi Sándor: Tudománytörténeti kaleidoszkóp. 1970. 164 p.
 Málnássy László: Kis gombáskönyv. 1972. 144 p.
 Onodi Sándor: Új tudománytörténeti kaleidoszkóp. 1972. 152 p.
 Szabó Zsigmond: Törpe óriások. 1973. 232 p.
 Máthé János: Az anyag szerkezete. 1974. 277 p.

Antenna-sorozat

- Maurer Gyula—Virág Imre: A relációelmélet elemei. 1972. 78 p.
 Xántus János: Olthonunk a naprendszer. 1972. 110 p.
 Dezső Ervin: A lézersugár. 1972. 118 p.
 Benedek Zoltán: A szőke Szamos földjén. 1973. 80 p.
 Fülöp Géza: Munkában az enzimek. 1973. 88 p.
 Veress Éva: Ultrahang a biológiában. 1973. 88 p.
 Csűrös István: Az Erdélyi Medence növényvilágáról. 1974. 118 p.
 Selinger Sándor: A kristályfoszforok lumineszcenciája. 1974. 92 p.
 Semlyén János: A tér és idő relativitása és a gravitációs hullámok. 1974. 94 p.
 Vasas Samu: A bionika ma. 1974. 80 p.

KRITERION

Téka

- *** Két emberpár, négy tudós, három Nobel-díj. (Bev. Dezső Ervin.) 1970. 176 p.
 *** A darwini gondolat. (Bev. Szabó T. E. Attila.) 1971. 208 p.
 Plinius: A természet históriája. (Bev. Váczy Kálmán.) 1973. 208 p.
 Bonnet, Charles: A természet vizsgálása. (Bev. Szabó T. E. Attila.) 1974. 176 p.

Korunk Könyvek

- Marx György: Gyorsuló idő. 1972. 148 p.
 Vekerdi László: A matematikai absztrakció történetéből. 1972. 184 p.
 Apostol, Pavel: Embertervezés 2000-re. (Ford. Dankánis László.) 1972. 176 p.
 Escarpit, Robert: A könyv forradalma. (Ford. Horváth Andor.) 1973. 200 p.
 Fülöp Géza: Ember és információ. 1973. 176 p.
 Piaget, Jean: Az értelmi fejlődés társadalmi tényezői. (Ford. Nagy Imre, Kiss Árpád, Fodor Imréné.) 1973. 200 p.
 Szent-Györgyi Albert: Az élő állapot. (Ford. Mészáros Károly, Tóth Miklós, Szabó T. E. Attila.) 1973. 176 p.
 Kapusy Antal: Az öregedés tudománya. 1974. 228 p.
 *** Látvány és valóság. Tanulmányok a filmművészetről. (Bev. Török László.) 1974. 180 p.
 Semlyén István: Védekező tudomány. 1974. 264 p.

Kriterion Kézikönyvek

Bíró András—Killmann Viktor—Rohonyi Vilmos: Román—magyar—német műszaki szótár. 1973. 360 p.
Szabó György: Mediterrán mítoszok és mondák. 1973. 352 p.
Kiss Zoltán—Holicska Dezső—Vitályos András: Ember és egészség. 1974. 384 p.

Egyéb:

Xántus János: A természet kalendáriuma. 1972. 528 p.
Kovács Nemere: Táborozók könyve. 1974. 276 p.

ORVOSI KÖNYVKIADÓ — AZ RSZK VÖRÖSKERESZT EGYESULETE

Abulius, Dan: A Vöröskereszt társadalmi aktivistáinak szerepe a tömegek egészségügyi nevelésében. 1973. 32 p.
Ander Zoltán: Amit az alkoholoról tudni kell. 1973. 32 p.
Apăteanu, Vlad: Az önkéntes véradás öntudatos honpolgári cselekedet. 1973. 20 p.
Constantinescu, Mircea: Elsősegély. 1973. 36 p.

POLITIKAI KÖNYVKIADÓ

A termelési viszonyok, a gazdaságszervezés és -vezetés tökéletesítése. (Az RKP Dokumentumai.) 1972. 312 p.
A szocializmus műszaki-anyagi alapjainak fejlesztése. (Az RKP Dokumentumai.) 1973. 352 p.
Sandu, Costache: A globális akkord az MTSZ-ben — a mezőgazdasági termelés növelésének fontos eszköze. (Ford. Lőrincz Kálmán.) 1973. 48 p.
Dinu, Ion: Az RKP politikája a műszaki-anyagi alap fejlesztése és tökéletesítése, a termelőerők területi elosztása terén. (Ford. Rác Miklós, Kovács Andor.) 1973. 56 p.
Stoian, Mihai: Lányok a fiúkról, fiúk a lányokról. (16 kérdés, 808 serdülő, 12 000 válasz.) 1973. 340 p.
Málin, Elena: A jövedelmezőség növelésének útjai a gazdasági egységekben. (Ford. Barabás Sándor.) 1974. 68 p.
Roman, Carol: Mi a világhír titka? (Nemzetközi ankét Nobel-díjas tudósokkal.) 1974. 248 p.

ROMÁN ENCIKLOPÉDIAI KÖNYVKIADÓ

Horizont

Alecú-Ungureanu, Maria: A nemi élet és a házasság. 1970. 192 p.
Roșca, Alexandru: A kreativitás. (Ford. Fodor Katalin.) 1970. 152 p.
Abraham János: Homo faber. 1972. 207 p.
Biberi, Ion: Az élet művészete. 1971. 198 p.

STADION

Schmitz, Matei—Vlăsceanu, G.—Mureșan, Al.: Atlétika. (Gyakorlatok és játékok iskolások számára.) 1973. 52 p.
Baroga, Lazăr—Popa, N.: A kulturizmus otthonunkban. 1973. 64 p.

TANUGYI ÉS PEDAGÓGIAI KÖNYVKIADÓ

Koch Ferenc—Heinrich László: Hogyan oldjuk meg a fizikai feladatokat? 1972.
Vönház József: Barkácsoljunk! 1972.
Bheba, Grigore: Matematikai gyakorlatok és feladatok a liceumi felvételi versenyvizsgák előkészítéséhez. (Ford. Orbán Béla, Virág Imre.) 1973. 416 p.
Boér Margit: Gondolkozz és számolj! (Matematikai alapfogalmak általános iskolások számára.) 1973. 116 p.

TECHNIKAI KÖNYVKIADÓ

Gheorghiu, Dan—Gheorghiu, Cezar: Gépelemek munkások számára. 1970. 304 p.
Zarea, Ștefan: Matematika munkások számára. 2. kiadás. 1971. 332 p.
Mazilu, Anton: Gépipari rajz munkások számára. 2. átdolgozott, bővített kiadás. 1971. 168 p.
Comănescu, Silviu—Iarovici, Eugenia: Az amatőr fényképész ABC-je. (Ford. Arvay Árpád.) 1971. 216 p.
Barbu, Vasile—Moldovan, Cornel—Petrea, Teodor: A karbantartó géplakatos könyve. 1971. 400 p.
Ciulin, Dan—Evanovici, Eduard: Rádió-vevőkészülékek javítása. Útmutató. 1971. 256 p.
Avadani, Vasile: Szilárdságtan munkások számára. 1972. 216 p.
Zorleanu, Iancu: A felvonókezelő útmutatója. 1972. 160 p.
Dorobanțu, Raul—Rădoi, Mircea—Vilcu, Nicolae—Handra, Mihai: A televíziós készülék megjavítása. 1972. 372 p.
Kádár Zsombor: Román—magyar erdészeti és faipari szótár. 1973. 300 p.
Deák István: A vágásvezető kézikönyve. 1973. 232 p.
Mauthner Klára: Könnyű étrend, könnyű táplálkozás. 1973. 232 p.
Romanifă, Mircea—Niculescu, Ion: A gépek és felszerelések kenése. 1973. 120 p.
Gerbert, Francisc—Caisán, Vasile: Esztergályos útmutató. (Átdolgozott és bővített kiadás.) 1973. 464 p.
Răducu, Viorel—Zsigmond Sándor: A lakatos kézikönyve. 1974. 336 p.
Rohonyi Vilmos: Fogaskerékajtások. 1974. 672 p.

TUDOMÁNYOS KÖNYVKIADÓ

Kászoni Zoltán: Akvarisztika. 1972. 288 p.
Cseke Vilmos: A gráfelmélet és gyakorlati alkalmazásai. 1972. 168 p.
Csűrös István: Az Erdélyi Mezőség élővilága. 1973. 176 p.
Weszely Tibor: Bolyai Farkas, a matematikus. 1974. 104 p.
Mirza, Ioan: Földünk ásványkincsei. (Ford. Imreh József.) Tudomány mindenkinek-sorozat. 1974. 88 p.
Xántus János: Csillagok születése — csillagok halála. Tudomány mindenkinek-sorozat. 1974. 48 p.
Során, Viorel: Mit tudunk az élet eredetéről. (Ford. Tóth Ferenc.) Tudomány mindenkinek-sorozat. 1974. 48 p.
Kiss Bitay Éva: Tájékozódás és hírközlés az állatvilágban. 1974. 124 p.

Intézmények — Társadalmi szervek

AZ ELŐRE KISKONYVTÁRA

- Kahána Ernő: Az orvosé a szó. 1972. 276 p. (11. sz.)
Szepeffy Tibor: Kis jogi tanácsadó. I—II. 1973. 236, 368 p. (16—17. sz.)
* * * Az én szakácskönyvem. 1974. (20—22. sz.)
Bárányi Ferenc: Mindenki háziorvosa. 1974. 376 p. (24. sz.)

MEZŐGAZDASÁGI, ÉLELMISZERIPARI ÉS VIZUGYI MINISZTERIUM

A mezőgazdasági folyóiratok szerkesztősége

- Brumar, Gh.: Hogyan takarékoskodhatunk az abraktakarmányokkal? Etessünk rostos takarmányokat kloramiddal keverve. 1971. 16 p.
Bistriceanu, Christian—Tuşa, Gheorghe: Hogyan használjuk jobban a személyi használatra szolgáló földparcellákat? A takarmánynövények és a burgonya. 1972. 16 p.
Chiriţă, Constantin—Rogojeanu, Adrian: A globális akkord a munkaszervezés és javadalmazás serkentő formája a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Növénytermesztés. 1972. 44 p.
Dima, Gheorghe: A globális akkordrendszer alkalmazása a cukorrépa-termelésben. 1973. 16 p.
Spătaru, Mihai: A globális akkord a kukoricatermesztésben. 1973. 16 p.
Tuşa, Gheorghe: A globális akkord szervezése a burgonyatermesztésnél. 1973. 16 p.

HARGITA MEGYEI AGRONÓMUSOK HÁZA és a HARGITA SZERKESZTŐSÉGE

- Kerekes Ferenc: A gépek üzemeltetése és karbantartása. 1970. 176 p.
Dimény Sándor: Kenyerünk a burgonya. 1972. 32 p.
Balogh Albert: Növényvédelem a mezőgazdasági termelés szolgálatában. 1973. 160 p.

HARGITA MEGYE EGÉSZSÉGUGYI IGAZGATÓSÁGÁNAK EGÉSZSÉGUGYI NEVELÉSI SZOLGÁLATA

- * * * Kell ez neked? (Ford. Nagy András.) 1972. 40 p.
Spron, Algrid: Az élelmezési dolgozók egészségügyi alapismeretei. (Ford. Bálint Erzsébet.) 1973. 70 p.

HARGITA MEGYE MUNKAUGYI IGAZGATÓSÁGA

- Kádár Zsombor—Deák István: Munkavédelem. 1972. 304 p.

KOVÁSZNA MEGYE MEZŐGAZDASÁGI, ÉLELMISZERIPARI ÉS VIZUGYI VEZÉRIGAZGATÓSÁGA

- Keresztes László: Öntözési útmutató a termelőszövetkezetekben dolgozó öntözőmesterek számára. 1972. 130 p.
Pakuts Sándor: A tej. (A nagyüzemi tejtermelés időszerű kérdései Kovászna megyében.) 1973. 96 p.
Rácz Gábor—Füzi József: Kovászna megye gyógynövényei. 1973. 240 p.

MAROS MEGYE EGÉSZSÉGUGYI IGAZGATÓSÁGA. EGÉSZSÉGUGYI NEVELÉSI SZOLGÁLAT

- Rákosfalvy Zoltán: Az a bizonyos „diszkusz”-sérv. 1972. 20 p.
Ander Zoltán: Az ember és a sebesség. (A közlekedés orvostudománya.) 1973. 20 p.
Frederickson, Donald S.: A diétás táplálkozás a IV. típusú hiperlipoproteinemiás betegek részére. (A könyve alapján összeállította Csögör István.) 1973. 10 p.
Schieb, Otto Ioan—Liszka Pál: Kis egészségügyi útmutató asszonyok számára az orvos érkezéséig. 1973. 32 p.

AZ RKP MAROS MEGYEI BIZOTTSÁGA PROPAGANDAOSZTÁLYA

- * * * Sorompót a pazariás elé. (Az energiaforrások, a tüzelőanyag és energiatakarékosság.) 1973. 48 p.

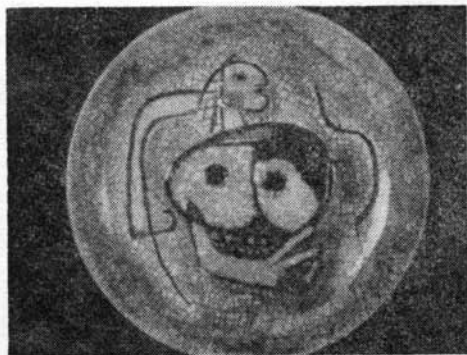
MAROS MEGYEI MŰVELŐDÉSI ÉS SZOCIALISTA NEVELÉSI BIZOTTSÁG MEGYEI MŰZEUM MAROSVÁSÁRHELY

- Szombath Zoltán: Védj a madarat! 1973. 42 p.

TEMES MEGYE EGÉSZSÉGUGYI IGAZGATÓSÁGA

- Bárányi Ildikó: Gyakorlati tanácsadó kismamáknak. 1972. 60 p.

Összeállította DÁVID GYULA

Bakó-Heti Rozália: Kerámiatányér

Kettős jellegű párt- és állami szervek

Konzultáció

Államunk jelenlegi fejlődése abban a történelmi szakaszban megy végbe, amelyet — minden gazdasági-társadalmi tevékenységre kihatóan — a párt politikai vezető szerepének a növekedése, a szocialista demokrácia állandó bővülése és az államgépezet működésének, célratörő formáinak következetes tökéletesítése jellemez.

A párt vezető szerepének növekedését a marxi—lenini tanításra s ennek az egész nép érdekeivel való teljes azonosítására alapozott pártpolitika eredményezte, az a tény, hogy egyedül a párt képes vezetni országunkat a társadalmi és nemzeti felszabadulás, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megvalósításának, az eddig példa nélkül álló gazdasági és kulturális felvirágzásnak útján, a kommunizmus felé. E célok elérése szükségképpen megköveteli az összes dolgozók alkotóerőinek mozgósítását és összehangolását, szocialista tudatuk erősítését, a legmegfelelőbb munkamódszerek kiválasztását és — következképpen — a mindinkább szélesedő, egyre nagyobb hatóerejű pártmunkát s ennek mint politikai vezető szerepű erőnek magasabb szintre emelését. Ebben az értelemben a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának a párt X. kongresszusára vonatkozó irányelvi erőteljesen hangsúlyozzák: „Maga a társadalmi fejlődés gyakorlata bizonyítja, hogy az új rendszer megvalósítására irányuló folyamatban a társadalomvezető erőt betöltő párt szerepének a növekedése objektív törvényszerűség, az élet parancsoló szükségessége.” Eme irányelvet követve, a Román Kommunista Párt 1972. évi júliusi országos konferenciája — abból a történelmi szükségszerűségből kiindulva, mely szerint a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítése és a kommunizmus felé irányuló fejlődés szakaszában a párt vezető szerepe mind erőteljesebben jut kifejezésre — hangsúlyozta: a párt növekvő mértékben azonosul a tömegek törekvéseivel. „Éppen ezért a párt alapaktívájának és összes tagjainak nem kívülről kell részt venniük a gazdasági-társadalmi fejlesztésben, hanem közvetlenül az ország összes gazdasági, társadalmi és állami szervein belül. A párt vezető szerepe növekedésének és érvényesülésének abban kell kifejezésre jutnia, hogy a párt egyre szervezettebben beilleszkedik az egész társadalom tevékenységébe és életébe.” (Nicolae Ceaușescu: Jelentés a Román Kommunista Párt Országos Konferenciáján — 1972. július 19—21. Bukarest, 1972. 48.) Ezt a gondolatot továbbfejlesztve, a Román Kommunista Párt programja kiemeli: „A pártvezetést nem kívülről kell gyakorolni, hanem a társadalmi és gazdasági szervezeteken belül. Ez a párt vezető szerepe állandó növekedésének, az egész nép párt körüli egysége erősödésének, a néptömegek általános tudata emelkedésének, a társadalom vezetésében való mind aktívabb részvételének természetes, törvényszerű folyamata.” (A Román Kommunista Párt programja. Bukarest, 1975. 109.)

A párt vezető szerepének növekedéséhez hasonlóan a szocialista demokrácia folytonos bővülése és az államgépezet állhatatos tökéletesítése is objektív törvényszerűség társadalmi fejlődésünkben. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi szakaszban pártunkra háruló nagyarányú feladatok teljesítése csakis az összes dolgozók erőtartalmáinak mozgósításával érhető el. Ahhoz, hogy a széles tömegek szavukat hallassák és alkotó kezdeményezéseiket érvényesítsék a társadalom vezetésében, szükséges a meglévő szervezési formák továbbfejlesztése, újabb módszerek megtalálása s az állampolgárok és szervezeteik bevonása e tevékenység betöltésébe.

Ily módon az államgépezet folytonos demokratizálódása éppúgy, mint tevékenységének tökéletesítése, ebben a szakaszban is ama történelmi folyamat elkerülhetetlen követelménye, melynek országunk magát elkötelezte.

Mindezek az objektív törvények — éppen ezért, mert ugyanabból a történelmi szükségszerűségből erednek, amely a dolgozók alkotóerejének mozgósítását és összehangolását meghatározza — egységesen működnek, kéz a kézben haladnak, egybekapcsolódnak, és kölcsönösen kiegészítik egymást a magasztos cél — a kom-

munizmus irányában. Ily módon a párt vezető szerepének növekedése döntő tényező a szocialista demokrácia bővítésében. Amint azt az 1972. évi országos konferencia meghatározta: „... a párt mindinkább azonosul a néptömegek, az egész társadalom céljaival és törekvéseivel.” (Nicolae Ceaușescu: *Jelentés a Román Kommunista Párt Országos Konferenciáján — 1972. július 19—21.* Bukarest, 1972, 47.) E mind mélyebb és átfogóbbá váló azonosulás, a párt vezető szerepének a növekedése különösen jelentős tényező egyszerűsre mind a szocialista demokrácia folytonos bővülésének történelmi folyamatában is. A szocialista demokrácia bővülése hasonlóképpen feltételezi az államvezetés tudományos alapokra történő helyezését és tevékenységének rendszeres javítását. Az elfogadott intézkedéseknek nemcsak a tömegek akaratát kell kifejezniük, hanem meg kell határozniuk — a követendő cél eléréséért — a leghatékonyabb módozatokat is. Ezek legyenek ésszerűek és gazdaságosak, cselekvőek és tárgyilagos szellemben alkalmazhatóak. Így aztán — a teljességre törekedve — a demokrácia határfokát minél magasabb szintre kell emelni, hogy ezzel az államgépezet tevékenységének tökéletesítése, mind a párt vezető szerepének növekedésében, mind a szocialista demokrácia folytonos bővítésében, egységes egészet alkosson.

Másfelől — tekintve, hogy az állam nem egyszerű végrehajtó tényező a párt-politika megvalósításában, hanem szervei révén tevékenyen részt vesz az ország gazdasági, társadalmi és kulturális fejlesztését érintő határozatok kidolgozásában — az államtevékenység tökéletesítése szorosan kapcsolódik a párttevékenység tökéletesítéséhez is. Úgy, amint Nicolae Ceaușescu elvtárs hangsúlyozta: „Alapjában véve az állam és államgépezet szervezése a párttevékenység szervezését is jelenti, mert a párt nem szakadhat el az állam és államgépezet általános struktúrájától.”

Az említett, egységesen ható törvényszerűségek folyamánként szocialista demokráciánk rendszerében — az utóbbi években — azelőtt nem ismert szervek megjelenése vált ismertté; ezek közül egyesek szembetűnően új vonásokkal, mint kettős jellegű, párt- és állami szervek. Megjelenésükben a pártnak az ország tevékenységébe és társadalmi életébe történő mind mélyebb beilleszkedése jut kifejezésre; e szervek eredeti, országunk sajátosságának megfelelő formát alkotnak a szocialista demokrácia tökéletesítésében.

A mag, amelyből a kettős jellegű — párt- és állami — szervek kialakításának eszméje kicsirázott, előzményekben, magában a gyakorlatban található. Így például az utóbbi ötéves tervek párt- és állami szakszervezetek készítették elő. Ezek azonban nem voltak állandó jellegű szervek; tevékenységük a munkálatok után, amelyekért létrehozták, megszűnt. Másrészt e bizottságok szervezését és működését előírászerűen nem szabályozták, hanem mind *ad hoc* létesítették, konkrét feladatoknak megfelelő tevékenység átmeneti gyakorlására.

Az ötéves terveket előkészítő párt- és állami bizottságok a gyakorlatban rendkívül hasznos szerveknek bizonyultak. Eppen ezért, e gyakorlat teljes gyümölcsötözéséért a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága 1971 tavaszán hosszabb távú tervezésre központi párt- és állami bizottságot alakított. Noha állandó szervnek szánták, e bizottság szerkezeti fölépítését, hatáskörét és működésének módozatait államilag nem írták elő.

E párt- és állami szervek működését és jövőbeni fejlődésük távlatait mérlegelve és elemezve, Nicolae Ceaușescu elvtárs a párt 1972. évi országos konferenciáján rámutatott: „Tekintettel az e bizottságok tevékenysége során szerzett tapasztalatokra, s figyelembe véve hazánk egységes országos terv alapján történő gazdasági-társadalmi fejlesztésének egyre fontosabb szerepét, szükségessé vált, hogy a párt- és állami bizottságok helyett állandó szervezet létesítsünk, amelyben párt- és állami vezető káderek, a legjobb gazdasági, műszaki és tudományos káderek vegyenek részt, nemkülönben a dolgozók olyan képviselői, akik közvetlenül a termelésben dolgoznak. Javasoljuk, hogy ez a demokratikus szerv a Románia Gazdasági-Társadalmi Fejlesztési Főtanácsa elnevezést kapja. A Főtanács tanulmányokat dolgozva ki, és megvitatná az ország fejlesztésének fő irányvonalait. Tanulmányait és konklúzióit a párt- és államvezetőség elé fogja terjeszteni, s a párt- és állami szervekkel szoros kapcsolatban dolgozik majd a prognózisok, az ötéves tervek és az évi tervek kidolgozásán.” (I.m. 61.)

Jóllehet az állami szervek előkészítő párt- és állami bizottságoknak ad *hoc* jellegük volt, anélkül, hogy szerkezetüket és működésüket az államhatalom felső szerveinek előírásai meghatározták volna, más párt- és állami szervek kialakítását és ténykedését már törvényi jellegű normák szabályozták.

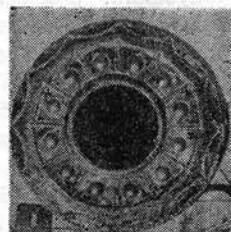
Ilyenek voltak a területi gazdasági bizottságok (57/1968 sz. törvény 67. szakasza), amelyeket ma a megyékben és Bukarest municípiumban a gazdasági és társadalmi tevékenység munkásellenőr-tanácsaival helyettesítettek (15/1972 sz. törvény 14. szakasza a gazdasági és társadalmi tevékenység központi munkásellenőr-

tanácsának megszervezéséről). Kettős összetételű volt a Románia Szocialista Köztársaság Államtanácsa mellett működő Gazdasági Tanács is (4/1969 sz. törvény), melyet a 15/1972 sz. törvénynek megfelelően a gazdasági és társadalmi tevékenység központi munkásellenőr-tanácsává alakítottak át. Más, kettős jellegű szervek még: Románia Szocialista Köztársaság Védelmi Tanácsa (5/1969 sz. törvény és a 14/1972 sz. törvény 8. szakasza); a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács (301/1971 sz. törvényrendelet, a 134/1973 és 230/1973 sz. törvényrendeletekkel módosítva); Románia Gazdasági és Társadalmi Fejlesztésének Főtanácsa (1/1973 sz. törvény); a Gazdasági-Társadalmi Szervezés Tanácsa (3/1973 sz. törvény); az Országos Tudományos és Műszaki Tanács (275/1973 sz. törvényrendelet); a néptanácsok problémáival foglalkozó Bizottság (10/1973 sz. törvény); a Román Rádió és Televízió (302/1971 sz. törvényrendelet, módosítva a 690/1973 sz. törvényrendelettel és újraközölve a *Buletinul Oficial* 10/1974 számában), és végül a városi és vidéki területek rendezésének központi párt- és állami bizottsága (58/1974 sz. törvény).

Ezeknek az újszerű szervezeteknek a megjelenése, amelyekre nézve az Alkotmányban nincs semmi utalás, egész sor megoldandó feladatot ró jogtudományunkra. Mindenekelőtt annak feltárását, hogy melyek a sajátos vonások az egyjellegű párt- és állami szervekhez viszonyítva. A kettős jellegű szervek megkülönböztetett vonásainak a meghatározása még abban az esetben is szükséges, amikor — szokásos módon — maguk a megalakítás alapjául szolgáló előírások is hangsúlyozzák, hogy e szervek egyidejűleg párt- és állami jellegűek, mert előfordulhat a közelebbi megjelölés hiánya is, mint az 5/1969 sz. törvény esetében, amely Románia Szocialista Köztársaság Védelmi Tanácsának szervezésére és működésére vonatkozik, s melynek kettős sajátosága vitathatatlan.

Ahhoz, hogy a párt- és állami szervek jellemzőit meghatározzuk, a kettős jellegnek megfelelő kettős összehasonlításhoz kell folyamodnunk. Az első összehasonlítás arra hivatott, hogy az egyjelentésű állami szervekkel szemben a kettős sajátosságú jellegzetes vonásait mutassa ki; a második összehasonlítás ugyanezt a pártiszervekre vonatkoztatja. Ahhoz, hogy ez a logikai művelet tudományosan megalapozott jellemzéshez vezessen, nyomon kell követni az összes kettős szervek megkülönböztetett, de mind az állami, mind a pártiszervekhez viszonyított közös vonásait, minthogy az új szervezeti kategóriáról csakis akkor eshet szó, ha mindegyikükben — kisebb-nagyobb számban — ezek a vonások egyaránt felismerhetők. A kérdésmegoldás egyszerűsége felé a kérdésre is: mi készítette a törvényhozókat arra, hogy egyes szerveket párt- és állami jelleggel egyszerre ruházzanak fel? Hiszen világos, hogy e szabályozások alapjául szolgáló ténykedések mindenekelőtt azokban az új és közös vonásokban jutottak kifejezésre, melyekkel az illető szerveket felruházták. Természetesen, a kettős jellegű szervezetben föllelhető közös vonások csak *minimumot* jelenthetnek. Éppen ezért lehetséges, hogy egynémely kettős szerepű szerv olyan jellemző vonásokat is hordozzon, amelyekben hangsúlyozottan — más, hasonlóknál fel nem lelhető — pártjelleg jut kifejezésre. Így aztán természetes, hogy az összes kettős jellegű szervek közös vonásainak kibontásakor kísérletet tegyünk csak egyes jellemző vonások kimutatására is, éppen a kettősség még élesebb kidomborítására.

A pontos meghatározás annál is inkább szükséges, mert a kettős szervek jellegzetes vonásait még nem értelmezték különböző, de azonos jelentésű szabályzatokkal; egyesek ezek közül világosabbak és terjedelmesebbek, mint a többiek. Éppen ezért bizonyos szabályzati előírásokban a kiegészítő ismérvek megfogalmazásakor újra hangsúlyt kap a szándék, hogy — kettős jellegű szerv létesítéséről lévén szó — hozzá kell járulni a lényeges jellegzetesség kidomborításához akkor is, ha az illető kritérium nem található meg az összes hasonló sajátosságú szerveknél.

Tűnődés egy lélek hadiállapotán

Lászlóffy Aladár legújabb könyve, *Az ólomkatona hadifogsága*, melyet a szerző — vagy a kiadó? — regénynek nevez: 164 lap és 5 sor, korszerű irodalmi alkotás mivoltát nem jelzi tipografizált töredezettség, három fejezetre tagolódik, csúnya borítóba kötötték — és igen-igen magyarul írott szöveg. Ennyi az, ami nagyjából már a könyvtárúras asztala előtt megállapítható, ha ott frissibe módunk volt a könyvbe belelapozni, s át is futni néhány sorát. Na de Lászlóffy Aladár nem az az író, akitől könyvet azért vásárol az olvasó, hogy legyen neki egy lászlóffija, mert netán a szomszédba kell majd szalasztani, ha háziolvasmányának kapja a gyerekek... Lászlóffy nem ez az eset. Bármennyire profánul hangzik is: őt vagy szeretik, vagy nem szeretik — megítélésében nem nagyon vannak átmenetek. Igaz, nem vált ki különösebb ellenkezést vagy indulatokat azokból sem, akik esetleg „nem kérnek belőle“, inkább vállvonogatást, közönyt. Hanem furcsa módon éppen azok, akik irodalmunknak ezt a csudabogarát szeretik, azok éreznek egy fajta fölindultságot, valahányszor egy-egy újabb könyvét kézhez veszik. S a kritika? Igen, a kritika általában „szereti“ — indulatok nélkül... Lehet, mindez nem egészen így van. Na de mi van egészen így vagy úgy? Aztán meg egy tekintetben Lászlóffy különösen ügyefogyottnak bizonyul: eszébe sem jut szármolni hatás meg népszerűség lehetőségeivel. Nem akar ő „vonzó irodalmi jelenység“ lenni meg divatos szerző — bár az is kérdés, ha akarna is, tudna-e? Mert sokszor úgy rémlik, hiába is próbálkozna a konvenciók madzagját legombolyítani, amivel a hatás meg látványosság papírsárkányát fölereszthetné — ügyetlenek, esetlenek az ujjai. Mindez persze az ő baja — mondhatnók —, mert lám, itt van *Az ólomkatona hadifogsága*, s ez sokkal jelentősebb mű — vállalkozás és megvalósítás tekintetében egyaránt —, hogysem a fentiekért Lászlóffy sajnálni kellene. Különböztetnem azt hiszem, a félreismertséget s az ebből származható „félreértelmezéseket“ is viszonylag könnyen elviseli; mindenesetre hozzájuk szokhatott.

Jó néhány héttel ezelőtt, könyvét végigolvasva, valami irigységgel vegyes csodálat kerített a hatalmába: — bár a mű jellege elég nehezen körülírható: egyedülálló próza-féle alkotásnak érezzük irodalmunkban. Ezt a sejtést azóta meggyőződéssé öregítette bennünk az eltelt idő, míg más, ugyancsak az első rácsodálkozással járó benyomásaink töprengésre készítenek azóta is. Megejtett például az, hogy *Az ólomkatona hadifogsága* forma, szerkezet, műfaji elvárások és kötöttségek minden béklyójától „szabadnak“ látszott. Ugyanis Lászlóffy itt nem vállalta a — prózaírásra nálunk valamelyest mindmáig jellemző — cselekménybonyolítást sem, nemhogy az ezzel járó „kötélverő“ munkát; nem terel mondanivalók zsákutcájába emberi sorslehetőségeket; valamiféle vezéreszmékkel rakott alapötlet-csilléket sem ereget irodalmi-szándék-drótkötélpályákon a szöveg mezője fölött. Sőt, jelképek vagy bármiféle áttételesség ballisztikai méréseibe se bonyolódik. (Persze, mint majd látni fogjuk, akad neki jócskán, amibe belebonyolódjék.) Mindenesetre, ha a fentiekkel „törődne“, sokkal könnyebb útját járhatná élményei prózával való kihordatásának. Pedig az említett „ismérveket“ Lászlóffy nyilván jól ismeri — de mintha túl lenne rajtuk. És ha ehelyt a könyvnek máris az itt és máshol, most és máskor idő- és létérzékelés labirintusába akarnánk gabalyodni, azt kellene mondanunk: ez a szerző valamely idők valamely valóságaiban bizonyára tudott mindenféle esztétikai kutyaszorítókról, de megharagudott rájuk — vagy azok őreá. Jóllehet ez az úgynevezett felszabadultság — mely végül is mindegy, hogy valós-e, avagy csupán általunk vélt — nem

jelent önmagában értéket, s nem is önmagában erény, az mégis bizonyosnak látszik: Lászlóffynak a művet nem kell *akarnia*, már-már úgy tűnik, itt a mű akarja, teremti az alkotót. Talán mert az írásmű állagát képező emlékananyag hat kivételes feszítő erővel a művészÉNre, mely mindezt meg- és újraélte, idegrendszerén átszűrte. Ilyenkor nemegyszer előfordul, hogy az „élmény“ művé-lényegítése arra a fizikai időre zugorodik, amennyi a „papírra vetéshez“ szükséges. (De mindezzel eddig a könyvben foglaltakról szó nemigen esett. Ha viszont a továbbiakban e különös alkotás jellegét, lényeges minőségeit akarjuk fölfejtani — mivel ezek a szöveg rostjaiban, szövetében leledzenek, nehezen láthatók és láttathatók, jelesül inkább *érezhető* —, s ha ezt az elemzés szándékával próbáljuk megkíséríteni, nemegyszer kénytelenek vagyunk a könyvvel kapcsolatos saját érzéseinket, képzeleteinket, sőt képzettársításainkat boncolgatni.)

...Megelevenedik előttünk — mert mégiscsak ezt teszi — egy inkább kicsi, mint nagyobbacska város, mely földrajzilag belső-Erdély valamelyik nyugati, északnyugati zugába képzelhető el, dombos-lankás határtól körülölelve; az utcák, házak bizonyára a szecesszió szegényesebb jegyeit viselik, a kertek pedig főként virágot teremnek. Ilyesmi a térbeni külső világ, mely a kisközéposztálybeli család szűkebb házatáját körülveszi. És milyen különös: ha messziről — magasból? — nézzük, ez a táj sajátunk, hozzánk nagyon is közel álló vidék, ha pedig föllépegetünk a tanárccsalád házának nyikorgó lépcsőjén, a kép, amely megnyílik előttünk, a kis-értelmiség mikrovilágának Elbától Donig érvényes belső képe, valamikor a huszadik század negyvenes éveiben. Igaz, a könyv jelene sokkal tragikusabb pontossággal *adott*: 1944, 1945 — őszi, téli, tavaszi. Hogy aztán az évszakok sokkal nagyobb szerephez jutnak itt, hogysem csak a könyvbe foglalt történetstörédeknek kelljen időt kimérjenek, az néhány könyvoldal után már-már természetes, hiszen rábukkanunk mi itt múlt századi időjárásjelentésre is. Első ránézésre ennek az értelmiségi családnak a külső meg belső házatájában — éppen mert ami ennek a társadalmi rétegnek az életviteléhez szükséges, minden jelen van — látszólag nincs semmi különös. Ahogy az már lenni szokott minden rendesebb könyvben, ahol az élet „családi keretben“ zajlik: van anya és apa, gyermekből négy is, egy rendbéli nagyszülő meg sok rendbéli rokon, ismerős. No meg gazdag kelléktár: kefetartótól kismacskáig, nagypapa oltókésétől könyvekig. És egyáltalán valami nagy, nagy otthonosság. Igaz, ez a kelléktár és szereplősereglet különböző szinten és eszközökkel egyénített, az összkép mégsem hat töredezettnek. S ez annál különösebb, mert a könyvben nincs két olyan személy vagy tárgy, melyet a szerző ugyanabból a nézőpontból figyelne meg, s láttatna velünk, vagy ugyanolyan irányba mozgatna. Így aztán, bár egy-alak-központú írásmű a Lászlóffy (ez Cinege, a legkisebb gyerek), de a fölívontatott család, ismerős meg rokon-menazséria nem helyezkedik el a főhős körül koncentrikusan, vagy ha képre vetítve képzeljük őket, nem „fordulnak“ valamennyien Cinege felé. Sőt a főhőshöz való családi, vérségi, fizikai közelállás sem határozza itt meg a szerepek fontossági sorrendjét. Egyiknek „természete“ van (a nagypapa — pukkancs és jólelkű); másiknak „arcéle“ (az apa — aki mindig dolgozik); akinek csak neve (Pali — a közbülső fiú, aki azonkívül, hogy egyszer kopácsol valamit a konyhában, akár Pál is lehetne...); néha meg csak úgy „beül“ hozzájuk valaki (egy-egy Tamara néni vagy Artúr bácsi — s ilyenkor úgy megtelik élettel ház és könyv, hogy a leg-nagyrealistább regényekben sem különbül); és van „eszményi“ alakja a könyvnek, igaz, egyetlenegy (Józsi — a legnagyobb testvér, sorsa mélyzengésű tragikum). De a látszataránytalanságok nemcsak úgy jelentkeznek itt, a szereplők elhelyezésében, mint mondjuk a híres Csontváry-kompozíció, a *Mária kútja Názáretben* címűn, ahol egyes, hozzánk, szemlélőkhöz „közelebb“ eső alakok kisebbek, mint a „távolabb“ állók, hanem azok az úgynevezett „bontások“ az alakok belső megrajzolásában is érzékelhetők. Mivel ezt a *felállítást* különösen érdekesnek találjuk, benyomásaink érzékeltetésére

ismételten képzőművészeti példával élünk. Képzeljünk el egy nem túl nagy kertet vagy parkszerűséget s ebben néhány tucat szobrot, valamint más, ugyancsak három dimenzióban körülíró, tehát térre igényt tartó művészi igényű tárgyat. Nos, ezeknek az egymás mellé kerülése, ha mindegyiket csak a közvetlenül mellette állóhoz viszonyítjuk, önkényesnek tűnik. Mindjárt elől áll sötét márványból egy már-már rodini alapossággal megfaragott szobor (ez mondjuk Józsi alakja); mellette csak úgy odagurítva egy feleki gömbkő, talán azért, mert a tér ide kívánt egy idomot (ez Pali, a másik fiú); tovább egy apró torzó fehér mészkőből (talán Ili, a leánytestvér, a másik kicsi); mögöttük szecessziós kovácsoltvas kapurészlet, mondjuk a nagypapa; arrébb, a fűbe dobva intarziás ékszeres doboz (nagymama); mögöttük csak egy-két éle látszik valami bránčuși-i idomnak (az apa); aztán aszszír harcos, egy mezopotámiai sírból kikerült relief darabon (Dénes, a szökött katonára); amott névtelen szerzőtől falusi templomból idetévedt repedezett madonna-arc, lehetőleg barokk (az anya); és így tovább, ismerősök, tanártársak, valamenynyien behelyettesítendő, ekképp. Ez a gyülekezet azonban nemcsak jelleg és arányok tekintetében amorf, hanem nem is egy irányból, egy fényforrásból világítódik meg, s így az árnyékok, ha vannak, nem hullnak e szobrok közé párhuzamosan. Az egész kertet valami törött, opálos vagy kopott gyöngyházfényű derengés lepi be. (Egyelőre mondjuk azt, hogy e halk sugárzást a könyv oldalain a költői nyelv érzékletessége teszi.) De mint láttuk, a főhősnek, a tizenkét éves kisfiúnak nem osztottunk szobor-szerepet. Valóban nem, őt ugyanis ide valamiféle tárlatvezetőnek kell elképzelni. Magábafeledkezve jön-megy a szobrok között, szenved miattuk, derül rajtuk, gyönyörködik bennük, s nem nagyon érdekli az sem, hogy mi őt egyáltalán figyeljük-e. Igen, ő itt az egyes számú műélvező, aki ezt a szobor-gyülekezetet *mint egyszer adott élményt éli meg*. Azért *vannak*, hogy ő szemlélhesse őket. Azért adattak, rendeltettek (még ha általa is) ide, hogy ő viszonyulhasson hozzájuk.

S ha fentebb azt mondtuk, hogy az összkép (amit mi felbontottunk) mégsem hat töredezettnek, az bizonyára azzal magyarázható, hogy Lászlóffy szinte ösztöneivel — művészösztöneivel? — *figyel az EGÉSZRE*, s ezzel, talán akaratlanul is, eleget tesz alakok és részletek megjelenítésénél belső arányok követelményeinek.

Azt viszont, hogy a felsorolt regényalak-társasággal mi *történhet* egy prózában írott könyv lapjain, egyértelműen meghatározza az 1944-es évszám. Mindjárt az elején többször is megpróbál elkezdődni egy háborús iskolai év: didergős, havas, kétségsbeesett, romeltakarításos, rosszulaplált és bizakodó. Közben mindegyre visszazaladunk békésebb korokba, ha csak egy-egy napszak erejéig is. Régi képesűjságok oldalain régi háborúk és még régebbi békeidők. Aztán megint a mi világháborúnk közvetlen előestéje: riadt anya, sóhajtozó nénik, BBC-t hallgató komor férfitársaság, katonavonatok, légőfelszerelés a fogason. Józsi bevonul, értelmet kap az anyai, szülői, hozzátartozói aggodalom. Apa még többet dolgozik. Bombázás, aknatölcsérek, körben sok halál, majd a romos ház pincéjéből előkerül a család, nagypapákhoz költözik. Lánctalpakon átgörög a városban a háború. Hadifogollyszállítmányok, vasúti kocsiakat ostromló feketeruhás asszonyok, rettegő várakozás, titkolt remények. Cinege sírósan térfereg a felnőttek között, maradék játékeit menekíti, a háborús élelmiszerhiány miatt Lászlóffy az istennek se tud a könyvbe behozni neki egy kutyát. Egyszer csak itt van Dénes, nem tudjuk, miért éppen itt, és miért éppen ő, bizonyára azért szállt le a vonatról, és tette meg a maradék 200 km-t gyalog, hogy itt legyen nekünk: vele közeli gyász, távoli harcterek érkeznek; sebesültek nyöszörgése; mindez talán csak azért, hogy táguljanak e család háborús képzetei. Aztán a könyvoldalakról váratlanul felmegy a padlásra, nyög-décel egy ideig, félős, hogy fölakasztja magát, aztán megfeledkezünk róla. Lábadozik a béke, Cinege számba veszi ólomkatonáit, egy hiányzik közülük. Az iskola-kertben majálisféle fagyaltdélután; közben hősi halált halt reménység: Józsi oda-

maradt a háborúban. A könyvben ettől a pillanattól lesz igazán élő, már-már ő a legvalóságosabb. Néhol úgy érezzük, az írásmű értelmévé növeli az elvesztése okozta fájdalom (mai nemzetiségi irodalmunkban szinte egyedülálló tisztaságú kataraktikus pillanat). De: apa gyáért, iskoláért, ha lehet még többet dolgozik. A megközelíthetetlen, béna nagypapa néha a gyerekeknek jó cinkosa. Anya egyre sír, Ili butaságokat beszél, Cinege az idegösszeroppanás határán: „ki vagyok én, hogy minden előttem történik...” stb. (de mint látni fogjuk, mégis miért szánunk a kis komát, hiszen történni is minden miatta — nemcsak hogy előtte — történik ebben a regényben). Közben srácok közt rossz oroszossággal, de hódít a *Katyusa*: nyilván Cinege szerezte meg a szövegét. Az utcabeli lányok feledik lassan az odamaradt vőlegényeket; a korzó újra népesedik. A Tamara nénik, Artúr bácsik, a havak, a nyári esők örökéletűek. Aztán később itt-ott milderre visszatekintünk, Cinege felnőtt korából, a könyv zárófejezetében. Évtizedek teltek el, a hajdani kisfiú szobrász, pályázatot nyert egy emlékmű-tervvel, mellyel a háború hősi halottainak adózik majd a kegyelet szülővárosa határában. Újra végigjárunk néhány gyermekkori színhelyet, elnézőek vagyunk nagymamával szemben örökigaz intelmek miatt, változásokat regisztrálunk, majd a könyv végére érünk, Vivaldival.

Ha a szereplők és kellékek könyvbeni *jelenvalóságának* érzékeltetésére a szobrokkal népesített kert példájához folyamodtunk, most, miután ezeket némi történetes mozgásba hozta, e *mozgás* irányának s főleg mikéntjének érzékeltetésére próbáljuk meg segítséget hívni a zenét: sokszobás épület helyiségeibe lemezjátszókat képzeljünk el, rajtuk nagyon is különböző karakterű zeneművek lemezeit. Minden lehetséges ajtó egybenyílik egy képzeletbeli központi fekvésű terem felé, ahol a hallgatóság várakozik. Majd különböző hangerővel fölhangzik — bár ezt a távolság is meghatározza — egyszerre több s néha valamennyi zenemű. Lászlóffy könyvében ugyanis szavak, mondatok követik egymást; mit is tehetnének más, ha a Gutenberg- meg Tótfalusi-galaxis, máig ható érvénnyel, így rendelte el; de a történések, az a bizonyos — máshol — cselekménynek nevezett mozgás s ennek minden hordaléka úgy tolu egymásra, úgy *van* együtt, mint a fentebbiekben elképzelhető kaotikus zene. Csak hogy míg a mai hasonlatunk valóságában minden bizonnyal hangzavar keletkezne, addig ebben a könyvben a mozzanatok úgy rendeződnek el, úgy helyezi s kapcsolja össze őket valami furcsa gomolygás, hogy végül is itt nemigen érezzük a nyelvi, stilisztikai rángásokat. Pedig ebbe a történet-szimultaneitásba nagyon is különböző eredetű, jellegű s irányú mozzanathalmaznak kell belesimulnia. De ha már berendeztük fentebb azt a lehetetlen zenedét, indítsuk el a lemezeket: elég közelről Beethoven hallszik (egy ideig a háború előestéjén; majd jóval később a *IX. szimfóniából* valami); tölcseres paterfon kornyikálja valamelyik távoli helyiségből: „Ma este indulunk a frontra, búcsúzni jöttünk Kiskató...”; Kodály-gyermekkórus csodálkozik valahonnan a világra (Ili hangjai?); hosszan „a könyv tengelyében“ Mozart *Requiem*e (ezzel nyilván Józsit gyászoljuk); Bartók *Allegro barbaro* (Dénes töredezett monológjai); messziről orosz katonadal diadalmaskodik; népi siratóének (az anya fájdalma); Dunajevszkij-keringőfoszlány ki tudja honnan; kevés Bach mindegyre; és sok-sok Vivaldi.

De míg amott a szobor-kertnél, a könyvbéli jelenvalóságok sorolgatásánál a főhóst tárlatvezetőként képzeltük el — ebben a történet-zenedében Cinege valamiféle koncertmester. Néha úgy tűnik, az sem igen érdekli, hogy mi halljuk-e a mindenféle irányból felénk áradó zenét, bár szinte biztos benne, hogy igen.

És ha amott a megjelenítéseknél azt mondtuk, hogy az *egységes* „megvilágítást“ a költői nyelv plaszticitása biztosította, akkor itt e sokféle elemű epizód-töredék-káoszban ugyancsak a költői nyelv az, ami *egységesít*, mégpedig ennek a nyelvnek valami furcsa, ingerült ritmus szerinti váltástechnikája. Érzékletesség és ingerült „ritmika“ csak látszólag mond egymásnak ellent. Az egyik a mon-

datnyi, nagyritkán hasonlattöredéknyi ábrázoló-jelenítő „megvillantások“ rövid távján érvényes, míg a másik az a bizonyos lüktető váltástechnika, a folyamatos szöveg bekezdésnyi, könyvoldalnyi futamodásaiban érvényesül. Az ingerültség pedig a kis egységek izesüléseinél érezhető. Először arra gondoltunk, hogy ezt a cselekménytöredékek időbe gabalyítása teszi. Most mégis inkább arra hajlunk, hogy „hangulatmozzanatok“ szakadozott gondolatokban való gomolygatását véljük ez ingerültség okának. Lászlóffy hőse egyhelyütt azon morfondírozik, hogy egyre gyűnnek a végiggondolnivalók. Szerencsére ez a könyv, mert *épitkezésnélküli*, nem igényli a gondolatfonatokat. Különben Lászlóffy lírájában sem a *vershelyzet* a rendezőelv, ehelyett inkább valami *versállapot*, néha *verseszme* az, ami mágnesként rántja magához gondlattöredékek vasreszelékeit. Lehet, ha végiggondolhatná minden elmevillanását, szegényebbek lennének, kevesebb kellene beérnünk részéről. Persze, azt nehéz volna eldönteni, hogy Lászlóffy azért oly ötletgazdag-e, mert nem „visz végig“ ötletet-gondolatot, vagy azért képtelen a „végiggondolásra“, mert oly igen ötletgazdag. De mindez ebben a könyvben oly fölfokozott intenzitással vibrál, mintha nála a gyermekkori benyomások, emlékek már akkor, az élmény genezisekor nyelvi megfogalmazottságban raktározódtak volna el. Nyilván tudjuk, hogy ez képtelenség. Ezért, ha itt minket mégis csökönyszerűen tovább zaklat az érdeklődés e „fölfokozottság“ iránt, az alkotás folyamatához leszünk kénytelenek újra, ha csupán feltételezéseinkkel is, közelebb merészkedni.

Azt már láttuk, hogy Lászlóffy, ha számunkra, olvasók, „műélvezők“ számára *fölfedez*, *bemutat* egy kort, vagy *emléket állít* egy életformának, mindezt szinte „mellékesen“ teszi. És nem is bűnököt meggyónni, vidám vagy szomorú történeteket *előadni* akar ő itt nekünk — hiszen az efféle indíttatás sem ritka az íráskényszer, a művészi kitérültségmozgásba hozatalakor. Nem ezekért írta ő *Az ólomkatoná* *hadifogságát* nekünk. Nem, ő *csupán* emlékei fényében akarja itt újra megélni önmagát. Az időben ugyan messze sodródhatnak arcok, utcák és egész életrend, de a rájuk-emlékezés — melynek bár repedezett és sokszor bepárasodó a tükre — visszahozza, rögzíti őket, hogy végül is itt egy maradandó művészi *lét-élményt* bontson ki általuk. Ugyanakkor Lászlóffy Aladár mintha úgy érezné, hogy ezért a sajátos létérzékelésért felelősség terheli — így lesz a könyv e létlátásnak egyben motivációja is. Minderre pedig kiválóan alkalmas egy tizenkét éves értelmiségi kisfiú lelkének hadiállapota...

Ahhoz viszont, hogy Lászlóffy ebbe a létérzékelési állapotba kerüljön, s ennek a feszültségét számunkra is mindvégig azonos szinten tudja tartani, ahhoz neki a „szurrogátumoknak“ két meglehetősen furcsa csoportjára van szüksége. Ezek: 1. a kis-középosztálybeli meg értelmiségi létforma — századfordulóról vagy ennek a századnak húszas, harmincas éveiből — megmaradt tárgyi emlékei (az eredmény szempontjából az aztán teljesen közömbös, hogy ezek az emlékek tárgyi valóságukban nemegyszer kacat értékűek); 2. mindaz a „természet“, amire rányílik a költő ablaka: évszakok, napszakok, illatok, fák, Simonffyék tyúkjai... Ez a két, meglehetősen különböző halmazállapotú energiahordozó csoport aztán aszociatív készségét annyira felfokozza, hogy végül mi, szemlélők is azonnal készek vagyunk belemenni a játékaiba, sőt a legönkényesebb eljárásait is elfogadjuk, mindazt, amit például az idővel, az időbe ázott vagy az idő falára aggatott hangulatokkal elművel. Hol egy régi katonakép, hol egy üzletzárás előtt vásárolt kockás füzet esik keze ügyébe, hogy elbábráljon velük; majd meg téli havak, nyári esték vároknak lélegzetvisszafajtva az ablaka előtt, s szinte vágyják, hogy észrevegye és visszaiktassa őket a hajdani kölyökérzékenységbe. Így *lesz és történik* aztán: család, város, kozák ló, Gruber-malom, világháború — minden Cienegéért, hisz miatta és érette rendeztetett be ez az egész világ, csakhogy ő épülhessen rajta, és hogy gyermekérzékenységének tárgya legyen.

Hogy aztán ez a mű végül mégsem lesz a költői lélek egyfajta narcisztikus

magacsodálása, erre a magyarázat a TÉT nagyságában, örök-voltában keresendő: ennek a könyvnek alig van olyan pontja, ahol az ember a halállal szemben holt szögben találhatók. A halál nagyságát viszont az életigenlés, az életszeretet mértéke szabja meg, merthogy a gát mindig a partok magasságával méri önmagát. Márpedig ennek a könyvnek a *világa* érzelmekben és egyáltalán *életben* igencsak gazdag. Igaz, az emberi élet *jelenválósága* hangulat- meg állapothalmaz, és az is igaz, hogy ennek az életnek a *zajlása* cselekmény helyett epizódhordalék, de mind- ezt egyfajta állandó gondolatáramlás oly magasra tornyozza, hogy elszorul a tor- kunk, valahányszor a költő fürkészni kezdi a másik magaslatot. Jóllehet a halál ebben a műben rideg, tömörszerű, felbontatlan fogalom mivoltában van jelen: va- lamiféle szikla-időtlenség. A vele szemben álló építmény azonban ostromszerekkel rakott Babel (Valckenborch képe a drezdai Zwingerben), mely mindegyre fölébe akar épülni ama sötét mozdulatlanságnak. És ez akkor is így van, ha tudjuk, hogy a másik árnyékvolta — hogy velünk egy magasságban maradjon — tovább növekszik. Tehát mi építjük a halált is azzal, hogy egyre magasabbra próbáljuk emelni vele szemben Babelünk falait? A legnagyobb veszélybe, a mélység leg- nagyobb vonzásába pedig mindig azok kerülnek, akik ott építkeznek a legfelső szinteken...

Nem tudhatjuk, mire a mi nemzedékeink odaérnek — vagy oda halnak? —, szokás avagy divat lesz-e még művészi pályáról, életműről monográfiát írni. De ha Lászlóffynak netán majd ilyenféle gazdája is akad, annak bizonyára nehéz dolga lesz, amíg *Az ólomkatona hadifogságát* e pálya ívén elhelyezi. Az talán nem lesz kétséges számára, „a kor irodalmának ismeretében“, hogy „ez a könyv akkor a hetvenes években“ nagyon korszerű lehetett. És ha szimata lesz hozzá, azt is megérzi, hogy ezt a művet nem szánták modernnek, ez csupán attól lett *ilyen*, hogy egy művészlélek merte vállalni önnön érzékenységét maradéktalanul.

Az viszont számunkra már ma kétségtelen, hogy itt alkat és mű, alkat és a mű tárgya tökéletes összhangjával, *egybeesésével* állunk szemben. Ilyen „találkozások“ láttán hajlamosak lennénk azt mondani, hogy hiszen a művészi önismeret is a tehetség attribútuma. Egy ilyen feltételezés azonban, sajnos, több oldalról is kikezdehető. Hiszen valamely írói pályán vagy adódik, vagy nem efféle egybeesés, s ha igen, akkor sem biztos, hogy siker koronázza. Sőt, e „találkozások“ esetében az sem mindig valószínű, hogy az alkat *tudatosan* kereste s lelte meg az adekvát tárgyat — ez esetben viszont önismeretről nem beszélhetünk. Hogy Lászlóffy ese- tében a művészi alkat figyelme — adott alkotói korszakban — éppen erre a neki legmegfelelőbb tárgyra esett, azt viszont mi is az összhang megvalósulásából olvas- suk vissza. Sőt, ennek az összhangnak láttán szinte csodálkozunk azon — ismerve alkotót és alkotást —, hogy alkat és mű tárgya *Az ólomkatona hadifogságában* ily sikeresen találkozott. Mert bizonyos, tünődésre készítő értetlenségtől sem vagyunk szabadok. Lám, előttünk egy ember: közéleti teendők, újságírói hajsza, nemes hobbik, százféle érdeklődés robbantják egymásba napjait, és ez az erős férfi egy- szercsak egy csupaideg siheder létébe kívánczik. Talán mert újra rádöbent negy- venes éveit küszöbén, hogy valahol „veszélyben a törekenység“? Bizonyára nem tévedünk, ha arra gondolunk, hogy itt most a robusztus emberek gyöngédsége munkál: e műben az erősek kiszolgáltatottsága a Lászlóffyé.

Az erősek pedig rendszerint a gyöngék kiszolgáltatottjai, kiknek terheit ma- gukra veszik. A gyengéket humánus világban védik a robusztusok. De ki gyámo- lítja az erőseket? Mert az erősekkel — miután ilyenekként fogadta el őket — nem törődik a világ, akkor sem törődik, ha néha elfáradtak, hiszen örvend a világ, a leghumánusabb is, ha a gyengék gondjának robusztus vállakkal elhordozója lehet.

Megirigyelik fáradt pillanataikban az erősek a törekenyeket? Igen, bizonyára ilyenkor kíváncznak oly létbe, melyet robusztus önmaguk kedvére dédelgethet anélkül, hogy restelkedni kéne a gyöngédség miatt.

Szilágyi István bizonyára regényt írt,

hiszen sorsot ábrázol, meghatározott környezetben lejátszódó, emberi viszonyok között megvalósuló sorsot. Sorsregénye, a *Kő hull apadó kútba* mitologikusan zárt elrendeltségéről beszél: az első pillanattól sejthetjük, hogy a bűn elnyeri méltó büntetését. Csak éppen azt nem tudjuk — hogyan. Az író végigkinozza olvasóit néhány száz oldalon, míg sikerül hősnőjét agyonveretnie egy rusnya vén tekerővel. Halálát látszólag rokonainak kapzsisága okozza, de persze nem erről van szó: életvitele, az a társadalom, amely belekényszerítette abba a sorsba, amely csak azért az övé, mert másképp nem is élhetne, eleve eldöntötte a dolgokat. Hogy a regény a sorsregény formájában valósult meg, ahhoz egyébként semmi köze sincs a hősnő ilyenét pusztulásának; ennek oka inkább az az írói babona, hogy a sors a halállal teljesedik be.

Holott a sors az étellel teljesedik be, s Szilágyi a sorshordozó szerepet játszó életfeltételeket és az általuk determinált magatartásokat írja le. Vagyis megragad egy struktúrát, és azt nézi, hogy miképp funkcionálnak a struktúra hordozói. A téma tulajdonképpen majdnem közömbös írónk számára, ezért már-már gyanús szentvelenséggel kénytelen leleplezni fel-feltörő sajnálkozását hősének kínlódása láttán. Az író azonban nem lehet szentimentális: regénye nem történetírás, nem az időben egymás után lejátszódó események — szomorú események — krónikája. Szilágyi kiirtja magából krónikási hajlandóságait, de mint az igazi vezeklők, ő is kísértésért fohászkodik. Am az írókat csak önmaga kísértheti meg: Szilágyi is felidézi a Fejedelem szellemét (képét), a fejedelem képében az események, az egymásutániség kísértését, hogy bebizonyíthassa: mást akar, másféle történelmet ír, legyőzi saját rémeit is.

Krónika helyett másfajta történelem? A Fejedelem képe a klisévé változott történelem szimbóluma: jelenléte meghatározza Ilka magatartásformáit, azt is, ahogyan Ilka megoldja konfliktusait. A fejedelem a virtuálisan jelen való múlt, amely Ilka szerencsétlenségére mozdulatlanul tapad a mozdulatlan jelenhez. A múltnak csak ennyi értelme van; és ezért rettenetes a múltak súlya. Ha valóban elmúlt volna, ha valóban elporladt volna az események változásával, akkor csupán nosztalgiaik kedélyes forrása lehetne. De jelen van; létrehozta azt a világot, amelyben Ilkának élnie adatott, és ez a világ képtelen széttörni az élet előre meghatározott kereteit.

Szilágyi kiválasztja a kelet-európai társadalom sajátos mozgásának egyik sajátos, de igen jellegzetes mozzanatát, beléhelyez néhány embert, s minden különös szenvedélyesség avagy meglepődés nélkül egyszerűen leírja azt. Nincsenek írói szenvedelmek, könnyek, mert a sorsleírás, a hős belső fejlődése helyett a struktúrában bábként rángatózó szereplőket látunk, akik nem találják egyéni arcukat, és kifejeznek valamit anélkül, hogy önmagukat fejeznék ki. Kínlódásuk annyira determinált, hogy egyéni szenvedésük elveszti minden jelentőségét. Behelyettesíthetők. Akárki játszaná is a főszerepet, mindenképpen úgy járna, ahogy Ilka és a többiek. Nevük azt a látszatot kelti, mintha saját maguk lennének, de nevük egyszerű konvenció: számozni is lehetne őket.

Az egyéni élet szakadatlan erőfeszítés, hogy a biológiailag megszabott időt társadalmilag értékesse tegyük. Ha a társadalom zárt és az életforma klisé csupán, akkor felülkerekedik a biológiai idő és az életet tiszta vegetálássá, az élet elfogyasztásává változtatja. A vegetálásban a tárgyi világ is degenerálódik: a fogyasztást elősegítő avagy azt gátló tárgyak elvesztik fényüket, nem ébresztenek örömet, habzsolásvágyat, esztétikai gyönyört, s még csak hasznosságuk sem emberi. Ahol nincs a tárgyakkal emberi csillogása, ott még a birtoklás sem emberi: nem azért van szükség valamire, hogy meglegyen, csak azért kellenek a dolgok, hogy a fogyasztó, a mindent felfaló szörny pillanatnyi szükségleteit kielégítsék.

Miféle világ az, amelyben a malacok — Ilka malacai — emberibbek, mint bárki más, ahol a halott az igazi ember, az élők pedig névvel bíró senkik? Írónk erre kíváncsi, erre a zárt, önmagába hajló világra. Két dolgot tud, amikor írni kezd: azt, hogy az úgynevezett közösség még csak illuzórikus közösségként sem fungál, az összetartozásnak a látszata sem létezik, a közösségi megnyilvánulásukból a legegyszerűbb, a munka sem kapcsolja össze az embereket, és azt, hogy a magánélet éppen azért, mert nem kapcsolódhat természetes szálakkal a közösséghez, pusztá biológiai vegetálássá süllyed. Az író ennyit tud, s azután játszaná kezd; ő nem valami

vidám játékokat, inkább afféle logikai játékról van szó, kockaépfütményről, amely csak akkor állhat meg a lábán, ha minden elem a megfelelő helyre kerül.

Szilágyi két dolgról tud, egy adott struktúra két meghatározó eleméről. Tud rólok — de nem mindig radikális ez a tudás: nem mindig szabadul meg az ábrázolás kísértésétől. Dénes felesége láttán például ellágyul: tehetetlen lénynek ábrázolja ugyan az asszonyt, de olyannak, aki szeretetének melegével valamiképpen „kidomborítja” Ilka hidegségét, vagyis hamis síkra, az emberi érzelmek síkjára viszi át kegyetlen képletét. Egy egészséges érzelmi életű lény megjelenése a színen nyilván még nem volna baj, csak éppen nem illik bele a képletbe: Szilágyi nem a pozitív és negatív hősök viszonyát ábrázolja, hanem lények determinált mozgását írja le egy meghatározott struktúrában. Ilka, mikor mint szexuális fogyasztásának tárgyát emeli be saját világába Dénest, nem érez, csak kíván, kívánságának kielégítésén túl Dénes pusztán munkaeszköz, aki — mondhatnánk, ami — szőlőjének megmunkálását szolgálja. Ilka és Dénes szexuális kapcsolatának leírásában nincsen semmi provokatív; szenvtelen szavakat használ az író. Am Dénes és hites felesége forró nemiségben őrzi az emberség látszatát. Pedig erre nincs szükség.

Mert nem arról van szó, hogy az ember miképp őrizheti meg embervoltát legalább a nemiségben. Az elidegenedés jelenségeinek leírása a regény tárgya lehetne ugyan, de nem az. Szilágyi az elidegenedett struktúrát írja le, amelyben az emberi érzelmek eleve lehetetlenek, mert olyan mértékben determináltak, hogy képtelenek spontánul megválasztani tárgyukat, vagyis csak a struktúra logikájának megfelelően képesek működni, ami nyilván megsemmisíti lényegüket. A nemiséget a struktúra abban az értelemben is felszámolja, hogy megszünteti mint a gyönyör forrását: egy funkció kényszerű ellátásával változtatja, a partnert pedig még csak nem is tárggyá, hanem tárgy nélküli nyersanyagká fokozza le. Szilágyi így írja le Ilka és Dénes viszonyát, de Dénes felesége, éppen érzelmeivel és főképp nemiségével, a leírt struktúrán kívülre kerül. Második regény kezdődik: a lehetőség jóvátétel regénye. S furcsa módon most már az ítéletet végrehajtó vén tekerőnek is emberi (örödi, tehát emberi) vonásokat tulajdonít az író, aki világosan kimondta, hogy nem emberi dolgokról beszél ezúttal. Bosszú, féltékenység, irigység, kapzsiság, megalázottság s más efféle nagyrealista kellékek vonulnak fel azon a terepen, amelyről már azt hittük, hogy az emberi érzelmek és magatartások eleve determinált vidéke.

És mégis: Szilágyi írt nálunk először „gondolati” regényt. Nem abban az értelemben, mintha elvont gondolatokat közölnének egymással hősei, avagy velünk az író — amikor így tesz, akkor ezt szintén lazaságnak érezzük —, hanem a megszerkesztettség, a végiggondolt szerkezet teszi regényét példaadóan egyedülállóvá nálunk. A forma itt végre teljesen tartalmi, s csak ott válik valamilyen külső burokká, ahol a szerző nem vállalja — merészségén megriadva — a hősök funkciókká való „lefokozását”. Amikor Ilka csupán az adott struktúra egyik funkciója, akkor pontosan azt fejezi ki, aminek megnyilvánulása, tehát a gondolatot, amely előbb létezik, mint ő, mert a gondolat megértette azt a világot, amelybe Ilkák születnek, s Ilka nem tehet egyebet, csupán engedelmességgel tud a nála erősebbnek.

Nem etikai kérdés ez, nem valamiféle tehetetlen beletörődés a helyzetbe. Ilka egyszerűen nem lázadhat, mert legfeljebb egy másik, az övével teljesen azonos helyzetbe léphetne át. Legfeljebb elutazhatna, amint ezt Dénes akarja: de mindenki nem utazhat el, maradnak hát a helyzetek és a funkciókká változott emberek. Az elutazás — kivételesség, de a kivételességet megszünteti az átlag, a törvényszerű. Héroszok csak kivételes közösségekben születnek; Szilágyi közösségmodelljében átlagemberek mozognak, cselekvéseik átlagcselekvések még akkor is, ha szerfelett különös dolgokat tesznek.

A különös jelző talán frivolnak tűnik, hiszen végül is Ilka megölte szeretőjét, s ez bizonyára több, mint szokványos avagy átlag tett. De nincs abszurdabb dolog az átlagcselekvésnél, ha kiszabadul az átlagmentalitás ellenőrzése alól. Avagy nem volna különös, ha a munkával kapcsolatban magatartás az átlagmentalitás ellenőrzése alól kivonva, az ösztönökre bíznanék az életforma megválasztását? Az életvitelt érzelmi reakciók határoznák meg, az egymást keresztező egyéni cselekvések kölcsönösen lerontanák egymás hatékonyságát, az emberek közötti viszonyokban szabadon érvényesülnének a biológiai törvények. Az átlagcselekvés különös formákban nyilvánulna meg, amint a csoportcselekvés is különös formákban valósul meg, amikor adott társadalmi struktúra a csoportérdeket a kiegyenlítődség minden esélye nélkül állítja szembe, és az uralomért folytatott harc megsemmisíti még az élet megőrzésének osztársadalmi érdekét is.

Ilka megszabadult az átlagmentalitás nyúgatótól, de annak ellenőrzésétől is, ám

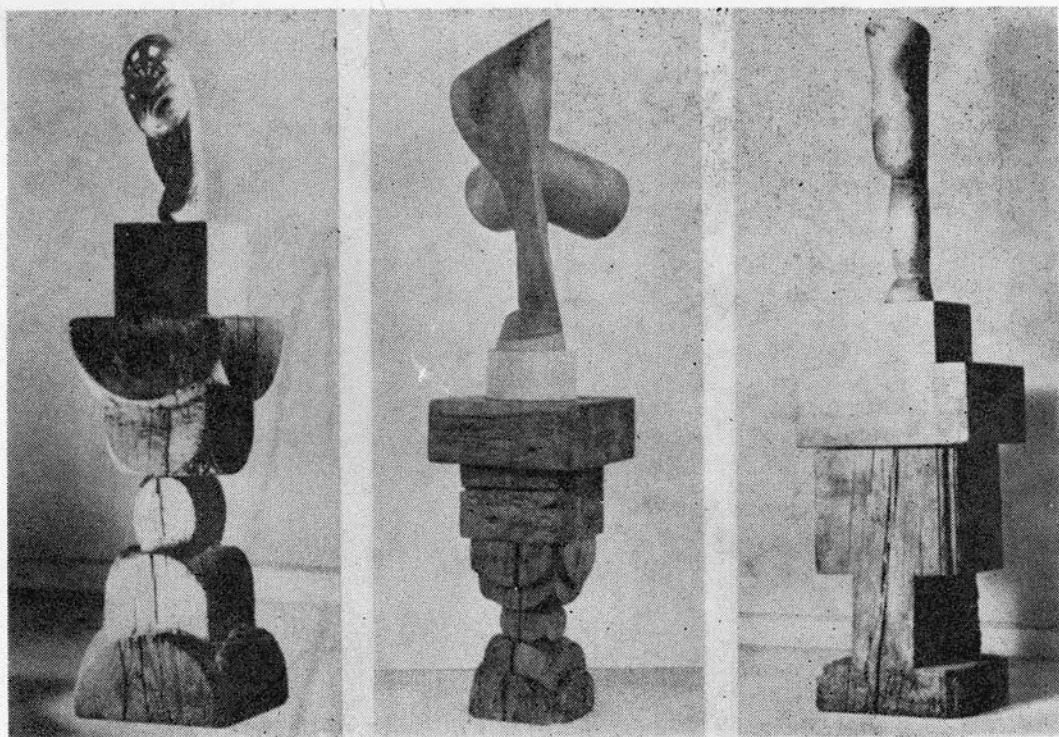
semmilyen lehetőség nem volt jobbat választani; világa belekorbácsolta a magánéletébe anélkül, hogy a közösséghez akár a legkisebb csatornát biztosította volna. Magánélete eltorzult, mert saját magának elfogyasztásán kívül semmilyen célja nem maradt. Atomizáló erők részreire szaggatták társadalmát, és a torz viszonyok mindent szembefordítanak saját lényegével. A természetes kapcsolatok felbomlása értelmetlenné teszi a fogyasztást, a nyelv használatát is. A mindennapi nyelv tárgyiassága, illetve a mondatok ítéletekké szerveződése is megszűnik.

Szilágyi nyelve ezt a helyzetet fejezi ki, tehát bizonyos értelemben regényének tárgya maga a nyelv. Bodor Ádám novellái mellett az *Üllő, dobszó, harangban*, majd ebben a regényben találkozzunk leginkább ilyen törekvéssel: mondatokkal, illetve a mondatyszerkesztés sajátosságaival ábrázolni azt, ami a nyelvben a világ kifejeződéseként óhatatlanul jelen van. A nyelvhez képest a cselekmény másodlagos jelentőségűvé válik, és a téma közvetlenül a nyelvi viszonyokban mint e viszonyok következménye jelentkezik. A téma tehát nem ürügy többé, nem valamilyen rejtett tartalom hordozója, hanem közvetlen nyelvi megnyilvánulásában maga a tartalom, amely mindenekelőtt nyelvi forma. A forma és tartalom kettőssége, különbözősége abból az igényből származott, hogy az irodalom a realitást kívánja művészi formában *ábrázolni*. Ebben az esetben a nyelv pusztán technikai segédeszköz, amely az úgynevezett forma részeként a tartalom — a realitás — minél pontosabb leírására szolgál. Tartalom és forma viszonya újabb viszonyduszungelt szül: a tartalom és valóság viszonyát, a tartalom és nyelv viszonyát, a forma és nyelv viszonyát, a forma művésziessége és az ábrázolt valóság viszonyát. Most, más hasonló törekvésekkel párhuzamosan, kísérlet játszódik le, hogy a nyelv ne csupán az eszköz szerepét játssza, hanem képessé váljon a benne szükségképpen kifejeződések leírására. A kísérletben a nyelv önmagát vizsgálja, a téma lényegében az a *közvetettség*, amely a nyelvet mint információhordozót és a nyelvet mint sajátos logikával rendelkező „tényt“ összekapcsolja.

Szilágyi nyelve helyzetet ír le, tehát kerüli az események ábrázolásához gyakorta használt jelzőket, illetve a jelzőkben rejlő értékelést. A jelzők viszonylagosan kevés száma miatt ez a mondat az alany—állítmány viszonyát jobbra közvetlen formában tartalmazza, közelebb a logikai alany—állítmány viszonyhoz, mint az irodalminak nevezett nyelv. Így bizonyos értelemben közel kerül a tárgyakat, illetve a tárgyak tulajdonságait közvetlen kapcsolatba hozó köznyelvhez. De a köznyelv előszeretettel helyettesíti a tárgyra vonatkozó állításokat az érzelmi reakciókat kifejező jelzőkkel, s ezért a tárgyak objektív leírása helyett a tárgyak értékelését kapjuk. Szerzőnk nyelvében az ilyen érzelmi mozzanatoknak kicsiny szerepük van, inkább a tárgyak felsorolása szolgálja elképzeléseit. A tárgyak egymásmellettsége kiküszöböli az értékhierarchiát, minden dolog egyformán jelentős, avagy ami ugyanaz: egyformán jelentéktelen. Az alany eljelentéktelenedése következtében Ilka, mint a regény alánya, amolyan „központi“ alanyként dicsőülne meg, ha a jelentéktelenségükben körülötte szorongó tárgyak nem lazítanak fel az ő körvonalait is. Ilkának nincsenek tárgyai, mert nincs emberi viszonya tárgyaival; birtoka a határozatlanul körülötte lebegő tárgyak halmaza, a használatra készen álló tárgyaké. Ilka elsorvasztja a tárgyakat azzal, hogy nem viszonyul hozzájuk, de a tárgyak is elfogyasztják Ilkát, mert nem tanúsítanak ellenállást, és passzívan, élettelenül adják oda magukat.

Ilka érzelmei szintén tárgyak; a mondatokban pontosan úgy az alany formájában jelentkeznek, mint a külső idegen vagy legalábbis közömbös tárgyak. Fellazulásuk folyamata ugyanúgy megy végbe, mint azoké, és Ilka fellazulása saját érzelmeinek közömbössége, külsődleges volta miatt szintén elkerülhetetlen. Ebben az egyetemes tárgyvesztésben rémlik fel a Szituáció; közvetlenül nyilván nem írható le, hiszen egy ilyen leírás már nem lehet írói feladat, mint ahogy tiszta állapotban ez a helyzet nem is létezik. Az írói invenció egy olyan nyelvben mutatkozik meg, amellyel ezt a nemlétezőt ábrázolja. Empirikusan tanulmányozni nem lehet a nemlétezőt, legfeljebb elméleti modelljét lehet kialakítani; az író viszont képes arra — mert erre a nyelve képessé teszi —, hogy a Helyzet teóriája helyett a helyzetet funkcionáló realitásként kezelje.

Újdonsággal találkozzunk ebben a regényben, nem csoda hát, hogy az eddig megjelent bírálatok igyekeznek dekadólni az írás „mondanivalóit“. A fentiekben nem kívántunk ellentmondani a kísérleteknek, szándékunk szerint azonban a dekadólas *mellett* azt a feladatot szerettük volna elvégezni, amelynek megoldására az eddigi kritikák nem vállalkoztak: szociológiailag kívántuk megközelíteni Szilágyi István regényét. S közben meghatva figyeltük az olvasó reagálását, a regény tömegsikerét. Ilyen típusú írásnál erre nem számítottunk, tehát valamiképpen itt az ideje annak is, hogy dekadóljuk véleményünket az olvasóról, aki a róla alkotott ilyen vagy olyan elképzelésektől függetlenül — olvas.

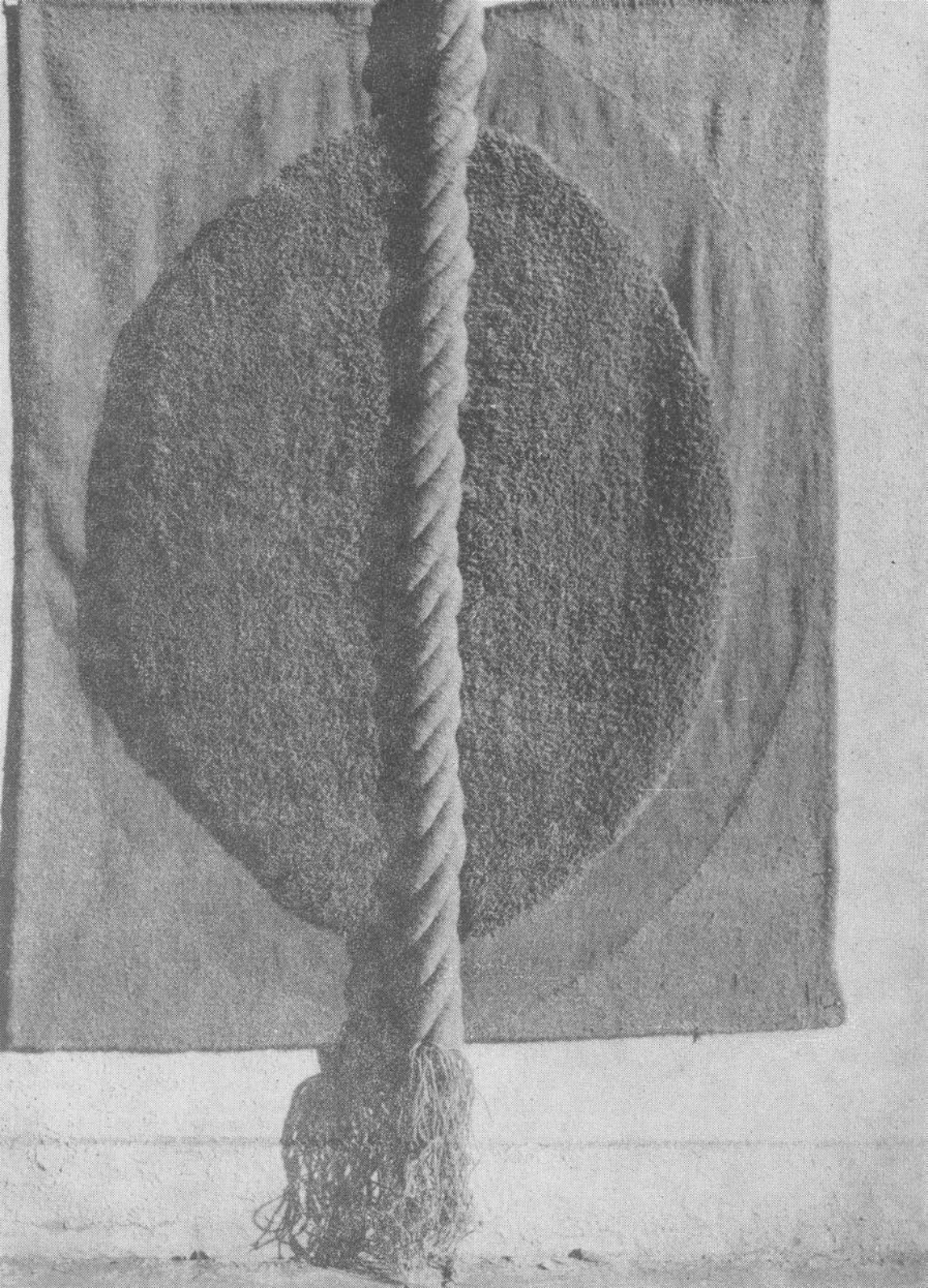

BRÂNCUȘI

...Egyszerre csak megérezte, hogy az anyag és a tömegviszonylatok kifejezési értékek. Váratlanul mondanivalója támadt, amely belülről, ősi élmények forrásaiból tört elő. Ő, a képzett „akadémikus” — anélkül, hogy okát tudatosan kereste volna — ettől kezdve úgy dolgozott, mint egy néger szobrász, s ettől a pillanattól fogva művészete — amely elvet minden tudást, elszakad minden hagyománytól — magával ragadó.

Fafaragásai végigmennek a szobrászati fejlődés valamennyi fokán — kivéve a kinetikus fázist. Műveinek sajátossága, jobban mondva biológiai törvényszerűsége, hogy mindazoknak az új anyagoknak az alkalmazása során, amelyek a fától eltérő megmunkálást kívánnak, mindig újból végigjárja a fejlődés minden fázisát, az első foktól kezdve, s nem elégszik meg azzal, hogy a fába faragott szobroknál már elért stádiumból induljon ki. Így a kőből és fémből alkotott szobrok esetében persze az idők folyamán a lényeges formai mondanivaló, a volumenértékek jelentősége mindinkább fölébe kerekedik az anyag-(faktúra)-hatásoknak, s végül a viszonylatok teljes szublimációjához (absztrakciójához) vezet. De az őszinte, nem imitatív élmények kifejezésbeli következetessége itt is magával ragad.

MOHOLY-NAGY LASZLÓ (Részlet Az anyagtól az építészetig című, 1929-ben német nyelven megjelent könyvből, amelynek első fejezetét a Korunk 1930 januárjában A szelvet-embertől az egész emberig címmel közölte.)

KAZINCZY VITÁLYOS MAGDA: TISZTELETADÁS BRÁNCUȘI-NAK

„A tények okainak és az események értelmének megtalálása a cél”

A pályakezdő Kemény Zsigmond eszmerendszere

Nem lehet véletlen, ha egy alkotó pályakezdő és -záró műve ugyanazt a nemzeti tragédiát dolgozza föl. Nem véletlen, hogy Kemény Zsigmond első munkája, a *Historiai töredék* és utolsó regénye, a *Zord idő* témája egyaránt a mohácsi vész körüli évtizedek magyar történelme.

Az 1835. esztendő Erdélyben nem kedvezett az ábrándoknak, annál inkább a józan önvizsgálatnak. Félévtizedes politikai harc első felvonása ért véget a kolozsvári diétán 1835. február 6-án, a császári és királyi dorgálás — kortársi megfogalmazásban: „a bécsi pirongatás” — fölolvásával. Nem akármilyen országgyűlést zavart szét a Habsburg-„leirat”, hanem a fejlődésben elmaradt Erdély számára létfontosságú társadalmi-politikai változások frontáttörésének szánt lehetőségét.

Közvetlenül nem bizonyítható, hogy a gyermek- és serdülőkori csalódások sorozatában „edződött” huszonegy éves Kemény Zsigmondot milyen mértékben sújtotta le az erdélyi országgyűlés kudarca. Elfogadhatjuk e korszakot jól ismerő történetünk, Benkó Samu megállapítását: a negyvenesztendős Bölöni Farkas Sándort például vezetésesebben viselte meg, mint Keményt, az erdélyi liberalizmus első nagy csatavesztése. Az országgyűlés (diéta) szétkergetése mélyen megrázta a haladás minden hívét Erdély-szerte.

A szabadelvű gróf Gyulai Lajost idézzük: „*Februárius 8-dikán*. Mint egy kedves halottnak betakarítása után csak a mély fájdalom maradt meg Diaetánk elosztásával; a követek mennek haza a nélkül, hogy küldöiknek kedves hírt vihettek; »abgebrannt, aber ruhig steht das Haus«, csendesség van a városban, mintha semmi se történt volna, pedig nagyobb mostanság Erdélyt nem érhetne, nagyobb csapás... Sors, meddig fogod még üldözni szeretett Hazánkat, mikor fogod az árulóktól megtisztítani, kik minden bajnak okai... Tehát valósággal igaz, nem álom, constitutionknak darab ideig vége! Éjjeli felébredéseim közt mind azzal biztatom magam, hogy forró agyvelőm képzeli csak eltiportatását hazámnak, de úgy van. Estei Ferdinánd főherceg vette által a kormányt, ő fog ma a guberniumban [főkormányzóknak] praesideálni, ő fog hivatalokat tenni-venni, az hírével lehetnek csak marchalis székek; mi marad akkor hátra. Az Isten büntesse mind azokat, kik nyomorúságát okozzák a Hazának...”

Ennyire személyes hangvételű bizonyítéka Kemény katasztrófaélményének nem maradt ránk, levelezését ebből az időszakból nem ismerjük, ekkortájt naplót sem vezetett. Tanulmányaiban viszont részletesen foglalkozik a Kolozsvárott történetekkel: A két *Wesselényi Miklós* (1851), *Visszatekintések Erdély múltjára és gr. Bethlen János politikai pályájára* (1851), *Idősb Szász Károly* (1859). A történetek tárgyilagos bemutatása csak szándék, mert évtizedek múltán is legyűri a történetíró objektivitását a fájdalom. Említett két, 1851-es esszéjében csaknem ugyanazokkal a szavakkal festi 1835. február 6. elsomorító eseményeit. Amikor a történet előadása során az első erdélyi reform-országgyűlés záróülésének bemutatásához ér, előadásmódja drámaian szaggatottá válik, jelezvén, hogy a történetek óta eltelt, komor eseményekben ugyancsak gazdag esztendő, a forradalom, szabadságharc és önkényuralom esztendei alatt sem felelte el 1835 erdélyi tavaszának kiábrándító hangulatát.

Ismeretes, hogy a Szent Szövetség uralmának kezdetétől, 23 esztendő óta nem hívta össze I. Ferenc az érvényben levő (de soha tiszteletben nem tartott) Diploma Leopoldinum szerint évenként esedékes erdélyi országgyűlést. A húsz-harminc éves fordulóján végre összeverődött Erdélyben is egy életképes ellenzék, amely hosszas előkészületek után, gyakran parázs vitákkal zajló megyegyűléseken szerveződött. Különösen Kemény szűkebb pátriájának, Alsó-Fehér vármegyének közgyűlései tettek sokat a reformkori sérelmi politika elveinek kidolgo-

zásáért. A Bethlen Kollégium diáksága, olykor tanárai rosszallását is kihíva, állandó résztvevője a nagyenyedi megyegyűléseknek. Ott van közöttük Szász Károly politizáló professzor pártfogoltja, a kitűnő ellenzéki szónok — majd diétai követ — Kemény Dénes unokaöccse is, a 18-19 éves Zsigmond. Az elégedetlenségnek is hangot adó megyegyűlések hatása hamar megéreződött a kollégiumban. A nagydiákok, 111 aláírással (köztük van a Keményé is) „olvasótársaság” alapításáért folyamodnak, amelyben majd Széchenyi, Wesselényi, Bölöni Farkas munkáit is olvassák. Ma sem tudjuk bizonyosan, igazak-e a Szász Károly támogatta diák „tudós társaságot” följelentők állításai: a szabadkőművesség eszméi is fölmerültek volna az összejöveteleken. Akadt tanú arra is, hogy a diákok zárt ajtók mögött arról vitakoztak, „melyik lenne jobb király, Wesselényi-é, vagy Széchenyi?” (A vádak mindenesetre jelzik a számba jöhető „bűnök” jellegét.) A diákok többsége a tanáraik között folyó eszméi és pozícióharcban a megtámadott Szász Károly oldalán foglal állást. Kemény tiltakozó beadványt fogalmaz, amelyet 1833 nyarán huszonnyolc társával aláírat. Szigorú kivizsgálás következett. Később huszonketten visszavonták ugyan aláírásukat, mégis a legfelsőbb egyházi hatóság elé került az ügy — ahol aztán elaltatták. A kollégiumtól búcsúzó Kemény Zsigmond még egyszer a diákját sértő, tanártársát följelentő Kibédi Péterfi Albert ellen fordult. Anonim levéllel „tisztelte meg”, amelyben középkorias nézeteit emígyen aposztrófálta: „Gyűlöli és elrejtí, mint bagoly, magát azon jöltévő világosság elől, mely hála az égnek, az emberiség jussaival megedgyezőleg kezdett ezen helyekről elterjedni.”

A következőkben számba vesszük, milyen szellemi útravalóval, milyen nézetekkel, reményekkel, illúziókkal érkezett 1834-ben, kollégiumi tanulmányai végeztével, Kemény Zsigmond Kolozsvárra, a diéta városába.

Tanítványainak bálványá, a polihisztor Szász Károly, aki a kollégium két legfelső osztályában a jog- és államtudományt adta elő, barátjává fogadta tizenhét esztendő tanítványát, Kemény Zsigmondot. „Nevelőm, oktatóm, tanácsadó volt, s védelmezőm akkor, midőn e nemeslelkű tény által helyzetét is kockáztatá vagy legalább nehezíté” — írja egyik legfontosabb forrásunkban. 1859-es akadémiai emlékbeszédében a hálás tanítvány, a távozása után indult „enyedi jakobinus pörre” is célozva. Kemény műveltsége, világnézete, emberi eszményképe kialakulásában, a felnötté érés folyamataiban döntő szerepe volt Szásznak. Olyannyira, hogy nézeteinek, politikai állásfoglalásainak számbavételével kulcsot kaphatunk a pályakezdő Kemény eszmerendszerének vizsgálatához.

Ifjúsága legfogékonyabb esztendeiben hozta össze a jószerencse ezzel a sok előnyös emberi tulajdonsággal megáldott kitűnő pedagógussal a sok lelki sérülést elszenvedett, gatlásokkal, komplexusokkal telített, szélsőségekre ugyancsak hajlamos fiatalembert. Aki nagyon korán juthatott Leibniz társadalmi nézeteivel merőben ellentétes konklúzióra: „világunk *nem* a létező világok legjobbika.” Kemény Zsigmond egész életén át saját emléket szerzett könyörtelen féltestvérei jóvoltából a vagyon utáni hajsza elembertelenítő hatásáról meg a „bunkókráciáról”, a feudális jogszolgáltatás és közigazgatás gyarlóságáról, brutalitásáról. A pénz- és vagyonyűjtéssel szembeni elutasító magatartása a puritán erkölcsű Szász mellett állandósult.

Értékrendjében nem az anyagi javak, hanem a szellemi és erkölcsi kincsek kerültek előtérbe: jellegzetesen nem a földbirtokos arisztokrácia, hanem a saját munkájukból élő értelmiségiek értékrendje ez, amely az 1843 tavaszán elszenvedett, „szegény báró”-volta miatti szerelmi csalódása után válhatott — *Naplójának* tanúsága szerint — véglegessé. Kisgyermekkorára emlékezve írja: „Zalatlán többnyire higánnyal bibelődtem. A réz krajczárokat megevezüstözöm. Egészégtelen játék volt ez: de én gazdagnak hívéim magamat, ha fehér pénzcsekékkel volt tömve zsebem. Most a valóságért sem tenném ki csak akkora veszélyre is életemet, mint régen ezen álomért. Változik a dolgok becsérőli nézetünk. *Nem vágyom gazdagságra...*” Ugyanezzel az értékrenddel jellemzi emlékbeszédében tíz évvel később néhai tanárát: Szász ellensége volt az anyagiasságnak, mely „a jólétért az erkölcsi érdekekről megfeledkezik, s az egyiptomi hűsösfazékok mellett nem keresi Kánaánt, az ígéret földjét, és szolga akar lenni ahelyett, hogy szabad lelkű polgárrá legyen... Hirdeté az emberméltóságot, hirdeté a büszkeséget az aljassal, a hódolatot a kivállóval, az alázatosságot a fölöttünk uralkodó erkölcsi renddel szemben... Tanítványai tudták, mert annyiszor hallák tőle, hogy vannak láthatlan és becsül alá nem tartozó szellemi kincsek, melyeket az anyag minden bőségtartalmával nem bír se ellensúlyozni, se helyettesíteni, se feledtetni.”

Keménynek enyedi diákoskodása utolsó három esztendejében a bárói család háza, a „Burg” mellett második otthonává lett Szászék Kollégium utcai lakása.

Miközben a kultúra, politika, tudomány vagy éppen az etika kérdéseiről beszélgettek-vitakoztak, szerette meg mesterének az övével megegyező intellektuális sajátosságait: az ítéletalkotás, lényeglátás, éles kritika, élénk képzelőerő erényét, s próbálta meg — temperamentuma ellenére — követni a higgadt józanság útjain. Szász Károly megfontolt, józan gondolkodású férfi volt: „szelíd és a benyomásokat könnyen elfogadó kedélye a végteteket nem állhatá.“ *Reformer*. A gazdag kollégiumnak köszönhetően anyagi jólétben élt, társadalmi léte, rangja biztosított volt. Az 1834-es diétára szülővárosa, Vízakna küldi követéül. Társadalmi megbecsült volta miatt is diákjai méltó erkölcsi példaképe.

Irodalomtörténetírásunk Papp Ferenc századunk elején készült alapvető életrajza nyomán ismételi újabban is — például Barla Gyula *Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt* című disszertációjában (1970) — Köteles Sámuelnek, erdélyi filozófiai gondolkodásunk jelesének közvetlen hatását Kemény etikai nézeteire. Kemény azonban — Köteles 1831 májusában bekövetkezett halála miatt — legfennebb ha fél esztendeig hallgatta előadásait. Semmiféle filológiai bizonyíték sincs kapcsolatukra, még arra sem, hogy tanítványa lett volna. Ha ezután szövegelemzés alapján netán sikerülne kimutatni a kantianus erdélyi bölcselő hatását Kemény írásaiban, akkor is számításba kell venni Köteles hívének, Szász Károlynak közvetítő szerepét! Természetesen, akárcsak Hegedűs Sámuel, az alsóbb osztályok vezető tanára meg Vay Miklós természettudós, úgy Köteles Sámuel is hozzátartozott a kollégium milióijéhez, ő lehetett a diákok szemében „a filozófus“.

Dolgozatom bejezése után jelent meg az *Igaz Szó* 1975. decemberi számában Vita Zsigmond írása: *Kemény Zsigmond tanulmányai a Bethlen Kollégiumban*. Ebben a szerző Papp Ferencet cáfolva az ún. Sárkány Mihály-féle katalógus alapján kimutatja, hogy „*Ill. B. Sig. Kemény*“ nem 1830, hanem 1831 őszén subscribált, kezdte meg jogi és bölcsészeti tanulmányait — azaz Köteles Sámuel rektorprofesszor halála után félesztendővel. Tehát *nem az 1831. május 26-án elhunyt Köteles Sámuel, hanem utóda, Csorja Ferenc volt Kemény filozófiaprofesszora*.

Nem véletlen, hogy Kemény sehol sem emlegeti tanárai sorában Bethlen Gábor Kollégiumának leghíresebb tudósát, Kötelest. Az egybehangzó biográfiai és filológiai érvek számbavétele alapján, úgy vélem, hogy feltétlenül revideálni kell irodalomtörténetírásunk eddig általánosan elfogadott álláspontját Köteles Sámuelnek az ifjú Kemény eszmerendszerére gyakorolt hatásáról.

Szász hatása viszont bizonyíthatóan döntő jelentőségű. Az sem teljesen véletlen, hogy másfél évtizeddel Szász után ugyanazt az útvonalat követi ifjúkori vándorútján: mindkettejüknél a Bethlen Kollégium után rövid időre Kolozsvár az első állomáshely, melyet joggyakornokoskodás követ a marosvásárhelyi Királyi Táblánál, végül Bécs, ahol a reáltudományokkal lehetett felső fokon megismerni.

Emlékbeszédében Kemény meleg hangon vall Szász intellektuális hatásáról: megismertette vele nemcsak a kor uralkodó eszmeáramlatait, hanem a klasszikus kultúra értékeit, az egyetemes és a magyar irodalmi nagyságok műveit is. Szász nemcsak polihisztor tanár, ellenzéki vezér, kora egyik legsikeresebb szónoka volt, aki a nyelvtudományban és a matematikában is jeleskedett, hanem az európai politikában járatos, jótollú — és éppen ezekben az években termékeny — közíró is. Akadémiai székfoglalója „a szerzett törvények kútfejeről“ — marxista tudománytörténetünk értékelése szerint — korát európai viszonylatban messze megelőző elméleti alapvetés!

1833-ban kiadott latin oklevélgyűjteményét, mely az önálló Erdély megszűnésének és a Habsburg-uralom kezdetének, a Diploma Leopoldinum keletkezésének történetére vetett világosságot, bosszankodva fogadták Bécsben, mert kézikönyvként használhatta a sérelmi politikát folytató erdélyi ellenzék. Kemény Zsigmond számára *módszertani jelentőségű* is lehetett Szász gyűjteménye: megtanulhatta belőle az írott történelmi források föltárásának és hasznosításának módját. (Első, Martinuzzirol írott regényében ismertként emlegeti a gyulafehérvári Batthyaneum kéziratárát, 1843 végén Toldy Ferenchez intézett levelében pedig arra ajánlkozik, hogy történelmi adatokat keres számára ugyanott.) Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy Szász készülő kéziratait megvitatta rendkívül képességű tanítványával! Kemény alaposan megismerhette hát a Lipóti költével keletkezése körüli erdélyi történelmet, mert később, például az ötvenes években írott esszéiben előszeretettel foglalkozik ezekkel az eseményekkel.

Kemény emlékbeszédéből értesülünk arról, hogy sokat vitatták Százzsal a *történelmi jog* nagymestere, Savigny munkái mellett az *emberi érzelem- és ösztönvilág mélységeit kutató* orvos-bölcselő Troxler nézeteit. Tehát már 1834 előtt

Nagyenyeden, Szász iskolájában határozott érdeklődést mutatott a jogtudomány és az orvostudomány, pszichológia, a lelki élet nem mindennapos jelenségei iránt.

Tudomásunk szerint Kemény írásaiban másutt nem hivatkozik Troxlerre, a tőle olvasott nézetek viszont regényhősei lelki mélységeinek, „a sötét érzelmek, vad ösztönök, kétségbevonhatatlan sejtelmek birodalmának“ föltárásában segíthették, befolyásolhatták. Friedrich Karl von Savigny-nak, a marburgi (Poroszország) egyetem professzorának eszméi, melyeket a sérelmi politikuss, „alkotmányjogi harcos“ Szász Károlyék elutasítottak, közvetlenül is föl-fölbukkannak Kemény publicisztikájában, például „a *historiai iskolát*“ volt tanára és harcostársa „kodifikációs“ nézetei ellenében megvédő *Erdélyi Híradó*-beli cikkében.

Savigny szerint a jog, a nyelvhez és a népszokásokhoz hasonlóan, nem az Esznek minden korra és népre egyformán „kodifikálható“ képződménye, hanem „a népszellem ösztönszerű terméke, fejlődménye“. Ez a szokásjogra alapozó törvényalkotási szemlélet és módszer ellentétes a jogbölcseleten alapulóval, amely egyes „alkalmas“ törvénykönyvek elveire alapozva, az „eltévelyedett“ gyakorlatot ezekhez visszatérítve igyekezett leszámolni a mindenkori társadalmak ellentmondásaival.

Troxler és Savigny európai tudományos újdonságnak számító tanítása miatt alakult ki az első nézetkülönbség Szász és tanítványa között. (Mindkettejük Enyeden vitatott könyve 1828-ban jelent meg, németül.) Savigny, akárcsak Troxler, a XVIII. század, a saeculum philosophicum, a klasszicizmus—felvilágosodás racionalista gondolatvilágával szemben a XIX. század, a saeculum historicum, az *előretörő romantika* világának képviselője. Az új iránt fogékony ifjú Kemény — mesterével ellentétben — ennek az akár „mértéktelenséget“, diszharmoniót is vállaló eszmeiségnek rajongója.

Kemény romantika iránti vonzódását Bölöni Farkas Sándorral és körével való összebarátkozása 1834—1835-ben, a kolozsvári diéta hónapjaiban, még inkább elmélyítette. A gubernium napidíjas írnoka egyvású volt az enyedi jogász-professzorral, de frissebb ízlésű (a romantika elkötelezettje) és radikálisabb. Naplójának tanúsága szerint a polgári demokrácia híve, aki nem riadt volna vissza a forradalmi változás lehetőségétől sem. Nehéz volna eldönteni, hogy társadalmi helyzete, nehéz ifjúkora vagy nyugati utazása alakította-e Farkas Sándor gondolkodását az erdélyi értelmiségi átlagot ennyire meghaladóvá. 1848-ban Szász is elfogadja a forradalmi átalakulás szükségességét, és képviselőiséget, majd kormányhivatalt vállalva segíti a forradalmi kibontakozást.

A nagyenyedi professzor Szász Károly azonban diákkorának ízlését örizte. Kedvenc költője a felvilágosodás korának rokokó hangján szóló Csokonai — és részben Vörösmarty, de Kölcséyt vagy akár a magyar romantika második szakaszát, azt az irányzatot, amely 1830-tól éppen a liberális nemesség reformküzdelmének támogatását vállalta, nem kedvelte. Temperamentumának is inkább megfelelt a fegyelmezett-fegyelmező klasszicizmus, mint a Wesselényi-féle vulkanikus „romantikus“ személyiség.

Szász Károly jogászprofesszor képviselte „a *jóltevő világosság*“, a *felvilágosodás* tiszta eszmeiségét a nagyenyedi kollégiumban. A társadalomról alkotott nézeteinek kialakulására elsősorban Montesquieu hatott, noha D’Alembert, sőt Diderot, Voltaire és Rousseau tanításaira is hivatkozik, az angol elődök közül pedig Bacon és Locke államelméletét hozza szóba némelykor. Első önálló könyvében, az *1831-ik esztendő történetei* (Kolozsvár, 1832) az oknyomozó történetírás és az angol mintájú alkotmányos monarchia híveként mutatkozott be. Montesquieu tanítása valósággal átitatta művét. (A tanítvány már készülőfélben olvashatta tanára munkáját, amelyet 1859-ben, tehát közel három évtizeddel később is, elismeréssel emleget. Kemény sokaktól csodált politikai horizontjának kialakulásához, a hazai történelem európai gyökereinek mindenkori gondos föl kutatásához bizonyára Szász munkája is indítékul szolgált.)

Montesquieu *Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól* című műve 1803-ban jelent meg magyarul. Szerzője, a korábbi gyakorlattal szakítván, a történelmi eseményeket vallási nézetektől függetlenül értelmezte, ezek helyett ésszerűnek tűnő, egzakt megközelítési módot kezdeményezett. Kiemelte a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom megosztottságának jelentőségét. Szerinte a hódító háborúk következményeként — „az erők és erények egyensúlyának“ megbomlásával — kezdődött a romlás: a vezetőréteg hatalmának, fényűzésének növekedése, a nép nyomorba jutása, az erkölcsök lezülése. Az *Elmélkedéseket* saját társadalmára gondolva írta, a Bourbon abszolútizmus helyett képviselői alapon álló, angol mintájú alkotmányos monarchiára vágyva.

Montesquieu főművét, *A törvények szellemét* is olvasták nálunk, előbb németül, 1751-től latinul, 1833-tól magyarul is. Többek közt a hatalom megosztásának

előbb említett elve is inspirálta már a XVIII—XIX. századforduló erdélyi diétáin a sérelmi politikával először kísérletező rendeket.

Nincs bizonyítékunk arra, hogy Kemény már kollégista korában olvasta volna tanára kedvenc francia íróját. Tőle tudjuk viszont, hogy megvitatták együtt Szász kéziratait, s ezért bizonyosnak vehetjük, hogy még Nagyenyeden, 1834 előtt megismerkedett Montesquieu eszméivel. Az első ránk maradt, *Históriai töredék* című, 1835—1836-ban írott munkájában — amelynek bevezető részéből készült *A mohácsi veszedelem okairól* címen, az *Erdélyi Híradó*ban közreadott tanulmány — „az erők és erények egyensúlyának” megbomlásával, az oligarchák hatalmának megnövekedésével, széthúzásukkal, a nép nyomorba jutásával: csupa Montesquieu-érvvel magyarázza a XVI. századi Magyarország „hanyatlását”.

Baffy Dezső (*Montesquieu hatása a fiatal Kemény gondolkodására*. Studia Litteraria, 1969. 109—120.) megállapítja: „Kemény a jelen társadalmi problémáit, az aktualitásokat is, gyakran a histórián keresztül igyekszik megközelíteni [...] egyik kedvenc analógiája pl., hogy a reformkorszaki Magyarország (és Erdély) helyzetét azonosítja (!) a Mohács előtti idők pártvillongásokkal, a katasztrófa sejtelmével terhes légrével... Ez az élmény, melyet Barta János szavaival Kemény »Mohács-élményének« nevezhetünk, legélesebben a *Korteskedés és ellenszereiben* fogalmazódik meg, de ez indukálta a *Históriai töredéket* és *A mohácsi veszedelem okairól*t, s közvetve találkozunk vele az *Élet és ábránd*ban is.“ A továbbiakban Baffy bebizonyítja, hogy a *Korteskedés és ellenszerei* (1843) lapjain saját fordításában idézte Kemény az *Elmélkedés* egyes részleteit.

Montesquieu történelemfelfogása tehát nem alkalmilag, hanem tartósan és mélyrehatóan befolyásolta Kemény gondolkodásmódját.

Rousseau hatása is színezte Kemény és kortársai fölfogását. Szász például a genfi filozófustól (vagy Széchenyitől) ihletődve a társadalmat mint kötelességen alapuló jogviszonyt értelmezi. Rousseau több alapvető nézetét elfogadja, így: „a népfelség elismerése”, „a népek természetes joga” s más tanításokat. Az utóbbi szellemében, 1848-ban a magyar nyelv szélesebb körű használata mellett az erdélyi románság nemzeti jogai érdekében is szót emelt. Javasolta a román vezényleti nyelv használatát egyes katonai egységeknél.

Az osztrákbárát jogsértőkkel szembeni politikai harc a harmincas évek első felében elterelte Szász Károly figyelmét a társadalmi alapok vizsgálatáról: jogász és nem *közgazdász-szociológus* szemével látta a világot. Benkő Samu *A fiatal Kemény Zsigmond és Naplója* (1966) című tanulmányában tanár és tanítvány szemléletmódjában megfigyelhető fontos különbségre figyelmeztet: „A társadalmi tenivalók felmérésében Kemény az előtte járó nemzedékkel ellentétben nem a jogtudománynak, nem is a bölcselotnek, hanem a közgazdaságtannak juttatja az elsődleges szerepet.”

Kemény Zsigmond közgazdasági műveltségének kialakulását, adatok híján, nem tudjuk időhöz kötni. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy Széchenyi gazdasági reformtörekvései nagy rokonszenvet keltettek Nagyenyeden: „Halhatatlan könyvei Méltóságodnak fel ébresztették a Magyar Nemzetet százados álmából...” — írják Alsó-Fehér megye rendei 1834 áprilisában Széchenyinek.

Széchenyi István gazdasági-társadalmi-gondolkodásbeli-erkölcsi változásokat sürgető eszméi meg az Európa-szerte divatos liberalizmus eszmeisége telítette az erdélyi reformerek gondolkodását. Eszerint a társadalom belső feszültségeinek forradalommentes levezetése érdekében a nemességnek vállalnia kell a jobbgyreform végrehajtását. Politikai téren a jobbgy törvény előtti egyenlőségének és hivatalviselési jogának biztosítása meg a közteherviselés bevezetése a feladat, valamint polgári szabadságjogok törvénybe iktatása. Széchenyi elképzelése szerint — amelyet Szász is magáévá tett — ezeket a változásokat lépésről lépésre a bécsi udvarral egyetértésben kellett volna végrehajtani, míg Wesselényi arra hajlott, hogy nélküle vagy akár ellenében.

Ezt „a »népképviselési« alapon álló angol alkotmányos” liberalizmust vállalta Szász Károly, és ennek a Kelet-Európában leghaladóbb politikai programnak az elfogadására nevelte tanítványait.

A magyar liberalizmus programjának sajátosságára figyelmeztet Trócsányi Zsolt: „együtt lép föl a nacionalizmussal, a liberális programban helyet kap a nemzeti nyelv és kultúra jogaiba iktatásának, majd uralmának követelése.” (*Wesselényi Miklós és világa*, 1970.)

Az ellenzéki nemességre hárult a liberális reformok végrehajtása. Feladatának teljesítését a Habsburg-birodalmon belüli, sajátosan felszég államforma: Erdély „önálló” Nagyfejedelemség, valamint az etnikai megosztottsággal nem számoló, anakronisztikus rendiség: a román néptömegek jogfosztottsága — jelentősen

megnehezítette. A „szerves társadalmi fejlődés” útját választó erdélyi nemzeti ellenzék nem vállalta a vázolt liberális program maradéktalan és következetes megvalósítását: nem ideológiai eszmeközösség, hanem a megyegyűléseken kialakult *sérelmi politika* tömörítette őket egy táborba. Az ellenzék nem rendelkezett egységes stratégiai-taktikai elképzeléssel. Vezetőik „erős”, autarkikus személyiségek mind mánások, nagybirtokosok — egyedül Szász Károly az alkalmazott közöttük. Az országgyűlés megnyitásának küszöbén váratlanul elhunyt Kendeffy Ádám, „a vándor patrióta”, Wesselényi és Kemény Dénes a radikálisabb, Bethlen János és Szász a mérsékeltabb. Talán Wesselényi, aki ekkortájt a többi vezető fölé kerekedett, mérte föl közülük teljes mértékben és következményeivel a társadalmi változtatásnak, az úrbírérendezésnek, az adózó nép sorsa jobbításának elkerülhetetlen szükségességét, s lát előre az államszerkezet változását illetően — 1848 tavaszáig.

A megyei gyűléseken elért sikereik megszüdítették az ellenzékiek többségét: kezdtek semmibe venni „a törvénytelen hatalom” utasításait. Több megye megtagadta a hadsereg létszám-kiegészítését, megakadályozták az embertelen katonafogdosást, visszautasították néhány frissen kinevezett aulikus főtisztviselő hivatalba iktatását, s néhol kézbe se vették a főkormányzók küldte rendeleteket. E sikerek miatt sokan már úgy érezték, közel van a győzelem, a gyűlölt, „igazságtalan” uralom bukása.

Bécs megpróbálkozott ugyan a szükségállapot bevezetésével, de végül a növekvő társadalmi feszültség levezetése érdekében engednie kellett. Eleget téve a közóhajnak, 23 éves szünet után összehívta az erdélyi országgyűlést.

A hatalom pillérei mintha roskadozni kezdtek volna. Lengyel menekültek tüntek föl itt-ott. A kolozsvári utcák embere — elsősorban a diákság — rebelliszedik a megszállók módjára viselkedő katonasággal szemben, amely fegyvert használ: belelő a tömegbe. A naplóíró Gyulai gróf további vérontástól, forradalomtól fél. A diétára gyülekező tekintetes karok és rendek azonban még lázál-mukban sem terveznek *államforma-változtatást*. A reszpublika gondolatától „tartózkodás” az emberöltővel korábbi első magyar köztársasági mozgalom (Martino-vics) bukásának riasztó tanulsága emlékével, a Szent Szövetség sötét árnyékában — érthető. A honorációrok, a népi származású értelmiség között azért akad egy-két kivétel. Nagyenyeden, még 1831-ben egy franciából fordított forradalmi röp-iratot terjesztenek, amely nem kevesebbet állít, mint: „A revolúciók tehát szükségesek, sőt becsületökre azt kell mondanunk, hogy források nemes érzés és a közjó kívánása.” Bölöni Farkas Sándor ekkortájt iktatja följegyzései közé a francia júliusi forradalom alkotmányát, majd az Amerikai Egyesült Államokét is. Az utóbbi napvilágot is lát, éppen a diéta idején Kolozsvárott, az *Utazás Észak-Amerikában* lapjain! Persze a diéta szónokai közül egyiknek sem jut eszébe a könyv nézeteit követársai elé vinni. Még az állami függetlenség is elérhetetlen, szóba sem hozható vágyalomnak tűnik. Nem mintha a Habsburg-iga elfeledtette volna az Erdélyi Fejedelemség emlékét, mégis az ír meg a lengyel szabadságmoz-galmak leveretése nem példára, hanem csak megyegyűlési együttérzési nyilatkozatokra ösztökéli a reformkor legjobbait.

A *társadalmi-gazdasági kérdések másodlagosak*, sajnos. Pedig a Habsburg-hatalom is, részben gazdasági megfontolásból, részben a magyar birtokos osztály féken tartására föl kívánja lazítani itt, a Birodalom egyik legelmaradottabb részében a hűbéri viszonyokat. Az ellenzék és Bécs reformszándéka alapjaiban különbözött. A nemesség vezető szerepének, gazdasági erejének megőrzésével ol-dana a termelés fejlődését béklyózó kötöttségeken. Az egymást követő „rossz” termések, a nyomukban járó éhínséggel a legmakacsabb kétkedőket is rádöb-benthetik a földművelés elmaradottságára. A központosításra törekvő hatalom viszont csupán olcsó nyersanyagforrást és jó áruapiacot lát a távoli tartományban, ahol a mindig kellemetlenkedő nemességgel és a „megbízhatatlan” határőr szé-kelyekkel szemben nem elég biztos egyensúly a szászok császárhű tömbje, tehát a többségben levő román tömegek — nagyrészt jobbágyok — rokonszenvét kí-vánja biztosítani az ügyis kikérülhetetlen úrbírérendezéssel. Metternich kancellár a régóta bevált „oszd meg és uralkodj”-elv híve...

Az erdélyi *kormánypárt* (pontosabban: az aulikusok) számbeli kisebbségben lesznek a diétán, noha példátlanul földuzzasztották Bécsben (és a kolozsvári fő-kormányzéken) a királyi meghívottak, a regalisták számát. Soraikat az alkot-mányellenesen kinevezett főtisztviselőkkel is gyarapították. Ők az uralkodóház, a fennálló rend feltétlen hívei, kezükben van Erdélyben a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás. Elveikkel hatalmukat, jövedelmeiket védik. Helyzetüket megkönnyíti, hogy a hatalom birtokában, várfalakon belül harcolnak. A taktikán sem kell gondolkozniuk, tennivalóikat előírja a bécsi udvar és a kancellária. A hatalom, amelyik bármelyik pillanatban királyi leirattal, az erőszak szavával

dönthet a vitában. Még el sem kezdődött a csata, Kolozsváron máris széltében suttozgják: nem lesz hosszú diéta, a király szétoszlatja.

Megemlíti, hogy a gyűlés alkalmára feljött Kolozsvárra a fiatal román értelmiségiek jelentős része is, akik — minthogy a románság nagy többsége jobbágy volt — radikális álláspontot képviselt, még akkor is, ha egyikük-másikuk államhivatalt viselt.

Az *ellenzék* (oppozíció) többségben van, mert a követek jó részén kívül a regalisták közül több is hozzájuk húz. Sőt, még a hét száz szék néhány követe is mintha velük rokonszenvezne. Eléggé elkeseredettek, majdnem mindegyiküket elszenvedett igazságtalanság teszi elszánttá. Eléggé lelkesek, mert helyenként a megyegyűléseken sikerült legyűrniük az aulikusokat. A diéta összehívásának tényét győzelemként értékelik. A megyék küldötteinek jó része az általánosan elfogadott liberalizmus eszméiségének politikai következményét, a kulcsfontosságú úrbérrendezést azonban elutasítja. A székelyek sem egységesek: Marosszék, ahol sokkal inkább kialakult a feudális nagybirtok, mint a hegyesebb vidékeken, hagyományosan és hírhedten maradi. A regalista ellenzékietek a királyi bizalom béklyózza, a követeket pedig az állásfoglalásukat, szavazatukat meghatározó instrukciók, amelyekkel a rendi kiváltságait féltő megyei hangadók biztosították be magukat a „túlzott“ haladás ellenében. Persze, születnek haladó, radikális követi utasítások is: Közép-Szolnok vármege közgyűlésén, Zilahon Wesselényi vezeti az utasítást szerkesztő bizottságot, s az elkészült instrukciót aztán elküldik „valamennyi magyar és székely törvényhatóságnak, szabad királyi és más követküldő városnak“.

Az oppozíció serege járatlan a politikai hadviselésben. Nem ismerik a tábor, a párt fegyelmét, sokfelé húznak. A megyei követek gyengéje az úrbérrendezés, a székelyeké önálló rendiségük álma, az oktan szeparatizmus: külön nemzeti gyűléseket óhajtanának tartani jó néhányan, és persze külön tisztségviselőket választani-választatni. Jellemző egyikük-másikuk magatartására, hogy az országgyűlés alatt, például 1835. január 28-án „a felett veszekedtek, hogy ki legyen a székelyek külön, nemzeti gyűlésének elnöke, választott-e, vagy mint eddig, az Anyaszék (Udvarhelyszék) főkirálybírája“ — olvassuk Gyulai Lajos naplójában.

Túl sok a vezető. S köztük csak egy — Wesselényi — rendelkezik „parlament“ tapasztalatokkal, járván a pozsonyi diéták üléseit. Időnként mintha Kolozsváron is ő, „a magyar liberalizmus nagy teoretikusa“ lenne az igazi vezér. A diéta alatt robban be Kolozsvárra két évvel korábban befejezett könyve, a *Balítéletekről*, amelynek utolsó fejezete, az *Erdély mostani helyzetéről* című, mint-ha a kolozsvári országgyűlés ellenzéki követeinek szánt igazi program volna. Sajnos azonban, ez sem több, mint az ismert sérelmek összefoglalása. (Kérdés, hogy az úrbérrendezés ügyében elkötelezett Wesselényi miért adta föl elveit a megvalósítás küszöbén. Jellegzetes formája ez az erdélyi liberalizmus „tudathasadásának“: beszéltek, beszélgettek róla, de nem csinálták...).

A pozsonyi diéta alsó táblájának ellenzéki vezére, Wesselényi egyre népszerűbb Erdély-szerte. Sokfelé látják ezen a reménytelen tavaszon. Utazik, hatalmas erőbedobással szervez. Mindenütt gyűléseket tart az oppozícióval. Eléri, hogy Szatmártól Dobokáig az ő bizalmi embereit választják Kolozsvárra követnek. Őt magát Udvarhelyszék is megtiszteli egy mandátummal, Kézdivásárhely és Marosszék telekkel ajándékozta meg (Makfalván), hogy birtokosként beleszólási joga legyen ügyeikbe.

Ettől a herkulesi természetű, szentori hangú, rettenthetetlen bátorságú férfiútól várják a választók: a megyék, székek, városok köznemesei, közsékelyei, hogy győzelemre vezesse az ellenzék követeit, sokasodó gazdasági-társadalmi bajaik megszüntetését. A „győzelem“ tartalmával egyelőre nincs gondjuk. A két párt között tehát sok tekintetben hatalmi harc is folyik. A fő kérdés nem a *mit?*, hanem a *miként?* és főleg a *kinek érdekében?*

1834. május 26-ára hirdetik az országgyűlés megnyitását. Fölkészült erre a szórakoztató ipar is. A Redut új bérlője, Biasini mindent megtett a követek igényeinek kielégítésére. A színházban Lendvay játssza a *Bánk bánt*, amelynek ez a második, a kincses városban az első előadása! Egressyt is dicsérik a *Hamlet*-ben. A romantika meghódította a színpadot, igaz, „a hátsó bejáraton“: Hugo *Hernani*ját, a cenzor megtévesztése végett, *Marius* címmel adják. Színházi intrika is izgatja a kedélyeket: Déryné elmarják társnői... A táncmultságok egymást érik. Táncol a ...diéta. Zajlik a társasági élet a szalonokban. Be-benéz a kaszinóba a politikai teoretikusnak is jeles író, Bölöni Farkas Sándor, meg az öreg Zeyk Dániel, aki még 1829-ben, elsőként követelte volt a diéta összehívását, a naplóíró Gyulai gróf és még sokan mások. A falusi és kisvárosi élet után Ke-

mény Zsigmond élvezi ezt a mondén nyüzsgést. Sokfelé látják, persze legtöbbször Szász Károlyék társaságában. De megállja helyét Bölöni Farkas Sándor, Szentiváni Mihály, Brassai Sámuel, Jósika Miklós körében is. A sajtó vonzza, de egyelőre nem ad kéziratot az *Erdélyi Híradó* új iránt kevésbé fogékony szerkesztőjének, Méhes Sámuelnek. Első írása, a kesernyés *Gondolatok*, majd három év múlva lát napvilágot, 1837 decemberében, a *Híradónál* haladóbb *Nemzeti Társalkodóban*.

Papp Ferenc számolta össze, hogy a Kemény család 11 tagja vett részt a diétán, öt mint királyi hivatalos, hat választott követként, köztük a már többször emlegetett Kemény Dénes. Az ifjú Keményt Enyeden mutatták be Wesselényinek még 1835 első napjaiban.

Széchenyi munkatársa, Kovács Lajos, aki az országgyűlési ifjak körében, Kolozsvárott ismerkedett össze a húszesztendős Keménnyel, még évtizedekkel később is csodálattal emlegeti, mennyire világosan vázolta előtte az erdélyi politika eléggé összekuszálódott erővonalait.

A bécsi udvar is fölkészült a kolozsvári diétára. Meghatározza a napirendet, amelyen helyet kap az *úrbérrendezés* előkészítése. Ez, valamint a *főtisztviségek megválasztásának* kitzítése megosztja az ellenzéki tábor.

Látszólag ezután is Wesselényi a kezdeményező: szűk körű vezérkari megbeszélések tucatjait tartja, a diétát megelőző, előkészítő gyűléseken is lelkesedéssel fogadják javaslatait. Bécs azonban a diéta napirendjével kifogta a szibói báró vitorláiból a szelet: a három legfontosabb kérdés közül kettőt ő tűzött napirendre. Az úrbérrendezés előkészítésének szorgalmazásával kényes helyzetbe hozta a rendiség előnyeireh ragaszkodó követeket: ha elutasítják, szembekerülnek nemcsak az udvarral, hanem a jobbágytömegekkel — és többségük saját liberális eszmevilágával is. Ha pedig elfogadják, Bécs „szekértolóiként” le kell mondaniuk egész eddigi politikájukról, a sérelmi oppozícióról, s többségük a kezüket megkötő követi instrukciók miatt, a diétán való további szereplésről is.

A defenzívába kényszerített ellenzék kitart kezdetben vezére mellett, noha megosztottsága kétségtelen: a pozíciókra áhítóak a főtisztviségek megválasztásának napirendre tűzésével, a cél közelében érzik magukat, tehát kompromisszumokra hajlanak. Wesselényi apró sikerei csak arra jók, hogy az oppozíció zűrhullását késleltessék.

A diéta ünnepélyes megnyitása előtti nemzeti gyűlésre szállingózó követek május 26-án zárva találták az „országos termet”. Kemény *A két Wesselényi Miklós* (1851) című esszéjében így eleveníti föl a történeteket: „A kitűzött órára a követek és királyi hivatalosok a kormányzék [a Farkas utca sarkán, az egyetem helyén] udvarára siettek, hol a háttérben az első emeletben volt az országos terem, melynek lépcsőzeteihez egy nagy ajtó vezetett. — Nehány perc alatt az udvar néppel és törvényhozókkal telve lön. — Ekkor a tömeg az ajtó felé nyomul. — Az zárva volt. — A kirekedt karok és rendek eleinte ezt a kormányzólgárk részéről elkötvetett hanyagságnak gondolták. — Küldözének a fölnyitattas végett. — De az ablakokból és ajtókból egy arc sem mutatkozott. — A mellékszemélyzet eltűnt. — Kihaltak látszék az udvar. — Wesselényi öklével döngteni kezdé az ajtót. Minden útésre visszafordult a tömeghez, s vagy egy életet mondott a kormány ellen, vagy egy törvényt olvasott föl az álnok tanácsosokról és azok feleletre vonása iránt. — A Kormányzék udvara népgyűléssé vált, melyben a tömeget az ajtók erőszakos széttörésétől alig lehetett visszatartóztatni.”

Végül a gyűlést a Farkas utcai templomban tartották meg. De ez eredményt éppen úgy nem hozott, mint az utána következő ülések sem — szám szerint 67! Az aulikusok egyre gyengébbek. A magukra, becsületükre valamint is adó mágnások rendre köszönnnek le hivatalaikról, de az oppozíció tábora is összezilálódott. Wesselényi két feladatot tűz ki számukra: az országgyűlés színe előtt számba venni a sérelmeket. Ezt nem sikerül kiharcolni. A másodikat: az úrbérrendezés megtárgyalásának elhalasztását, elodázását — igen. De vereséggel feléró „siker” ez, a liberalizmus gazdasági-társadalmi programjának nyílt föladása. Az erdélyi jobbágyok többsége román — az úrbérreformnak nyilvánvaló nemzetiségi vonatkozásai vannak, a kérdés tárgyalásának elodázása nyilván erősen ártott a román tömegek érdekeinek. Bécsben ezt már régen fölismerték. Ezek után egyszer s mindenkorra kicsúszott Erdély társadalmi fejlődésének irányítása a birtokos osztály kezéből, maguk engedték el a gyeplőt, történelmi jellegű mulasztást követtek el — népükkel és saját osztályukkal szemben is. Az úgy tanulsága egyetemes érvényű: a gazdasági, társadalmi, politikai haladás vállalása nélkül egyetlen osztály vagy réteg sem képes biztosítani vezető szerepét, hatalmát.

Egyre jobban kiütöközik a vezér alkati fogyatékossága, indulatai minduntalan eluralkodnak rajta. Összevész sorra minden ellenzéki vezetővel. A diéta színe

előtt zajló, meg-megismétlődő *belső viták* napról napra gyengítik az ellenzékét. Pedig többségük révén látszólag szinte minden akaratum szerint történik. Ki tudják erőszakolni két diétai felirat útnak indítását Bécsbe, az udvarhoz. A második, amelynek megszövegezését Kemény Dénes és Wesselényi vállalja, sorra veszi a „sérelemeket”, de egy szót sem ejt az adózó nép érdekében, sőt azt bizonygatja, hogy az adó közvetve a nemességet sújtja: „mentől nagyobb az adó, annál kisebb lehetvén a robot.”

Az udvar nem enged a formai kérdésekben, a kolozsvári deputációt a király csak magánkihallgatáson fogadja — és megrovásban részesíti. Az udvar október végén elhatározza a diéta feloszlását, csak az alkalomra vár. Wesselényi zajos tanácskozáson az országgyűlési napló kiadását szorgalmazza, majd egy hónapon át meggyűléssről meggyűlésre siet. Közben nyilvánvalóvá válik Kolozsvárott: az ellenzék megbukott. Vezérei egymással, s nem ellenfeleikkel hadakoznak. A diéta január 22-i ülésén Wesselényi rosszhiszeműséggel vádolja a választás kérdésében a guberniummal kiegyezésre hajló Szász Károlyt. Szász nagy beszédben utasítja vissza a „mala fides” igaztalan vádját. A kortársak, a követek tisztánlátását jellemzi Gyulai Lajos naplóbejegyzése: „A nagyobb rész Szász Károly vélekedésén van, és félni lehet, hogy ezek győztesek lesznek; még harminc egyén van felírva, kik beszélni akarnak. Alkalmasint tudni lehet a véleményeket a konferentiákról és a nemzeti gyűlésből... Mikor Wesselényi kifejtette, hogy a gubernium nem választhat, a hallgatók neki adtak igazat, de tegnap Szász Károlynak, ki az ellenkezőt magyarázta. Mert mind a ketten a bámulásig szépen beszéltek.” A választás aztán elmaradt...

Végül is Wesselényi nagy gesztussal próbálja fölrázni az ellenzékét: szétosztja a cenzúra engedélye nélkül nyomott országgyűlési naplót.

Gyulai írja: „*Januárius 30-dikán*. A tegnapi legszebbike volt a folyó országgyűléseknek. Wesselényi Miklós, a betiltott és hasztalan várt naplóra nézve, melyre az engedelem csak nem jött, tettel kívánta bebizonyítani azt, hogy egy országgyűlésnek van hatalma tulajdon sajtóval nyomtatni, s van hatalma arra, hogy egy ily sajtóval rendelkezzen. A legnagyobb titokban vett egyet, azzal sajátkezűleg egy ívet a naplóból éjszakának idején kinyomatott, és a tegnapi gyűlésen sok példányban elosztott az Ország rendei közt. Szép látás volt azon elragadtatást látni, mely a rendeket azon szempillantásban áthatotta, mikor Wesselényi mondta, hogy neki sajtója van, vele nyomtatott, és ezen sajtót az országgyűlésnek szabad használatra ajándékozta. Az egész terem, úgy szólva, megföhéredett a sok fehér laptól, mely mindenkinek kezében ki volt terítve... Meg kell jegyezni, hogy tegnap az ajánlott sajtó elfogadásának jeléül mind felkeltek, csak Jósika Samu nem, kit mintha leszegeztek volna, még keményebben ereszkedett székébe és vele együtt még Balla Mihály, Gál Domokos és Malom, kik hasonlóan ülve maradtak, s a két utóbb említett mindjárt el is távozott referálni a katolikus püspököknek. Cserei se kelt fel, úgy szintén Bethlen Pál, ki azt mondta, hogy őrle is elfogadja. Az ülök között volt még Bánffy Ádám, Haller László, Kozma Pál és Nopcsa László. Mikor Teleki [Domokos] a nagy minoritást felszólította, hogy már ők álljanak fel, kik el nem fogadták, csak Nopcsa költ föl, azt mondva, hogy ő nem szégyenli véleményét felállításával is bizonyítani... Voltak még olyanok is, kik nem tudták, mit csináljanak, hol felállottak, hol leültek, ezek a legszánandóbb emberek, szél fújta után fordult köpenyegek; miserialis ember az olyan, aki nem határozott.”

Az ifjúság fákljavilágnál, éjjelizenével köszönti szállásán a vezért, aki hosszan válaszol: a sajtószabadságról beszél.

Estei Ferdinánd riadókészültségben tartja a katonaságot. Február 6-án pedig — egy héttel azelőtt kelt — királyi leirat szétkergeti a diétát.

Bevezetik a katonai közigazgatást, Estei Ferdinánd teljes katonai pompával veszi át a parancsnoklást a guberniumban. Elhatározzák a besúgóhálózat bővítését. „Napról napra ürül ki Kolozsvár” — írja Gyulai...

Vesztesként távozik a csatáerről a liberalizmus programját nem vállaló erdélyi „liberális” ellenzék. De a kormánypárt sem triumfál. A becsületükre kényes politikusaik tömegesen mondanak le állásukról. Akik maradnak, többnyire selejtemberek: a közigazgatás, bíraskodás rosszabb lesz, mint valaha. Mindenki úgy érzi, hogy a diéta bezárásával nagy alkalom veszett el. Ki tudja, mikor lesz a következő? Vajon újabb negyedszázad múlva? Mi volt a vereség oka? Vajon kikérülhetetlenek a vereségeink?

Wesselényit perbe fogják, megidézi a Királyi Tábla Marosvásárhelyre az országgyűlési napló miatt. A szatmári meggyűlésen mondott — és szándékosan „félrehallott” — beszédéért is bíróság elé citálják. Főlivelő politikai pályája, ellenzéki vezér szerepe börtönben ér véget. Szász Károly visszatér Enyedre, ahol

folylík tovább a hajsza ellene. „Enyedi jakobinus-per“. Tanítványa sem kívánatos személy Bethlen Gábor iskolájában.

Szépirói feladat lenne bemutatni a huszonegy esztendőes Kemény Zsigmond lelkivilágát 1835. február 6. után, amikor megannyi honfitársával együtt elvesztett illúzióit temette. Gyermekkorában csalódott rokonaiban, féltestvéreiben. Megtanították gyűlölni a vagyon utáni hajsztát. Elszenvedte a feudális hatalom erőszakszerveinek brutalitását. Aztán újabb csalódásokkal szolgált a kollégium, ahol a Péterfi Albert-féle tanárok voltak többségben — meg az aláírásukat visszavonó diáktársak. A politikai változások reményét Szász Károly plántálta el lelkében. A diéta csödjé eltemette ezt a reménységet. De nem kételkedik eszméiben: húszéves korára nemcsak személyisége, hanem eszmerendszere is állandósult.

Élete végéig liberális reformer marad. Eszmerendszerének, ízlésvilágának egymást kiegészítő alkotóelemei: a romantika és a felvilágosodott racionalizmus: „a tények okainak és az események értelmének megtalálása a cél.“ A természet-tudományos szemlélet ugyancsak életreszólóan alapja sajátos oknyomozó gondolkodásmódjának és emberszemléletének. A lelki élet nem romantikus érdekesség számára, hanem az emberi szervezet megfigyelhető, leírható működési formája.

Volt mit megfigyelnie a kolozsvári diétán! Elég, ha három országos ülést idéz föl emlékezetében, mintha máris világosabb lenne a történetek „okkútjeje“. Május 26.: az elmaradt megnyitó ülés helyett patetikus „nagyjelenet“ a főkör-mányzószék udvarán, a bezárt gyülesterem ajtaja előtt. Január 22.: a leglehangolóbb jelenet. Vajon ki a rosszhiszemű, Szász-e, avagy Wesselényi? Január 29.: az országgyűlési napló szétosztásának napja. Csak Nopcsa áll föl Wesselényi ellen, a többi aulikus, mint szél fútta köpönyeg...

A jövő, a tragikus vétségek elkerülése érdekében meg kell találni a bukás okát. Előbb az összefüggések felszíni rétegeivel próbálkozik: az ellenzék belső meghasonlása vezetett a bukáshoz. Valós, de nem teljes magyarázat. Aztán rejtettebb okokra derül fény: az ellenfél helyzeti előnye meg a csapdának szánt napirend. De talán az utolsó a legfontosabb: a sérelmi program időszerűtlensége. Mindezt tetézte Wesselényi voluntarista taktikájának átgondolatlansága. A diéta után, a Teleki Téka olvasónaplójának tanúsága szerint, megfordul Marosvásárhelyen, majd néhány jó német és latin történelmi munkával meg oklevél-kiadvánnyal (amelyeket talán Szász kölcsönzött neki) édesanyjához, Magyarokapudra vonul, hogy a történelem segítségével önvizsgálatot és számadást készítsen. Mohács után, Mohács miatt vészett el minden. Sőt: Mohács nélkül nem lennének Habsburgjaink! Természetes tehát, hogy a XVI. századi történelmi sorsforduló vizsgálata a feladat. Munkája — akárcsak Bölöni Farkas Sándornak, barátjának hasonló, ugyancsak Mohácsot vallató kísérlete — töredék, „históriai töredék“ maradt.

Kemény Zsigmondot a „Mohács-élmény“ aztán elkísérte pályája végéig. Korának történelme elég okot adott az ismétlődő önvizsgálatra.

Gyárfás Jenő: Öregasszony

Hazahozunk egy költőt

Fél évszázada, hogy néhány esztendeig tartó irodalmi jelenlét után elnémult egy jelentős romániai magyar költő, Reiter Róbert. Egy vidéki városi fiatalember nonkonformista fellobbanása Ady bővületében, lázadás a háború ellen, a vers frontján jelenlét forradalmakban, aztán még rövid, tragikus színezetű ragyogás a bécsi emigráció irodalmában. Ennyi. Am ezen a rövid, de sűrített izzású pályán mindvégig következetes hűséggel Kassák oldalán. A *Ma* kimúlásával megszűnik a folyóiratnak ez a Kassák mellett legtipikusabb költője is.

Félszáznál alig több verse, alig néhány kivételével, a budapesti, majd később a bécsi *Ma* lapjain jelent meg. Gyakran ünnepien kiemelt tipográfiával. S nem-egyszer az első oldalon. Kassák önmagán kívül ily kitüntetéssel költőt csak egyetlen tisztelt meg, Reiter Róbertet. Onnan, az emigrációból, fél évszázad hantjai alól hozzuk most haza ezt a fiatalon elnémult aktivista lírikust.

Hajdani létezésének emléke csupán az utóbbi fél évtizedben merült fel — még Gaál Gábor jelzi hiányát a húszas évek végén, no meg Kassák emlékezik rá — interjúban, vallomásokban, egy-két cikkben, irodalomtörténeti áttekintésekben, legújabb bibliográfiákban. Am anélkül, hogy a hazai olvasó bár egyetlen Reiter Róbert-költeménnyel találkozhatott volna. Anélkül, hogy bár egyetlen irodalom-szerkesztőnek eszébe ötlött volna a kis életműből mutatóba valamit is közölni. Persze igaz, hogy ebben a költészetben semmi „erdélyiség”, ámbar épp eléggé feltűnőnek benne a „népiség” mozzanatai, vagy ha úgy tetszik: a szülőföldiség is. Reiter Róbert költészetének visszahozatala az elsüllyedt időből, hazahozatala a *Ma* hasábjairól, először ezeken az oldalakon válik legalább jelképszerűen tényné, néhány darabban a félszázadból, a *Korunkban*. Ahol — ha nem némul el a költő — a két világháború között eredetileg is helye lett volna. Méltán sorolhatjuk a *Korunk* szellemi előkészítői közé.

Megírtuk már: Reiter Róbert költészete egy rimbaud-i villanatot. Nemcsak a költő rövid és tumultuózus pályája és végleges elhallgatása okán, de a két *jelenség* és azok történelmi szituáltságának hasonlóságai miatt is. E kelet-európai, rövid, egységes, kerek és befejezett kis életműnek benső feszítőerői ugyancsak forradalmiak. Egy új, más versnyelv teremtésének a tudatossága folytán — Reiter Róbert a Kassák körüli költői mozgalomban nem átutazó, sem utánpótló, hanem pontos nyelvi, filológiai koncepció szerinti tudatos versépítő, lírai indulatát tekintve: összetéveszthetetlen lírikus személyiség — no meg az egyéni hang-, kép- és jelentésteremtés egyszerre szabad és szoros beleépülésével egy konvulziós történelmi korszak súlyosan ellentmondásos, szakadozott körképébe: szembefordulás a korlátozó negatív társadalmi törvényszerűségekkel. Persze: háború, forradalom, ellenforradalom — azon túl pedig az elnémító, a „konzolidált” európai kilátástalanság — mi-féle jelentést hordozna, ha nem az egymásból nyiló krízisek viharzásáét? Zendülő — a „teljes szabadság” illúziója után kinyúló — krízisköltészet, a krízisek árvaival szemben. Egy válságfolyamat visszavetülése az individuum művészi önmegvalósulásának tükréből. Amely éppen mert tekintetével mindig az embert szétszakító valóságon, adekvátum a megélt világgal: a művészet kategóriájában sajátos — avantgarde — esztétikumává lényegül. Katarzisos szépséggé a személyes költői alakulásnak-fejlődésnek azon a fókán, ahol a fiatal művész — hamar, Kassák szerkesztői igényétől sarkalltan — rátalál a tulajdon, egyedüli hangjára. Aktivista költőről beszélünk, tehát a *művészi magatartás* harmóniájáról is szó van, a szorongatott humánium emberstílusáról. Különös, hogy a rimbaud-i költészet sorsára való utalásunk juttatta eszébe a közöttünk élő hajdani magyar költőnek, a mai Franz Liebhardnak, hogy hiszen fordította ő Rimbaud-t is. Épp elnémulása esztendeijében. Mintha csak — tesszük hozzá — a lírai tetteink ezel a fiókban maradt dokumentumával a költő önmagának végleg búcsút mondott volna.

Nem térhetünk itt ki a Reiter Róbert—Kassák viszony esztétikai és etikai jellegére, sem a költő kapcsolatára a szintén Temesvárról indult Uitz Bélával vagy a Mához, hozzá hasonlóan szintén végig-hú brassói Mattis-Deutsch-csal. Sem közelségére a moszkvai futurista művészkörből Temesvárra hazatért — és ugyan-csak felfedezetlen — Gallasz Nándorral. Az expresszionista *Sturm*hoz fűződő szálakra sem. Csupán csak megemlítjük kis *oeuvre*-t kitevő műfordításait, s hogy a még expresszionista Johannes R. Bechert elsőnek ő ültette át magyarrá. S jegyez-

zük meg, hogy Reiter Róbert forrón lázadó városos költészete mögött — mennyi érzékletességgel és érzékiséggel! — ott zihál, vonaglik az az alföldi táj, amelyben Bartók Béla látta meg a napvilágot. És amelynek hegyes-völgyes pereméről egy másik avantgardista robbant bele hajdani irodalmunkba, Szilágyi András, a bécsi *Akasztott emberben* költőként indulva. S azt is, hogy Temesvárt élt, még Reiter Róbert költői jelenléte idején, a magyar szecesszió egyik legizgalmasabb prózaírója: Gozdsu Elek. És az íróbarátság Endre Károllyal, Franyó Zoltánnal. S hogy élt ott egy másik teljesen ismeretlen avantgarde költőnk, Honti Tibor is. S tegyük szóvá azt is, hogy Reiter Róbert a *Ma* lapjain volt együtt a futurista költő Kahána Mózzsal. És vele együtt van jelen a *Mában* Illyés Gyula, Déry Tibor és Barta Sándor. Arról nem is szólva, hogy a *Ma* az avantgarde egyik európai gyűjtő- és gyűjtőpontja. Amiben Reiter Róbertnek Kassák szembetűnő szerepet juttatott. És még annyit, hogy ez a kis terjedelmű életmű egyidőben született és bontakozott ki Bartalis János avantgarde lírájával, valamint a szintén fel nem támasztott, „Az 1 2 3 4 ... költő” Gaál Gábor expresszionista költészetével. De miért soroltuk fel mindezeket? Bizonyítandó: nem véletlen jelenségről van szó, Reiter Róbert egy irodalomtörténetünkől kimaradt, korszerűtlenül meg nem értett fejezet kulcsfigurája.

1919 után teremődő nemzeti irodalmunknak a kortársi modernséget ápoló folyóirataiból — *Napkelet*, *Genius*, *Új Genius*, *Pertszkóp* — Reiter Róbert hiányzik. Mire — a *Ma* megszűnte után — megjelenik a *Korunk* és az *Erdélyi Helikon*, Reiter Róbert végleg elhallgatott. A húszas évekbeli romániai magyar irodalom hagyta volna elveszni ezt a költőt? Minden jel szerint igen.* Nem fért el az alakuló csoportokban, nem a magát partikulárisan „erdélyinek” meghatározó és az avantgarde-tól tartózkodó tömörülésben. Idehaza még „magányos” sem volt: nem létezett. Pedig lírája „itt és ma”-költészet, de másképpen. Az emberiségi sors tragikumának egyszerre gyűjtő és sorvasztó viharai fújnak át rajta, nem a kozmosz képzeletbeli szelei, nem patakok, nem fenyőzúgás. Valóban semmi „transzilván” benne. De ettől még se nem sznob, se nem kozmopolita. Egyszerűen csak költészet. Nem mindennapi költészet. Független, szabad ember-költészet, akkor: itt és ma.

REITER RÓBERT

MISZTIKUS VERS

**A tizenkettedik órában elindult a csatornák förtelméből
s az arcán sárga-lilán foszforeszkál a nyomor
elindult a kripták fertőzött mélységéből s a szeméből
a pincék halálos nyirka csurgott**

**örömök máglyája énekelt a hangjában s a sarkokon
hirtelen elolvadt a jéghegyek borzalma
gesztusában fölcsirázott a jóság és garázda tigrisek
nyaldosták a tenyerét**

**az éjszakák fenekén kereste az embert s a korcsmák
lúgos szitokkal megmárták a szemeit
a nappalok meggyulladt sebeiben lábolt s a koldusok
és csavargók letérdeltek a porba**

**cirkuszokba templomokba s a részeg orfeumokba kiál-
tott: ember hol vagy?!**
**s az örömlányok letörülték ajkukról a festéket s az
alázatosak összetörték a szenvedő kereszteteket**

**a süketek boldogan hunyorogtak mert végtelen víz-
esések zuhogtak a térben**

* Irodalomtörténetírásunk fellendülő avantgarde-kutatására vár a ma Franz Liebhard néven, németül író Reiter Róbert elhallgatása körülményeinek és okainak feltárása. A szerk.

a vakok áhitatosan térdre rogytak, mert a rónák vörö-
sek voltak és zöld meg sárga tobzódott a vérben

az újságokban délután öngyilkosoktól hemzsegett a sta-
tisztika s a kávéházak vacogva megdermedtek
este pedig összebújtak a szederjes utcák és gyáva
romantikában kuporgott a hold.

(Ma, 1919)

SÚLYOS EMBERI SOROK

Csillag lavinák zuhannak az úrben s a tűzoltók
vijjogva gázolják a csöndet
a förtent asszonyok megfojtják a lámpákat
s az emberek ökle börtönöket döngtet

testvércélok gyúlnak a horizont mélyén s egy
fölsajgó kiáltás tömegeket zaklat
fogamzott gyűlöletből kisarjad az akarat s egy
roskadó templomon eltorzul az ablak

agóniába süllyednek a járványos kórházak
mozdonyok fetrengenek egy karambol sebein és
tüdőbeteg szállodákat fojtogat a köszén

kenyértelenek fölbattyúzzák megfeneklett sorsukat
s a vajúdo hajnalban összetorlódnak a vonító
gyárak és konflislovak döglődnek
a kanálisok gőzén

(FELEJTHETETLEN AZ IDŐ ...)

Felejtetetlen az idő, mely elszakított társaimtól és
röppentyűinek tömegével állandóan fölöttem hömpölyög

mindamellet hibátlanul lélegzem, fölemelt szívvel
naphosszat járkálok a hangtalanság felületén
marék füvet s egy tönkretett galambot viszek magam-
mal, az ibolyákat |mind kiejtem szemeimből hogy nyom-
mon kövessem elszéledt álmaimat

dicsérem a meleg légáramlatokat melyek elnyúlnak mint
a dajkák éneke vagy karcsú testükkel szótlannal |mellém
fekszenek

ki látja kalapom alatt az érthetetlen verebeket?
porból meg csipetnyi hóból gyúrtam őket s ha fáradtak,
meghálnak a hosszúhajú festőnél. Ő pedig a lantszívű
mester aki rálehel tavasszal a vérszegény lányokra
s a sóhajait mind szélnek ereszti

vékony kezeivel leemeli szívéről az alkonyatot
anyám az elveszett rózsenyalábra gondol
nyugalomgyékényen ül az Űr s a viharlepedőkre ügyel
sirass ó sirass
a vakok fájdalmas mellét megérintem helyetted

(Ma, 1924)

(NEM NEVEZHETLEK ...)

Nem nevezhetlek misztikus lehetnek
bizonyos hogy örökké fogunk élni mint az elektromos hullám
a boldogtalanok kék koporsóját vedd le vállaimról

este van
a szél nyelvén fényleni kezdenek a fű-hegedűk
ó gondolj a barátainkra kik a gyanú árnyékában születtek

látod a kisdedek is megérkeznek aranyfüst-ingben
a csend növényzete megmozdul a kezéd alatt

szavunk alvó pillangók tanyája
viharok jönnek a csodák uszályával
egy ismeretlen zuhatag alatt várakozunk étlen-szomjan
a csillagok lépcsőzetén sorfalat áll az idő

a halál együgyű szolgálói
a viaszból való kisasszonyok
s az ég emlései mind leereszkednek a völgybe

(1924)

JEROMOS

Jegyenye meg csúnya nagy felhő,
és Jeromos, a semmirekellő, akinek hangja könnyű, mint a pára,
feje fölött két rózsagally keresztben,
hölgyeim, a könnyeikre okvetlenül számítok.

Ismerem a szalmapapucsait és az örök szerelemrostélyt lelkében,
de mindez csak egy daltöredék, melyet ellop a szél;
Ó, Jeromos, a természet sekrestyése s a rettenthetetlen vándor,
sokat tülekedik ő a közönnel s az emberek fekete sóhajával.

Volt egy elvetemült barátja, kit dicsért, mint az őszinte szót,
volt egy kedvese, ki elmerült a ködben, mint a szenvedő hattyú,
száműzött is volt ő a halál vidékein,
figyeljete, most társalog a szívével.

A felkelő napot tartja kezeiben
s a szél, mely fölötte csillámlott, meghal, mint egy érintetlen
leány;
ó csodálatos idő, melyben Jeromos a bajokat megosztja velünk,
s a hatalmas év megmozdul csöndesen.

(Magyar Írás, 1926)

Avantgarde, néptestvériség, nemzeti felelősség

Beszélgetés Sóni Pállal

Komor, zord embernek képzeltem Sóni Pált, mielőtt ismertem volna személyesen. Bizonyára az a vita sugallta nekem ezt a képet, amely — ha nem tévedek — 1947 elején zajlott le az *Utunkban*, Sóni Pál és Nagy István között. A szerkesztőség két keresztbe tett kardot is rajzoltatott a cikkek fölé. Az alighogy elvonult fasiszta történelmi tébolynak az áldozata volt mindkét, egymással hevesen vitázó író. Miről folyt a szópárbaj? Szavakra nem emlékszem, a lényegre igen. Miként lehet a történetek után élni, egymás szemébe nézni, egymás kezét fogni? Sóni Pál írása fölött szinte didergett a cím: *A történelem hidege*. Nagy István a győzelemre szervezkedő proletariátus nevében oldódást ígért: *Az őszinteség melege*. A *Falvak Népe* szerkesztőségébe sűrűn feljárogattam akkoriban, egészen fiatal egyetemistaként. Ez a szerkesztőség a Mátyás-szoborral szemben volt, egy öreg ház emeletén (ahol később évtizedekig az új *Korunk* talált otthonra). Az egyik szobában Asztalos István, Horváth István és Kós Balázs szerkesztette a falusi lapot, a másikban az *Utunk* készült, Gaál Gábor vezérletével. Asztalos István robbanó temperamentuma áthozta a vitát a falusi hetilap szerkesztőségébe is. Viharzott a vén ház. Magamban Sóninek adtam igazat. Talán mert megdermesztett az, amiről beszélt, megriasztott a történelem hidege, amely kicsapott az írásából. Egy évvel azelőtt (vagy még többel) légernovellát olvastam tőle, *Talamon temetése* volt a címe, Szemlér Ferenc brassói napilapja, a *Népi Egység* közölte. Ennek a novellának az ismeretében természetesnek találtam volna a szerző zord-ságát, keserű kíméletlenségét is.

— *Novellistaként a Helikonban jelentkezél, politikai meggyőződésed szerint a baloldalhoz tartoztál. Ha ezt a politikai krédót folyóirattal akarom jelölni, azt kellene mondanom, hogy a Korunk vonulatához. A mi szemünkben ma — és az utóbbi időben — ez két, egymással ellenséges világnak tűnik. Hogyan is festett az irodalmi arcvonalak kérdése akkor, amikor te a harmincas évek vége felé szép-íróként jelentkezél?*

— Mondanám el talán a *Helikonnál* való jelentkezésem történetét. 1937-ben jelent meg itt első novellám, akkor húszéves voltam. Senkit sem ismertem a szerkesztőségből. Postán küldtem be a novellát. Néhány hét múltán megjelent. Én akkor Marosvásárhelyt laktam. Emlékszem, hogy a Bolyai úti lapárusnál pillantottam meg azt a számot, amelyben az első novellám megjelent. Éppen akkor történetesen ott tartózkodott az író Kovács György is, akit még nem ismertem. Ő is kézbevette a *Helikont*, mi mikor a tartalomjegyzéket átfutotta, mintegy maga elé mormolta, hogy vajon ki az a Sóni Pál. Mire én halkán, csöndben megszólaltam, hogy én volnék. Így ismerkedtünk össze, innen datálódik a barátságunk. Azután még, egészen a háború kezdetéig, néhány novellám jelent meg a *Helikonban*.

Ami a *Korunkkal* való kapcsolatomat illeti, csaknem a *Helikonban* való jelentkezésemmel egyidőben, elküldtem Gaál Gábornak egy színdarabomat, amelynek az volt a címe, hogy *Az ingadozók*. Dráma, három felvonásban. Természetesen nem volt kierelelt alkotás, témája politikai jellegű, az eszmei harc, a földalmi és kispolgári magatartás közötti megütközés, és e két magatartás közötti ingadozás. A dráma megírására tulajdonképpen Brassai Viktor barátommal folytatott vitáim indítottak. A kéziratot elküldtem Gaál Gábornak, aki természetesen nem közölte a *Korunkban*, de egy kártyán igen biztatóan mondott véleményt róla, s többek közt figyelmembe ajánlotta, hogy tanulmányozzam Háty Gyula színműveit.

Még egy különös sztori is fűződik ennek a drámának a sorsához. Édesapám akkoriban Suceava mellett, az itcani-i cukorgyárban teljesített tisztviselői szolgálatot, és én egy nyári vakáció alkalmával meglátogattam. Zakóm zsebében volt a

dráma kéziratának egyik lapja, éppen a szereplők felsorolása. Az egyik szereplő mellett, jelzőként ott állott, hogy kommunista. A nyári melegben lepihentem a vasúti sín mellett, és valahogy kihullott a zsebemből a papírlap, amelyet a helybeli csendőrmeister talált meg. Magyarul nem tudott, de azt, hogy kommunista, megértette, s természetesen vörös posztó volt a szemében. Házkutatást tartottak a szobámban, lefoglalták a dráma gépíratát, és engem szépen bekísértek a suceavai csendőrlaktanyába. Ott tartottak néhány napig, amíg a drámát lefordították románra. Elolvasták. Mikor szabadon engedtek, nekem első kérdésem az volt, hogy tetszett-e a dráma? Nem feleltek. Én mehettem dolgomra. A kézirat náluk maradt, örökre elveszett.

— A Korunkhoz nyilvánvalóan drámád erőteljes társadalmi mondanivalója, célzatossága miatt küldtet a kéziratot. A Helikont pedig bizonyára azért kerestél fel novellával, mert indulásodtól míves író voltál. Különben igen sok Korunkmunkatárs között a Helikonban, és a helikonisták is közöltek a Korunkban, Szentimrei, Szemlér és mások. A két folyóirat talán nem is volt annyira két külön világ...

— Egy pillanatig sem szabad merev válaszfalat elképzelni a két folyóirat között, és az sem áll, hogy a Helikon tisztán szépirodalmi jellegű, s még kevésbé, hogy a Korunk tisztán ideológiai jellegű folyóirat volt, tehát az egyik domíniuma az irodalom, a másiké az ideológia lett volna.

— Avantgarde sugárzás című tanulmánykötetében van is olyan megállapításod, hogy tulajdonképpen az egymást követő folyóiratalapítások sorában egyik fontos mozzanat volt a Helikon indulása, és az akkori irodalmi korszak vezető egyéniségei úgy tekintették, mint a modern romániai magyar irodalomnak nagyon jelentős fórumát.

— Az is volt. Ez a modernség nyilván nem az avantgarde-ot jelentette, de a Helikonban jól megért például Bartalis János fél-avantgardizmusa is. Megjelentek a Helikonban — miként könyvemben ezt kimutattam — az avantgarde-dal kifejezetten rokonszenvező cikkek is, Szántó György és mások tollából.

— Gondolom, a Babeş—Bolyai Egyetemen mindezt ma már ilyen megvilágításban is adod elő.

— Magától értetődő. A Helikon azt az értékelést kapja az egyetemen is, amit megérdemel, erényei vitathatatlanok a haladó hagyományok ápolása, a művészi színvonal, az igényesség tekintetében. Ugyanakkor kimutatjuk azt is, hogy különösen a harmincas évektől kezdődően bizonyos beszűkülés következik az egyébként széles helikoni horizonton.

— Mint a romániai magyar avantgarde irányzatok eddigi legátfogóbb értékelésének szerzője, hogyan ítéled meg az együttélés valóságának, a román, magyar (és német) kölcsönös megismerés igényének jelenlétét e folyóiratokban, törekvésekben? Elsősorban a Periszkópra gondolok. Volt-e tudatosan kialakított törekvése e vonatkozásban? Milyen románság-képet kívánt a magyar olvasók felé sugározni? Vagy ez csupán ötletszerű volt, alkalmi feladatnak tekintették?

— A Periszkóp, amely valóban az egyetlen, kifejezetten avantgarde folyóirat volt a romániai magyar művelődési életben, igen jó kapcsolatot tartott fenn a román avantgarde mozgalmakkal. Ez részint a szerkesztő Szántó György érdeme, aki mint a kolozsvári és szbebeni román színház és opera egykori főrendezője, kapcsolatba került a román szellemi élet képviselőivel, és így alkalma nyílt közvetítő szerepet vállalni és betölteni.

Köztudott, hogy az avantgardisták általában tudatosan az internacionalizmus álláspontjára helyezkedtek, sőt egyfajta nemzetekfelettség, már-már kozmopolita beállítottság jellemzi őket általában. Erre szeretnék még visszatérni, mert a romániai magyar avantgarde esetében bizonyos értelemben módosul a kép. Eleve törekedtek a nemzetek közötti kapcsolatok minél jobb elmélyítésére; erre vall a két- vagy többnyelvűség (a Periszkóp hasábjain jelentek meg közlemények németül és más nyelven is). A román avantgarde-dal különösen szoros kapcsolatot tartott fenn a Periszkóp, itt látott napvilágot például Tamás Aladárnak a tanulmánya a *Contimporanul* román avantgarde folyóiratról, amelyben nagyon melegen méltatja a román művészeti, irodalmi avantgarde jeles képviselőit. Ugyancsak Tamás Aladár tollából olvashatunk remek fordításokat Ion Vinea verseiből. Tehát Szántó György egyáltalán nem légtüres térben építette ki a Periszkóp mun-

katársi gárdáját és általában a folyóiratot, hanem beágyazva a kortársi romániai valóságba.

Egyébként ez az irodalmi érdeklődés személyi kapcsolatokat is eredményezett, bár e téren nagyon kevés adatra támaszkodhatunk, hiszen ezeknek az avantgardista írónak, költőnek az élete — az Antal Jánosé, Becksy Andoré, Dobay Lajosé, Gyárfás Endréé, Reiter Róberté, Sükösd Ferencé, Heves Ferencé, Ormos Iváné, Pap Józsefé és másoké — máig is sok esetben ismeretlen. Tamás Aladár nemrégiben Romániában járt mint az írószövetség vendége. Kedves emlékeként emlegette, hogy a nagybeteg Ion Vinea neki dedikálta egyik kötetét, és szeretettel hagyakozott, hogy a könyvet juttassák el az ő magyar fordítójának.

A *Periszkóp* hasábjain ott láthatjuk a román avantgarde más képviselőit is, kitűnő művészi reprodukciókkal, például Brăncuși-t, a folyóirat egyik száma pedig román kottát közölt Ilie J. Sibianutól, ezzel a címmel: *Ciocirlia parafrazată pentru piano și anexată la Rapsodia Română*.

A többi erdélyi magyar folyóirat is — nemcsak az avantgardista *Periszkóp* — nyomon követte és gyakran méltatta például Lucian Blaga költészetét, aki *Lauda somnului* című kötetében közismerten a német expresszionizmus egyik román változatát hozta az irodalomba.

S ha már a személyi kapcsolatokról beszélünk — ez nemcsak és nem elsősorban avantgarde vonatkozás —, rendkívül érdekes Áprily Lajos és Lucian Blaga viszonya. Áprily már a húszas évektől kongeniálisan fordítja Blaga verseit, egybeközött a *Gorunul* (A tölgy) címűt. Noha mindketten Kolozsváron laktak, személyesen nem ismerték egymást. De Blaga dedikált kötetét küldte Áprilynak. Érdekesnek találom, hogy a műfordítások révén miként találnak egymásra román és magyar költők, akik rokon lelki beállítottságúak. Nem kell különösebb szakértőnek lenni ahhoz, hogy bizonyos rokon vonásokat fedezzünk fel mondjuk éppen Blaga és Áprily művészeite között.

Nem közvetlen hatásra gondolok, inkább arra, amit világirodalomtörténetben Szerb Antal olyan szépen fogalmaz meg: azok az igazán nagy egyéniségek, akik túlnőnek egy-egy nemzeti irodalom keretein, hogyan találnak egymásra, és kölcsönösen hogyan igazgatják egymást abban a mezőnyben, amit világirodalomnak nevezünk. Hasonló vonatkozásokat fedezhetünk fel más kitűnő költő-műfordítóink, így Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Kányádi Sándor költői világában.

— Találóaan jellemezted, Szerb Antal nyomán, az igazán nagy íróegyéniiségeket, hogy azok a nemzeti irodalmakból belenőnek a világirodalomba. Vajon az avantgarde vonatkozásában nem fordított jelenségnek lehetünk tanúi? Míről van szó: egy nemzetek fölötti irányzat — miként nevezted — eresztett helyi gyökereket, vagy pedig a helyi, nemzeti közegekből természetesen nőtt a világirodalmi áramlat felé? Azért tartom izgalmasnak a kérdést, mivel az avantgarde-ot rendkívül sok olyan vád érte, hogy érzéketlen volt a kisebb közösségek sorsa, a helyi problémák iránt, s eszmei magasságokba, de sokszor légüres térbe emelt nagyon is földi sorsproblémákat. Ion Popnak a kötete, az Avantgardismul poetic românesc, amelyet könyvedben többször emlegetsz, egyik helyen azt bizonyítja be, hogy a román avantgarde igenis a hagyományos román irodalmi irányzatok, iskolák talajából nőtt ki és érkezett el az európai, az egyetemes avantgarde-hoz. Miként látod te ilyen vonatkozásban a romániai magyar avantgarde írókat, mozgalmakat? Milyen volt viszonyuk az erdélyi magyarság sorsához, a nemzetiségi közeghez? És ami ettől elválaszthatatlan, a román—magyar együttéléshez?

— Ez alapvető kérdés az avantgarde-dal kapcsolatban. Az imént magad is megfogalmaztad, hogy sokszor kimondott, sokszor kimondatlan vád volt az avantgarde-dal szemben az, hogy nincsenek nemzeti gyökerei, nem élt benne a hazai valóságban, még durvábban fogalmazva — ahogy meg is fogalmazta a két világháború között a konzervatív beállítottságú kritika — az avantgarde idegen volta az erdélyi lélektől. Tápot ad ennek a vádnak az avantgarde par excellence hagyományellenes beállítottsága. Az avantgarde végső soron egy olyan kétségbeesett gesztus, amely teljes tagadását jelenti a hagyományoknak, nemcsak a művészetben, hanem általában a társadalmi életben. Miként erre Szabolcsi Miklós, az avantgarde mozgalmak európai tekintélyű szakértője rámutatott, ez a kép módosul a kelet-európai irodalmakban, amennyiben itt az avantgarde kevésbé tagadja a hagyományokat. Ez megfigyelhető a mi romániai magyar avantgarde megmozdulásainkban, de éppigy a román irodalomban is. Nem annyira a klasszikus hagyományokból, né ki ez az avantgarde, hanem a népi hagyományokból, a folklórból. Már annak idején a magyar folyóiratokban Kádár Imre és mások — akik például Lucian Blaga költészetét ismertették — kimutatták, hogy ez ugyan tény-

leg a német expresszionizmus vonzásába tartozó költészet, de ugyanakkor mélyen eredeti, hazai, a román népköltészeti hagyományokat folytatja, és ezeket ötvözi modern avantgarde érintkezésekkel. Ugyanezt mondhatjuk el romániai magyar irodalmi vonatkozásban. Elsősorban Tamási Áron modernizmusára gondolok. Ez a modernizmus teljesen egybecseng a nyugati avantgarde szürrealizmusával, expresszionizmusával, de ugyanígy levezethető a magyar népköltészeti hagyományokból. Mint ahogy erre könyvemben is igyekeztem rámutatni, ellentétben a nyugati avantgarde írőkkel, művészekkel, akik egy-egy elszüllyedt kultúra, például a Kolombusz előtti közép-európai művészet, a mükénéi civilizáció vagy a néger szobrászat újrafelfedezéséből merítettek ihletet — Tamási Áronnak nem kellett idegenbe mennie, itthon, a saját népe folklórájában, népdalkincsében, balladában találta meg azt a forrást, amelyből felfrissítette művészetét, és nemcsak az övét, hanem egész irodalmunkét.

De ha Tamásinál csak avantgarde érintkezésről beszélhetünk, kifejezetten avantgardista lírikusaink is — bár nemzetek fölöttinek vallották magukat — megénekelték szülőföldjüket, az erdélyi táj szépségeit éppen úgy, mint a *Helikon* lírikusai. Sorolhatnám a verscímeket akármelyiktől, Becsky Andortól, Dobay Lajostól, Antal Jánostól, Ormos Ivántól, mind írtak ilyen „szerelmes földrajz“-ihletű verseket.

Teljesen alaptalan tehát a vád, hogy az avantgarde irányzatoknak ne lennének honi gyökereik. Ellenkezőleg, belülről jövő törekvés, belső szükséglet irodalmunkban a kifejezési eszközöknek ez az időnkénti gyökeres megújítása, a költői vízió felfrissítése. Igazolja ezt az is, hogy a törekvés vissza-visszatér. Például a mai fiatal költői nemzedék modernsége egyáltalán nem valamiféle utánzás. Rendkívül izgalmas volt számomra az a felfedezés, hogy milyen közös, illetve rokon vonások mutatkoznak mai fiatal költőinknél és a két világháború közötti korszak avantgardista költőinél — anélkül, hogy a maiak feltehetően ismernék ezeket az elfeledett, a köztudatban egyáltalán nem élő költőinket. Ez is azt mutatja, hogy belső szükségletként, vitalitásunk jeleként tűnnek fel újra és újra a modern, az avantgarde törekvések, amelyeket néha kísértetként próbáltak beállítani, de — miként Illés László szellemesen megállapítja — éppen mivel kísértetek, nem lehet eltemetni őket.

— *A beidegződöttségektől, a nyüggé váló kötöttségektől való megszabadulás, feloldódás erejét látom abban, hogy a magyarok közül éppen az avantgarde írók hoztak először hiteles képet a két háború között a románságról, a mőcföldi életéről, gondolok itt Aradi Viktor riportjaira, Szilágyi András regényeire. Valószínű, hogy a hagyományos ízlést követő írókat igen sok, hogy úgy mondjam, konvenció gátolta volna ebben a lelki azonosulásban. Így azonban előfutáraivá váltak azoknak az igényeknek a románság megismerésében, amelyeket ma az egész romániai magyar irodalom maga elé tűz...*

— Ebben közrejátszik egy társadalmi és politikai determináció is. Hiszen az avantgarde-ot nem véletlenül tekintik a szocialista irodalom egyik forrásának. Ezek az avantgarde írók többé-kevésbé kapcsolatba kerültek a szocialista eszmeiséggel, és ezen az alapon, mondjuk így, gátlástalanabban közeledhettek a román népi tömegekhez. Aradi Viktor, Szilágyi András valóban életközlemből figyelték a mőcföldi románság életét. Aradi és Szilágyi riportjai például teljesen egybehangzanak Geo Bogzának akkori, hasonlóan mőc tárgyú, szocialista ihletű riportjaival.

Hangsúlyozni szeretném azt is, hogy a nem avantgardista vagy nem szocialista beállítottságú íróink, irodalomszervezőink is tudatosan törekedtek a románsággal való kapcsolatok kiépítésére. Kuncz Aladár nézetét idézi ebben a kérdésben kitűnő monográfusa, Pomogáts Béla. Hadd idézzem én is: „Nem lehet erdélyi magyar író az, aki ezekről a párhuzamos irodalmi mozgalmakról (román, szász) nem tud. Életünknek egymásra utaltsága hozza egymás közelébe ezt a három irodalmat, s lehetetlen kikerülni, hogy ezeknek egymásrahatása, egymással való bensőséges érintkezése ne legyen. Elodázhatatlan feladata az erdélyi magyar irodalomnak, hogy ezeket a szellemi érintkezéseket kimélyítse.“ Ezt az elvet érvényesítette Kuncz már az *Ellenzék* irodalmi mellékletében, s még hangsúlyozottabban a *Helikon*nál, amelynek hasábjain folyamatosan olvashatjuk a klasszikus és élő román irodalom jeles képviselőinek munkáit, Ion Chinezu cikkeit a román irodalmi életéről és más hasonló közleményeket. Kuncz Aladár ugyanakkor rendkívül nagy gondot fordított a nemzetiségi önismeret munkálására, a hagyományok ápolására. Ez a kettő szervesen együtt haladt, és az úgynevezett transzilvanista eszmeiségnek a vitathatatlanul pozitív vonása épp ennek a két szempontnak az

ötvözése: a nemzetiségi hagyományok tudatos ápolásának, továbbfejlesztésének egybekapcsolása a testvériség gondolatával, a kulturális közeledés eszméjével. Ezek kölcsönösen feltételezik egymást. Minél jobban ragaszkodunk anyanyelvű művelődésünk ismeretéhez, kultúránk továbbfejlesztéséhez, annál őszintébben, teljesebb szívvel igényelhetjük a román irodalom, művelődés megismerését. És fordítva: nem ismerheti és nem becsülheti igazán a saját kultúráját az, aki nem ismeri meg és nem becsüli az együttlakó nemzet és nemzetiségek művelődési értékeit.

— *Geo Bogzát említettet az előbb, aki megrázó riportok (vagy esszék?) sorozatában írta meg annak idején a baszk nép tragédiáját. Bogza az időben meglátta a romániai konkrét kisebbségi sorsot is, magyarok, németek, zsidók, ukránok létküzdelmét. Tisztelet azért, hogy felvillantotta például a bukaresti építkezés állványa alatt holtan talált székely munkás egyéni tragédiáját. De vajon az avantgarde írók rokonszenve igen gyakran nem maradt-e mégis az elvont emberi szolidaritás „állványainak” magasságában? Olvasói tapasztalatom az, hogy — mondjuk — a nem avantgardista Ligeti Ernő Fel a bakra vagy Kacsó Vakvágányon című regényében és másokban — mélyebben ábrázolták a romániai magyarság akkori szorongásos életérzését.*

— Kétségtelen, hogy az avantgarde mozgalmakra többé-kevésbé jellemző egyfajta elvontság, absztrakció. Ez még a német expresszionisták balszárnyára, az aktivistákra is érvényes, akik pedig programszerűen vallják a cselekvést, forradalmi ihletésű írók, akik a társadalom megváltoztatására törekednek. De az ő műveikre is jellemző bizonyos absztraktság. Vagy említem a romániai magyar írók közül Szilágyi Andrást, akinek az *Új pásztorában* is érezni egyfajta elvontságot. Irodalmunkban Szilágyi az expresszionizmus vonulatát képviseli, s miként Gaál Gábor erre rá is mutatott, regénye művészi szintézise volt mindazoknak a modern törekvéseknek, amelyek a romániai magyar irodalomban jelentkeztek. De ha regényét a korabeli valósághoz viszonyítjuk, mit láthatunk? Abban az időben a munkásmozgalom már sokkal fejlettebb volt falun is, gondolj sortűzre, faipari sztrájkokra, tehát a problémák véres valóságként jelentkeztek, sokkal szélesebb mederben, mint az *Új pásztorban*. Ez éppen expresszionizmusára, az átmentett avantgarde eszközökre és hozzáállásra vezethető vissza nála. Másrészt viszont, éppen mivel az avantgarde írói a szocialista eszmeiség közelébe kerültek, kétségtelenül ők azok, akik a legkövetkezetesebben kiálltak mindenféle nemzeti megkülönböztetés ellen, a testvériség eszméjéért. Kimutathatók ezek a vonások a *Korutokban* megjelent, a nemzeti kérdést tárgyaló tanulmányokból, kimutathatók az indulása idején Kassák Lajos köréhez tartozó Kahána Mózesnek a cikkeiből és forradalmi harcából. Egyébként ő román nyelven is írt — Teo Zare álnéven — a *Cuvîntul liberbe* és más román forradalmár lapokba. Reiter Róbertnél is sajtóosan jelentkezik az avantgarde-kétnyelvűség, hiszen tudjuk, hogy ma német nyelven ír, Franz Liebhard néven.

— *Az avantgarde folyóiratok, törekvések kényszerű megszakadása után eszmeiségük hirdetését más írók, rokon törekvések vették át, vagy ezeknek az eszméknek is magjuk szakadt?*

— Ez az eszmeiség, a kölcsönös megbecsülés és megismerés a fasizmus előtörése idején sem szakadt meg, sőt — hogy úgy mondjam — tudatosult, és egy csakazértis hangsúllyal felerősödött. Gondolok itt például Szabédi László bárói román népdalgyűjtésére, Kovács György, Balogh Edgár mélyen demokratikus szellemű publicisztikájára, a negyvenes évek elején megjelent Nagy István-regényekre, amelyek éppen a románság, és még inkább a román munkásság életét állítják előtérbe, egyáltalán nem valamiféle múltba meneküléssel, hanem nagyon is a jelennek szóló kiállással. Ugyanakkor a kifejezetten forradalmár beállítottságú írók tevékenységében a Munkás Athenaeumnál és az Erdélyi Enciklopédia kiadónál ez a kölcsönösség, az egymás kultúrája iránti érdeklődés és az antifasiszta fegyvertársi összefogás erőteljesen érvényesült. Brassai Viktornak a munkásotthonokban tartott felolvasó estjein a román forradalmi versek is megszólaltak magyarul. Salamon Ernő *Melletted élnek* című fordításciklusa szintén a román forradalmi költoeket idézi.

De nem kommunista szerzők múltba nyúló, témát onnan hozó műveiben is a legjobb írók a jelenhez szólnak — a testvériség érdekében. Kós Károly történelmi regényeiben a leghitelesebben ábrázolja az erdélyi románok és magyarok közös sorsát, együttélését. Éppoly szeretettel eleveníti meg román figuráit, mint a magyarokat, gondolj a Budai Nagy Antal seregében harcoló románokra, vagy *A Varju nemzetségből* Ștefanra, az öreg Iliára és másokra. *A havas* című no-

vellájában szintén egy nagy tömegmegmozdulást ír le, az erdei parcellákat védő mócok harcát, s az erdők szabadságáért elesettek sírfeliratát Kós románul hozza: „Au murit pentru libertatea pădurilor“ („az erdők szabadságáért haltak meg“). Szinte gesztusserű a kiállás más ajkú, más nemzetiségű hősei mellett — erkölcsi értékeiknek a megmutatása. Köztudott, hogy Kacsó Sándor publicisztikájában mily határozottan és mély demokratikus szemlélettel foglalt állást az együttélés és a testvériség eszméje mellett, regényében pedig emberi sorsokba ágyazottan jelentkezik a testvériség gondolata. És rendkívül jellemző, hogy ugyanakkor a *Vakvágányon*, a legigazibb kisebbségi regényünk, nemzetiségi életünk sorsproblémáit veti fel ugyanilyen határozottsággal. Vagy Kuncz Aladár *Fekete kolostorában* nem éppen a testvériség eszméje ölt-e testet? Igaz, nem magyar—román vonatkozásban ezúttal, de Kuncz felülemelkedik mindenféle nemzeti elfogultságon, a francia nép megítélésében, az internáltak világában. De a *Fekete kolostornak* vannak közvetlenül román vonatkozásai is. Művészi valórré lesz itt a testvériség eszméje, helyzeti energiát kap a mű egészének struktúrájában. És nemcsak Kuncznál látjuk ezt. Gondolj például a *Vakvágányon* szuggesztív erejű, jelképpé emelt befejezésére!

— Nagy Istvánnak a román munkásság életét ábrázoló munkáit említetted. Az Oltyánok unokáinál állapotodnék meg, amelyet közismerten Püski Sándor adott ki a negyvenes évek elején, tehát a nemzeti gyűlölködés legkomorabb időszakában, s amely az első magyar regény a román munkásságról. Nagy István ebben a regényében rendkívül mélyre lát a harmincas évek román társadalmában, s olyan emberi életutakat villant fel, amelyeknek valóságihűsége azóta történelmi távlatban is igazolódtott. Számomra máig talány, honnan ismerte Nagy István ilyen alaposan az okiráltságú román munkásság életét. Megkérdeztem erről Nagy Istvánt. Azt válaszolta, hogy főként a börtönben ismerte meg prototípusait, s elméleti művekből nyerte a biztonságot ahhoz, hogy a román proletariátus ábrázolásához nyúljon. Nem hiszem, hogy ez kielégítő magyarázat egy műalkotás születésére. Igaz, Nagy István évekig élt Galacon, Bukarestben, Giurgiuban. De vagy illegális aktivista munkát végzett, s éppen ezért alig volt kapcsolata a bukaresti munkásság tömegeivel — ő maga írja le ezt a helyzetet a Szemben az árral lapjain —, vagy magyar nemzetiségű munkások nagy tömegével együtt dolgozott Galacon, hová éppen ezáltal erdélyi környezetük szinte elkísérte őket. Miként magyarázod te, a Nagy István-i életművel évtizedek óta foglalkozó irodalomtörténész, Nagy Istvánnak ezt a rendkívül reális, mély írói látását, majdnem azt mondtam, hogy ösztönös megérzését?

— Éppen a tudatosság lehet a magyarázat. A kommunista Nagy István az, aki tudatosan törekszik a románság életének megismerésére, a román és magyar dolgozók közös harcának ábrázolására. De összefonódik ez művészi eszközeinek a tökéletesedésével is, szemléletének elmélyülésével. S persze, művészi intuíciójával. Konkrétan kimutatható például, hogy kezdeti írásaiban román és magyar nevek szerepelnek ugyan, de akár fel is cserélhetnők a neveket, mert semmiféle nemzeti sajátosságokat nem mutatnak a szereplők, mint ahogy lélektanilag is kevésbé kidolgozottak és elmélyítettek. A népfronti szakaszban azonban, amikor Nagy Istvánnak alkalma nyílik szélesebb körben mozogni, és új rétegekkel megismerkedni, másrészt — az előbbiekkal szoros összefüggésben — elmélyül művészi víziója, és szereplőit valóban írói eszközökkel ábrázolja, és bontja ki az emberi lélek mélyébe mutató jellemvonásokat, ekkor már, mindezek eredményeképpen is, magyar figurái magyarok, román figurái románok. Amint erre annak idején felfigyeltek már Veres Péter, Féja Géza és mások, s kimutatták, hogy mennyire hiteles magyar, illetve román szereplők a Nagy István hősei. Tehát a művészi eszközök kiteljesedésével együtt járó folyamat ez: társadalmi és nemzeti vonatkozásokban is növekszik a jellemrajzok és a környezetrajz hitele.

Az a kép az oltyán faluról, amit Nagy István nyújt, annyira hiteles és megdöbbentő, olyan mély életismeretre vall, amit tényleg nem tudnék más egyébbel magyarázni, mint a költői vízió erejével és győzelmével. Úgy mondanám, hogy a korszakról festett rendkívül hiteles, realista kép megalkotásában a tudatos elemek együtt hatottak a művészi ösztönösséggel.

— Akaratlanul Asztalos István regénye jut most eszembe, a Szél fúvatlan nem indul. Nem ellentétetni akarom Nagy Istvánnal, mégis ez lesz belőle. Egy vegyes lakosságú erdélyi faluban játszódik, a negyvenes évek végén, rendkívül kiélezett társadalmi viszonyok között. Magyar és román parasztok jelennek meg a regényben, a szövetezetek egységesítéséért folyó harc idején. Nagy István román-ságábrázolása az Oltyánok unokáiban, mint jeleztük, mély és hiteles, noha sok

benne a művészi ösztönösség. A tudatosan építkező Asztalosnál azonban nem-egyszer publicisztika-ízű. Nem Asztalos írói értékeit kisebbíti, ha ezt is meglátjuk regényében.

— Sok igazság van abban, amit mondasz. Asztalos esetében is meg kell különböztetnünk régebbi és újabb írásait. Egyik-másik régebbi novellájában, például *A nekurátban* a román falu ábrázolása rendkívül hiteles, árnyalt, sokoldalú. Vagy gondolj *A szakáll* című kisregényére, esetleg *A számár* című novellájára. Egyikben sincs semmi mesterkéeltség. Viszont a *Szél fúvatlan nem indul* más vonatkozásokban is magán viseli annak a korszaknak a jegyeit, a sematikus megközelítés gyöngeségeit. A román és a magyar szereplők ábrázolásában egyfajta kínos szimmetria, mérickselés érvényesül mind a pozitív, mind a negatív hősök tekintetében, s ez a kiképzés tényleg publicisztikai fogantatású, és inkább gondolati jellegű. Asztalos kítűnő művészi érzéke, artisztikuma kellett ahhoz, hogy vegső soron e művét is megóvja a nem művészi hozzáállásból fakadó súlyosabb károktól.

Aranyossy György:
Delta V.

Brâncuși és a modern szobrászat formanyelve

Constantin Brâncuși egészen új alapokra helyezte a szobrászatot. A román művész minden sajátos irányzaton túl, s mégis az új problémafelvetés gyújtópontjában állva, alkotta meg nagy, zárt, végsőkéig megmunkált idomait. Már 1908-ban, a kubizmus első szobrászati jelentkezése előtt egészen más, sajátos oldalról közelített a plasztikai újításhoz. A tojásalak mint az életelv szimbóluma nála — mintegy kulcsformájaként az egységes világképnek — számtalan változatban minduntalan visszatér. A részleteket a tömegnek végsőkéig kidolgozott *egyszerűsége* és arányos kiképzése oldja magába.

A fából, márványból és fémből a végső formákat emelte ki hosszú évek munkájával. Brâncuși-nál minden mesterségbeli eljárás *személyes jellegű*, mivel munka közben gondosan meg akarta figyelni *az anyag belső életét*, hogy szakadatlanul módosításokhoz folyamodjék. Idegen kéz nem vesz részt az alkotásban, s agyagmodell sem létezik.

„A szobrászatban a közvetlen faragás az igazi út, de egyben a legveszélyesebb is azok számára, akik nem tudnak ezen az úton járni.” (Constantin Brâncuși)

Minden rost, minden ér, a fényezés minden árnyalata a művészi felfogáshoz tartozik. Itt az amorfi anyag teljesen önmagából, saját tisztaságából szólal meg. Fel kell tárni néma akarását. A különben mesterségbeli eljárás itt művészi tettbe olvad: ez az anyagkezelés, valamint az egész szellemi kiképzésének közvetlen viszonya.

Az elgondolt és a létrejött, a szellemi és az anyagi, a mértani és az organikus maradéktalanul átszövi egymást. Brâncuși a természet tudatalatti, néma életéből indul ki. Felfogása szerint csak innen lehet a világ igazi értelméhez közeledni. Ehhez néha hozzáadódik egy forma immanens humorának sajátos érzéke, mint amilyen a James Joyce-é a szavak hangzása esetében.

A szobrászi nyelvet alapjaitól kezdve megtisztítani és újra *igazzá* tenni, minden bonyolultból a legteljesebb egyszerűséget kihámozni, ez a tulajdonképpeni célja és végső eredménye Brâncuși éveken át tartó, monomániás munkájának egyazon alkotáson. Amint ő mondja, az egyszerűség nem vég, hanem kiteljesedés.

Carola Giedion-Welcker: A XX. század plasztikája

Brâncuși fő tanítása mindenekelőtt az élő figura integrálása, az ősi tömegbe látott dinamizmus formájában (a madár) — úgy, ahogy egy cycladesi bálvány a maga fenségességét egy ovális fényes márványmaszkbba rejti, kizárva onnan minden ábrázolási szándékot. Az anyag nemessége, az egyszerű forma kifejezőereje, a véletlennek és az anekdotának a kizárása — miközben mindezt egy aszketikus, a lényegi poézis megfogalmazására törő akarat szolgálja: Brâncuși életművét olyan jelentéssel ruházta fel, amely valóban új korszakot hirdet.

Minthogy már nincs kiszolgáltatva a figuratív ábrázolás megszorításainak, a plasztikus tömeg fölfedezi a maga saját törvényeit, vagy inkább újrafölfedezi az örök törvényeket, amelyeket az ábrázolás szükségessége — vagy szokása — elrejtett. Ösztönösen, és egy rendszerhez igazodva, Brâncuși újra eljut az ősi alapelvekhez és — a meztelen tömbben — az elsődleges impulzushoz, a tiszta lendülethez. A tárgy belső és külső tere között megvalósítja a szintézist, de nem létesít illuzórikus kapcsolatokat közöttük, hanem a mű felületének a leegyszerűsítésével a belső mozgást összhangba hozza a külső áramlatokkal, amelyek aztán egy csodálatos özmózis tisztaságában egyesülnek. Minden úgy történik, mintha Brâncuși csak úgy fogadná el az életet, hogy *kikülszöböl mindent, ami élő*, és csak a törékeny, bizonytalan, romlandó, elmúlásra ítélt elemektől megszabadult életet venné tudomásul. Ez a törekvés, azt hiszem, nagyon gyakori az absztrakt művészeknél, akik számára a naturalista figura, Brâncuși kifejezésével élve, *holttest*. Nem létezne igazi élet, tartós, örök élet csak azokban a formákban, amelyek — hogy a filozófusokhoz hasonlóan szóljunk — kimenekülnek a jelenségek világából, hogy az eszme világába jussanak, vagy — ahogy Goethe mondta — „minden, ami romlandó, csak szimbólum”. A *Faust*nak ez a mondata sok modern művész jelmondata lehetne, akik tu-

datosan vagy sem, ez oknál fogva lemondanak a figuratívról, amelyben még a törekenység, a mulandóság maradványait látják.

Brâncuși egészében zárt formája egyetlen, harmonikus, önmagával összehangolt tér megteremtéséhez vezet, s olyan érzékenység jellemzi, amely ugyanakkor az észet, az értelmet, a világegyetem ritmusaival összecsengést is sugároz. Így tehát Brâncuși a legabsztraktabb a szobrászok közül, a szó köznapi értelmében, és a legkevésbé absztrakt, ha a szó filozófiai jelentésére ügyelünk. Számára nincs igazi élet, tartós, örök élet, csak azokban a formákban, amelyek kiszabadulnak a jelenségek világából, hogy az eszme, az eszmék világába jussanak, a szó platonikus értelmében. „Az egyszerűség, mondta Brâncuși, a művészetben nem cél, de akaratlanul is az egyszerűhöz jutunk, amikor a dolgok valódi értelméhez közelítünk.“

Marcel Brion: A szobrászat új formákat és új tereket keres

Paradoxon, de félrevezető lenne sokáig lovagolni rajta, hogy Brâncuși a legmagányosabb volt kortársai között, Modiglianin kívül közelebbi kapcsolat csak Duchamp-hoz, Joyce-hoz, Eric Satie-hoz fűzte, látásmódja azonban szinte mindenkit befolyásolt. A szobrászok közül elsőként tépte el a köldökzsinórt, mely a jelent a közvetlen múlttal összekötötte, s fiatalon kikövezte a modern plasztika fejlődésének egyik lehetséges útját; mégis megmaradt élete végéig román parasztnak, aminek született. Mint ember, mint művész elegendő volt önmagának; szellemi útját ugyanazzal a szóval jellemezhetjük, mint életformáját: természetes volt és egyszerű. Elzárkózása védekezés volt a világ közbeszólása ellen. Más művészek nem érdekelték, a kritikusokat, lelkendező író barátokat elhárította: „Nem vagyok zenebohóc, nincs szükségem propagandára.“ Az alkotás aszkézis volt számára, mint Mondrian számára is, azonosulás a világegyetem teremtőösztönével, melyben felolvad, megsemmisül az én. Vésőhöz már az elengedtség állapotában nyúlt, „nem megcsinálni nehéz a dolgokat — mondta —, hanem olyan állapotba jutni, mely előkészíti a megcsinálásukra“.

A kő, a bronz csiszolt felszíne a szobrásznak a tökéletesség utáni vágyát tükrözi vissza. A márvány sima felületén futó érzet mintha a formában, ebben a zárt kis univerzumban élő áramlások, természeti erők útját mutatná, felszínnek és benső térnek a szobrászatban eddig ismeretlen harmóniáját. Művei annak a szellemi harcnak önéletrajzi fejezetei, amit a dúltság, a szétziláló ellentmondások ellen folytatott. Munkáiban egyesül a természeti vitalitás iránti érzék az aszketikus lényegkereséssel, mely a formában a létrehozó örök értelmet keresi, a jelenségben az ideát. A felület gyengédsége és finomsága, a forma örökkévaló mértéke volt Brâncuși ideálja, egyszerűbben: a mediterrán formszépség és a keleti-északi formaabsztrakció szintézise. Művésze — mondta Alvar Aalto — Kelet és Nyugat keresztvezési pontja. S ezért az egyszerűség, mely „nem célja ugyan a művészetnek — Brâncuși szerint —, de az ember akaratlanul is elérkezik ide, ha a dolgok igazi értelmét próbálja megközelíteni“.

Sík Csaba: A magányos törvényhozó

KÁNYÁDI SÁNDOR

NOMÁDOK

szakállas fiatalember nyakában erre-
arra nézdelő pufók legényke kétfülű
mózeskosár tart ringó hidat a nagyokat
öltő farmeres-facipós apa s a mellette
szaporázó farmeres-facipós szép ifjú
anya között szatyor és táska degeszre
tömve hőpalack csecsemőtápszeres dobozok
dudorodnak tartja a két biztos csukló a
hidat alszik a kicsike akár az anyaméhben
suhán suhan alatta az aszfalt minden
szemetével s a püpos hátizsákzsebből
messze-fehérlik a boldog béke útlevele
egy köteg papirpelenka

ARANY JÁNOSRA GONDOLVA

kenyerem javát már megettem
útjaim nagyját már megjártam
útfélen fekszem őszi fának
egyre gyérülő árnyékában

fogam között egy szál vadrozzsal
szememben a tündöklő éggel
kévéim-bekötni majd az isten
mellemre térdel

SZÜRKÜLET

beállt a szürkület a röptér
fölött az ég akár egy földetért
seszínű ejtőernyő
elvirágozott rakétarózsák
szagát hozza-viszi a szél
elégiákba landolnak az ódák

SZILÁGYI DOMOKOS

TÖRPE ECLOGA

In memoriam R. M.

Október közelít már, majd beköszönt a november
és a december meg január s a tavasz meg a nyár, majd
újra az ős —

nem a régi, sosem-volt, ócska legendák
ősze, melyet vénasszonyok égi nyarának alítottak
rég, sosem-volt vének —

az ős kopog ólmos esővel,
ólom fűródik koponyába, kialszik az élet;
oly fiatal; konokul-makacson hívó, — a szögesdrót
szellemet el nem zárhat —

az őrszem sem lehet ott, hogy
folyton fogja a csonk ceruzát tartó kezét; ólmos
éjeken át araszolgtatván a sötétben az alvó
társak közt, vigaszul, hogy holnap, a nappali titkos,
orv percekben — mert csak orozva ürülhet a lélek —
lássátok s halljátok is, ó, feleim: sose hátrál,
nem hátrálhat az elme —

a test, az a rab csak, a költő
itt és mindenhol szabad, ő az erő, a szilárd, mert
őrá, mint Antaiosra az áldott, ős anyaföld — a
láger földje is úgy hat; —

az október fenyegethet,

és a november, lám, fenyegethet a tél, fenyegethet
mindenik évszak, a nappal, az éj meg az őrtorony és a
drótkerítés, meg a véredek, és amaz ő, az ebeknél
százszor ebbel; fenyegethet az ég is akár odafönről
villámmal s a pokol krematóriumokkal —

a költő
csak makacsul araszol az éjben a drága papíron,
csak makacsul, meggémberegett ujjakkal az éjben,
csak makacsul, elalélni igyekvő lelke azért se
szunnyadhat —

nincsen nyugovás —

még hány nap az élet?

öt-négy-három —

a visszaszámlálás valahol már

elkezdődött —
mit számít! —

csak a szó (ez a tett most),

most csak a szó, költő szava számít, dér-hideg éjben
s zúzmara nappalokon —

ha a test csupa csont, csupa bőr és
fájdalom is, s koppannak az ólmos-eső-szemek, és az
ólom készen a csőben a végkegyelemre: röpi:
nem, nem messze — az első tar koponyáig, a Häftling
tarkójáig csak, csak —

e Häftling számba se jön már:
embernek nem számít, s állatnak se (hisz annak
jóval jobban megy) —

nem is ember már, se nem állat

még: költő, akitől idegen nem, nem lehet az sem,
ami állati az emberben, sem pedig az, mi
emberi az állatban —

költő, kortanu-szóval

messze kiáltja a kort, miben élt, s amiben hamarost meg-
hal —

költő, ki nem ismer más fenytést, csak a szó, a
szép szó és betű aljas elorzását (a galádság,
rablás, kinzás rémítő, cudar eszköze) —,

ó, nem!

míg az az ólom a tárban vár még, addig, utolsó
megfeszítéssel, akárhogy is, de a szó, a betű, a
vers születik —

kín, mint minden születés —,

de a múlás

meg se legyintheti, föld nem rengeti meg, s a tömegsír
el nem enyészti; —

konok költő, makacsul araszolj csak
éji sötétben az őszi hidegben —

a föld kegyesebb, mint

őreid: ő majd visszaad írást, szépszavu versed
napra kerül —

motyogok, vigaszul, minthogyha csak élnél
testi valódban —,

csak motyogok balogul —

de te hallasz

még a nehéz rög alatt is —

az éjben csak motyogok, de

ájult, sápadt kis szavaim torzak, színevesztett
hexameterjeim inkább korhadt deszkakoporsót,
semmint bölcsőt — —

ó —

„Mégsem tudok írni ma rólad!“*

* A Bálint György emlékének szentelt *Ötödik ecloga* utolsó fél sora —
Radnóti megjegyzése a kéziratban: „A cenzúra törölte a M[agyar] Cs[illag] 1944.
jan. 1-i számából.“

LÁSZLÓFFY ALADÁR

ÓDA

Gyertek most velem, lehet, hogy csakis a meztelen nyelvbe utazunk el, annak ráncszabott ritmusába, amit így ésszel felérnek, gyertek, a legelső boldogság

a pihent eszmélet, a győztes, a lélegző, mondó, kimondó, a nőket, hazákat nevükön szólító szabad megértés, az egyetlen életünk állandó, szerelmes kedve, a ragyogni képes művet mindig a szép közös nagyságért meghozó szellem, akit

együtt tanulhat, világtól világig utazva, együtt tanul meg embertől ember, mert lehet, hogy tízezer leírt és kimondott ígétől alakul, öregszik tovább a megszelídített természet bennünk, olyan nagy a hatalma a látható s láthatatlan, a testiinkre egyenlő örök eséllyel rábizott költeménynek.

HORVÁTH ISTVÁN

HOL FELEDTEM EL A SZÍVDOBBANÁST?

Gépfegyverek? Vagy légkalapácsok?

Ta-ta-ta-ta-ta.

Ta-ta-ta-ta-ta.

Az idegeken végigrágnak a percek.

Jaj, az egy élet két vége között hiába keresem, sebeket tépve, hiába. Meg nem lelheti magát a teljesüdvű örökkévalóság.

Ta-ta-ta-ta-ta.

A legtüzesebb szerelemben is csupán csak percek gyönyöre izzik. Soká imádott eszmék, határok változtatják a fekvésük cédán, s még a legdicsőbb emberagyban is sunyognak szörnyek, badarságok.

A FOLYTATÁS

Az én szobámban már nemcsak könyvek, de képzeletbeli könyvtárak laknak: az idő, ki velem olvas, ismeri valamennyi majdani szerzőt, néha

a jövőből emel le megálmodott megoldást, vigaszt és biztató ígét a maiaknak, a tegnapiaknak. Mái a teljes igazság felhatalmaz a hitre, eltölt a belegendolt vörös, a mozgó zöld, az álmodott lila — én élek, és ha Gutenberg végigélt esetén figyelem meg a folytatást, zárt sorokban vonul fel a játék játéka, az élet élete, a nyelv nyelve: a legnagyobb emberiséghez hozzáálmodott ember, a legnagyobb könyvtárhoz

hozzáálmodott könyv.

Reám rácsózó szorongásaim nem én szabtam rám. De nem ártatlan viselem. Korom formátumában valahol ott van ujjam nyoma is.

Ta-ta-ta-ta-ta.

Talán gépfegyver.

Ta-ta-ta-ta-ta.

Vagy légkalapács.

Leülni fényben, szelid csend alá. Hol feledtem el a szívdobbanást?

Ta-ta-ta-ta-ta.

És mért ujjongok, s mért döbbenek meg, mikor a görcsös szilvafa törzsén meglátom a láng-toll-díszű harkályt?

Ta-ta-ta-ta-ta.

SZEPTEMBER

Hallom a lombok hallgatását. Súlyukat, melyről nem is tudtak, sajoják most a levelek.

HERVAY GIZELLA

ITT

Tekintetek
pergőtüzében
az egyetlen helyet
megtalálni,

ahonnan
csukott szemmel is
láthatod őket —
a bőröd alatt.

Otthon lenni
a kicsorbult szavakból
rakott
csendben.

Átkiabálni
a jövőbe.

KETTÉVÁGVA

nem értem, hogy tudják
külön kimondani
a test szót, vagy a lélekét?
hogy tudják
csak elképzelni is
külön?
mintha a mosoly
a szájról leválna
és szárnyatlan szállna
tovább...

OTTHON

az élet újra lakható
meztelen mosolyodban.

DIALEKTIKA

a fény útjában
sötét rács a testünk —
mégse mondjuk
börtönünknek a fényt.

KÁDÁR JÁNOS

LÁTOD, ...

Látod,
itt nálunk sok van a földig.
Ha lesietsz — olyan, mint zuhanás;
s ha föl — zúgás a fönt,
fordul a világ.
Minálunk sok van a földig;
ha eléred, kopog,
fárad rajta a láb.
A kedves előtt állva,
— félszeg szerelmes —
cipőddel a porba
nem vonhatsz félköröket.

Látod,
itt nálunk ilyen a föld.
De kinek szeme van,
lennről is messzire lát.
Igen,
hát vesszük a virágot,
s egymás szavát nemigen értjük.
Csak a mozdulatot.
Így vagyunk itthon;
lenn és fönn;
frissen és nyűtten
a nagy közönsben, mi,
városalakók.

LEHET

A bója
tilalomfa
jóhíszemű
halaknak.

Éjszakai monológ

Mimóza. Mária. Euthanázia. Vonatfütty
Leoltom a villanyt. Jobb érzés sötét levegőt lélegezni.
Egyszer már kitaláltam egy olyan görbe szipkát, melybe be-
leillesztem a cigarettát, és nézhetem, ahogy föl-fölparázslik
az éjszakában.

A mimóza — virág.

Máriát — Évának is hívhatnám.

Az Euthanázia — ellenkezik az orvosi etikával.

A vonatfütty — talpfáról talpfára pattog.

Ismét fölparázslik a cigarettám.

A magány önmagában nem bánt. Csak mások is érzik rajtam, hogy egyedül
vagyok, s így velük szemben védtelenné válok.

Védekezem. De nem hagyom, hogy védjenek. A védőnek ugyanis tisztában
kell lennie védencével. És amit védelmemre felhozhatok, csak felfokozná védte-
lenségemet.

Még egy szippantás a cigarettából. Érdekes, nem jutott eddig soha eszembe,
hogy félhomályban és sötétben miért fogják suttogóra hangjukat az emberek:
mert nem zavarja őket a látás, és félnek, hogy a hangos szó többet árulna el,
mint amennyit napfénynél láthatna belőlük az őket hallgató.

A férfi nem tudta, miért gondol napok óta a mimózára és máriára és eutha-
naziára.

A vonatfütty sokkal megfoghatóbb volt.

Menyétarcú vonatfütty, mely éjszakai töprengéseit fellibabórozta, és meg-
zavarta abban, hogy boldogan nézze a fel-felparázsló cigarettát.

A vonatfüttynek távlatai vannak — a magánnak személyisége.

A férfinak azon kellett volna töprengenie, hogy mi lesz holnap és holnap-
után, hisz vendége van, s nemcsak önmaga kényelméről kell gondoskodnia, de ki
kell elégítenie a Költő szeszélyeit is, s egy szeszélyes ember kívánságai szinte
teljesíthetetlenek.

Arra kellett volna gondolnia, hogy miből vesz újabb üveg pálinkát, és miből
fizeti ki a taxit, amikor éjszaka hazaérkezik legjobb barátja, a Költő, de eltompult
figyelmét csak arra tudta összpontosítani, ami számára a legkínzóbb volt: vajon
a jóság a növekvő magánnyal egyenes arányban csökken?

Ezt nem fogadhatta el, hiszen kizárta volna az egyetlen menekvést: azt, hogy
a jó elnyeri jutalmát.

Sokszor szerette volna, ha a tűzfalhoz csapott labda visszapatantában elérné
a szemközti falat, s nem esne le még azután sem, de tudta, hogy ez az örökösen
ide-oda pattogó játékszer helyettesíthető lenne egy pillangóval, mely közeledik és
távolodik.

(A megközelítés egy olyan távolodás, amelyben az ember elfeledkezik arról,
hogy indult, mert az érkezésre összpontosítja a figyelmét. A távolodás bizonyos
esetekben sokkal könnyebb, mint a közeledés, de e két fogalom közötti pontos
összefüggést csak akkor állapíthatjuk meg, illetőleg e két folyamat közül pozitív
vagy negatív előjellel csak akkor láthatjuk el az egyiket, ha egy harmadik fogal-
mat vezetünk be: „valamihez viszonyítva.”)

A férfi, anyagi és fizikai helyzetével nem törődve, olyan jelentéktelen dolgokra gondolt, mint például a mimózák és máriák és euthanázia és vonatfűty.

A férfinak ugyanis nem volt senkije és semmije, és így amíg vendége, a Költő dolgozott, alkalma volt kielemezni önmaga helyzetét.

Ezért gondolt a közeledő és távolodó pillangóra.

Ha két esemény között nincs logikus összefüggés, okvetlenül életre hívja a tagadást vagy e tagadás tagadását: a hitet.

A férfi tudta, hogy a pillangó röpködése nem olyan céltalan, mint az örökön ide-odacsapódó labda.

Az, hogy a férfinak nincs senkije, összefüggött azzal, hogy soha nem ragaszkodott senkihez, csak a Költőhöz, pedig a férfi az ellenkezőjét akarta. Hogy valaki ragaszkodjon hozzá, hogy ő is tartozhassék valakihez. Márcsak azért is, hogy hiessen, ne csak az emberben, hanem az emberekből is.

Egyelőre tehát annyit tudunk a férfiről, hogy jó akart lenni, és meg szeretne volna ismerni az igazi ragaszkodást. Amikor másoknak van ránk szüksége, és nem nekünk másokra.

Tagadnia kellett volna, hogy a lány azért hagyta ott, mert nem volt semmije, de a tények úgyis megcáfolták.

A férfi tehát többé nem hiheti azt, hogy a lány igazán ragaszkodott hozzá — de arra sem gondolhat, hogy a növekvő magánnyal egyenes arányban csökken a jószág. Tudta, hogy számára az egyetlen lehetséges dolog úgy emlékezni szerelmére, a kuncogó kislányra, mint aki mellette maradt volna, mint aki most is szeretné, pusztán a férfi hiúságán bukott el a szerelem, mert úgy érezte, hogy titkot nem tud titokkal viszonzni, s így a lánytól sem fogadhatott el semmit — nyilván azért, mert nem volt tisztában érzelmeivel, és túlzottan erős volt hamis erkölcsi tudata: nem fogadhatok el olyasmit, amit nem tudok viszonzni.

Valahányszor végiggondolta ezt az önmagát felfaló óriáskígyó-helyzetet, mindig a Költőre gondolt. „Vajon ő hogyan viszonyul ahhoz, hogy én mindig csak adni akarok? Vajon az egyoldalú ajándékozás nem olyan, mint az alamizsna?”

— Ezeknek az éjszakáknak zuhanás-színük van. Azért mondom neked, hogy minden szilvaszínű szeptemberi estén, amikor az égre nézel, erre gondolj.

— Ez önzés — mondta a lány.

— Nem az. Ha azt hinném, hogy nem tart örökké ez a szerelem, vagy ha azt hinném, hogy mindig csak rám fogsz gondolni, és nem ezekre a szeptemberi estekre, akkor már most értelmetlen lenne az, hogy együtt vagyunk.

— Nem értelek. Miért nem rád kell gondolnom?

— Mert számomra és önmagad számára is te vagy a fontos. Az, amit érzel, és az, hogy kamaszkorod utolsó éveinek éjszakái ezek.

— Ó, ó, te filozófus — nevetett, és előszedett strandtáskájából a nedves fürdőruha alól egy műanyagba kötött könyvet. — Sajnos, nem tudom fejből, de valamelyik lámpánál elolvasom azt, amit neked másoltam ki egy könyvből.

— Aforizmát?

— Nem. De nem is kellene megmutassam, mert egy kicsengetési kártyára akarom majd írni... Esetleg éppen neked.

— Szép?

— Nem. De pont olyan, ahogy te szoktál beszélni — mondta.

Ahogy utolsót szívok az utolsóelőtti cigarettámból, és a görbe szipka végét nézve megint a mimózára, máriára és euthanáziára gondolok, meg arra is, hogy egyszer elmesélem a Költőnek, hátha megírja magányosságom történetét; csak most jut eszembe, hogy először a kacagása maradt el. Ő még azután is sokáig jött mellettem.

Az a nevetés tűnt el végleg, ahogy csak a kamaszlányok tudnak a kunco-
gásból egyszerre harsogva fölszabadulni.

— Na várj csak. Olvasom — papírlapot vett ki a könyvből, és az utcai lámpa
alatt olvasni kezdte azt a szöveget, amely állítólag pontosan olyan, mint az, aho-
gyan én szoktam megfogalmazni dolgokat, helyzeteket.

— „Az első este már csak azért is tekinthető viszonyító fogalomnak, mert
bizonyos szempontból az utolsó nappal után következik. Ezen az utolsó nappalon
az eljövendő este még csak közeljövő.” — Nevetni kezdett. — Milyen illat van?

— Mimóza.

— Ne hülyéskedj. Ez akácvirág.

— Akkor hosszú lesz az ősz — mondtam, és eszembe jutott, hogy majdnem
ilyen parfümillata volt annak a ruganyos fésűlködő számolynak, amelyik gyermek-
koromban a szomszédék tükre előtt állt. — Volt egy számolý, amelyen tengeribe-
tegségesdit játszottunk a barátommal, de én már akkor sem nagyon hittem, hogy
ami nincs, az mégis van. Ezért nem tudtam talán játszani sem. Nem hittem, hogy
az a tengerifüvel kitömött számolý hajó lehet, még akkor sem, ha úgy himbáló-
zott alattunk, mint egy rossz dereglye a viharban, és a barátom mégis telehányta
a nyakamat. Azt hiszem, azért gondolok arra a számolýra, mert értelmetlen kínló-
dásaimat rajta kezdtem, de akkor még nem gondoltam arra, hogy nemsokára már
hiányozna, ha nem szenvedhetnék.

— Ó, ó, te kis mártír — mondta a lány, és újra nevetett.

A férfi nem tudta még, hogy az az este bizonyos értelemben választóvonal
volt. Hogy rövid időre vége lesz az értelmetlen, de végtére is megszokott magány-
nak. Pontosan az az este a választóvonal.

Amikor most kettőjük első estéjéről van szó, természetesen csak arra az estére
szabad gondolni, és csak azt szabad tudomásul venni, ami akkor történt. — Érezte
a férfi, hogy minden ezen túlmutató hangulat vagy emléktöbblet olyan viszonyí-
tásokat feltételez, amelyeket az együtt eltöltött nappalok és végtelen esti csatan-
golások örömei és későbbi hiányuk határoz meg.

A sokasodó hiányokat nevezzük emlékeknek.

A férfi számára tehát a korábbiakban meghatározott magatartásforma, hogy
enlélei átcsoportosításával tüntesse föl maga előtt a lányt olyannak, mint aki sze-
reti, s emiatt a férfi háritsa önmagára a szakítás okait, azért nem lehetséges, mert
akkor művi lenne a hiányérzet. Tettetett fájdalom, mely az előbbi meghatáro-
zásba visszahelyezve: művi emlékezést, csupán felszínes impressziók dédelgetése
tétélezné fel.

Ez viszont azért nem lehetséges, mert a magányos emberek úgy féltik emlé-
keiket, mint a zsugoriak a pénzt.

A férfi tehát bármikor elszámolhatna emlékeivel és ezek ellenértékével, a
hiánnyal.

Nem tudtam volna mindezt végiggondolni, talán még a tükör előtt sem, mely
számomra olyan menedék, mint mások számára a gyóntatószék kettőzött magá-
nya, ha most is olyan egyedül lennék, mint napokkal, hónapokkal ezelőtt.

A Költő vulkántermészetű, ingerlékeny ember. Ő az egyetlen barátom. Amióta
itt van, olyan nyugodtan gondolok maganéletem csódjére, mint ahogy a sivatagi vándor
számára is csak képlet a szomjhalál, amikor egy oázis pálmafái alatt gondol
a forró homokban megtett végtelen útra.

Azok, akik nem ismernek, azt hiszik, hogy sznob vagyok, és azért hívom meg
ilyen gyakran a Költőt. Pedig nem. Ő is magányos, és ahhoz, hogy verseit megír-
hassa, szüksége van arra a nyugalomra, amelyet számára biztosítok, valahányszor
otthonról megszökik.

Tavas van. Valamivel hidegebb, mint általában, de az évszakok szeszélyei sohasem zavartak. Nagykabátban ülök a fütőtest előtt egy karosszékekben, és várom, hogy letaglózzon az álom. Hallgatom az ablakpárkányra koppanó vízcseppek monoton ritmusát. Gyermekekmondókák jutnak eszembe, bár nem is hasonlítanak erre a kitartó zajra.

Körbesétálok az asztalt, s még kioldódott cipőfűzőmet is bekötöm, mintha mennék, mert nem lehet egész éjszaka töprengeni. Ha az ember túlságosan sokat foglalkozik önmagával, legalább olyan nagy baj, mintha állandóan elvakarná a begyógyulni készülő sebet.

A Költő sem alszik. Biztos meghallotta lépéseimet, mert átjön.

— Nincs pálinkád? — kérdi. Aztán valamivel hangosabban megismétli a kérdést. — Nincs valami innivalód?

— Nincs. Sajnos, semmim sincs. És most már az sincs, ahonnan vehetnék. Rég elmúlt éjfél.

A Költő szájában kialudt cigaretta lóg.

— Semmim sincs — mondom, és fülemhez emelem az üres gyufásskatulyát. Ép szálát találok a földön, és tüzet adok. — Kávém van, és kell legyen még egy cigarettám is. Én nem szívok többet. Neked adom. Nem kívánom sem a kávé, sem a cigarettát.

A férfi hazudott. Mert nem tudott meglenni cigaretta nélkül, de ezt a kis kegyes csalást nem is lehet hazugságnak nevezni, mert a Költőnek nagyobb szükségé van rá, mint neki. — Csak ilyenformán tudok lemondani — gondolta a férfi —, mert így nem kell attól tartanom, hogy visszautasít.

Tisztelte a Költőt, tudta, hogy tehetséges ember, és ahhoz, hogy írni tudjon, meg akart adni mindent. Biztosítani akarta a feltételeket. Nem irigyelte soha sikerét. Titokban úgy érezte a férfi, hogy ő is részese a műnek. Segítője akart lenni a Költőnek, de időnként gyötörte a felismerés, hogy kevés az, amit adhat.

— Írtál?

— Megállás nélkül.

— Majd megjelenik a könyved, és rendbejössz.

A Költő nem figyelt a férfira. A kályha repedéseit nézte, és zsebéből gépelt lapokat vett elő, melyeket felolvasott a férfinak.

— Tudod, mit fogok csinálni? — de be sem várta a választ. — Gyermekeket fogok írni. Azt hiszem, megnyugtató lehet csak gyermekekre gondolni... — Dühösen legyintett, mert nem tudta befejezni a gondolatot. — Egye meg a fene, most innék.

— Sajnos, még magam elől eldugott italom sincsen. És az sincs, ahonnan ilyenkor szerezzünk.

— Tudom, tudom — mondta az alkoholista türelmetlenségével a Költő, és kivette a dobozból az utolsó cigarettát.

— Még ne gyújts rá. Várd meg a kávé — mondta a férfi —, addig elmesélem neked, min töprengtem az éjszaka. Azt hiszem, te meg tudnád írni.

— Nem veszek témát — mondta a Költő, és idegesen kacagott. Bántó volt a hangja, s a férfi nem tudta mire vélni ezt a változást, hiszen iratlan szerződésük volt arra, hogy bármit elmesélhet a Költőnek, és különben is tisztában volt azzal, hogy a mások által átélte dolgokat, amelyekre azt szokták mondani a laikusok, hogy kész regény, senki sem tudja úgy megírni, ahogyan a szenvedő alany elképzei. Minden ember élete egy regény, de nem minden regény való arra, hogy végigolvassa valaki.

Váratlan feloldásként ebbe a feszültségbe belevakkantott a telefon, majd összefüggővé vált a csengetés, de még mielőtt betöltött volna mindent, a Költő felvette a kagylót.

— Halló — mondta, és várta a másik hangot, akinek éjjel háromkor kedve szottyant telefonálni. De a vonal néma volt, és a Költő a szoba sarkában felhalmozott könyveket és a kopott szőnyeget nézte. Visszafojtotta lélegzetét, mintha rosszat sejtene, mert félt attól, hogy az a valaki, ott a vonal túlsó végén, majd kacagni fog azon, hogy ő másodpercek óta szorongatja a néma hallgatót.

Kikerülte a férfi kérdő tekintetét, és csak bólogatott a fejével, mintha egy hosszú telefonmonológot hallgatna. Mintha apró sóhajtást hallott volna a vonal túlsó végén.

— Igen — mondta, és leereszkedett a székre.

A férfi behozta a kávé, és a telefonasztalkára tette. Tüzet adott. Tulajdonképpen örvendett a hajnali telefonnak, mert tudta, hogy a Költő számára milyen fontos. Emlékezett, hányszor mondta félig-meddig unott hangon, de tulajdonképpen dicsékvőn a Költő: „Megint felismertek az utcán. Látod, még egy ilyen kis városban sem bújhat el az ember tisztelői elől.“

— Egyedül vagyok. Maga nem is tudja, hogy milyen egyedül. — mondta a Költő.

A férfi értette is, nem is a Költő kijelentését. „Miért kell letagadnia, hogy én is itt vagyok?“ A férfi nem akart a mondat mögöttibe beleérezni. Egyedüllet számára csak fizikai helyzetet jelentett ezen az éjszakán, amikor tulajdonképpen ő is az egyedüllettel, a magánnyal hadakozott.

— Látja, nem is gondoltam arra, hogy mi ilyen régóta ismerjük egymást. Azt hittem, hogy ebben a városban nincs is ismerősöm. Tudod, hogy milyen hamar elfelejti az ember a barátait? És egyáltalán honnan tudta, hogy itt vagyok?

A férfit bántotta ez a mondat. Ő nem szólt senkinek, hogy ismét itt van a Költő, mert így is szobnak tartották, és szégyellt volna kölcsönkérni, mert azt gondolták volna az emberek, hogy ő mecénás szerepben tetszeleg, és nem szerette volna, ha ezt gondolják róla.

Nézte a Költő arcát, és olyasmit érzett, amit még soha. Mindig kíváncsi természetű volt, de soha nem olvasta el mások levelét, de most nagyon szerette volna hallani azt a másikat, aki a vonal túlsó végéről éjjel háromkor olyan dolgokról cseveg a Költővel, amelyek miatt ő ilyen kiszolgáltatottnak érzi magát.

— Nem. Neki sincs pénze — mondta a Költő.

A férfit keserű rosszullet környékezte, mert úgy érezte, hogy nem tartozik másokra az ő anyagi helyzete, mert az a fajta ember volt, aki még barátai előtt sem szívesen vallotta be, hogy nem milliomos, és a Költő nagyon jól tudta, hogy egy éve betegnyugdíjban van, és ezért nincs semmije, de ez nem tartozik egy ismeretlen harmadikra.

— Most ne hozz semmit. Majd megisszuk holnap. Esetleg felmegyek hozzád -- mondta a Költő, és elkékvült ujjakkal szorongatta a hallgatót.

Mintha tükörben néztem volna magam, a szobát és a Költőt. Furcsák ezek a harmadikszemélyes helyzetek, amikor úgy tudok ítélni, mintha nem is rólam lenne szó. Nem értettem, miért nem akarja a Költő, hogy idejőjjön az a másik.

— ...egy versciklust. De most nem fejezem be. Nem tudom befejezni. Valami hiányzik. Azt hiszem, szükségem lenne valami óriási kavarodásra. Holnap majd fölugrom hozzád, és aztán visszautazom.

Arra gondoltam, hogy legszívesebben bedugnám a fületem, vagy kimennék a szobából, mert szégyenkeztem mindazért, amit a Költő mondott, de még mielőtt dönthettem volna, kikapcsoltam a telefont.

— És te is jössz? — kérdezte a Költő, és derűsen mosolygott

Hirtelenjében nem értettem a dolgokat. Azt hittem, nem húztam teljesen ki a konnektorból a dugót, de aztán megnyugodtam, amikor megláttam a himbálózó

drótot. „Hát nem beszélt senkivel?” — kérdeztem magamtól, és szégyenkeztem a Költő miatt.

— Nagyszerű. Akkor holnap délelőtt — mondta a Költő.

Szégyenkeztem, hogy lelepleztem a Költőt. Kimentem a szobából, leültem az ágyra, és arra a pillangóra próbáltam gondolni, amely tűzfaltól tűzfalig száll, de nem tudtam. Arra gondoltam, hogy mennyivel magányosabb vagy szegényebb lehet a Költő, mint én, mert engem már az is megnyugtat, ha önmagammal vitázva intézem el bajjaimat, de neki a semmibe kell belekiabálnia azt, hogy egyedül van.

A férfi leült az ágyra, beharapta mutatóujját, és nagyon szeretne volna érteni azt a sötét taszítást, amitől a telefonba kiabálja az ő barátja, hogy nem is barátja.

MARKÓ BÉLA

A FIÚVÁ VÁLTOZOTT SZARVAS

Kifordított ének

Irhánkat lábtörlőként
a választott küszöb elé terítjük
agancsunkat választott házunk
homlokára szegezzük
s megkezdjük kiáltozásunk

lábtörlő-irhánk ott hever
a választott küszöb előtt
öklelő agancsunk megrepedezik
a választott ház homlokán
sírásunk jeges kéreggé fagyva
lefordul arcunkról mint a maszk

nyomaink fölött összezárult a homok
hát patáinkat dobáltuk hátra jelnek
irhánkat fájdalomunkkal együtt
legomboltuk magunkról
s a földön szétterült a vérünk

itt ülünk fiúi arccal
ölelésre készített karokkal
simogatásra választott szavakkal
itt ülünk kiáltozásra gyáván
míg alattunk fel-feldübörög a ház
rázkódik elfordul csikorogva
s agancsos homlokával
beleöklel a szélbe.

HADHÁZY ZSUZSA

RINGATÓ

Aranyos-homokos réten
félíg még életben
botorkál az apám
harang árnyékában
félíg már halálban

Ringatja csendesen gyöngy-szívét az anyám
huszonnyolc év színe sápad el az arcán
Megpihennek lassan viharok tövében
aranyos-homokos-puha-meleg réten

A város nem fa

Christopher Alexander építész, tervező és matematikus, a University of California College of Environmental Design tagja, a *Notes on the Synthesis of Form* szerzője. Serge Chermayeff-fel együtt írta a *Community and Privacy* című nagysikerű könyvet. Alábbi írása — amelyet rövidítve közlünk — elnyerte a Kauffmann International Design Awards nagydíját, mint „az utóbbi évek leghatékonyabb kérdésfeltevése a tervezés területén”. A szöveg évekkal ezelőtt szinte valamennyi rangosabb szakfolyóiratban megjelent (*Architectural Forum, Design*), publikálták németül, sőt finnül is. Magyar nyelven eddig még nem jelent meg.

A címben szereplő fa nem zöld, lombos fát jelent, hanem egy absztrakt struktúrát. A fával egy másik, sokkal összetettebb absztrakt struktúrát állítunk szembe, amit „félháló”-nak nevezünk. A város „félháló”, és nem „fa”. Hogy ezeket az elvont struktúrákat a város természetéhez viszonyíthassuk, először különböztessünk meg két egyszerű fogalmat.

Természetes és mesterséges városok

A természetes városok többé-kevésbé spontán módon alakultak ki az évszázadok folyamán. A mesterséges városok vagy városrészek ezzel szemben tervezők és építésznek megfontolásai alapján épültek. Siena, Liverpool, Kyoto, Manhattan természetes városok; Lewittown, Chandigarh és a British New Towns mesterséges városok.

Egyre szélesebb körökben ismerik fel manapság, hogy a mesterséges városokból hiányzik valamilyen lényeges alkotóelem. A patinás ősi városokhoz képest az a modern törekvésünk, hogy mesterségesen alkossunk várost, emberi szempontból teljesen sikertelennek bizonyult.

Maguk az építészek is be merik vallani, hogy sokkal szívesebben laknak régi épületekben, mint újakban. A nem műértő közönség pedig ahelyett, hogy hálás lenne az építésznek mindazért, amit tőle kap, a modern épületek térhódításában is annak az elkerülhetetlen vagy inkább szomorú ténynek az igazolását látja, hogy a világ sora egyre „pocsékabbul” megy.

Könnyű lenne mindezt csupán annak tulajdonítani, hogy az emberek túlságosan ragaszkodnak a múlthoz, és hogy a közönség eleve tradicionális. Én a magam részéről bízom ebben a „konzervatívizmus”-ban.

Az emberek általában lépést akarnak tartani az idővel. Egyre növekvő idegenkedésük a modern várostól azt fejezi ki, hogy valami természetes dologra vágyanak. Valamire, ami jelenleg még kicsúszik a kezük közül.

Az a távlat, hogy a világot mindenféle apró üveg- és betondobozokkal építsük be, nem egy építész is aggodalommal töltött el. Az üvegkalickás jövő kijátékszására számos merész vállalkozás született már. S valamennyi azzal a reménnyel, hogy a természetes városok modern formában újjáteremthetők, élővé tehetők. Ezek az elképzelések azonban nem tudtak lényegesen újat hozni — ezidáig csak a régít ismételtették.

Az egyik ilyen elképzelés abból indul ki, hogy szabályozni kell az épületek

és szabad terek egymásutánját. Olyan gondolat ez, amely valójában Camillo Sitte ősi terekről és piazzákról szóló könyvéből ered.

A modern városok egyhangúsága elleni tiltakozás másként is megnyilatkozik; megpróbálja visszahozni azt a formagazdagságot, amely a természetes régi város házait jellemezte. Példa erre egy olyan falu, amelyben valamennyi házacska finoman elüt a szomszéd házatól, a tetők festői szögben „dőlnék” ki-be, a formák „érdekesekek” és agyafúrtak.

Egy harmadik javaslat szerint a magas laksűrűség hivatott „megváltani” a modern várost. Egy ilyen metropolis többszintes, mindenféle alagutakba torkolló központi főpályaudvarra hasonlítana, amelyben emberek hőmpölyögnek körbe-körbe.

Van egy negyedik elképzelés is — a Jane Jacobsé, aki a modern nagyvárost a Greenwich Village és valamelyik olasz hegyi falu keverékének szeretné látni — kis épületekkel és az utcán üldögélő emberekkel.

Az a probléma, amellyel ezek a tervezők megpróbálták szembenézni — igen reális. Eletbevigő, hogy felszínre hozzuk a régi városokat elevenné tevő sajátosságokat, és mindezt visszacsempésszük modern városainkba. Ám ehhez nem elég angol falvakat, olasz tereket és központi főpályaudvarokat utánózni. Úgy látszik, manapság az építészek többsége a múlt külső fizikai és formai jegyei után sóvárog, ahelyett, hogy azokat az elvont rendezőelveket kutatná, amelyek a múlt városait természetes módon létrehozták. Ezek a tervezők a réginek csupán a megjelenését, konkrét formanyelvét utánózzák, a régi belső természetét azonban nem sikerül kihámozniuk.

Mi az a rendezőelv, amely a mesterséges várost a természetestől megkülönbözteti? Az olvasó ezt bizonyára már az első bekezdésből kitalálta. Úgy hiszem: a természetes város organizációja „félháló”, a mesterséges városé azonban mindig csak „fá”-nak sikerül.

„Fák” és „félhálók”

A „fa” és „félháló” kétféle gondolkodásmód az alrendszerek egyetlen komplex rendszerbe való integrálódásáról. Általánosabban: mindkettő együttesek struktúrájának elnevezése.

Az együttes olyan elemek összessége, amelyekre úgy gondolunk, mint valamilyen okból összetartozókra. Mi, tervezők többnyire arra szorítkozunk, hogy az együtteseket anyagi elemek összességének fogjuk fel. Ilyen anyagi elemek: a házak, kertek, autók, emberek, téglák, fűszálak, vízvezetékek, a vízvezetékben folyó víz molekulái stb.

Az együttesből akkor lesz rendszer, ha elemeire nemcsak mint összetartozókra gondolunk; ezek az elemek valamilyen formában kölcsönhatásba lépnek egymással, együttműködnek.

Az egyik utcakereszteződés sarkán van egy vegyeskereskedés, mellette egy forgalmi lámpa. Az üzlet bejáratánál újságállvány napilapokkal. Ha a lámpa piros, az átkelésre váró emberek tétlenül álldogálnak a lámpa mellett. Nem lévén egyéb dolguk, az állványra kirakott újságokra is vetnek egy pillantást. Némelyikük éppen csak elolvassa a főcímeiket, mások meg is vesznek egy-egy újságot várakozás közben.

Ez a kölcsönhatás összefüggést teremt az újságállvány és a közlekedési lámpa között. Az újságállvány, a rajta levő újságok, az emberek zsebéből a doboz nyílásába vándorló pénz, a lámpa mellett álló és újságot olvasó emberek, a lámpa, a fényt váltó elektromos impulzusok, a járda — mindezek együtt rendszert alkotnak, mert együttműködnek.

A tervező szempontjából a rendszer fizikailag állandó része az érdekes. Az újságállvány, a forgalmi lámpa és köztük a járda — úgy, ahogy vannak — alkotják a rendszer rögzített részét. Ez az a változatlan keret, amelyen belül a rendszer változó részei — emberek, újság, pénz és elektromos impulzusok — együtt tudnak működni. Ezt a rögzített részt egységnek tekinthetjük, ilyen egységekből „épül fel” a város. Mint egység, koherenciáját egyrészt azokból az erőkből meríti, amelyek saját elemeit együtt tartják, másrészt annak a nagyobb élő rendszernek a koherenciájából, amely őt mint rögzített, állandó részt tartalmazza.

A városban működő más rendszerek példái: az épületeket alkotó részecskék együttese, az emberi test molekuláinak együttese; gépkocsik az autópályán meg a benne ülő emberek, a pálya, amelyen végighajtanak; két barát a telefonvonal két végén meg a telefonok, amelyeken beszélnek, és az őket összekötő vonal; egy lakónegyed minden épületével, a szolgáltatásokkal és minden lakosával; egy cég kereskedelmi hálózata; egy városnak mindazok a fizikai elemei, amelyek a városvezetőség közigazgatási hatáskörébe tartoznak; minden, ami egy város fizikai határain belül esik, és mindazok, akik rendszeresen látogatják a várost és hozzájárulnak fejlődéséhez, valamint a fejlődés anyagi forrásai; a szomszéd kutyája meg a szemetesvödöröm meg a vödörből kihulló szemét, amelyen a kutya él, a John Birch Society San Franciscó-i káptalanja.

Ezek mindegyike elemek együttese, amelyet bizonyos összetartó erők tesznek összefüggővé és együttműködővé. Mindegyiknek — akár csak a forgalmi lámpa/újságállvány-rendszernek — van egy fizikailag rögzített része, amelyet a város egy egységének tekintünk.

A város sok-sok rögzített alegyütteséből — amelyek a város rendszereinek alkotóelemei — a tervező rendszerint kiválaszt néhányat. Hogy milyen speciális megfontolások alapján — ez az ő dolga. Tény az, hogy választása városkonceptiójáról árulkodik. Azokból az alegyüttesekből, amelyeket ő a város egységeinek tekint, kikövetkeztethető, hogyan képzei el a modern várost.

Mármost az alegyüttesek összessége, amelyből „városkonceptiónk” összeáll, szintén nem amorf halmaz. Azzal, hogy éppen ezekre az egységekre esett a választásunk, mindjárt kapcsolatot is teremtettünk az alegyüttesek között: az összességnek meghatározott szerkezete van.

Gondolkozzunk elvontan egy pillanatig. Ahelyett, hogy a városban előforduló valóságos részecskék millióinak valóságos együtteseiről beszélnének, vegyünk egy egyszerűbb, éppen csak féltucat elemből összeállított szerkezetet. Jelöljük számokkal az elemeket: 1, 2, 3, 4, 5, 6. Ha nem számítjuk sem a telített együttest (1, 2, 3, 4, 5, 6), sem az üres együttest (—), sem az egyelemes együtteseket (1), (2), (3), (4), (5), (6) — 56 különböző alegyüttest lehet ebből a hat elemből összeállítani.

Tegyük fel, hogy most bizonyos együtteseket kiválasztunk ebből az 56-ból (éppúgy, ahogy városkonceptiónk is kiválaszt bizonyos együtteseket, és egységeknek nevezi el őket).

Mondjuk például, hogy kiválasztjuk a következő alegyütteseket: (123), (34), (45), (234), (345), (12345), (3456). Melyek a lehetséges kapcsolatok ezek között az együttesek között? Bizonyos együttesek teljes egészükben részei egy nagyobb együttesnek, ahogyan (34) része (345)-nek és (3456)-nak. Némelyek ezek közül az együttesek közül átfedik egymást, mint (123) és (234). Más együttesek között nem lesz összefüggés. Ilyen (123) és (45), mivel nem tartalmaznak közös elemeket.

Mint látjuk, már az alegyüttesek megválasztása átfogó szerkezetet hozott létre az alegyüttesek csoportjában mint egészben. Ez az a struktúra, amely bennünket most érdekel. Ha ez a struktúra bizonyos feltételeknek megfelel, akkor „félháló”. Ha még több, erősebb korlátozó feltételt is kielégít, akkor „fa”.

A „félháló” axiómája: „együttesek csoportjának szerkezete »félháló« akkor,

és csakis akkor, ha a csoporthoz tartozó és egymást átfedő bármely két együttesben előforduló közös elemek együttese is a csoporthoz tartozik."

Az a struktúra, amelyet az előbb leírtunk, félháló. Kielégíti az axiómát, mert például (234) és (345) a csoporthoz tartozik, és közös részük, (34) szintén hozzá tartozik. (Ami a várost illeti, ez az axióma csupán azt állítja, hogy ha két egység akárhol fedi egymást, az átfedés területe maga is felismerhető valóság, és ezért szintén egység. A vegyeskereskedés példában az egyik egység az újságállványt, a közlekedési lámpát és a járdát tartalmazza; a másik egység magát a kereskedést a bejáratral és az újságállvánnyal. A két egység az újságállványban fedi egymást. Az átfedés területe maga is világosan felismerhető egység, és ezért kielégíti a fenti axiómát.)

A „fa” axiómája: „együttesek csoportjának szerkezete »fa« akkor, és csakis akkor, ha az egészhez tartozó bármely két együttes közül az egyik vagy teljes egészében benne foglaltatik a másikban, vagy nincs közöttük semmilyen kapcsolat.”

Mivel az axióma eleve kizárja az átfedés lehetőségét, nincs mód arra, hogy a „félháló” axiómájának ellentmondjon, úgyhogy minden „fa” egy triviálisan egyszerű „félháló”.

Mi most ne törődjünk azzal, hogy történetesen a „fa” is „félháló”. Bennünket az a különbség érdekel, mely azok között a struktúrák között van, amelyekben van, és amelyekben nincs átfedés.

De nemcsak ezt a kettőt megkülönböztető kritérium a fontos. Még fontosabb az a tény, hogy a „félháló” potenciálisan összetettebb és árnyaltabb struktúra, mint a „fa”. Egy olyan „fa”, amely 20 elemen alapszik, legfeljebb további 19, a húszból előállítható alegyüttest tartalmazhat, ugyanakkor egy ugyanezen a 20 elemen alapuló „félháló” több mint egy millió további alegyüttest tartalmazhat.

Ez a hallatlan változatosság jelzi azt a nagy strukturális komplexitást, amellyel a „félháló” rendelkezik a „fa” strukturális egyszerűségével szemben. A „fa”-struktúrát jellemző komplexitás-hiány nyomorítja meg városkonceptióinkat.

Mesterséges városok mint „fák”

Nagy bolhának kicsi bolhák

Csípik a hátát végig,

Kicsi bolhának pici bolhák,

S így tovább — a végtelenségig.

Lássunk most e versike szellemében néhány városkonceptiót.

1. *Tokió-terv.* Kenzo Tange. Szép példa. A terv a Tokiói-öblöt átszelő hurok sorozatából áll. Négy nagyobb hurok van, mindegyik további három közbenső hurkot tartalmaz. A második nagy hurokban az egyik közbenső hurok a vasút-állomás, a másik a kikötő. Egyébként minden három közbenső hurok további három kis hurkot tartalmaz, amelyek lakószomszédsági egységek. Kivétel a harmadik nagy hurok, amelyben az egyik állami hivatalokat, a másik irodaházakat tartalmaz.

2. *Mesa City.* Paolo Soleri. Mesa City organikus formája első, felületes pillantásra arra készlet bennünket, hogy azt higgyük: ez sokkal gazdagabb struktúra, mint az előző, szembeötlően merev példánk. Amikor azonban részleteiben is átvizsgáljuk, pontosan ugyanazt a szervezési elvet találjuk. Vegyük jobban szemügyre az egyetemi központot. Itt a város központja egyetemi és lakónegyedre oszlik, ez utóbbi maga is egy sor, 4000 lakost számláló falura (ezek lényegében lakótornyok) tagozódik, amelyek még tovább osztoznak, és kis lakásegységek csoportjai veszik őket körül.

3. *Chandigarh* (1951). Le Corbusier. Az egész várost egy kereskedelmi központ szolgálja ki, amely középen helyezkedik el, és kapcsolatban van a felül ki-

alakított közigazgatási központtal. Két elnyújtott szolgáltatási-kereskedelmi mag húzódik az észak—dél irányú főutak mentén. Ezeket további adminisztratív, közö- ségi és kereskedelmi központok szolgálják ki: a városnak mind a húsz szektorához tartozik egy-egy.

4. *Brasília*. Lucio Costa. Az egész forma a központi tengely körül fordul át, mind a két részt egyetlen fő artéria szolgálja ki. Ezt a fő ütőeret táplálják sor- jában a kiszolgáló vivőerek, amelyek vele párhuzamosak. Végül ezeket azok az utak táplálják, amelyek magukat a szuperblokkokat körülveszik.

5. *Communitas*. Percival és Paul Goodman. A Communitast kifejezetten úgy szervezték, mint „fát”. Először négy körkörös főzónára tagolták: a legfelső a kereskedelmi központ, a következő az egyetem, a harmadik a lakó- és egészség- ügyi övezet, végül a negyedik nyílt térség. Ezek mindegyike tovább-bontott: a kereskedelmi központ egy nagy henger formájú felhőkarcoló, mely öt rétegből áll: légikikötő, adminisztráció, könnyűipar, bevásárlás és szórakoztatás, végül legalul vasutak, buszok és a mechanikai kiszolgáló berendezések. Az egyetem is nyolc egységre oszlik; tartalmuk rendre: természettörténet, állatkertek és akváriumok, planetárium, tudományos laboratóriumok, képzőművészet, zene és színház. A har- madik koncentrikus gyűrű 4000 lakost számláló szomszédságokra oszlik; ezek nem tartalmaznak önálló lakóegységeket, csak többlakásos blokkokat, melyek további egyedei lakásegységekből állnak. Végül a nyílt térség is három szegmentumra oszlik: erdőterületekre, mezőgazdasági és üdülőterületekre.

6. A legszebb példát a végére tartogattam, mivel ez tökéletesen jelképezi a problémát. Hilberseimer *A város természete* című könyvében abból indul ki, hogy bizonyos római városok katonai táborokból keletkeztek, majd bemutat egy modern katonai tábort mint a város egyfajta alapformáját. Nem lehetne más struktúrát találni, mely ennél tisztábban „fa” volna. A jelkép azért találó, mert a hadsereg szervezetét éppen a fegyelem és merevség megteremtésére hozták létre.

Ezeknek a struktúráknak mindegyike „fa”. A „fa” struktúrán belül egyetlen egység egyetlen darabja sem kapcsolódhat más egységhez, kizárólag az egységnek mint egésznek közvetítésével.

Ennek a megszorításnak a szörnyűségét nehéz felfogni. Egy kicsit olyan ez, mintha a család egyes tagjai nem köthetnének barátságot senkivel a családon kívül, csak ha az egész család is barátságot köt.

A „fák” strukturális leegyszerűsítettsége annak a háziasszonynak a rögeszmé- jéhez hasonlít, aki ragaszkodik ahhoz, hogy a gyertyatartóknak tökéletesen egy vonalban és középen szimmetrikusan kell elhelyezkedniük a kandallópárkányon. Ezzel szemben a komplex gyárak, az élőlények, a műalkotások struktúrája min- dig „félháló”.

Az átlagelme rémülten húzódik el mindattól, ami nincs „fa” formában tiszt- tán tagolva és beskatulyázva. Az átfedések miatt kétértelműségben elmarasztal- ható „félháló” azonban nem kevésbé rendezett, mint a merev „fa”. Sőt — sokkal inkább az —, a struktúrának jóval szorosabb, tömörebb, árnyaltabb, komplexebb szemléletét képviseli.

Azok a természetes városok, amelyeket még nem erőszakoltak meg mester- séges koncepciók, „félhálóknak” mutatkoznak.

Az élő város — „félháló”

Az általam leírt „fák” minden egysége az élő városban működő valamelyik rendszer mozdulatlan és változatlan fizikai megjelenése. Egy ház például a család tagjai kölcsönös tevékenységének, érzéseinek és összetartozásának fizikai megjele- nése, mint ahogy az autópálya a mozgásé és a kereskedelmi csereforgalomé. Azon-

ban a „fa“ csak nagyon kevés ilyen egységet tartalmaz, úgyhogy egy „fa“ mintájú városnak csak néhány rendszere jut fizikai megfelelőjéhez.

A legrosszabb „fákban“ megjelenő egységek nem egyeznek egyetlen élő realitással sem, és azok a valóságos rendszerek, amelyeknek léte valóban élővé teszi a várost, nem kapnak semmilyen fizikai keretet.

Egy hagyományos társadalomban, ha megkérünk egy embert, hogy nevezze meg a legjobb barátait, azután ezeket kérdezzük meg legjobb barátaik felől, egymást fogják megnevezni, ily módon zárt csoportot alkotnak. Egy falu egy csomó ilyen zárt, elkülönülő csoportból áll.

De a mai szociális struktúra egészen más. Ha megkérünk egy embert, nevezze meg legjobb barátait, majd ezeket kérjük meg, nevezzék meg legjobb barátaikat, mind mást fognak megnevezni, nagyon valószínű, hogy az első személy számára ismeretleneket; ezek az emberek megint másokat fognak megnevezni stb., egyre táguló körben. Gyakorlatilag a modern társadalomban nincs zárt embercsoport. Napjaink szociális struktúrájának valósága tele van átfedéssel, a barátok és ismerősök „félhálót“ alkotnak, és nem „fát“.

A természetes városban még a ház is, amely egy hosszú utcában áll (nem egy kis „cluster“-ben), sokkal világosabb felismerése annak a ténynek, hogy barátaink nem a közvetlen szomszédban laknak, hanem messze, és esetleg csak busszal vagy személyautóval tudjuk elérni őket.

Elképzelhető, hogy a tervező egy 200 000 lakosú várost elkülönülő szomszéd-sági egységekre bont. Miután kiválasztotta a szomszéd-sági egységeket, felteszi magának a kérdést: vajon az élő szociális szisztémák megfelelnek-e ennek a szomszéd-sági struktúrájának? A szociális szisztémák csomóponti szisztémák. Bizonyos számú központi intézményből állnak, meg azokból az emberekből, akik igénybe veszik ezeket az intézményeket. Ilyenek: az elemi iskolák, középiskolák, ifjúsági klubok, postahivatalok, zöldségesboltok. Mindegyik bizonyos körzetből vonzza az embereket. Mindegyik a szociális szisztémának mint egésznek térbeli lerakódása, s ennél fogva a mi felfogásunkban egységnek tekinthető.

A különböző egységek nem esnek egybe sem egymással, sem a szomszéd-sági egységekkel. Mégsem különülnek el, hanem átfedik egymást.

Amikor egy várost csak szomszéd-sági egységekben kifejezve írunk le, magától értetődően elfogadjuk azt a tényt, hogy a kisebb elemek bármelyik szomszéd-sági egységen belül olyan szorosan összetartoznak, hogy más szomszéd-sági egységek elemeivel csak ama szomszéd-sági egység közvetítésével tudnak kapcsolatba lépni, amelyhez maguk is tartoznak. A valóságban nem ez a helyzet.

Semmi sincs a sokféle központ természetében, ami azt diktálná, hogy vonzáskörzetük ugyanaz legyen. Különböző a természetük. Ennél fogva az általuk meghatározott egységek szintén különböznek. Csak a város mesterséges, „fa“-konceptiójában rombolják le ezeknek az egységeknek természetes és szükséges átfedéseit.

Kisebb léptékben a gyalogosok és a járművek különválasztása, amelyet Le Corbusier, Luis Kahn és sokan mások javasoltak, lényegében szintén „fa“-konceptió. Nyers megfogalmazásban ez nyilvánvalóan jó gondolat: veszélyes dolog, ha 60 mérföldes sebességgel száguldó autók totyogó gyerekekkel találkozhatnak. Jó gondolat, de nem egyetemesen jó gondolat. Vannak pillanatok, amikor a helyzet valójában ennek az ellentétét követeli meg. Képzeljük el magunkat, amikor éppen kijövünk egy áruházból: egész délután vásároltunk, mindkét kezünk tele csomaggal, elepedünk egy pohár italért, feleségünk sántikál. Milyen jó, hogy taxik is vannak a világon!

A városi taxi funkcióját épp az határozza meg, hogy a gyalogosok és a járművek nincsenek ilyen szigorúan különválasztva. A portyázó taxi a forgalom gyors áramlását igényli: nagy területet kell érintenie, hogy biztosan találjon utast.

A gyalogosnak szüksége az, hogy a gyalogforgalmi területek bármely pontjáról le tudjon egy taxit inteni, és elmeheessen vele a gyalogforgalmi területek bármely pontjára, ahová menni akar. A taxirendszernek átfedésbe kell kerülnie mind a gyorsforgalom, mind a gyalogos forgalom rendszerével.

Másik kedvenc koncepciónk a pihenés elkülönítése minden egyébtől. Az aszfaltozott és elkerített játszótér nem más, mint képi megfogalmazása annak, hogy a „játék“ izolált koncepcióként él tudatunkban. Valójában kevés öntudatos gyerek fog valaha is játszótéren játszani.

Maga a játék, az a játék, amelyet a gyerekek játszanak, mindennap máshol folytatódik. Egyik nap a szobában, másik nap egy barátságos benzinkútnál, harmadnap egy gazdátlan épületben, majd a folyóparton vagy egy építkezésen, amely elnéptelenedett a hét végére. Ezek a játéktevékenységek és az általuk igényelt objektumok rendszert alkotnak. Nem igaz, hogy ezek a rendszerek elszigetelten léteznek, elhatárolva a város más rendszereitől. A rendszerek átfedik egymást, és ezenkívül sok más rendszert is.

A játék ezer helyen folyik, kitölti a felnőttek életének hézagait. Játék közben a gyermekek eltelnek környezetükkel. Hogyan telhet el a gyerek a környezetével egy elkerített területen? Sehoggy. „Félhálóban“ képes erre, „fában“ nem.

Goodman *Communitas*ához vagy Soleri *Mesa City*jéhez hasonló „fák“ úgy egyszerűsítene, hogy leválasztják az egyetemet a város más részeitől. Ennek végletes formája az amerikai típusú *campus*.

Milyen alapon húzunk egy vonalat a városba úgy, hogy minden, ami azon belül van, az egyetem, minden, ami azon kívül van, az nem egyetem? Koncepcionálisan tiszta ügy ez, de megfelel-e az egyetemi élet realitásainak? A természetes egyetemi városokban, mint például Cambridge-ben, bizonyos pontokon a Trinity utca fizikailag csaknem megkülönböztethetetlen a Trinity College-től. Egyik gyalogátkelőhely annak rendje s módja szerint a College része. Az utca házainak földszintjén áruház, kávézó, bank van — az emeleteken a hallgatók laknak. Sok esetben az utca házainak még a szerkezete is teljesen beleolvad az öreg kollégiumi épületek szerkezetébe, úgy, hogy egyiket át sem lehet alakítani a másik nélkül.

Mindig is sok olyan tevékenységrendszer lesz, ahol az egyetemi élet és a városi élet átfedésbe kerül — nyüzsgés, kávéház, mozi, séta egyik helyről a másikra. Egy természetes városban, ahol az egyetem és a város egységben fejlődött, az átfedésben levő egyetemi és városi rendszerek fizikai megjelenésükben is fedik egymást.

Nézzük most az urbánus magoknak azt a típusát, amely Brasilia városban, Chandigarhban, és legutóbb a Manhattan Lincoln Centerben valósult meg. Ez utóbbiban New York különböző előadóművészeti intézményeit egyesítették egyetlen magba.

Szükséges-e, hogy egy koncertterem közvetlenül egy operaház mellett legyen? Szolgálja-e egyik a másikat? Látogatja-e valaki valaha egyszerre mind a kettőt féktelen mohóságában ugyanazon az estén?

Bécsben, Londonban és Párizsban minden előadóművészeti ág megtalálta a maga helyét. Mindegyik kialakította a hozzá illő városrészt. Még a Manhattanbeli Carnegie Hall és a Metropolitan Opera House sem épült szorosan egymás mellé. Mindkettő megtalálta a saját helyét, és megteremtí a saját atmoszféráját. Hatásuk átfedi a város bizonyos részeit, amelyek éppen ettől lettek különlegesek. Az egyetlen ok, amely ezeket a funkciókat a Lincoln Centerbe hozta össze, az, hogy az előadóművészet fogalma köti össze őket.

De ez a „fa“, az egyetlen hierarchiába szervezett városi magok gondolata nem tükrözi a művészeti és a városi élet valódi viszonyát. A primitív gondolkodású emberek rögzisméje minden azonos nevű dolgot egy kalap alá venni.

A munka teljes elkülönítése a lakóterületektől — amelyet Tony Garnier kezdett el ipari városában, majd az 1929-es Athéni Chartába is belefoglaltak — most már minden mesterséges városra jellemző, mindenhol elfogadják, ahol ipari övezeteket erőltetnek. Józan elv ez? Könnyű belátni, milyen kedvezőtlen körülmények ösztönözték a tervezőket a század elején, hogy megpróbálják kizárni a környezetszennyezés forrásait a lakóterületekről. Ez az elkülönítés azonban mint „fa” tökéletesen megszűnteti a normális működéshez nélkülözhetetlen átfedéseket.

De a város elszigetelt munka- és lakóközösségekre való felosztásának Abercrombie London-tervében sincs valóságalapja. Londonban, mint bármely más nagyvárosban, szinte senki sem talál megfelelő munkát otthona közelében. Az egyik közösségben lakó emberek egy másik közösséghez tartozó üzemben dolgoznak. Ezért sok százezer munkás—munkahely szisztéma létezik. Ezek keresztül-kasul szelik azokat a határokat, amelyeket Abercrombie „fája” kitűzött. Ezeknek az egységeknek a léte és átfedő természete jelzi, hogy London élő rendszerei „félháló” alkotnak. Csak a tervező agyában lettek „fák”.

Lehetne azzal érvelni, hogy bár a nagyváros egyéni közösségeinek nincs funkcionális jelentőségük a lakók körében, mégis ezek a legmegfelelőbb közigazgatási egységek, ezért meghagyhatók jelenlegi „fa” voltukban.

Jóllehet az adminisztratív és végrehajtó irányításnak van egy formális struktúrája, amely „fa”, a hatalomnak és befolyásolásnak ezt a láncolatát teljesen beárnyékolják a szabályozóknak azok az ad hoc vonalai, amelyek természetesen alakultak ki. Ezek az ad hoc vonalak attól függnek, ki érdekelt egy ügyben, ki milyen formában érdekelt, ki kívül milyen előnyökért lép kapcsolatba.

Valójában ez a második, nem formális és az első keretei között működő struktúra irányítja a közösségi tevékenységet. Az éppen időszerű problémáktól függően ez a struktúra hétről hétre, sőt óráról órára változik. Az ember befolyásolási szférája nem tartozik teljes egészében egyetlen adminisztratív egységhez, a problémáktól függően különböző befolyások hatása érvényesül. Bár a polgármester hivatalában „fa” a szervezeti modell, az ellenőrzés valódi rendszere — „félháló”.

A „fa” formájú gondolkodás eredete

A „fa” tehát — bár egyszerű és világos képet nyújt arról, hogyan lehet a komplex valóságot egységekre bontani — nem írja le pontosan sem a természetes város valódi struktúráját, sem azét a modern városét, amelyre olyannyira áhítozunk.

Mármost miért van az, hogy a tervezők többsége — akárhová néz — mindenütt fát lát? Vajon mert abban a meggyőződésben él, hogy a „fa”-struktúra jobban szolgálja a város lakóit? Vagy csak egyszerűen a sztereotípiák csapdájába esett: képtelen volt a város komplexitását egyetlen szellemi aktsussal befogni?

Szeretném meggyőzni az olvasót, hogy az utóbbiról van szó.

Gondoljunk a következő tárgyakra: egy narancs, egy görögdinnye, egy futballlabda és egy teniszlabda. Hogyan tartjuk ezeket észben, hogyan jelennek meg lelki szemeink előtt? Van, aki egyfelől a két gyümölcsöt, másfelől a két labdát állítja párba. A fizikai formákban való gondolkodásra hajlamosak másképp csoportosítanak: egyfelől a kis gömböket (a narancsot és a teniszlabdát), másfelől a nagyokat (dinnyét és futball-labdát) vélik együvé tartozónak. Van, aki mindkét csoportosítást el tudja végezni.

A kétféle csoportosítás külön-külön „fa”-struktúra. Csak a kettő együtt „félháló”. Most próbáljuk mind a négy csoportot egyszerre magunk elé képzelni. Egyidőben ez szinte teljesen lehetetlen: az együttesek átfedik egymást. Először az egyik együttes-párra gondolunk, majd a másikra, s ha képzeletünk elég gyorsan

tud ingadozni a két pár között, könnyen abban az illúzióban ringatjuk magunkat, hogy együtt is magunk elé tudjuk képzelni őket. Valójában egyetlen szellemi művelettel nem fogjuk tudni mind a négy együttest átlátni. Egyetlen mentális aktussal csak „fát“ tudunk elképzelni, „félhálót“ nem. Ezért a „fa“ könnyen hozzáférhető és kezelhető, a „félháló“ pedig nem.

A csoportosítás és kategorizálás egyike a legelemibb pszichológiai folyamatoknak. Az elme egyik alapfunkciója az, hogy megszüntesse a zavaros szituációk kétértelműségét, az együttesek közti átfedéseket. A szervezet úgy védekezik környezetének komplexitása ellen, hogy alapvető intoleranciával viszonyul az átfedésekhez. Gondolkodásunk: a szituációk beillesztése a tudat különböző rekeszeibe. Mint ahogy egy fizikai tárgyat is egyszerre csak egy rekeszbe tehetünk, ugyanígy gondolkodásunk is kiiktat mindenfajta átfedést a komplex organizációkból. Ezért van az, hogy a várost, amelyben az együttesek szükségszerűen átfedik egymást, a könnyebbik úton haladva „fának“ fogjuk fel, és nem „félhálónak“.

Most már bizonyára tudni szeretné az olvasó, milyen az a város, amely „félháló“ és nem „fa“. Be kell vallanom, nem tudok terveket, de még csak vázlatokat sem felmutatni. Persze, igen csábító lenne olyan tervekkel előállni, amelyekben minden csupa átfedés. De önmagában az átfedés még nem ad struktúrát. Az önmagáért való átfedés éppúgy káosz is lehet. Egy szemetesvödör tele van átfedéssel. Hogy struktúrát hozzunk létre, a helyes átfedést kell megteremtünk, és ez számunkra majdnem bizonyosan más, mint a történelmi városokban megfigyelhető átfedés. Ahogyan a funkciók egymás közti viszonya változik, éppúgy változnia kell azoknak a rendszereknek, amelyek csak az átfedések révén tudják ezeket a viszonyokat befogadni. A régi típusú átfedések újjáélesztése kaotikus lesz ahelyett, hogy strukturális lenne.

Még folynak a kutatások, amelyek tisztázzák majd, melyek azok az átfedések, amelyeket a modern város követel. Ameddig nem tudjuk ezeket fizikai és plasztikai formába önteni, nincs értelme, hogy könnyed vázlatokat mutassunk be a struktúrából kiragadott téves gondolatok alapján.

A helyes struktúra kitalogatásában a modern matematika egyik nagy ágában a halmazok „félháló“ segítségével való rendezése a leghatékonyabb művelet.

„Fa“-struktúrában gondolkozva az élő város emberi arcát és változatosságát cseréljük fel olyan koncepcióbeli leegyszerűsítésre, amelyből csak a tervezők, a hivatalnokok és a kivitelezők húznak hasznot. Valahányszor egy-egy darabot kitépünk a városból — vagyis „fával“ helyettesítjük azt a „félhálót“, amely előzőleg ott volt —, a város a széthullás felé tesz egy-egy újabb lépést.

A belső elemek disszociációja és antinómiákra bomlása a várható összeomlás biztos jele bármely szervezett objektumban. A társadalomban a disszociáció anarchiát jelent. A személyiség disszociációja — a skizofrénia.

A városméretű disszociáció egyik baljós példája a nyugdíjas népesség kizárása a városi életből. Az öregeknek olyan sivatag-városai jelennek meg, mint a Sun City Arizonában. Ha valaki a Sun Citybe — vagyis az öregkorba — távozik, ezzel eltépett minden szálát, amely saját múltjához kötötte. A Sun City — kettétört, kettészakított élet.

A „fa“ az emberi agy menekülése a komplex gondolkodástól. A „fa“ a lehető legkönnyebb út. De a város nem „fa“, nem lehet az, és nem is szabad azzá lennie. A város az élet magzatburka. Ha ez a burok szétdarabolja az élet átfedéseit — akkor inkább olyan edényre hasonlít, amely élére állított borotvapengékkel van kirakva. Jaj annak az életnek, amelynek ebből kell megszületnie.

Ha olyan városokat építünk, amelyek „fák“, életünket fogjuk darabokra szabni.

Kacsó Sándor

születésnapjára vers dukálna. Ady Endre kuruc-elődöket idéző verseihez hasonlatos. Egy Esze Tamás szándékú, bátorságú, őszinteségű előljáró-író méltón ünneplő tűz lobogású, tárogató sírású vers. De a szavak belefáradtak a szereplésbe. Ünneplő. gúnyájukból kibújva, pörén szöknek meg a költeményből. Hiába áhítana magasságos szárnyas igéket a lélek: fagyott madárként koppan az igazság. De emlékezni jó. Szép férfias, még fiatal arcára — annyi idős lehetett, mint most az emlékező —, sugárzóan tiszta tekintetére, ott a székelyudvarhelyi Kossuth utcában, amikor egy kirakatban arcmását először megpillantottam. Előljárónk, a Magyar Népi Szövetség országos elnöke volt akkoriban. Írásaiból is ez a tekintet sugárzott felém. S később, mikor kézfogását is boldogan magaménak mondhattam, úgy éreztem, mintha ő is emlékezett volna első találkozásunkra. S a pár év alatt jó évtizednyit öregedett tekintet is állta a farkasszemet a fényképről őrizettel. Allja ma is. Egyre állhatatosabban. Végérvényesen. Könyvekbe menekítve. S tudom, azért futja el olykor szemét a melegség, s a hangja olykor azért csuklik el, mert szolgálni, ahogyan példát ő adott rá, szolgálni többé nincsen alkalma.

Kányádi Sándor

Tribuna — 1000

Közel egyszerre s együtt ünnepelünk. A *Tribuna* az 1000. számot — mi a megjelenés ötvenedik évfordulóját.

Ennek a közlésnek sok magyarázata van. Amikor 1957 februárjában az első *Tribuna*-szám eljut hozzánk, Mihai Beniuc elsőoldalas üdvözlését is olvashatjuk benne, amely Kolozsvárt, ezt a „régii forradalmi fészket“ üdvözli. A várost, Dienes, majd Gaál Gábor folyóiratának otthonát — és ahol ugyancsak 1957-től az újrainduló *Korunk* a *Tribuna* szomszédságába került. Éveken át a két szerkesztőséget, Szabadság térre nyíló ablakainkat mindössze néhány ház választotta el; igaz, újabban közénk iktatódott a Napoca utca, de ma is gyakori vendégek vagyunk D. R. Popescuék házatáján: kéziratot hozunk, beszélgetni, vitatkozni jövünk, vagy a Tribuna Galéria megnyitóra. (Mert ez sem véletlen, hogy az utóbbi időben mindkét lap nagyobb figyelmet fordít a képzőművészetre, állandóan látogatókat fogad, kitarva a szerkesztőség ajtaját a nagyközönség előtt.)

Ahogy múltunk jó néhány évszázada nem választható szét csak-*Korunk* és csak-*Tribuna* örökségre, az emlékezés jólesően pihen meg az utolsó két évtized közös emlékein. A növekedés esztendei voltak ezek, mindkét lap számára, s ha azóta egyik-másik alap-munkatárs messzebbre is került, az íróvadász, a „befuttatás“ érdemei nem halványulhatnak. Az egykori ifjú szerkesztők, verssel, prózával, kritikával frissen bemutatkozók a hazai költészet, regényírás, esszé élvonalába kerültek: Dumitru Radu Popescut, Vasile Rebreanu, Ana Blandianát, Ioan Alexandrut, Augustin Buzurát országos hírnév övezi — s hogy így lehet, az a *Tribunának* már irodalomtörténeti érdeme. Közvetlen tanúi lehettünk annak is, hogyan emelkedett ki az irodalomkritika a névtelenségből-provincializmusból; a sok-könyves idősebbek, Adrian Marino, Mircea Zăciu, Ion Vlad mellett épp most van felnövőben egy új esszéíró-nemzedék, amely egyre nagyobb teret követel magának. (Íme, egy újabb párhuzam-lehetőség...) És teret is kapnak, nemcsak a tanulóveikeket élő kritikusok, hanem egyre szembetűnőbben az ifjú prózások és lírikusok is — a „holnapai váltás“, amelyet oly átgondoltan biztosítanak.

Az irodalomtörténeté, művelődéstörténeté váló közös emlékek között számkunkra különösen kedves a figyelem, a tudatos törődés a romániai magyar irodalom és művészet új jelenségeivel, kiemelkedő alkotásaival. Talán egyik lapjárunk sem volt tartósan oly következetes a szemlélésben, a munkatárs-keresésben — s nem csupán az alkalmi fordításokban, üdvözlésekben. A „tolmács nélkül” szellemét — avatott tolmácsokkal — éveken át szolgálta a *Tribuna*; az 1001. lapszám megjelenésekor nem kívánhatunk jobbat a közel húszéves, de régi hagyományokat vállaló hetilap szerkesztőinek és olvasóinak, hogy továbbra is tolmács nélkül cserélhessünk gondolatot, közös ügyünk szolgálatában.

KORUNK

Kalotaszegi gond

Hozzászólás Csép Sándor filmriportjához

Az egykekérdés újra felverte közvéleményünket a Román Televízió kalotaszegi filmriportja nyomán: Csép Sándor a nézők százezrei elé döbbsentette mindazt, amit publicisztika és irodalom legfeljebb százak elé tárt a múltban, bár már e szűkebb arányokban is egyetemes féltés feszült. Különös az új érdeklődésben az a keserűség, hogy — tévesen — túlhaladottnak éreztük már ezt a század első felében felbukkant veszélyt, olyan jelenségekhez fűzve fenyegetéseit, melyeket jórészt kiküszöbölt a társadalom szocialista fejlődése. S feltételezhetjük, hogy pártunk 1966-os családvédelmi intézkedései is felszámolják a Kolozs megyei egyke-gócot. A Csép-film most arra figyelmeztetett, hogy az egyke és egyse antianyasága, népölő bűne, falufelszámoló öngyilkossága néhány községben újra felüthette a fejét, dacolva az ország haladásával.

A Korunk már második folyamata indulásakor, 1957-ben tanulmányt közölt a kalotaszegi egykeről, s a Keszi-Harmath házaspár helyszíni vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy ez a bizonyos falvakra és azokon belül a kisbirtokos parasztréteg egyes elemeinek szűk látókörű vagyonszerzési és vagyonörzési hajlamaira visszavezethető egygyermek-rendszer vagy gyermektelenség a termelés szövetkezeti átalakulásával és a táj iparosodásával fokozatosan elveszti serkentőit, s kellő felvilágosítással, valamint a közös gazdálkodás anyavédelmi rendszerének kifejlesztésével a természetes szaporodás helyreállítható. A tanulmányban megvizsgált falvak közül kettő, Bogártelke és Nádassdaróc, különösen dülékény „korporamis”-sal szerepel, s amikor másfél évtizeddel később Vasas Samu ugyancsak a Korunkban megjelent egyke-tanulmánya is erre a két falura irányítja a figyelmet (bár a baj nem korlátozódik rájuk), feltűnő a helyzet rosszabbodása. Vasas Samu leszögezi, hogy a régi kisbirtok-rendszer itt már eltűnt, földhiány vagy elnyomorodás helyett életszínvonal-emelő „tollasodás” a jellemző, s az egykezés öngyilkos játéka mégis folytatódik... Az okot keresve egy beteges cifrázkodás gyűjtőszóval látja a mesterséges meddőség eredetét, a magzatokkal szemben elkövetett törvénytelenségek magyarozatát. Egy ádáz öltözködési és lakberendezési versengés, egy oktalan lakomakultusz és örökségátványozás reáliáin túl már lelki torzulásról van szó, s Vasas Samu szomorúan közli: „Az az igazság, hogy a kalotaszegiek java része nem érzékeli, hogy az ember gyermekeiben él tovább, és annak, aki megtagadja magától az önmegújítás örömét, sivár, kietlen lesz az élete, kipusztulásra ítéli önmagát, s önmagával együtt saját népcsoportját is.”

Lelekiismeretünk szerint ébren tartottuk a kérdést minden szakaszában, de amíg a gond csupán az értelmiségi olvasóra hárul, vajmi kevés lehetőség van változtatásra. Ezért volt most jelentős, hogy Csép Sándor a helyszíni kérdésekben jártas Vasas Samu segítségével közéletünk eddig leghatékonyabbnak bizonyult véleményformáló eszközéhez, a televízióhoz fordult. Saját szemével láthatta az ország a félmillió hozományt, a kérkedésből beszerzett (mert valójában sohasem használt) luxusberendezést, a lakodalmi pazarlást, s ami ennek pontos képpárja: a széles udvar árva-egy gyermekét, a ritkult iskolai osztályt, a kihaló családok roskadozó portáit.

Máig sincs okom visszavonni *Halálfélelem a magyar ideológiában* című gloszszámát, mellyel a Korunk 1936-ban leszögezhette: „...munkadémográfiaink kelet-európai távlatai a dunántúli egykedemográfia országvesztő rémeivel szemben döntő ellenerők ígérését hordozzák.” A román és szláv dolgozókkal együtt új ipari élet-

formába lépő magyar tömegek optimista jövőképét állítottuk szembe a már-már reformokról, változtatásokról, ellenállásról is lemondó egyke-pszichózissal, s ugyanígy érdemes ma is leszögeznünk, hogy a Vasas-kép, a Csép-film tagadhatatlan realizmusa kiragadott rész egy másabb egészből, hasznos figyelmeztetés, de korántsem jellemző akár a honi magyar nemzetség, akár az egész szocialista Románia népesedésének kedvező alakulására.

Mégis, miért kell felfigyelnünk a beteg részre? Talán nem is azért, mert a baj tovább terjedhet. A megye iparosodása, az életszínvonal emelkedése és az új, emelkedettebb és tájékozottabb társadalmi tudat kialakulása magán a Kalotaszegen belül is elég ellenérvet, pozitívumot, felmenő grafikont mutat, semhogy a vészit általánosíthatnók. A kimúló rész azonban egy jellegzetes és szép, ősi kulturális réteg hagyományait temeti magával, balladakincset és tájszó-zamatot, népművészetet és szokást, öltözködés és építkezés eredetiségét, fokról fokra meghamisítva mindezt a bukásban, s hogy mélyebbre, a tárgyakon túl az emberig érjünk: genetikus láncot tör meg, típust, kedves arcvonásokat öl ki. Vajon a nép csak megnyilatkozásaiban határozható meg, s nem jelenti-e a húst és vért, öröklődő magot?

Van tehát mit sajnálnunk és féltенünk, s mindezek után elmaradhatatlan a lényeges kérdés: mi a teendő? Annyi bizonyos, hogy a megfigyelt, tárgyalt, elmarasztalt jelenség nem függ össze a mai Európa technikai átalakulására, általános urbanizációjára, demográfiai mozgásaira visszavezethető társadalmi „előregedés“ problémakörével, hanem annak indítékaitól aligha érintett, inkább régi hajlamokra ütő s egy szűk kaszt elszigetelődésével jellemezhető tünet. Mint ilyen, külön is — talán az árvíz, tűzvész, földrengés külön-állapotának megfelelő helyi rendszabályozással — oldandó meg. Első helyen természetesen a felvilágosítás áll, a kiszabadítás a makacs elkülönülésből, s rávezetés az új társaséletre, de itt a helye a magzatmentő törvény szigorú alkalmazásának is, az ügyesség erélyes fellépésének mindazokkal szemben, akik elvakultságukban mind a maguk, mind utódaik létét veszélyeztetik. S meg kell találni a luxusszerű értékhalmozás ellenszerét is, megtörve a „negyven szoknyák“ meg „húsz párnák“ bajhozó divatját. Jó szó és szigor egyformán szükséges ott, ahol a népszolgálatra magának a népnek a megmentése járul.

Balogh Edgár

Művészek közéről

A legkényelmesebb, a „leghigiénikusabb“, bizonynyal, egy digest típusú lapot szerkeszteni: ha nem szerzőkkel, hanem csak kész, másutt (esetleg más nyelven) már kinyomtatott szövegekkel dolgozik az ember, a stressz-helyzetek nagy részét megspórolhatja magának, s ráadásul a kockázat is jóval kisebb. De vajon nem volna unalmas az élet kockázat nélkül? Gaál Gábor hősiességét szoktuk emlegetni, amellyel legyőzte a mostoha körülményeket. Azt hiszem, egyoldalú a jelző-használatunk: a teljesítmény, a Korunk első tizenöt évfolyama mérlegetésekor legalább annyira hangsúlyoznunk kellene e kockázat gyönyörűségét, irigyléreméltó voltát, mert — hiszem — Gaál Gábor (s még előtte Dienes László) sem csupán aszkéta, egy társadalmilag-politikailag fontosnak tudott feladat megszállottja vagy éppen önsanyargató szerzetes volt. Az eredményt inkább kiszámítható tudós mellett a művészt is fel kell ismernünk bennük, ha a legendák mélyére akarunk látni.

Az eredeti anyagot közlő — az összeállítással, az összképpel feltétlenül eredetiségre pályázó — folyóiratszerkesztő „alkotói“ gondját a publicisztika, a tanulmány-törzs már meggyőzően jelzi, de talán mégsem szakmai elfogultság elébe helyezni e kockázatvállalásnak azt a másikat, amelyet az íróval, a művésszel szembeállítunk. Különösen, ha még kialakulatlan, most induló alkotóról van szó. Irodalomban a Korunk-örökség, a Gaál Gábor-i hagyomány mindenekelőtt ezt jelenti, a fogékonyságot az újra, az úttörést, a kicsinyes és önveszejtő elzárkózás, majd a fasiszta fenyegettség éveiben pedig a „szemben az árral“ magatartást. Sokad-szor is el kell mondani, hogy a régi Korunk szerkesztője, amikor először közölt verset a lapban, Illyés Gyulát és József Attilát választotta, a *Hősökről beszéltek* társául az *Invokációt*: „Enekelni oly nehéz, hol kíváncsi szemek figyelnek...“ Sorra elmondták már azóta, többek között Veres Péter, Nagy István, Szilágyi And-

rás. hogy mit köszönhetnek szerkesztőjüknek — nem is szólva a tudóssá, közéleti vezetőkké érett publicisták népes gárdájáról.

No de nem a köszönetről van szó. A műhelyről, az alkotó munka műhelyéről érdemes a régi és újabb tapasztalatokat összegyűjteni s megpróbálni kamatoztatni őket. A tehetség mellett, kinek-kinek szerencsésjétől is függ, hogy milyen memórányagot gyűjt össze szerkesztőségi íróasztala mellett; nem érdemes hát azzal bölcsködni, „kimindenki fedezettünk fel”, inkább azon kell elgondolkodnunk, megteszünk-e mindent — rajtunk múló mindent — azért, hogy a nálunk kopogtató kezdő és „haladó” valóban alkotó műhelyben érezze magát, ahova érdemes visszatérni, ahol érdemes fészket rakni? Ilyenkor a megválaszolatlan kéziratok a bennük felvillanó lehetőségeknél is nagyobb súllyal nyomják a szerkesztő lelkét, s legfeljebb azzal vigasztalja, mentegeti magát, hogy a levélírástól ellopott időben talán nem kevésbé fontos műhelymunkát végzett.

Például grafikusokkal, festőkkel tárgyalt, hogy a szerkesztőségi szobába belépő ifjú költőjelölt (és persze az öreg publicista, a közismert tudós) várakozás közben ne a csupasz falakat bámulja, hanem egy megtervezett-megálmodott művészi világgal ismerkedjék, akaratlanul is — s így az alkotóműhely, amelyet köznapian szerkesztőségnek neveznek, új dimenziókkal táguljon. Az már a dolgok belső logikájából következik, hogy míg egyrészt — a munkatárs figyelmét képzőművészeti látvánnyal kövte le — időt nyer, egy kis lélegzethez jut, másrészt új klienseket szerez, vagyis még jobban meggyűjti a maga baját, hiszen a restancia most már a képzőművészek, a műkritikusok igénybejelentésével nő. Sőt, a láncreakció megállíthatatlan: a (Korunkból is tanult) modern tudomány és szervezés szellemében alkalmazva a visszakapcsolást, lírikusaink s a rövidpróza művelői aktív részesei lehetnek a Korunk Galériává kinevezett szerkesztőségi kiállítások ünnepi megnyitójának, a közreműködést ugyancsak szívesen vállaló színészeink mellett.

E művészi-szerkesztőségi körforgást alkalmmal, kívülről szemlélők bizonyára másképp látják a kéthetenként ismétlődő találkozásokat, egymást váltó tárlatokat, mint azok, akik a szerkesztőségekben megszokottnál is nagyobb forgalomban-zajban kénytelenek dolgozni — legfeljebb abban egyezünk meg valamennyien, hogy szűk a tér —; aki azonban benn áll a körben, érdekes megfigyeléseket tehet. Költők, novellisták, kritikusok után immár a művészeket is megfigyelheti, „akasztás közben”: először amikor a képek felkerülnek a falra, majd a következő hetekben a közönség (és szerkesztőtársai) vagy éppenséggel a hivatásos és önkéntes műbírálok gyülekezetének megjegyzéseit hallgatva. S ha történetesen ismeri, tanulmányozza a régi Korunk képzőművészeti (műkritikai) közleményeit, érdekes aszociációkra is alkalma nyílik. Például: fél évszázaddal Kassák konstruktivista Korunk-tanulmányai, kiáltványai után egy fiatal temesvári grafikus, Kazinczy Gábor *Ipari struktúrák* és a hasonlóképpen konstruált *Dózsa* című sorozatát hozta el házi galériánkba — utána pedig az épp negyven esztendővel ezelőtt, a *Liber Misero-rum*ért régi folyamunkban igazságtalanul elmarasztalt fametsző művész, Gy. Szabó Béla állított ki közel ötven portrét, a Kós Károlyét és Kelemen Lajosét csakúgy, mint a tüzes koronájú Dózsa Györgyét és az író Nagy Istvánét (meg a zenészét). Az 1975-ös év utolsó napjaiban pedig a 92. életévét betöltött Kós Károlyt személyesen köszönthettük a mai Korunk szerkesztőségében-galériájában, építési és grafikus munkásságát szemlélítve eredeti rajzokkal, fényképekkel. Egy üveg alatt láthattuk most a marosvécsi Helikon-asztalról és Gaál Gábor házsongárdi síremlékéről készített fényképfelvételeket. Mindkét emlékeztetőt Kós Károly tervezte...

Kántor Lajos

Az utolsó fellépés

December közepén, a Korunk Galéria Gy. Szabó-kiállításának megnyitóján Szabédi László versét olvasta fel.

Mint korábban is, mindig — kérésünkre ezúttal is készséggel, sőt örömmel mondott igent: mélyből feltörő írói szöveget értő közönség előtt szívesen tolmácsolta, a gondolat keménységével, felfokozott indulatokkal lepte meg újra és újra hallgatóit. Sosem tartozott a közömbösek közé, véleményét bármikor nyíltan vállalta; szeretnének hinni, hogy ezért is érezte jól magát a Korunk rendezvényein, akár a szerkesztőségben, akár vidéki kisvárosokban kellett fellépnie verssel, pró-

zával. Egyetlenegyszer utasította vissza felkérésünket, szabadkozva-szenvedve: a frissebben megjelent Kocsis-monodrámából, Bethlen Kata drámájából szerettünk volna — az új folyóiratszám ismertetése keretében — egy részletet bemutatni a Tv magyar adásának nézői számára, az ő előadásában; aggályait akkor nem tudtuk megérteni (mindenesetre nem a szövegnek szólt!) — annál inkább vártuk hát a teljes művet, amelyet, biztosak voltunk benne, igazi mélységében, felemelő tragikumában ragyogtat majd fel a kolozsvári magyar színház új stúdiójában.

Erre a „Korunk-fellépésére“ (szerénytelenül annak gondoltuk) végül mégsem vállalkozott Balogh Éva. Így hát most tragikusan váratlan távozása után, a Szabédi-sorokat halljuk tovább panasolni:

*Újra felsír. Türelmesen kivárom,
míg csillapodik valamennyire.*

*— Folytassuk, néni. — Jaj, harminckét éve
várom, fiacskám, hogy haza gyere.*

*— Hát még mit írjak? — Írja oda még ezt:
vár anyád, Dán Szofika, amíg él.*

Leírom és a fejemet csóválom:

— Nemigen nyúlt hosszúra a levél.

De halljuk, persze, Balogh Éva törhetetlen hangján Bornemisza Elektrájaként — abban a szerepben, melyben az emberi-művészi érettség csúcsára jutott —, halljuk a *Lócsiszar* féltő, a *Fekete macska* kiszolgáltatott parasztasszonyaként, halljuk régebbi, kitűnően megoldott komika-szerepeiben (például a *33 névtelen levélben*). Mert tragédiában, komédiában egyaránt nagyráhivatott színésznőnek mutatkozott; s még amikor elégedetlen volt magával (így *A kerti törpében*, mert úgy érezte, nem találja a figura kulcsát), akkor is egy kiváló művészegyéniség vívódását éreztettük a színpadon.

Most, hogy vigjátéki villanások után végérvényesen a tragédia mellett döntött, számvetést kellene készítenünk. Am nemcsak az idő túl rövid ehhez; túl közel állt hozzánk, semhogy hidegen mérlegelhetnénk, mi marad itt utána négy évtized (s abból két évtizednyi színpadi szereplés) alapján. Az úrt érezzük egyelőre, amit nem lesz könnyű betölteni.

KORUNK

Vermeer búvkörében

A Drezdai Képtárban, Rembrandt művei mellett helyeztek el egy Vermeert. Rembrandt nem jó szomszédság: túlságosan mély, felkavaró, drámai, s már a neve is elég ahhoz, hogy a néző csak az ő művét csodálja, hogy teljesen a hatása alá kerüljön.

A Vermeer azonban kitűnően állja a helyét. Jóllehet ifjúkori munka — *A kerítőnőnél* —, lenyűgöz omlóan puha vörös színeivel, korán megmutatókozó mesteri jegyeivel, derűs életszemléletével, művészi igazságaival. Versenyre kel Rembrandt ugyancsak ifjúkori önarcképével, amelyen ölében Saskiával magasra emeli boros poharát. Ez az élmény még erőteljesebben ismétlődik meg, ahányszor a nagy képtárak holland termeiben a kismesterek apró életképei és enteriőrjei között elővilágn egy-egy Vermeer: a hagyományos színkezelésű és köznapinak tűnő képek között úgy csillog, mint az ékszer. Vermeert minduntalan újra fel kell fedezni!

Ma, halálának háromszázadik évfordulóján Vermeer Van Delft olyan nemzetközi elismerésű, mint amilyen ismeretlen volt két évszázadon át.

A maga korában nem tartották sokra, inkább műkereskedőnek és képszakértőnek tekintették, aki saját élvezetére festeget, szokatlan színekkel többnyire egy-egy kétalakos képet, holott abban az időben az egyalakos munkát rosszabbul fizették. Kalmárszellem volt ez, a képet is úgy értékelték, mint bármely más portékát, épp hogy nem mérték róffel. Egyszerű emberek voltak, és a maguk egyszerű életének ábrázolását igényelték. A holland protestáns polgár szellemiségével összeférhetetlen a feudális-katolikus barokk színpadiassága, szenvedélye és szenvedése, megannyi hősi külsősége. Ez a polgárság került a drámai összetűzések, a hősi megnyilvánulások ábrázolását, holott élete tele volt velük.

„Isten teremtette Hollandiát, a hollandok pedig gátakat emeltek“ — hirdeti büszkén és magabiztosan az egyik gáton elhelyezett tábla. Gátakat emeltek, és önkéntesekből — földművesekből, állattenyésztőkből, kézművesekből — toborzott seregük szembefordult a gondosan kiképzett, állig felfegyverzett páncélos-véres spanyol alakulatokkal. Harcoltak függetlenségükért, hitükért, az új polgári életmódért. Éjjel nem alhattak, mert erősíteniük kellett a hullámokat feltartóztató gátakat, gyűjtő fáklját csempészték az ostromló hajók tatjára, s mert éppen máglyát emeltek, vagy bitót ácsoltak a kivégzésükre — írja Faure.

Vermeer 1632-ben született, amikor Hollandia kereskedelmi flottája már felülmúlhatatlan versenytársnak bizonyult, a Holland Kelet-Indiai Társaság hajói bejárták a világ valamennyi jelentős kereskedelmi kikötőjét, és bőhasznú üzleteket bonyolítottak, amikor a holland hadihajók bármely más ország flottájával megmérkőzhettek, és Ruyster hajóival eltorlaszolták a Temze torkolatát, amikor a támadó XIV. Lajos seregeire ráeresztették a sajátkezüleg szétzúzott gátakon át a tenger vizét; pontosan hat évvel a spanyol csapatok végleges legyőzése előtt.

Mennyi erő és hősiesség kellett ahhoz, hogy egy maroknyi nép szembe szálljon Európá három legfélelmetesebb hatalmával. S vajon szerénységből tették-e, hogy a hősi pózok megfestésének korában ezt következetesen elkerülték? Nem valószínű. A gályarabok, a gyarmatok lemészárolt bennszülöttei nem vonzóak, s a nemességgel ellentétben a párviadal, a harc a polgárnak nem eszménye, nem erénye: kényszerűség.

Se csatakép, se győzelmi emlék. Velázquez egyik legszebb kompozíciója, *Bréda átadása*, a spanyol csapatok győzelmét ábrázolja — a holland csapatok tetteit nem hirdetik festmények. Mindössze testületi csoportképek sugározzák Frans Hals keze nyomán, hogy milyen naivan, romlatlanul büszkék díszes egyenruhájukra, széles színes szalagokkal felkötött kardjukra, strucc tollas kalapjukra, s a bőséges lakomákra, amelyeket a polgári gárda gyakorlatai után időnként megrendeztek.

A flotta s a polgárörsg vigyázta a holland föld és a holland ház nyugalmét. A képvásárló nem is igényelt más ábrázolást: arcképet, interiort, életképet, tájat. Hazait. Beérte önmagával. Oly nehéz megpróbáltatásokon esett át, s néhány évtized alatt oly nagy jólétet teremtett, hogy nem keresgél másfelé, sem témában, sem kifejezőmódban. Abban lelta örömét, amit létrehozott.

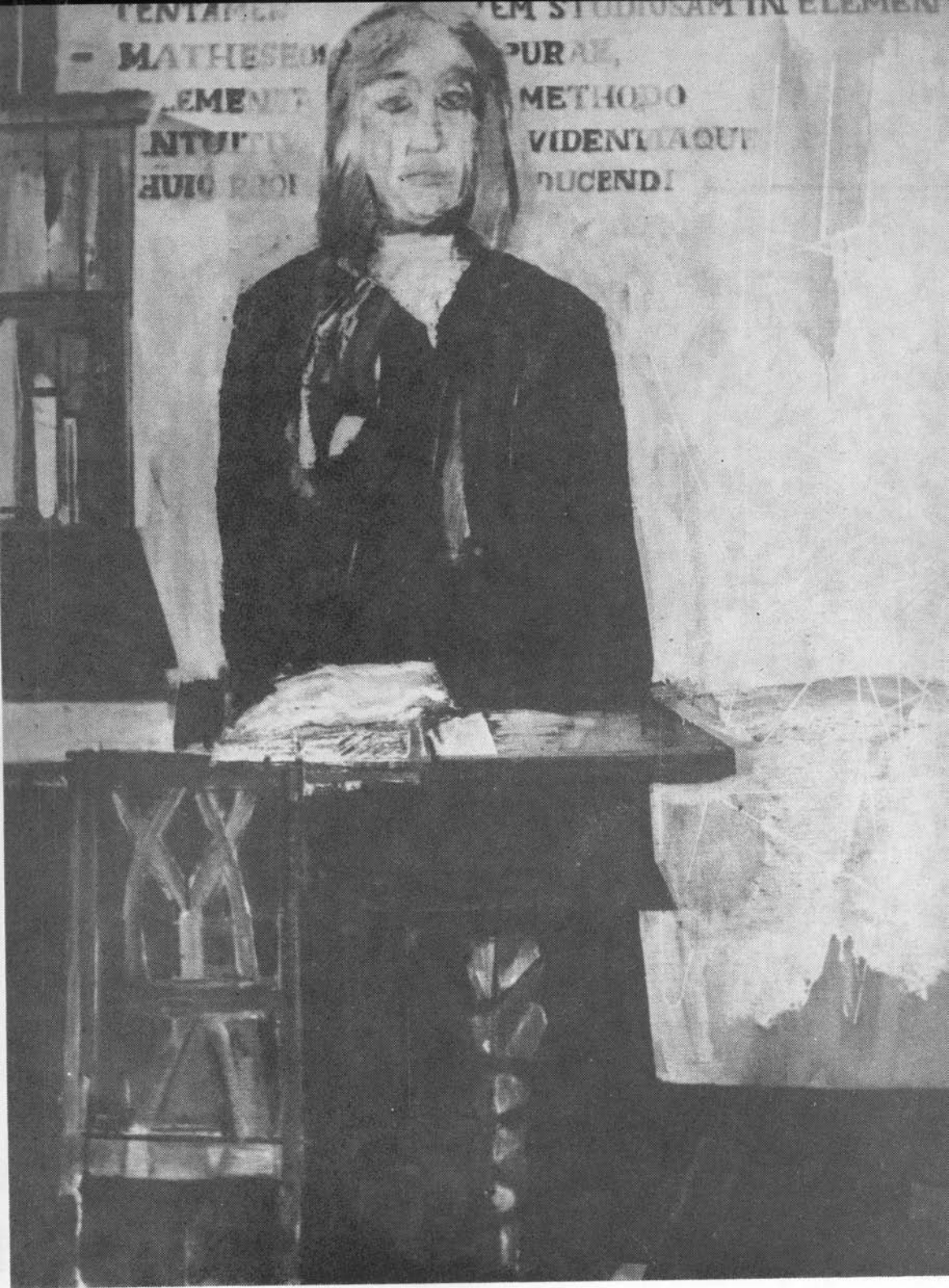
Vermeer képei ezt a polgári jólétet és magabiztosságot sugározzák. Igazi sugárzások azonban a fény, az a hideg fény, amelyet ő fedezett fel elsők között az európai piktúra számára, amely gazdagon vetíti reflexeit azokra a csudálatosan csillogó nagy, töretlen színelületekre, amelyeket akkortájt ott, csak ő tudott festeni.

Egyik képe levelet olvasó nőt ábrázol. Néhány bútor, az asztalon látható gyöngyosor, a falon függő díszes térkép otthonossá varázsolja a szobasarkot. A mű nem elbeszélő jellegű, de képzetársításokat ébreszt: a térkép távoli tengereket és földrészeket sugall, amerre a fény járhat, s ahonnan, talán üzleti úttjáról, levelet küldi. Az asszony arcán elégedett, finom mosoly; valószínűleg terhes. Nyugalom, béke árad a képről, a családi élet s az otthon édes érzése. Meghittség. Hivalkodás és meglepetés nélküli lét, az a megbízhatóság és állandóság, amelyet talán a hollandok hoztak létre elsőül abban a században.

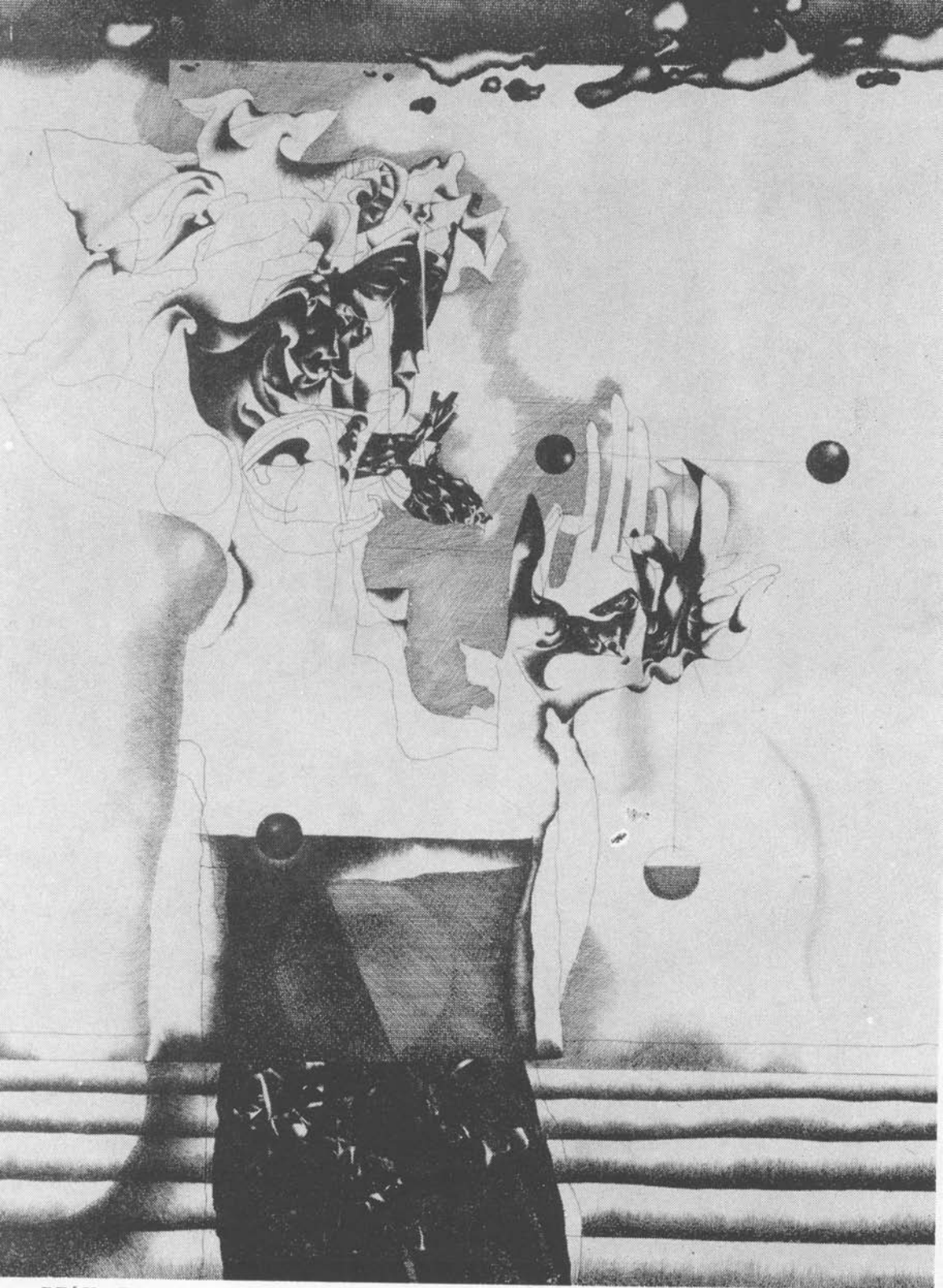
A szűkre szabott tér mélységét a bútordarabok síkjai határozzák meg; eszményien alkalmas tér a fény különböző szögekből való reflektálódására. Lényegében mindössze két szín: egy hideg kék, valamivel világosabb a nő házikabátján, sötétebb a bútorkárpitokon és aranyosbarna terra-umbra a szoknya, az asztalra dobott drapéria s a térkép színe. A szobát hideg fény világítja meg, súrolja, s egymásra vetíti a két szint, amelyek zöldes-violás reflexekben csillannak fel.

Lényegében Vermeer valamennyi interiőr-képe hasonló. Témái nem változatosak: levelet átvevő, olvasó vagy író hölgy, ékszereit próbálgató-méricskélő nő, hölgy klavichorddal, lanttal, gitárral, esetleg kisebb muzsikáló társaság. Képeinek nincs elbeszélő jellege. Maga a cselekmény mind kevésbé fontos, mind lényegesebb a hangulat, amelyet teremt, a remek festőtechnika, amellyel alakjait és tárgyait visszaadja, fényben modellálja anélkül, hogy tompítaná az árnyékokat. S ez az árnyék mindig színes! Úgy ragyog minden, mint szülővárosának híres terméke, a delfti fajansz. Vermeer csaknem kizárólag keveretlen, töretlen, tiszta-színekkel fest, hideg tónusokkal, kedvenc színe a sárga és a kék. Ha vöröset visz be a színkompozícióba, többnyire kerülí annak ragyogását, ezért barna terrát és oranzsot alkalmaz; ellenben egyik női arcképén — szecessziósnak tűnő mintás háttérét zöld színek változatában tartja, meleg okkerestől a hideg kékesig — a kalapot égő vörössel festi, s a modern festészet meglepő, sokkszerű hatását éri el.

Szintónusai életet kapnak a lendületes, erőteljes ecsetvonásoktól, amelyekkel azokat felbontja, s amelyek segítségével a térfogatókat mintázza. *Turbános lány* című arcképén a kék és sárga ruhadarabok mélyzöld háttérből bontakoznak ki,

ZOLCSAK SÁNDOR: BOLYAI

DEÁK FERENC: EGYENSÜLY

Vermeer: Nő kében (részlet)

formálásukra a művész zöld árnyékolást használ, s így egészen sajátos, különös hangzást hoz létre. Ritkább, de különös erejű a fekete-fehér-vörös színhangsor, ilyen a *Hölgy spinéttel és gavallérral* vagy a *Múterem*. Vermeer gyakran dús pasztába ágyazza a színeket, mint a *Tejesasszony* című képén; az előszeretettel ábrázolt keleti szőnyegetek helyenként úgy festi, hogy szinte a tapintásukat is érezzük.

A szobák terét többnyire leszűkíti, gyakran a gerendás mennyezetet s a távlatot sugalló kockás mozaik kópadióztatot is elhagyja. A fény baloldaltól jön, lehetőleg ólomszemes üvegablakon át, s ez a hideg nappali fény szabatosan rajzolja ki a tárgyakat, ellentétben Rembrandt sejtelmes-szenvedélyes fény-árnyék mintázásával, amely, tegyük hozzá, a holland nyárspolgártól idegen maradt. Ez egy másfajta, tárgyilagosabb, hűvösebb költőiség, hangulatteremtő ereje inkább a zenei hangok összhatásával fejezhető ki, mert „megszökik az elemzés elől”. Vermeer eseménytelen képein hideg fényt és színes árnyékot alkalmaz, s ezzel az impreszionizmus egyik nagy előfutárává válik. Am a jelenségeket nem bontja fel, gondosan felépített, megszervezett alkotásai az aranymetszés szabályaihoz alkalmazkodnak. Derékszögben találkozó függőleges és vízszintes vonalak, képrámák a falon, székátlalak, ablakkeretek adják meg Vermeer világának pontos arányait. A festő szívesen helyezi egyetlen szereplőjét az előtérbe, de helyenként az alak vagy a csoport távolabb kerül, ekkor egy képzeletbeli síkot sugall, hogy a kép üres terét lezárja. Nehéz selyem- vagy gobelin-kárpit tompa színű redője keretezi ezt a teret, és besegít bennünket Vermeer világába.

Vermeer festői világa fénydús, világos, egyben titkokkal teli, mint minden valóban művészi birodalom: sejtelmes és önmagában élő. A háromszázadik évforduló újabb ösztönzés kibogozni a rejtély szálait.

Borghida István

Milyen legyen a Korunk?

Fél évszázaddal ezelőtt, 1926-ban jelent meg a Korunk első száma. Évfordulónk józsan ünnep, a számvetés ideje. Alkalom arra, hogy elvégzett munkánkat a ránk váró feladatok távlatába helyezzük. Ehhez a számvetéshez és ebben a távlatban igényeljük a romániai magyar művelődés különböző területein tevékenykedő munkatársaink, barátaink, olvasóink hozzájárulását, hogy a Korunk jelenlétét szellemi életünkben minél világosabban értékelhessük. A körkérdésünkre érkező válaszokat a jubileumi év további számaiban folyamatosan közöljük.

1. Miben látja a klasszikus Korunk-hagyomány továbbélését a mai Korunk folyamában?

2. Hogyan határozná meg a Korunk sajátos hozzájárulását a szocialista tudat, a társadalmi gyakorlatot szolgáló, korszerű műveltség fejlesztéséhez, hagyományaink ápolásához, elkötelezettségünk nemzetiségi feladataihoz?

3. Milyen problémaköröket, műfajokat, az információ, állásfoglalás és alkotás milyen módozatainak gyakoribb, következetesebb, elmélyültebb érvényesítését ajánlaná folyóiratunk szerkesztőinek és munkatársainak figyelmébe?

4. Munkakörében szerzett tapasztalatai alapján milyen vonatkozásban, milyen területeken érzi szükségét és lehetőségét a Korunk sajátos szerepének, fokozottabb segítségének?

5. Az elkövetkező években, megítélése és óhaja szerint milyen legyen a Korunk, hogy az eddiginél többet nyújtson olvasóinak, jobban betöltse a művelődésünk egészében rá — elsősorban vagy kizárólag erre a fórumra — háruló feladatokat?

BALOGH EDGÁR

Negyven esztendővel ezelőtt fogalmaztam meg először — egy Gaál Gáborral folytatott párbeszédben — mindazt, amit a Korunk szerkesztésétől számon kérek, s az új folyam bejelentésekor, majd tizenöt éven át a gyakorlatban alkalmaztam már mindezt a mai követelményekre. Ismétetek tehát, amikor a népi-nemzetiségi felelősségben jelölöm meg a folyóirat követendő hagyományát és meg-megújuló szerepét. Népi? Ez a dolgozó tömegek iránt való elkötelezettséget jelenti. Nemzetiségi? Ebben éppen úgy benne van a hazai magyarság felemelkedésének értelmi elősegítése, mint a román néppel közös szocialista államiság bel- és külügyének következetesen marxista—leninista vállalása

Túl sok a feltett kérdés, inkább összefoglalva válaszolok rájuk. A szocialista tudat fejlesztésén sohasem tudtam mást érteni, mint nemzetiségünk reális önismertének és pozitív állami szerepvállalásának fokozását tudományos és művészeti eszközökkel, elkerülve a semmire sem kötelező általánosságokat, a szófia játékot üres és meddő fogalmakkal. A nemzetiségi „mi“ történelmileg egybeeseng az ország közösségi tudatával, s ezen a „romániaiság“-on át jelent duna-völgyi, kelet-európai, összeurópai és nagyvilágbeli emberséget. Ez a körkörös látóhatár a maga bővülő értelmeivel megszakadna, ha nem magunkból indulnánk ki, származásunk és anyanyelvünk, együttélésünk és állami hovatartozásunk, földrajzi és politikai adottságaink konkrétumaiból. Úgy gondolom, a Korunknak mindig is küzdenie kellett az elidegenedés, a tömegektől és hazai feladatoktól való elszakadás különösen a fél-értelmiség köreiből fel-felkísértő veszélyei ellen, arra törekedve, hogy a Gaál

Gábor hirdette „itt és most“ erkölcsi törvényével helyt tudjunk állani a soros feladatok tudatosításában és végrehajtásában. Ezért mértem a Korunk-számok érték-fokát mindig is azon, mennyi bennük és miféle szintű, tudományosan elég rangos, de ugyanakkor olvasmányosan hatékony-e a hazai anyag, saját nemzetiségi és honismeretünk mondandója.

Ezzel már jeleztem is, hogy a Korunk széles tartalmi skáláján mindenkori vonatkozathatóságot keresek az egyenlőségen alapuló román—magyar együttélés számára akár a honi magyar tudományosság és a román szellemi élet, akár hasonlóképpen konkrétan vett irodalmi-művészeti fejlődésünk összefüggésében. Minden számból és a teljes évi keresztmetszetből ki kell tűnnie, milyen erőkkal, tárgykörökkel, eredményekkel veszünk részt a szellemi javak termelésében, s itt természetesen különleges jelentőségű mindaz, amivel nyelvünk, néprajzunk, történelmünk (főleg művelődés- és tudománytörténetünk), irodalomtudományunk gyarapítása terén saját erőinkkel jobban gazdálkodva megvalósíthatunk. Mégsem gondolok csupán humaniorákra. Országunk nagyméretű iparosodása, a tudományos-műszaki forradalom sodra megkívánja, hogy a reáltudományokban se maradjunk le, s a megfelelő szakszókincs, szakirodalom, technikai teljesítmények és követelmények terén hozzájáruljunk az új — minél szélesebb és teljes rangú — nemzetiségi értelmiség kialakításához.

Kísérleti értékű filozófiai gondolatjátékokon túl egyre inkább az emberrel — a mi földrajzunk és történelmünk emberével — való sokoldalú eszmei törődést, szóval a marxizmus—leninizmus terünkbe és időnkbe helyezett antropológiai elmélyítést szorgalmaznám: egészséges városok és falvak erkölcsi munkaközösségeinek kultuszát a védelembe vett tájban, új harmóniát teremtve természet és ember viszonyában. Hirdesse és segítse elő a Korunk az értelmiség helytállását vidéken, ki-egyenlítve várost és falut, hogy táj és nép utánzások kósza divatjai helyett eredeti erőiből emelkedjék. S bizonyára kibontható együttélésünk bonyolult szerkezetéből is az élő humánium minden bölcséleti elkötelezése.

A Korunk mind a hazai magyar téma, mind a román tudományosság és művészet közvetítésével nemzetközi szerepet is betölt. Tudnunk kell minden szám szerkesztésénél, hogy sokan ebből a lapból is kiindulva ítélik meg a romániai magyarság és egészében Románia Szocialista Köztársaság eszmei és közéleti állapotát. Ugyanekkor azonban befelé is közvetítenünk kell a nagyvilágot. Sajnálom, hogy utóbbi időben éppen a külpolitikai tárgykör foglalkozott meg a lapban, holott mind a szocialista szomszédállamokban, így a Szovjetunióban végbemenő nagyszabású tudományos-műszaki és kulturális fejlődésment, mind pedig a ma már világméretekből oly döntővé vált ENSZ-politika megkívánja az állandó, gondos, államunk élő nemzetköziségét tükröző feldolgozásokat, nem is szólva az imperializmussal szembe fordult és gyarmati sorból felszabaduló népek friss problematikájáról. Fájdalmas volna felsorolni, hogy a Korunk utolsó évfolyamában mi mindenről maradt le.

Meg kell itt mondanom, hogy a lapot nem önmagában, hanem mindenkori hatékonyságában mérve, vagyis minden egyes cikk következményeit (hogy úgy mondjam: utóéletét) számon tartva, egyfelől műfajilag a tudományos esszé előnyeit hangsúlyoztam, másfelől nem tudok lemondani — két honi magyar szépirodalmi folyóiratunkra gondolva sem — a lap olvasmányos irodalmáról. Elolvasok minden korjelző, gondolkodást termékenyítő verset, de hiányzik a novella, akár honi magyar és román, akár nemzetközi értelemben. Ez — no meg a regényírászat, emlékirat — jobban kapcsolja be az olvasót a mai világba (ügyes, a lap irányvonalának megfelelő válogatás esetén), mint bármilyen más, mert az írói jelenítés segítségével jobban tárulnak fel az összefüggések a világ mozgó dolgai közt, s mindig közvetlen emberi példában.

Jómagam hovatovább csakis emlékirataim részleteivel kívánok jelen lenni a lapban, bár nemegyszer érzem szükségét, hogy azzal, ami számomra üres általánosságoknak tűnik, vitába szálljak. Szerencsére azonban az ilyen zavaró jelenség egyre ritkább, s már a lapon belül megtalálja hasznos ellenszerét.

Szocialista rendszerünk évente növeli a honi magyar értelmiséget (vagyis a Korunk olvasóközönységét), sőt, az általános szellemi forradalom eredményeként már nem is foglalkozási kaszt az értelmiség, hanem az üzemek, szövetkezetek egyre több dolgozójának jellemző minősége is. Kívánhatok-e többet és jobbat, mint azt, hogy a Korunk ennek az áradó, fejlődő új értelmiségnek a nemzetiségi és állami állhatosságát, a román néppel közös történelmi vállalásait és nemzetközi emberségét konkrétan, meggyőzően, erkölcsi súllyal és mindennapi realitással szolgálja?

A tanulmányok rengetege többé-kevésbé megnyugtatóan tisztázta, hogy mi volt és milyen szerepet játszott Gaál Gábor Korunkja a maga idejében. Az összehasonlításhoz azt kell tudni, hogy mi ma a Korunk. Funkcióit felsorolva némiképpen meg is határoztuk, ezek szerint a Korunk: 1. tudományos, ismeretterjesztő, vita- és kritikai fórum; 2. világnézeti funkciója van — a marxista kritika alapján minden problémához a tematikai megközelítés módszerben és műfajban különböző lehetőségeit rendeli hozzá; 3. társadalmi szemle funkciója van, amennyiben figyelmének fókuszában hazai valóságunk tényei és problémái állanak, és ezeket vizsgálja a gazdaságtantól a szociográfiáig és irodalomig terjedő szempontokból és eszközökkel; 4. gyakorlati funkciókat teljesít, a tárlatszervezéstől a vitarendezésig, tájékoztat és új értelmiségi nemzedékeket nevel stb. stb.

Ezeknek a funkcióknak különböző szinteken és különböző mértékben lehet megfelelni. A Korunk rugalmasságára és sokszor a saját színvonalától való negatív elrugaszkodásra vall, hogy a megfelelés mértéke változó. Vannak nagyon kedves számaink (képzőművészeti különszám, 1974. 2.), és vannak olyanok, amelyeket nemsokára el is felejtünk. Úgy vélem, hogy a változó színvonal az, amit a klasszikus Korunk ismeretében a mainak leginkább felróhatunk. Érdeklődésének tág láthatára és hazai valóságunk elemzésének igénye az, ami a klasszikus hagyományból ma is eleven. E kettőnek és gyakorlati funkcióinak megfelelni — olyan nehéz feladat és felelősség, amely a Korunkot méltán avatja a klasszikus folyam örökösévé, bár meggyőződésem, hogy a mai Korunk klasszicitását elsősorban mai feladatainak tudatossága és ezek teljesítése hivatott megadni.

A Korunk értékrendszert közül olvasóival, ennek főbb elemeit a kritikai tudományosság, ideológiai, erkölcsi, esztétikai, filozófiai stb. normatívák, önismereti igények, imperatívuszok és tények alkotják. Ez a tudatformálás: megtanítani az olvasót észlelni, itélni és cselekedni. Persze a Korunk nem teheti ezt olyan messianisztikus deklarativizmussal, ahogy elődei tették, de lényegében és intenzitásában ma is ugyanolyan erővel kell tennie. Pl. így: „A *Periszkóp* embersors felfogója és kivetítője. A ma emberének sorsa a konstrukció. Ő pusztít és épít városokat, szeldeli át a Szaharát, prairieket és jégmezőket, ő repül át Garizankart és az Óceánt, ő hozza Prágába a londoni koncerteket és Texasba az elnök Capitoliumi beszédjét két másodperc alatt. Ő mutatja meg celluloidtekerccsen át a wembleyi vásárt Kínának és Ausztráliának, ő szól a templomban és a harctereken ég felé búgva és bőmbölvé a mi emberi sorsunkat. Ő az élet-standard elsüllyesztője és magasralobogatója. Ő a végzet, amelyet az ember a maga képére teremtett, hogy uralkodjon rajta és szolgálja legyen. Ő a földi mennyország és a földi pokol. De az ember egyszer a rénszarvas agancsába karcolta az egész legelésző rénszarvas-csordát. Alig tenyérnyi helyre. Ez a tenyérnyi hely lett Michelangelo és Phydias szigete, ahol mindig az ember ült diadalt a lét konstrukciója felett. Ahol újáteremtette a maga képére a világot. Ahol örök meghosszabbítást és vigaszt talált a kegyetlenül véges emberi létre. E két fő életmegnyilvánulás, a reális lét és a művészet között halad valahova az emberi sors. Csakis az etika az a szemszög, ahonnan az útját követni lehet. Ebben a szemszögben bukkan fel a *Periszkóp*, hogy az ember útját figyelje. És hogy visszatükrözze magának az embernek.” (*Periszkóp*, 1925. márciusi címlap) Milyen példátlan élességgel világítják meg az értékrendszer-formálás célját *A Jövő Társadalma* 1929. novemberi számának címei: „A tőkés imperializmus és a tudományos szocializmus, Az orosz parasztokról, A magyar fabianizmus osztályháttere, Kína vérzik, Mi a caranizmus?, A gyermeksegély Németországban, Mit jelent a kommercializálás?, Falu és város, A FORGATAGBÓL, Fekete rapszódia, Dzsingisz kán, Gyáva-e az erdélyi író?, A labouristák válsága, A művészet Kolozsváron, Tványirika és a Helikon, „Kisemberek játékszenvedélye“, Lupény, A KÖNYVEK VI-LÁGABÓL, Proletár kultúrtörténet, A középkor ellen, BARÁTAINKHOZ.”

A világszemlélet ilyen vehemenciája is hagyományunk. Értékrendszerek alakításában ugyanolyan nagy hatása lehet, mint a kitűnő Madách-, Apáczai-, Jókai-stb. különszámoknak.

A szocialista tudat alakításáért a Korunk legtöbbit azzal tesz, hogy elkötelezett és harcoss értékrendszert alakít, a lap struktúrájával és gyakorlati tevékenységével korszerű *műveltségmodell*t mutat fel olvasóinak. Elkötelezettségünk nemzetiségi feladatainak a szociografikus irodalom közlésével, az ebben kompetens vidéki értelmiség tevékenységének felkarolásával és következetes irányításával tesz — és tehetne — legtöbbit. Ugyanakkor a Korunkban közölt irodalom java része az önismeret nagy problémáinak irodalma. Nem fedkezhetünk meg a mémoárokról sem, bár itt minden opció önkényes, a feladatok összefonódnak, és egymástól

elválaszthatatlanok. A lap életességét problematikussága biztosítja, ezt pedig az utóbbi vonatkozások hozzák be. (Mennyire hadakozott Gaál Gábor az *életmögöttiség* ellen!)

Filozófushallgató lévén nosztalgiával gondolok Bretter György és Molnár Gusztáv disputájára, milyen régen volt. Távol álljon tőlem, hogy sok filozófiai írást kérnék a lapba, inkább a hangvétel filozofikusságát szorgalmaznám, azt szeretném, ha a XX. század különböző nagy filozófiai-módszertani vívmányai lassan-lassan helyet kapnának a Korunk össznyelvében. (Megdöbbenek, amikor arra gondolok, hogy ebből a lapból a folklorisztika-folklorológia számban kevés, de tartalomban dicséretes jelenléte mellett *teljesen hiányzik az etnológia.*) Továbbá nem szeretem, ha a lapot a tematikai sokféleség szétszakítja, és eklektikussá teszi, a Korunkot fenyegető legnagyobb veszély a *kitűnően tájékozott digest*-jelleg. Nem idegen tőlem az a gondolat, hogy a Korunk hivatását most legjobban széles értelemzett *társadalmi és társadalomtudományi szemle* formájában teljesíthetné. Az óhajok rovatba kívánczik a képzőművészeti anyag egységesítése. Képzőművészeti anyag legyen, ne eklektikus illusztráció stb. stb.

Azt hiszem, nincs még egy romániai magyar folyóirat, amelynek többet köszönhetnének a diákok, mint a Korunknak — nevezzük őket fiatal, nevelkedő-féltben levő szocialista értelmiségnek. Mit köszönhetnek? Szakmai tájékoztatást, kultúránk problematikájába való bevezetést és nem utolsósorban közlési lehetőséget. A kulturológiába való bevezetésnek van azonban egy vonatkozása, amivel a diákok nem egészen értenek egyet: a Korunk minduntalan korrigálja nyelvüket. Túl a jogos (faktikus-stilisztikai) szempontokon van egy, amire érdemes felfigyelni: „Minden nemzedék önmagát szervezi meg, de a szervezési válság mindig meghatározott nyelvi kontextusban zajlik le.” (Bretter György: *Hipotézis a nemzedékek kettős nyelvéről.*) Van, aki a nemzedék álszociológiai kategóriáját bűnös, mert határoló kategóriának tekinti, amely határol ott, ahol folytonosság van. A nemzedékfogalom ezen az igazságon túl módszertanilag jogosult, ez a fontos.

Az *Echinor* egyik szerkesztője, bár a diákság nevében felhatalmazás nélkül, de szenvedélyesen, sok jubileumot és a jó ügy szolgálatának örömeit kívánja a Korunk gárdájának.

HORVÁTH ANDOR

1. Ha elfogadjuk azt, hogy a század harmadik negyedében, szocialista országban egy világnézeti folyóirat csakis marxista megalapozottsággal lehet korszerű, akkor nem vitás, hogy a klasszikus Korunk-hagyomány továbbélése a mai Korunkban részben „természetes” adottság — ami a tény jelentőségéből egyébként mitsem von le. Mint ahogy a marxista világnézet térhódítása és meghatározó szerepe mai társadalmunkban szintén nem tekinthető csupán mennyiségi változásnak a közeg, a Korunk régi és új folyama közönsége szempontjából, hanem olyan, minőségileg új helyzet, amelyben a hagyomány folytonossága messzemenően nem formális kérdés. Mert az utóbbi értelemben a válasz nem okoz gondot: nyitottság, sokoldalúság, az ismeretek és az értékek korszerű rendszerének meghonosítása. De a lényeget tekintve, azt hiszem, mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy a régi és a mai Korunkban legfőképpen az a törekvés közös, hogy a tudást hatékony, cselekvő erővé változtassák, illetve, hogy részt vállaljon magában a társadalmi cselekvésben. A méreteiben és eredményeiben felfokozott, megsokszorozódott (természetesen a kulturális intézmények egészébe illeszkedő) társadalmi szerep: ez az azonosságban megnyilvánuló többlet a régi és a mai Korunk folytonosságának lényegi tartalma.

2. A Korunk régi folyama a legjobb bizonyíték rá: a korszerűségnek megvan a maga sajátos vonzásköre, amolyan önszabályozó rendszere — a véletlen kivételek közé számít, ha a számítógép-szakember a harmadrangú romantikus irodalomért rajong. Az ötvenes-hatvanas években a hazai magyar értelmiség a Korunk közvetítésével is sajátította el a korszerű világnézetet, s mivel a folyóirat alapvető törekvése mindvégig az volt, hogy globális világképet nyújtson, az igazságok és értékek összefüggő rendszerét, joggal feltételezhető, hogy ez a gondolkodási modell a folytonos megújulásra, a kritikai újjászerveződésre is alkalmas. Azt hiszem, korszerű igényű, a változó világ változó valóságaival számot vető világnézeti tájékozódás ennél többre nem vállalkozhat.

3. Oscar Wilde aforizmája szerint a cinizmus és a szentimentalizmus között az a különbség, hogy míg az előbbi ott is csak árat lát, ahol érték is rejlik, az

utóbbi ott is értéket lát, ahol csak ár van. Úgy vélem, a korszerűség legnagyobb, legsürgetőbb feladata ma nálunk: a különbségek meghatározása, a differenciálás — példánk szerint — ár és érték között. Több vitát, hogy kiderüljön: az, ami érték, mit sem romlott az ár időnkénti ingadozásától, de továbbra sem érték az, amit a szentimentalizmus rossz szokásból vagy egyéb körülmények miatt annak kiált ki. A Korunk-hagyomány tanúsítja a legjobban, hogy az igazi korszerűség: a nagy távlatok felelőssége.

4. Sokan és sokszor hangoztatták, hogy a Korunk legsajátosabb jellege és érdeme: a szintézisre való törekvés. Az értelmiségi tudat és a társadalmi viszonyok mai szintjén úgy érzem, nagyobb figyelmet kellene fordítanunk az elemző, valóságfeltáró kutatás minden válfajára a riporttól a szociológián át az elméletig. Úgy vélem, a Korunk is sokat tehet annak érdekében, hogy csökkenjen a távolság az ismeretek, eszmények és értékek elvont, tudati és mindennapi, társadalmi gyakorlati valósága között. Művészet- és oktatásszociológia, a társadalmi viszonyok és a szocialista demokrácia javítása — csupán néhány olyan részterület ez, ahol a kutatás közvetlen és fontos társadalmi feladatokat és tennivalókat tudatosíthat.

5. A nemzetiségi kultúra intézményeit jelenleg javarészt csakis akkor fenyegetheti korszerűtlenség, ha tevékenységük, törekvéseik nem keltenek kellő visszhangot, nem lépnek kölcsönhatásba a társadalmi gyakorlattal. Ezért úgy vélem, hogy az átgondolt, az újra fogékony szerkesztői program mellett többi intézményünkkel együtt a Korunknak is többet kell tennie annak érdekében, hogy az életmód, a gondolkodás, a társadalmi viszonyok nagy átalakulása közepette a romániai magyar nemzetiség korszerűen, legjobb hagyományai szellemében és legjobb képességei birtokában illeszkedjék bele ebbe a folyamatba.

SÜTŐ ANDRÁS

1. Én a klasszikus Korunk-hagyományt jószerivel csak Gaál Gábor személyében ismertem. A régi folyóirat feltámasztása érdekében épp húsz esztendeje magam is lelkes harsonát fújtam az *Utunk* hasábjain, Gáll Ernőnek egy korábbi kezdeményét üdvözölve. Hogy ennek mifajta következményei támadtak, röviden nem tudnám elmondani, más alkalomra hagyom tehát. Tény, hogy a régi folyóiratot egyedül Gaál Gábor személyesítette meg számomra. Szigorával, meleg emberségével, rendkívüli műveltségével maga volt szememben a legendás, nagy Válgalkozás.

Az Igazmondó Írás.

Az új folyam — úgy veszem észre — az alkotó marxizmus jegyében keresi medrét a jövő felé, amely az igazmondás dolgában vele is épp oly szigorú lesz, mint mindannyiunkkal. Már említett cikkem alapján szólva, a jövő megkérdi majd: ki volt az közületek, ki a tömegek hangulatának megállapítása végett saját hóna alá szokta dugni a hőmérőt? Hát vajon — a vélemények összecsapása dolgában — melyikötök találta föl az óvatosságnak afféle módszerét, miszerint a vízbefulladás veszélyének legfőbb ellenszere: a légzés beszüntetése? Azután a fülöncsippelt fel-találó előáll, és felhoz egyet és mást a maga mentségére. Esetleg mások befekettítésére.

2. Talán a már említett, az emberi kiteljesedés igényét közvetítő Igazmondó Írás másodszeri fölemletésével. A műfajok határainak elmosódása után — úgy tetszik — az igazmondó írást különálló, sajátos műfajnak kell tekintenünk. Már csak azok érdekében is, akik ilyen tekintetben mentségre szorulnak: alkatuknál fogva nem írhatnak bármilyen műfajban. Úgy vélem tehát: a Korunk hozzájárulása az említett „elkötelezettséghez” éppenséggel annyi, ahányszor elkerülte a mellébeszélés, a félreszólás mindétig adott veszélyét.

Az igazat mondani nem könnyű feladat, több okból is, mivel: a) mindig akadnak, akik azt kisajátítják maguknak, és ily esetben az igazmondás egyúttal szembeszegülés a hazugság mítoszaival is; b) az igazság nyilvánvalóan dialektikus fogalom, és ez nemcsak azt jelenti, hogy ellentétek összecsapásából szikrázik föl, nem csupán, hogy lényeg és látszat ellentmondásos folyamatából kell őt kihámoz-nunk, hanem — épp élő-eleven, proteuszi természeténél fogva — arra is figyelmeztet, hogy keresésében gyakorta félrevezethetjük önmagunkat. Ezáltal másokat is. Mert rengeteg az olyan hazugság, amely megtévesztő módon hasonlít az igazsághoz.

Mert ebben a hajszában, a szemünk elől mindétig tovatűnő szivárványkapu visszaintésében ott a figyelmeztetés is: nézzünk először a lábunk alá, az orrunk elé, vizsgáljuk meg a kezünk és a fulünk ügyébe eső, legközelebbi tényeket. Esetleg a bőrünket is, lévén erre ősi szólás is: saját bőrén tapasztalja...

Általában: bőrünk vastagsága, érzékenysége, avagy érzéketlensége és az igazság mindenkori kimondásának kényszere között az összefüggés tagadhatatlan. Empirizmus? Kiestem volna a nagy összefüggések és magaslati elvek csillagrendszeréből? De hisz a tények ismeretének, összegezésének, értékelésének hiányában kép telenség följutni akármifajta elmélet szintjére. Ez ugyebár közhely. Mégsem fő lősleges — úgy gondolom — megemlítenünk, hogy az üvöltő tények száját semmi féle elvontsággal befogni nem lehet. A tények Jákoblétrája nélkül nincs mód elvi magasba feljutni.

3. Helyszűke miatt e kérdéscsokorból hadd ragadjam ki csupán az alkotás — az irodalmi ténykedés — fogalmát. Ha „alkotási módozatról“ van szó, azt mondanám: a módozat kinek-kinek személyes ügye, kényszere, képessége, legjobb meggyőződése. Az egyedül üdvözítő módozatok valamikori kikialtói szerencsére kihulltak az idő rostáján. De nem halványult, sőt fölerősödött az a társadalmi igény, hogy esztétikai szépség és igazság — egy adott történelmi valóság tényeinek értelmezése és kimondása — kéz a kézben járuljon az olvasó elé. Beleértve a legszemélyesebb létérzés legváratlanabb formákba öntött megnyilatkozását is. Mert nincs szubjektív létérzés, amelynek végső meghatározói ne lennének társadalmiak. És objektívek. Amivel persze nem adnék mentesítet annak a költői hajlamnak, amely adott szubjektív közönye, köldöknéző semmitmondása számára követel kollektív lelkesedést és kritikai ájuldozást. A költészet másodlagos élet. Nem önmagáért való, nem méretik önmagával. A költészet — a legszemélyesebb is — valamely adott nemzeti-nemzetiségi közösség tudatának mélye felé törekszik, hatni akar, mintegy az adott közösség legbensőbb vágyainak, kimondatlan igazságainak a tehetség kristálykővén megtört és visszavetülő fényeként. Néptribun-felfogás? Ki vitatná ma már egy Szabó Lőrinc magánykozmoszának társadalmi vonatkozásait, korszakörökítő objektivitását a költői szubjektum fájdalomgyűrűjén belül.

4. Mivel még nem tartunk ott, hogy jelenünket és jövőnket a múlt meg ne határozná: igen fontosnak tartanám a Korunk történelmi tárgyú közleményeinek tervszerűbb, tehát következetesebb és változatosabb, átfogóbb jellegét is biztosítani. Egyebek között a tények tiszteletének kegyében. Természetének Janus-arcát — vagyis történelmi múltjának és jövőjének egyidejű szemmel tartását — az ember, úgy látszik, nem adja föl, mi több: hadakozásaiban a jövőnd végett, múltjának, véráldozatainak mind nagyobb jelentőséget tulajdonít. Miért vajon? Egyebek közt a földgolyón még mindig visszakisértő és fenyegető erőszak, a változatos hatalmi mámorok láttán. Tehát ösztönös és természetes védekezéséknél is, a tömörülés útján. Az együvé tartozás tudatának régmúlt haditetteivel is. A múlt ilyenformán: szövetségesünk a jövőteremtésben. Aki jövőnkre — eljövendő létünkre és mibenlétünkre — vet szemet: takarító munkáját a múltunkkal kezdi. Példát erre névze sokat idézhetnénk. Valamiként arra is, hogy forradalmi hagyományaink, románok, magyarok közös történelmi múltjának fényrehozatalában már eddig is mily tetemes érdemet szerzett magának a Korunk. Azt kívánom: ezeket bővítse.

VILLÁNYI TIBOR

A Korunk igényes írásaival, tanulmányaival egész léte alatt a társadalmi tudatformálás felelősségteljes feladatát vállalta, a műveltség fejlesztését, időszerű problémáinak marxista szemlémmel elemzését szolgálta.

Természetesen mindenki a maga és munkaköre szemszögéből ítéli meg a folyóiratot, s így most én is, mint a szatmári Magyar Líceum igazgatója, első sorban művelődésünk egyik közvéleményalakító intézményének, a középiskolának a szemszögéből tekintem a folyóiratot.

Tanárok és diákok dolgoznak az iskolában. A tanárok olvasgatják a folyóiratot, sokszor igen elméletinek érzik, elsősorban a reálszakosok. Talán a jövőben jó volna a gyakorlati oktató-nevelő munkában közvetlenebbül is hasznosítható írásokat is közölni, gondolok itt például a korszerű pedagógia hazai és külföldi eredményeit ismertető, elemző írásokra.

A líceum sok tanára jelentkezett és jelentkezik a didaktikai fokozatok elnyerésére, ennek érdekében konkrétan pedagógiai, módszertani kutatómunkát kell végeznie. Ezt is támogatni kellene, főképp, hogy a *Tanügyi Újság* kerete nagyon leszűkült.

A tanulóifjúságtól is elvárjuk, hogy ismerje, olvassa a napilapokat, folyóiratokat, így tehát a Korunkot is. De vajon mit kap ettől a folyóirattól? Ha véleményüket meghallgatjuk, akkor tőlük is azt halljuk, hogy valahogy hozzájuk is közelebb levő írásokat is várnak. Persze, ez azért problematikus, mert a tudományok nyelve „elvontabb”, tömörebb. Márpedig a Korunk a magas tudományos szintjén akarja közölni az írásait. Az ifjúság számára persze hogy nehézkes ez a nyelv, meg kell szoknia, el kell sajátítania. Ha azonban tárgyilagosan elgondoljuk mai tudományosságunk szaknyelvéről, vajon nem merül-e fel az a kérdés, hogy ez lassan a felnőttek számára is szűkebb csoport nyelvévé válik?

Az ifjúság olyan írásokat is szívesen látna, amelyeket iskolai, mondjuk szak-köri tevékenységében hasznosítani tudna. A tudományos kutatómunka alapjainak elsajátításába is be kellene vezetni a tanulókat.

Mint hogy a Korunk művelődésünk egészében jelentős szerepet vállalt magára, azt várjuk el tőle, hogy írásaiban, legalábbis azok egy részében keresse a közelebbi kapcsolatot a közművelődés fontos tényezőjével, a középiskolával is.

„Új időknek új dalaival”

Érdekes, hogy Mózes Attila „a második Forrás-nemzedék bővületében” nőtt föl. Nocsak! Valójában ma sem érzem, hogy mi Nemzedékké csontosodtunk volna. S azután, ez a másodiknak nevezett Forrás-nemzedék, amelyről ma sem ismeretes, ki tartozik bele tulajdonképpen — nem azonos teljesen a *Vitorla-ének* antológia szerzőivel. A fiatal költők ürügyén kifejlődött vita ama megállapítását érzem helytállóknak, miszerint az antológia legjobbjainak későbbi kötetei bearanyozzák visszamenőleg a *Vitorla-éneket*, egészében, nosztalgikus aranykorra minősül a mi költészeti pubertásunk, és mindenki a Nemzedék kebelébe kerül, aki abban a kötetben megjelent.

(Különben is: a *Varázslataink* kötet szerzői is „Forrás-nemzedék” — nem egynek van már Forrás-kötete — csak a III. a dinasztiaiban. A „Forrás” elnevezéssel kiadott sorozat hovatovább szorgalmas irodalomtörténeti koca lesz, törzskönyvezett nemzedékekkel, I., II., III. Prokrusztész-ággal.)

Tudtommal a mai napig sem sikerült még a II. eresztésre rábizonyítani az egységet — az indulás és az első kötetek akkori jelenkorának, adott körülményeinek azonosságán túl. Ez ugyan elég is lehetne, de Mózes Attila (a *Korunk* 1975. novemberi számában olvasható) vitacikkében átgondolt programról beszél, többször is. Mi lenne az, ami csak erre a verbuvált nemzedékre illik, s amit a most indulók orra alá lehet dörgölni, egyéb intelmekkel egyetemben?

A *Vitorla-ének*-antológiásnak vagy második Forrás-nemzedéknek titulált szerzőket önálló, leírt szavukért *egyénileg felelős* költők *ad hoc* gyülekezetének tekintem; mint említettem, csupán a kor, a konjunktúra egységében. Ez nem költői csoportosulás (programmal) vagy költészeti áramlat. A *hasonló*, de nem *azonos* jegyeket a közös idő és hely, az esetleg hasonló közérzet kaparta a sorok közé. De ez nem egyéni érdem. Lehet azonban tudatosan vállalni vagy sem, *utólag*, a hasonlóságokat. Túlzás a — tágabb értelemben értelmezett — konjunktúrát programmá minősíteni!

Amikor tehát két költőgeneráció összehasonlítására kényszerülünk, minden, az eddigi vitázóknál a *Vitorla-énekesek*nek tulajdonított érenyt úgy forgatunk föl, mint mindenkori költészetre vonatkozó követelményt, amely egyénenként vagy kimutatható, vagy sem.

Szó volt e vita során tartalmi-formai felszabadításról, igényességről, formaérzéről, képgazdagságról, a költészeti igazság felmutatásáról stb. S mindez olyan szövegkörnyezetben, mely a *Varázslataink* antológiára szükített új költőgeneráció verseit a fentiek hiányában marasztalja el.

Nos:

Lehetett ki-ki politikusabb a *Vitorla-énekesek* közt, de ez Vajda Ferencnél, Simonffy Józsefnél is fellelhető. Nem a nemzedék hibája, ha így: „Tőke salétromsava / ette kezek.”

Majdnem minden fiatal költő József Attilától tanul egy fél évszázada. Adonyi Nagy Mária verset ír a költőhöz — néha az ő stílusában. A jó iskola és a rá való hivatkozás nem róható fel utánérzés bűneként! De itt van Ady is e két sorban: „Aki félté bennem az átkot / két kezével meg sem áldott”. És leírja a

következő négy eredeti Adonyi-sort is: „A föld minden ege / magas és ostoba / Szived e kicsi véres gyümölcs / egészen nem ér el oda.“

Az előző generációk elméleteinek, gondolkodásformáinak látványos tagadása sem egyetlen nemzedék kitalációja. De van, aki úgy ír, mint a tehetséges Veress Gerzson: „világomlások közt gyere“; s egy kis messianizmussal: „piros tüzekre föl-szeggetten“; vagy: „SZAVAIMTÓL / TÜZEM SZÍVETEKRE SZIVÁROG“; és mint a tehetséges ironikus Palotás Dezső: „... az ember nem vész el. Csak átalakul“; máshol: „Komoly lettem, és imé, menten / engedelmessé nőtt a lelkem. — / Dicséretes, hát nem vétek: / felejték hétfejű meséket. / Juj, milljom paszulyvirág van / az egy babszemből lett világban!“. De az idézettekkel egy kötetben vannak a következő sorok is: „nézésed mítoszai“, „Mit tudom én... / Nem férek magamba. / Megcsókolak!“

A kép- és fogalomzavart, a félreérthetőséget, a banalitást sem mi találtuk föl, hálisstennek, amint azt az utolsó két példa mutatja. És itt van ez is a *Varázslatainkban*: „... könyvlámpa asszisztál“; „Úgy ülök itt, mint egy darab barna nap“; „... ha épülésünk síkjai derengnek“.

Másik póluson: a telített, érzékletes költői kép sem a *Vitorla-ének* szabaddalma, aminthogy a Szöcs Gézához hasonló formakultúra sem. Furcsa, hogy a *Varázslataink* e legjobbjáról mindenkinek csak félmondatai vannak, könyvélményről beszélnek, mintha a gondolat valósága nem teremhetne teljes értékű művészetet. Szöcs Géza egyedülállóan kidolgozott, bravúros technikájú versei olvastán senki sem visít föl, hanem továbbra is majdani vezéregyéniséget keres az antológiában... A műveltség olyan szokatlan, hogy negatív előjelet kap? Tessék, itt van az Egyéniség, aki számára a vers a gondolkodás egyik lehetséges formája. Ahogy a Szöcs Gézával kapcsolatban sűrűn emlegetett Weöres Sándor életművének lényegi vonása az állandó travesztia, Szöcs Géza számára a Vers az egyik travesztia a sok közül. Ezt „tanulta“ Weörestől, nem csak a kimunkáltságot, a formakultúra igényét. Azt Aranytól, Tóth Árpádtól, Kosztolányitól vagy Szilágyi Domokostól megtanulhatja bárki, ha tanulásnak nevezzük azt, amit mindenki saját indítatására asszimilál az elődök munkáiból. Hogyan lehet egy kötetre „gondolatnincstelenséget“, „használhatónak vélt kelléke, gondolat- és eszmetörődékbe kapaszkodást“ olvasni, ahol olyan versek vannak, mint a Szöcs Gézáé? De ideírhatnám még Markó Béla vagy Adonyi Nagy Mária nevét is.

Persze, az ember nemcsak a *Varázslatainkban* közölteket, hanem az azóta megjelent verseket, köteteket is beleszámítja valamely egyéniség értékelésébe, ahogy a *Vitorla-ének* újraértelmezése sem mentes a későbbi munkák ismeretétől... Egy antológia anyaga nem reprezentatív a jó költők esetében. A rosszakból sok is.

A *Varázslataink* költőinek közérzetével ne szegezzük szembe a *Vitorla-ének* esetleges jobb, bizakodóbb hangvételét. A fiatalabbaknak már mi vagyunk a körülményei. Olyanok, amilyené a saját jelenidejükkel és a velünk-harcolásban alakulnak. Alakítsunk méltó ellenfelet!

Balla Zsófia

Kós Károly levele a Korunk szerkesztőségéhez

Dr. Kós Károly úrnak!
Emlékszem, hogy — mit már nagyon régóta —
több alkalommal látogattam meg az újabb állomásainkat és
tevékenységét. S amikor most is a szívevel gondoltam a
állomásra, megijeszt a híradás a múltkor
történtekről a honlapjánál a leírásról; utólagos
közvetlenül kívül is fogadják a híradásait a múlt jó-
lényűségét és a jövőt a szívevel a múltban.

Korunk 1976. I. 22.

Kós Károly

Az ENSZ-Alapokmány és a világ mai valósága

Milyen szerep hárul az Egyesült Nemzetek Szervezetére a mai világban? Az ENSZ-közgyűlés jubileumi ülészakán szétosztott dokumentumban, melyet Románia terjesztett elő, s amely hazánk álláspontját fejt ki az ENSZ tevékenységének javítását és demokratizálását illetően, a következőket olvashatjuk: „Románia megkülönböztetett figyelmet szentel az Egyesült Nemzetek Szervezetének, az egyik fontos eszköznek tartja az emberiség kezében a nemzetközi problémák megoldására, a népek szabadság- és haladáseszményeinek előmozdítására, az államok közötti egyetértés és együttműködés mélyítésére, a biztonság erősítésére és a tartós világbéke szavatolására.” Románia más országokkal együtt ezért szorgalmazza az ENSZ tevékenységének szüntelen tökéletesítését, szerepének és hatékonyságának növelését a nemzetközi életben. Ehhez viszont elengedhetetlenül szükséges az is, hogy az ENSZ Alapokmánya teljes összhangba kerüljön a mai világ realitásaival.

A következő két esztendőben (1976—1977) Románia a Biztonsági Tanács nem állandó tagjaként is fokozottabban járul hozzá az Egyesült Nemzetek Szervezete szerepének növeléséhez.

1. Több mint harminc esztendő telt el azóta, hogy ez az Alapokmány 1945. október 24-én életbe lépett. Ez alatt a harminc év alatt sok minden megváltozott a világban. A legfőbb változás: új szocialista országok jöttek létre Európában, Ázsiában és Közép-Amerikában. Létük a mai világ objektív realitása. Nagyobb lett nemzetközi súlyuk és befolyásuk, jelentős szerepet játszanak a jelenkor nagy problémáinak új szellemben történő megoldásában, a nemzetközi kapcsolatok átalakításában és új alapokra helyezésében.

A második világháború utáni időszakban az összeomlott gyarmati rendszer romjain több mint 70 új, független állam alakult meg. E forradalmi folyamat során látványosan bővült az új államok részvétele a nemzetközi életben, számuk meghaladta a 150-et. Ezt a folyamatot tükrözi az a tény is, hogy az ENSZ-tagállamok száma a 30 évvel ezelőtti 51-ről 143-ra emelkedett.

A háborút követő időszakban rendezték a háborúból örökölt megoldatlan helyzeteket. Az 1946-os párizsi békekonferencián számos békeszerződést írtak alá, s más olyan jellegű államközi megállapodásokat, amelyek az államközi kapcsolatokat békés útra, az együttműködés útjára terelték. Jelentős lépések történtek a nemzetközi enyhülés irányában, nagymértékben sikerült kiküszöbölni a nemzetközi kapcsolatokból az erőszakot és az erőszakkal való fenyegetést, ami a vitás kérdések tárgyalás útján való megoldásának kedvezett. „Világszerte fokozódik a harc — írja a dokumentum — a problémák új szellemben való megoldásáért, az erőszak és a diktátum régi, imperialista politikájának a kirekesztéséért, az uralom és az elnyomás minden formájának a felszámolásáért, új, valóban demokratikus nemzetközi kapcsolatok kiépítéséért...”

Ez a törekvés nyilvánul meg abban is, hogy az összes államok részt vesznek a nemzetközi kérdések megoldásában, s a kis és közepes államok, a fejlődő országok, az el nem kötelezett országok egyre aktívabb tényezőként jelentkeznek a nemzetközi porondon. Pozitív eredményekkel zárult az európai biztonsági és együttműködési konferencia, mely ugyancsak jelentős lépés afelé, hogy új irányzat honosodjék meg földrészünk nemzetközi kapcsolataiban.

E fontos és pozitív változások mellett a második világháborút követő időszakban is változatlanul fennmaradtak a világnak olyan feszültségi és konfliktus-övezetei, melyek beláthatatlan következményekkel járó háborúk fészkeivé válhatnak. Nagymértékben veszélyezteti a nemzetközi biztonságot, magát az emberi civilizációt a fegyverkezési hajszája, a nukleáris és más tömegpusztító fegyverek fel-

halmozódása. A béke és enyhülés sorsára a fejlett és fejlődő országok közötti növekvő szakadék nemcsak hogy közvetlenül kihat, de az egész emberiség haladását akadályozza.

A nemzetközi élet mai valósága, az emberiség előtt álló világproblémák megoldása szükségessé teszi egy olyan új gazdasági és politikai világrend megteremtését, amely az uralom és elnyomás régi viszonyait a jogegyenlőség elvére épülő új kapcsolatokkal helyettesíti. Tiszteletben kell tartani minden népek ama szent jogát, hogy szabadon és önállóan válassza meg saját fejlődésének útját. Az új gazdasági világrend hivatott megszüntetni az államok közti fejlettségi különbségeket, megteremteni a feltételeket az összes népek harmonikus fejlődéséhez, a nemzetközi béke és biztonság megszilárdításához. Szó sem lehet enyhülésről és reális békéről mindaddig, amíg van gazdasági elmaradottság, amíg a világ „gazdag” és „szegény” országokra oszlik.

2. Az Alapokmány az államközi kapcsolatok alapvető dokumentuma, melynek éppen ezért teljes összhangban kellene lennie a népek létfontosságú törekvéseivel, a békével és a haladással.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének működését szabályozó Alapokmány azonban nem tartott lépést a világban végbement változások gyors ütemével. Az Alapokmány szövege, minthogy harminc évvel ezelőtt készült, számos olyan előírást tartalmaz, melyet ma már egyértelműen meghaladott az idő. Így például a XI. fejezet olyan területekről beszél, amelyek önállóan nem kormányozhatják magukat. A XII. fejezet a „nemzetközi gyámkodást” mint a területi és nemzeti függőség intézményét szabályozza. Ma már teljes mértékben elavult mindkét fejezet, mivel a gyarmati elnyomás felszámolásának folyamata a végéhez közeledik. Ilyen körülmények között a régi előírásokhoz ragaszkodni tulajdonképpen annak elismerése, hogy egyes népeknek és államoknak joguk van más népek és államok sorsát irányítani. Ez nemcsak a nemzetközi jog alapelveinek mond ellent, hanem az Alapokmány szellemének sem felel meg.

A régi előírásokhoz ragaszkodni továbbá annak elismerését is jelenti, hogy a világ népei két táborba sorolhatók: vannak népek, amelyek alkalmasak arra, hogy saját magukat kormányozzák, és vannak népek, amelyek alkalmatlannak bizonyulnak a feladatukra. Ezt a besorolást teljes mértékben cáfolják a nemzetközi realitások, s nem felel meg a nemzetközi törvényesség előírásainak sem. Éppen ezért az előterjesztett dokumentum jogos követelése, hogy „az Alapokmány rögzítse a lehető legvilágosabban a kolonializmus, a neokolonializmus és a rasszizmus teljes és végérvényes felszámolását”, valamint az összes tagállamoknak azt az elhatározását, hogy kizárnak a nemzetközi életből minden efféle gyakorlatot.

A második világháború idején megszerkesztett Alapokmány 107. szakasza volt „ellenséges országok”-ról beszél, melyek hátrányos helyzetben vannak az Alapokmányt aláíró tagállamokkal szemben. Azóta gyökeresen megváltozott a helyzet. Az ún. ellenséges államok is beléptek az ENSZ-be, és az alapító tagokkal teljes jogegyenlőséget élveznek. E fölösleges szakasz jelenléte tehát akadály az enyhülés útjában, hátráltatja a teljes egyenlőség megteremtését a nemzetközi kapcsolatokban.

Megkülönböztető jellegű az Alapokmány 3. szakaszában olvasható ama előírás is, mely a tagállamokat két kategóriába osztja: vannak az alapító tagok (ezek aláírták az Alapokmányt), és vannak az Alapokmányhoz később csatlakozó országok. A tagállamok kategorizálása ellentmond egy másik alapelvnek, mely a világ összes államai teljes jogegyenlőségét írja elő. Az Alapokmány csak az államok egyetlen kategóriáját szentesítheti, az ENSZ-tagállamok egyenlő kategóriáját, hiszen a szervezetnek fel kell ölelnie a világ összes országait, tekintet nélkül kiterjedésükre, gazdasági vagy katonai erejükre, társadalmi berendezkedésükre. Ezzel korántsem vonja senki kétségbe az alapító tagok kezdeményező szerepét, csak a nemzetközi méltányosság mai követelményeihez igazodnak az Alapokmány.

Természetesen nem elég bizonyos előírásokat törölni az Alapokmányból, szükségesnek mutatkozik új előírások bevezetése is.

Az ENSZ Alapokmánya leszögezi az államok és népek jogegyenlőségének alapelvét, nem teszi azonban hozzá, hogy ezt az alapelvet a nemzetközi élet minden területén, elsősorban a béke és nemzetközi biztonság megvédése terén kell következetesen tiszteletben tartani. Megőrizni a békét — az összes államok és népek létfontosságú érdeke, tekintet nélkül nagyságukra, gazdasági erejükre vagy társadalmi-politikai berendezkedésükre. E követelményből kiindulva tartalmaznia kell az Alapokmánynak egy olyan kitételt, hogy minden államnak joga és kötelessége részt venni a nemzetközi konfliktusok megelőzésében és felszámolásában.

Az ENSZ-re különleges szerep és nagy felelősség hárul az új gazdasági világrend megteremtésében. Az új gazdasági rend megteremtésével az ENSZ által

elfogadott több nemzetközi okmány foglalkozott az utóbbi években. Ilyenek: Az ENSZ akcióprogramja az új gazdasági világrend megteremtését illetően, Az államok gazdasági jogainak és kötelességeinek alapokmánya, melyeket az ENSZ-közgyűlés XXIX. ülészakka fogadott el 1974-ben. Románia 1975. szeptember 5-én terjesztette az ENSZ elvihalatos okmányként az új gazdasági világrend megteremtésével kapcsolatos álláspontját.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete és ennek Alapokmánya nem zárkozhat el az emberiség nagy kérdései elől, hogyha hatékonyan részt akar venni ezek megoldásában.

Ha törlik az Alapokmányból mindazt, ami elavult, és a mai világ realitásaival összhangban levő új előírásokkal egészítik ki, akkor mondhatjuk csak, hogy ez az Alapokmány — mint azt a román előterjesztés hangsúlyozza — „a kolonializmus, a rasszizmus és a neokolonializmus felszámolásának, az összes uralmi és elnyomási formák, az összes méltánytalansági és egyenlőtlenségi formák felszámolásának alapokmánya lesz az államközi kapcsolatokban“. Ugyanakkor az Alapokmány „legyen a nemzetek és az államok jogainak, az alapvető emberi jogoknak az alapokmánya, olyan dokumentum, amelyik biztosítja mindegyik nép sokrétű és akadálytalan érvényesülését, feltárja a haladás és a béke nagyszerű perspektíváját az egész világ előtt“.

Az ENSZ Alapokmányát nem lehet a mai világ valóságával összhangba hozni anélkül, hogy ki ne egészítsék a világszervezet felépítésére, megszervezésére és működésére vonatkozó újabb vagy módosított előírásokkal. Ezeknek a módosításoknak, javításoknak hozzá kell járulniuk az ENSZ hatásköre növeléséhez, tevékenysége demokratizálásához, az ENSZ egyetemességének biztosításához. Románia az egyetemesség elvét úgy értelmezi, hogy minden állam a teljes jogegyenlőség alapján aktívan és közvetlenül vehessen részt a nemzetközi problémák megvitatásában és megoldásában. Ilyen értelemben válik égető követelménnyé, hogy az ENSZ legfőbb határozathozó és egyben legrepresentatívabb szervének, a közgyűlésnek feladat- és hatásköre megnövekedjék.

Az Alapokmány jelenlegi előírásai szerint a közgyűlés hatásköre korlátozott, különösen a nemzetközi élet legfontosabb szektorában, az államok közti konfliktusok tárgyalás útján történő megoldásában. A közgyűlés a jelen szabályok szerint nem vitathat meg egyetlen olyan nemzetközi kérdést sem, amelyet a Biztonsági Tanács napirendjére tűztek (12. szakasz 1. bekezdés). Ez azt jelenti, hogy a jelen körülmények között a legfontosabb nemzetközi kérdések megvitatásában és megoldásában nem vehet részt valamennyi tagállam, csak a Biztonsági Tanács tagjai (15 ország).

E megfontolásokból kiindulva Románia javasolja: az ENSZ-Alapokmány előírásait egészítsék ki oly módon, hogy a közgyűlésnek joga legyen jelentést kérni a Biztonsági Tanácstól a nemzetközi béke és biztonság összes, napirenden levő fontos problémáiról. A közgyűlés, miután megvitatta a Biztonsági Tanács jelentését, utasítások (ajánlások) révén ellenőrzi a Biztonsági Tanács tevékenységét.

Románia javasolja továbbá, hogy a közgyűlés növelje meg rendkívüli ülészakainak számát, melyek olyan fontos kérdéseket elemeznének rendszeresen, mint a teljes és általános leszerelés, a gyengénfejlettség felszámolása, az új gazdasági világrend megteremtése, s konkrét intézkedési és akcióprogramot dolgoznának ki a megvitatott problémák megoldására. Szükségesnek mutatkozik, hogy az ENSZ-Alapokmány biztosítsa a közgyűlés határozataihoz a konszenzus lehetőségét a békét és a nemzetközi biztonságot érintő lényeges kérdésekben.

A jelenleg érvényben levő szabályok szerint a közgyűlés dokumentumai (határozatai vagy nyilatkozatai) nem kötelező érvényűek a tagállamok számára. A határozatok hatékonyságának növelése érdekében minden tagállam számára kötelező erejűvé kellene tenni a konszenzussal vagy egyhangú szavazással elfogadott közgyűlési határozatokat.

Hasonlóképpen módosításokra szorulnak az ENSZ más fontos szerveire vonatkozó előírások. Románia ilyen értelemben javasolja, hogy növeljék a Biztonsági Tanács tagjainak számát. Erre nemcsak azért van szükség, mert általában több tagállama van az ENSZ-nek, hanem azért is, mert megváltozott az ENSZ struktúrája, nőtt a kis és közepes államok, valamint a fejlődő országok súlya és tekintélye a világszervezetben. Meg kell változtatni a Biztonsági Tanács szervezeti struktúráját és működési szabályait (határozat- és döntéshozatali módját) — csak így szavatolható a Biztonsági Tanács tevékenységének demokratizálása, működésének hatékonyabbá tétele. Ahhoz, hogy a világszervezet demokratikusabban működjön, következetesen alkalmazni kell az ENSZ összes szerveiben a helyek méltányos földrajzi elosztásának elvét, és általánosítani kell azt a módszert, hogy az államokat demokratikus választások útján jelöljék ki ezekben a szervekbe. Az Alap-

okmányba kell foglalni ezenkívül a rotáció elvét az ENSZ összes alárendelt szerveiben betöltött helyek esetében.

3. Az ENSZ-Alapokmány előírásainak módosítása és új előírásokkal való kiegészítése a jelenleg érvényben levő szabályok szerint elsősorban módosító indítványokkal, másodsorban az Alapokmány teljes felülvizsgálása alapján történik (108., 109. szakasz).

Az Alapokmány 108. szakasza megállapítja, hogy a tagállamok módosító indítványai csak akkor lépnek érvénybe, ha a közgyűlés kétharmados szótöbbséggel elfogadta, az ENSZ-tagállamok kétharmada jóváhagyta, beleértve a Biztonsági Tanács összes állandó tagjait. Az alapokmány 109. szakasza ugyanilyen megszorításokat tartalmaz az Alapokmány teljes felülvizsgálásával kapcsolatban.

Az ENSZ-Alapokmány módosítása, bármelyik úton történjék is, bonyolult, komplex folyamat, mivel a módosítások végrehajtását a Biztonsági Tanács állandó tagjainak jóváhagyásától tették függővé.

Amint Nicolae Ceaușescu elvtárs a Nagy Nemzetgyűlés legutóbbi ülészakán előterjesztett expozéjában hangsúlyozta: „Teljes határozottsággal vissza kell vernünk minden olyan próbálkozást, amelynek célja gyengíteni az Egyesült Nemzetek Szervezetét, megfosztani a népeket ettől a fórumtól harcukban, amelyet egy új egyenlőségi politikáért, a nemzeti függetlenség tiszteletben tartásáért, az enyhülésért és biztonságért folytatnak. A népek érdekei nem az ENSZ felszámolását vagy szerepének csökkentését igénylik, hanem tevékenységének szüntelen tökéletesítését, tekintélyének növelését a nemzetközi életben, az Egyesült Nemzetek Szervezete hozzájárulásának fokozását az emberiséget foglalkoztató bonyolult kérdéseknek az összes népek, az általános béke érdekében történő megoldásához. Ezen a vonalon haladnak Romániának az ENSZ-ben előterjesztett dokumentumban foglalt javaslatai, amelyek célja a szervezet demokratizálásának hangsúlyozottabbá tétele, tevékenységének javítása és szerepének növelése oly módon, hogy a legmegfelelőbb keretet nyújtsa az összes nemzeteknek a nemzetközi politikai életben való aktív részvételéhez.“

Jobb és igazságosabb világért folyik a harc a nemzetközi porondon. Románia újabb kezdeményezése a szocializmus és hazánk tekintélyét növeli a világban.

Marțian I. Niciu

Paulovics László: Találkozások

Január 24

Valahányszor arra merészkedem, hogy megidézsek egy kivételes jelentőségű történelmi eseményt, minden erőmmel arra törekszem, hogy föllevenítsem a tényeket, s mélyükre hatoljak. Ilyen esetekben elgondolkodom a kérdés mindkét vetületének jelentőségi sorrendje fölött, bizonyosfajta értékbeli rangsor alapján: vajon a kútfőkben föllelhető, iratokban rögzített történések voltak-e a jellemzőbbek és fontosabbak, avagy az első hely a kibontakozás idejét, majd az utána következő kort bemutató forrásmunkák jelentéshordozó voltát illeti-e? Nyilvánvaló, hogy forrásművek — s különösen az alapvetők — nélkül nem lehet fölidézni a történelmi folyamatokat. De épp annyira szükséges lélektanilag megérteni a sokaság és vezetői megmozdulásokban és tettekben testet öltött gondolkodását, törekvéseit és akaratát. Annál is inkább, minthogy — ismeretes — a tömegek nem jegyzik föl krónikákba gondolataikat és cselekedeteiket, viszont erősen átéli mindazt. A nép ügyeinek és törekvéseinek megismerése, a szellemi és kétkezi dolgozók gondolkodásmódjának megértése és megvilágítása nélkül elvesztik értelmük és jelentésbeliségük egy részét. A forrásmunkák ugyanis, bármily gazdagok és változatosak legyenek, az élet bonyolultságának csak bizonyos — kisebb vagy nagyobb — részéről vallanak.

Ily módon tűnődtem akkor is, amikor a fehér papír arra ösztönzött, hogy föllevenítsem a 117 esztendővel ezelőtt lezajlott történelmi jelentőségű eseményt, mégpedig a román fejedelemségek 1859. január 24-én végrehajtott szilárd egyesítését. Ez a cselekedet mind létrejöttének idejét, mind pedig a nyomába lépő korszakot illetően rendkívüli jelentőségű volt, s ahogy visszagondolok rá, szembe-tűnik, hogy sem a sors, sem egyesek vagy mások nagylelkűsége nem ajánlott föl nekünk semmi érdemlegeset. Minden jelentős politikai, gazdasági, művelődési, társadalmi vívmányunk erőfeszítést és áldozatot, verejtéket és vért követelt. Illó hát, hogy a mai és a holnapi nemzedékeknek, a tegnapi áldozathozatalok haszonélvezőinek emlékeztetébe vessék — az eseményhez méltó emlékművek révén — elődeik szellemét és tetteit, eszményeit és megvalósításait. Annál is inkább, minthogy a jelen nagymértékben a múltra épül, hajdani értékekre, a jövő pedig a jelenre alapul, abban az értelemben, hogy a jövőndőt ma készítjük elő.

Miközben ilyen gondolatok foglalkoztatnak, s e gondokról vallok, tisztelettel és elfogódottan közelítek az 1859. január 24-i nagy beteljesüléshez. Elfogódottan közelítek, s azon iparkodom, hogy fölfogjam és megértsem jelentését. De elsősorban nem a maguk egymásutániságában fősorakozó eseményeket, hanem jelentőségüket és értelmüket a román nép fejlődésére vonatkozóan az egységtörekvések, a függetlenségi, nemzeti és társadalmi igazság és szabadságeszmény alakulását illetően; az akkori idők emez „uralkodó eszméit“ illetően, ahogy a kortársak, az események tanúi, ismerői ezt vallották. Ahogy a korabeli lapok ismertették és népszerűsítették, amiként Kogălniceanu hirdette az Academia Mihăileană szószékéről, amint Bălcescu is terjesztette írásaiban, amily mód a negyvennyolcas forradalmárok írásba foglalták kiáltványaikban, miként a névtelen sokaság is különféle alkalmakkor világosan kifejezte, ahogyan Alecsandri bátorító verseiben megénekelte, föl-szólítván az „azonos nevű testvéreket“, hogy ezentúl „örökre kéz a kézben haladjanak“. Más szóval oly módon, amiként előkészítették „a nagyszerű és egyedül meg-váltó tettet“.

A románok emez óhajával és akaratával szemben mit is tehettek a Párizs-ba, kongresszusokra és konferenciákra összejött európai nagyhatalmak? Egyik jó-szántából, a másik kényszerűségből el kellett hogy ismerje a valóságot, azt, hogy a román országok lakossága mindig is „egyazon nép“ volt, hogy azonos a származásuk, azonos a nevük, azonos a nyelvük, azonos a vallásuk, azonosak a törekvéseik, azonos a történelmük, azonosak intézményeik, törvényeik, szokásaik, erkölcsi-cseik, képességeik, érdekeik, ugyanaz a veszély fenyegette őket, tömegelknek ugyan-az a foglalatossága, gondja, öröme, reménysége — miként a román fejedelemségek

ad hoc gyűléseinek érvelése leszögezi. Ilyen érvelés természetes, logikus és törvény-szerű következtetése nem lehetett más, mint „az egyesülés a románság egyöntetű vágya”, amelyet „minél hamarabb szeretne valóra válni, szándéka és szíve szerint”.

A hazafiak, parasztok, munkások, iparosok, értelmiségiek, a haladó szellemű polgárok és bojárok „szándékát és szívet” már nem téríthették le az egyesülés igaz útjáról. Az efféle kísérlet kétségtelenül forradalmat robbantott volna ki, nagyobb, mint az egy évtizeddel azelőtti. A tömegek óhaját ismerő és kifejező hazafiakat ugyanis ez alkalommal mélyebben áthatotta az egyesülés szükségességének tudata. Bebizonyosodott ezúttal is a történelemben sokszor kipróbált igazság, mely szerint ha egy igaz eszme áthatja a néptömegeket, semmi sem tudja eltéríteni őket a célhoz vezető útról. S nem is térítette el egyes nagyhatalmak kétértelmű, mások ellenszegülő magatartása, sem egyes bojárcsoportok elavult és aláváló maradisága.

Alexandru Ioan Cuza ezredet a választógyűlés egyöntetű fölkialtással 1859. január 5-én Moldva fejedelmévé választotta. Évszázadok megaláztatása és igazságtalansága után Moldva kifejezésre juttatta ősi jogát, hogy maga válassza meg uralkodóját. Főlemelő volt a jobbágyküldöttek magatartása, akik ezúttal is bebizonyították említésre méltó érettségüket, tisztánlátásukat, őszinte és lelkes hazafiságukat. Saját érdekeiket alárendelték a nemzet érdekeinek, abban a meggyőződésben, hogy a nemzeti egység és szabadság mindenki számára egyet jelent „szándékban és érzésben”, s ugyanakkor társadalmi fölszabadulást és igazságot is hoz. Nem kevésbé jelentőségeltjes azoknak a tekintélyes politikai és kulturális személyiségeknek a magatartása, akik egyéni érdekeiket háttérbe szorították a nemzet érdekeivel szemben. Kogălniceanu, Alecsandri, Negri és mások lemondtak saját jelöltesükről Al. I. Cuza javára, csak hogy elkerüljék az ország és jövője szempontjából káros és ártalmas széthúzást. S ez nem meglepő részükről, hiszen ismerjük forradalmár múltjukat, minden nagy esemény és alkalom idején kifejezett szándékukat és érzésüket. Olyanok voltak, amilyeneknek Cuza fejedelemmé választása alkalmával tartott beszédében Kogălniceanu jellemezte őket — tiszták, őszinték, forrók, főlemelők: „Azáltal, hogy téged országunk Urául választottunk, a világ tudtára akartuk adni azt, amit az egész ország óhajt: új rendhez új embert.” Az új uralkodó „a korszak embere” kellett hogy legyen, aki az önkényességet a törvénykezéssel váltsa föl, szelíd és jó ember, főleg a dolgozók iránt, akikkel szemben az összes múltbeli urak közömbösek vagy rosszak voltak.

Hogy az egész román nép mennyire tudatában volt az esemény fontosságának, azt bizonyítja a városon és falun, éjjel és nappal tartott lelkes és főlemelő tüntetések sorozata. Nagy és örök igazságot fejezett ki a Brassóban megjelenő lap, a *Foale pentru minte, inimă și literatură* bukaresti tudósítója, amikor azt írta, hogy „a román nép, ha valamely eszme áthatja [...], megfélemlézik minden magánérdekről, s csak a román ügy győzelmének áldozza magát”. Megfélemlézve „magánérdekeikről” a havasalföldiek, a Dealul Mitropolieiien összegyűlt tömeg követeléséről meg nem feledkezve, január 24-én uruknak választották meg Moldva uralkodóját.

Az egyesülés létrejött. Nem a nagyhatalmak ajándékaként, s nem egyes személyiségek érdeméből. Forradalmi tett volt, az egyetlen, önálló és független ál-lamban élni akaró, nagylelkű és őszinte hazafiságtól áthatott egész nép műve. Olyan, ahogyan Cuza meghatározta 1861. december 11-i kiáltványában: „Az egyesülés beteljesült, megalakult a román nemzet... Választásuk ma egyetlenegy Romániát teremtettt Önöknek.”

Az 1859. január 24-én létrejött egység, az 1862-ben végrehajtott egyesítés, melynek nyomán Bukarestben megnyílt Románia első parlamentje — mind-mind történelmi jelentőségű esemény, nemcsak valóra válásának korát tekintve, hanem a későbbiekre vonatkozóan is. Az egyesülés győzelmes reformoknak nyitott utat, amelyek megváltoztatták az ország arculatát: a kolostorok birtokainak kisajátítása, földreform, választási törvény, tanügyi törvény, a hadsereg megszerzése stb. Mindez előkészítette Románia függetlenségét, amelyet 1877. május 9-én kiáltottak ki, és az 1918-ban létrejött egységes nemzeti állam kialakítását.

Az 1859-es egyesülés az épület alapjának tekinthető, amelyet őszinte hazaszeretettől áthatott szorgalmas kezek és éber elmék gazdagítottak és ékesítettek. Alapja a szocialista Romániának, amely napjainkban mind szebbé, mind virágzóbbá épül.

Stefan Pascu

Földközösség Aranyosszéken

A szociográfiai irodalom jeles művelőjeként ismeretes Henri H. Stahl néprajzi kutatási eljárásmodokot a történelmi vizsgálódással ötvözve, 1958-ban megjelentette a román faluközösségek monográfiájának (*Contribuții la studiul satelor devălmase românești*) első kötetét, amelyet további kettő követett, ugyancsak akadémiai gondozásban jelent meg 1964-ben P. P. Panaitescu könyve (*Obște țărănească în Țara Românească și Moldova. Orinduirea feudală*), amelyben a társadalom életének, működésének elvi kérdéseit iránt is érzékeny historikus szinten a faluközösség, földközösség kérdéskörével foglalkozik. Az erdélyi viszonyokról szóló szintézissel azonban még adósak vagyunk. Hadd törlesszünk ezúton is, bár egy keveset, a nyomasztó tartozásból.

A föld és az ember

„A föld semmi sem volt tehát, az ember volt minden“ — így jellemzi 1894-ben Tagányi Károly, a földközösségről írott tanulmányában, a föld és az ember viszonyát. Természetesen a korai feudalizmusbeli állapotokról szól ily módon, arról az időszakról, amelyben valóban nem volt egyeduralkodó az egyéni földtulajdon, s bőven kínálkozott az ekének a termő vagy termővé tehető földterület.

Az énközpontú liberális történelemszemlélet idegenkedett a szoros belső kapcsoltságú nemzeti, területi-társadalmi alakulatoktól, a közösségi intézményektől. Ez megnehezítette a valóságlátást, hiszen hajdan a feudális osztályokat zárt, sajátos belső rendezettségű, szerves, tilalmakkal és jogi szabályokkal körülhatárolt társadalmi alakulatok fogták egybe. A város, a tized, a céh éppúgy ilyen jellegű „rész-egész“ volt, mint a szék, a faluközösség, a szőlőtermesztők hegyközsége vagy a legeltetők társulatai; s valójában belőlük épült, szerveződött götikus ívelésű építménnyé a hűbéri-rendi társadalom. Igaztalan is volna értő érzékenységet várni a polgári létforma létesítőtől, amikor nekik éppen a hagyományos kisközösségek falait kellett szétzúzniuk, és sok ezernyi kis Bastille lerombolása és hódoltatása után szolgálhatták csupán a szabad kibontakozást, nyithattak utat a középkorban kimunkált és felhalmozottan sűrűsödött, lefojtott erőnek.

Tagányi kivételesnek mondható érdeme, hogy az ősi létszerkezetnek egyik alapvető létesítő-alkotó elemét, a földközösséget nálunk felfedte. A marxi szóhasználatban a községi földek társtulajdonosaként is jellemzett parasztokkal azonban nem tudtak mit kezdeni Tagányi kortársai, s a legjobb esetben hallgatással fedték el maguk elől is a nemtetszót vagy éppen érthetlent.

Az aranyosszéki közös szántóföldekről és erdőkről azért is hírt kell adnunk, mert az ősi formák igen-igen szívósan élték itt át a sorjázó évszázadokat. Ebben szerepe volt annak is, hogy a szabad székely és a jobbágytalan kismemes réteg, lényegében a szabadparaszság még 1848 előtt is valamivel meghaladta az ötven százalékot. Ok a földesurasággal szemben védelmet biztosító faluközösségi keretnek konok fenntartóiként őrizték — miként a többi székely szék népe is — a közerdőket, -legelőket, a közös szántókat. 1795-ben az erdélyi főkormány-szék felhívására az aranyosszékiek azt válaszolják, hogy „végleges határosztályról“ (a közföldek felosztásáról) mit sem tudnak. A földet tehát nem tekintik örökös, végleges és utódokra hagyományozható tulajdonnak, csak évenként változó jogosultságnak és életlehetőségnek. „A közönséges [közös] falu földei... — olvasható a jelentésben — Aranyosszékekben, másutt is szintén, minden esztendőben, minthogy osztani szoktak ad personas et capita, ebben oly mód és szokás vagyon, hogy egy primornak [főembernek] két nyilat, a székelynek egyet, a parasztoknak [jobbágyoknak, szelléréknek] pedig felet szoktak adni.“

A földközösség éppen áll tehát: mint láttuk, a rendekbe szervezettek hierarchikus egyenlőtlensége elvétől meghatározottan, hiszen a tomista tanítás: „mindenkinek add meg a magáét...“ — még ezt a korszakot is belengi. A többre jogosultság azonban mit sem ér több, szántásra képes, ekefogat nélkül. A felvinciekről 1761-ben azt jegyezték fel, hogy itt „facultásához“, igaerejéhez mérten fogott fel magának bárki is szántót, és egészen 1846-ig „marhaszám“ szerint osztották a „város“ földjét.

Az aranyosszéki falvak oly hosszasan fennmaradó ősi birtoklási formáiról és a faluközösségek belső életrendjéről azonban ez alkalommal nem kívánunk bőveb-

ben szólni, hanem főleg a *széki-földközösségek* a kelet-európai térség tulajdonformáinak történetében igen-igen értékesnek minősülő és jellemző példáira szeretnék felhívni a figyelmet.

A nagy közös széki erdő

„A Kő mögött való nagy közös erdő“-ről, amely a Hidas, Csegez, Torockó, Torockószentgyörgy és Rákos közötti térséget borította, már a XVI. században szó esett; 1640-ben pedig I. Rákóczi György mondotta ki róla, hogy: Aranyosszék népének szabad, közös, békés használatban lévő erdeje.

A tágabb rokonsági, települési csoport, amely azután székké szerveződött — a még sok vonatkozásban homály fedte előidőkben — sok területet nem osztott meg a falvak között. Egy-egy hegycsoportot, havasi erdő-legelő egységet osztatlan közös földként birtokolt. Hadd említsük meg ennek a jelenségnek oly hitelesen valló tanúit, mint Marosszék-óshavasa, a háromszéki Hatod és a Kilenc-község erdeje, Csikban a Hétközség-havasa, Udvarhelyszékben a Tizenhét-falu havasa. Bizonyosságot tenni melléjük áll a Székelykő mögötti „székely erdő“ is.

Ebben a szabadságra törekvő társadalomban természetesen a széki erdőknek is megvolt az igazgatási rendje. Legfőbb kérdéseiben „egyöntetű megegyezéssel és akarattal“ döntöttek: „faluként voxolván“. A vicekirálybíró, a dúló is gondját viselte az erdőknek, 1718-ban külön említik azonban a „provisor“-t és 1728-tól rendszerint az „erdőinspector“-t, akinek az erdőóvók az alárendeltjei voltak. 1640-ben a torockószentgyörgyi Györke Miklós mondta el, hogy „...gyermekkoromban az édesatyámmal együtt a székely erdőre fáért mentünk volt, hogy az aranyosszéki erdőpásztorok ott kaptanak az apámmal és Várfalvi Jánoshoz, akkori főtiszthez vívék bé négy ökrünket, láncunkat...“, és azt is vallja, hogy bírságként „egy bokor szántóvas“-at kellett fizetniük. 1732-ben pedig olyformában esik szó az erdőőrizékről, hogy a Veres- vagyis Óriás-Lyukon belül verik meg őket a torockószentgyörgyiek.

A torockóinak mint Torda megyeinek — hiába szomszéd — nincs joga az erdőhöz, a „statutum“, a „constitutio“ szerint viszont Aranyosszék minden falujának azonosak az erdőlési jogai. 1640-ben a bedellőiek tanúsították, hogy a távoli székelykocsárdiak, felvinciek szintén innen hordták a fát. A legközelebbi szomszédság jogán tulajdonosi juszt formáló hidasiak meg is kísérelték elriasztani őket. A „törvénytelen hatalmaskodást“ azonban a kocsárdiaknak adott ajánlékok és a szék címére bírságként szállított húsz hordó mész követte, csak-hogy perre ne citálják a hidasiakat a sérelmesek.

A székbelieknek sem volt azonban szabad az erdőn tüzet gyújtani, vadgyümölcsfát kivágni, csereszénát (lombtakarmányt) csinálni, s a sok fát fogyasztó mészégető is 10 pénzt fizetett hordónként az erdőinspector-nak. Időnként a makkot is tilalmazták. Érthető, hiszen bükkös erdőknek is nevezik a székely erdőt, és főként makkon nevedektek akkortájt a sertéscsordák. 1718. szeptember 19-én Harasztoson tartotta gyűlését a szék, s a nagy szárazságra hivatkozva úgy döntött, hogy a „szabad erdején lévő makkra [sertésit] senki is ne hajtsa, közelebb eső új esztendő napjáig“. Általában azonban szabad volt a makkoltatás és a szék disznópásztorai őrizték a falvak odahajtott sertéseit. Időnként egy-egy erdőrészért kellett a székbelieknek fejszésen elkerülniük, mert „...amíg megnőtt tilalomban volt, azután levágták, eladták és az árát a szék hasznára fordították.“ Kövendi valló tudósít arról, hogy 1721 óta a Székely vár alatti Vár lyuk előtt való erdőterületet is tiltotta a szék, „hogy a revolutio idejében [ha az találna lenni] lenne hova recipiálni magukat az aranyosszékieknek“; jelezve az erdő védelmi fontosságát és a régiségbeli erdélyiségben már-már vérbe ivódott tudatát a veszedelemvárásnak, hiszen itt ekkor a revolúció forrongást, ellenséges támadást jelentő.

A fejedelmek és önállóságát veszített XVIII. század eleji Erdélyben sokhelyütt már igen megsohasodott az ember, miközben fogyatkozott a szabad föld. Amellett tehát, hogy győzi-e a földműves munkaerővel az irtást és igaerővel a szántást, a földfogláló szándékkal élő tudatába óhatatlanul fel kellett immár bukkannia annak a gondolatnak is, hogy van-e ura az erdőknek, és az tilalmazza-e. A szék, tulajdonosi minőségében, az erdőt fogyasztó, irtogató és fogláló falvak ellen, úgy tűnik, először 1699-ben lépett fel, a jövődre tilalmazva, de jellemző módon a jelent illetőleg úgy rendelkezve, hogy „az régi irtaványak és akiket eddig szántottak megmaradván kezeknél“. 1722-ben azonban a kövendi székgyűlésen már hivatkoznak az 1699-ben, 1718-ban kiszabott súlyos, 12 forintos büntetésre, és ismételten figyelmeztetik azokat, akik „nemcsak szántó és

kaszáló réteket, hanem maguknak majorházakat és akörül lévő legelő helyeket“ irtanak a szék „mindenkefelett való kincseben, az szabad erdőben“. Erélyes lépésre végül a hidasiak ellen szánják el magukat, akik „a Székelyvár alatt levő részét néhai Torotzkay János uram főkirálybíróóságában elégették, irtották és pusztították [...] és hogy szállót [nyári szállást] ne tartsanak, sokan közülök oda költöztenek volt lakni, házat, csúrt, pajtát csináltanak oda s szántóföldet is irtottanak volt...“. A tanyás település meghonosodása, a születőben lévő kirajzási forma — s az azzal járó magántulajdon-szerzés ellen a szék a végső eszközhöz nyúlt: felégette az új építkezéseket.

1723-ban felmerült annak gondolata, hogy falvanként osszák meg a széki erdőt. Időközben az 1764-ben itt is bevezetett határórség, amely ezen a tájon Bágyon, Mohács, Dombó, Hidas, Örményes, Csákó, valamint Egerbegy és Gyéres helységekre terjedt ki, szintén megzavarta az ősi használati módot. Orbán Balázs írja, hogy a központi kormány a „Szék szabad erdeit a fegyvert felvett faluk szabad prédájára bocsátotta...“. 1788-ban tehát ilyen okok miatt még határozottabbá vált a felosztási szándék, anélkül azonban, hogy teljesedésbe ment volna az egyre nehezebben kezelhető és óvható széki közbirtoknak kisebb, falusi köztulajdoni formákra való redukálása.

Végezetül még a közösségi erdőbirtoklási mód egy jellemző vonására utalunk: arra, hogy az a szükségletkielégítést szolgálta, s tiltotta a köz javaival való kereskedést. A széki erdőből dolgozó kereskes például csak munkájáért vehet el fizetést. 1748-ban pedig a régi irtványok áruba bocsátását, zálogba adását tilalmazták; ahogyan meg tudja dolgozni: „úgy élheti“. 1728-ban kimondják: „senki abszolte a nemes szék szabad erdejét a nemes székben sem pénzben, sem pedig egyéb akármely titulusnak színe alatt, sem udvarából, sem az erdőről a nemes vármegyékre ne distrahálja és ne hordja, hanem maga házának szükségekre...“. 1733-ban azután 18 községből 191 tanút hallgatnak meg a széki erdő felől, és kiderül, hogy Torockóra, Torockószentgyörgyre, Nagyenyedre s Tordára hordották a hidasiak a fát, és például a torockói vásáron hús vagy annál is több szekérral szoktak eladni. Hordottak épületfát is az enyedi kollégiumhoz, valamint „épültre való jó, ép, nyers“ fával égetett meszet is. Az áru termelésében, a piacra munkálkodásban a csegeziek, várfalviak, rákosiak is követték olykor példájukat. Az ilyen s ehhez hasonló jelenségek szemléltetik az ősi rendtartás bomlását, s jelzik a régi szerkezet szükségszerű, meggátolhatatlan elsorvadását.

A bogáthi szabad föld

A hajdanvolt elpusztult települések területéből a szomszédos és életrekelő falvak, mint Szentmihályfalva és Polyán, bővítették határukat. A szék saját kezelésében is őrzött ilyen földet, és végül volt egy 2000 holdnyi jó minőségű szántóból álló szabad puszt (praedium), amelyet a szék lakosságának közös jószágaként kezelt.

Ezt a területet — Bogáth-pusztát — Harasztos, Polyán, Kercsed, Rákos, Várfalva, Kövend, Bágyon és Szentmihályfalva vette körül. Használatát az 1728-beli (1775-ös másolatban is létező), valamint az 1827. évi (1837-ben nyomtatásban is közzétett) „constitutio“, rendtartás határozataiból ismerhetjük meg. Mindenekelőtt a szükségletkielégítés elvének érvényesülése az, ami, akárcsak az erdő esetében, erőteljesen jelzi a sajátos látásmódot, az aranyosszéki társadalom jellegzetes hűbéri fogantatású életelveit. 1728-ban régebbi szokást követve határozták el, hogy mindenki annyi földet „foghat föl“, amennyit megdolgozni tud, de azt „sem dézmába, sem más utakon-módokon nem volt szabad [tovább] adni, vagy véle kereskedni...“. 1827-ben kikötik, hogy „sem pénzért, sem gabonáért, vagy marháért, vagy akár mi névvel nevezendő jóért a birtokos másnak nem adhatja, sőt valamely eféle toldás mellett cserét sem tehet [...] de sőt, szorgalmatos ügykezetnek felébresztése tekintetéből felibe való szántás végett se léssen szabad másnak által engedni...“. Csupán a törökbúza-földek esetében engedik meg („kurta idő alatt sok napszámot kívántatván“) a felibe kapálásra való kiadást, valamint a részbe aratást. Aki pedig „mívelni vagy elégtelen vagy henyé lenne, avagy kaszálónak változtatni akarná — azonnal más mívelhetőnek s szorgalmatosnak birtokába jusson...“.

A közföld művelése kötelező tehát, s az, aki „csalárdsággal mívelő“ vagy harmadik esztendő pünkösöd harmadnapjáig nem dolgozza meg a földet, feljogosít bárki szabad embert arra, hogy elfoglalja, helyesebben a jogigényét jelezze és majd a törvény útján magának követelje. Ebben a csodálatos jogérzékkel ősi hagyományt — a szabad foglalás módját — elevenítő vagy tovább örökítő rend-

tartásban benne foglaltatik az a mód, ahogyan a tulajdon és a munka, a termőföld és az ember még régi módon kapcsolódik egybe. A föld itt nem mint a munka terméke jelenik meg, hanem természeti feltételként, amelyhez jogot a dolgotevő élniakarás és az egy közösséghez való tartozás biztosít.

A feudalizmus alkonyán a mezőgazdaság termelőerőinek és a népességnek a gyarapodása ezt a közösségi tulajdonformát is jövedőtlenné teszi. 1723-ban, valamint 1788-ban már szavaznak is végleges felosztásáról, hiszen a földfoglalások már komoly vizálykodások, sőt összezapások magjaivá is válnak, azonban a polgári demokratikus forradalom hajnaláig, 1848 áprilisáig még fennmarad a bogáthi szabad föld, amikor a szék közgyűlése kimondja az örökös egyéni birtoklás elvét. „Így történt — írja Orbán Balázs —, hogy a Bogáthban — bár a bágyoni határban van beosztva — tarkásan minden falubeli ember bír földeket, legtöbbet azonban a szomszéd harasztosiak és bágyoniak, de van itt határrésze az innen két mérföldre eső Várfalva és Rákosnak is.“

A bogáthi széki szántóföldközösség ebben a késői szabad foglalásos formájában páratlan tudományos jelentőségű, és valljuk be: hagyományként is önértékutatot ajándékozó.

A Hurkajuki Társaság utat mutat

Végezetül hadd osztozzunk néhai jó Balázs Ferenc örömteli izgalmában, aki valóban csodára lel, amikor az osztásos földközösségi rendszer maradványát, de úgy is mondhatnók: élő formáját ugyancsak Aranyosszéken felleli. „A világon sok érdekes földdarab található — írja 1933-ban az *Erdélyi Fiatalok* IV. évfolyamának nyári számában —, s ezek között nem utolsó helyen áll az a néha veteményes, néha káposztás, néha pedig kenderes földnek nevezett terület, amely Mészkö-község határában, Torda városától mintegy tíz kilométerre, az Aranyos folyó balpartján fekszik.“ A határrész neve Hurkajuk vagy Kopta, és területe 12 hold. Ezt a földet — a földközösség korabeli falu osztott földeként megszervezett káposztás-, lenes-, kendereskertek mintájára használta az unitárius egyházközség tagsága. Balázs Ferenc 1798 óta fennállónak tartja, és 1881 óta vezetett jegyzőkönyvéről is tud. A közösségi birtoklás — a már tőkés elvek szerint szerveződött világban — ősi módon és értelmes rendezettséget teremtően szabályozott: „Az egész Kopta-kert fel van osztva nyilakra, 60—80 négyszögöles földszávkokra. A múlt század óta a nyilak száma 270... 1896 előtt minden család 4, azóta 3 nyilat bír élete végéig. Az özvegy férfit, felesége halála után, mind a hármat megtartja, özvegy asszony csak egyet. A többi s elhalálkozás esetén minden nyíl visszazáll a közre újbóli szétosztás végett. Házasságra nem lépett egyének, bármilyen korúak is legyenek, nyilakra igényt nem tarthatnak. Az egyházközség minden [...] új családja jogot formálhat hasonlóképpen 3 koptai nyilra.“ A veteményeskertközösségnek van választott intéző tanácsa, amely gyepűt, kerítést, utat, árvízvédelmi munkát végeztet a közösség tagjaival.

Balázs Ferenc azt is leírja, hogy „Mészkon a dombos határban kertgazdaság csak ezen a földdarabon lehetséges“ — és hozzátehetjük, elsősorban ez indokolja az ősi rendszer ily csodálatos tartósságú továbbélését. A jelenség azonban arra is utal, hogy van e táj dolgozó embereiben tartós hagyománya a közösségtudatnak és nem is olyan távoli emléke a közjót szolgáló tudó önrendelkezésnek.

Balázs Ferenc — aki emberre szabottabb életformára vágyakozóan utazta be a kerek világot — sok lényeges pontján elemezte a Kopta-rendszer, a Hurkajuki Társaság útmutatása nyomán a föld és az ember viszonyát, s arra a megállapításra jutott, hogy a mészközi példa „azon az elven alapszik, hogy a föld tulajdonjoga nem az egyéneké, hanem a közé. Kétségtelen, hogy egyetemes szempontokból más fölfogás helytálló, igazságosnak nem fogadható el.“ Mi is a közösségben élni tudó, abban rendet teremteni képes, az emberi együttélésben egyetemes igazságosság felé törekedő ősök példáját idéztük, a talán legeltakartabb és igen elhanyagolt aranyosszéki múltat elevenítve.

Imreh István

Közbirtokossági visszaélések Csík megyében (1934 – 1940)

Az első világháború után a közbirtokosságok bomlásuk végső szakaszát élik. A közerdőkkel való utolsó nagy panamázásokra a közbirtokosságok jogi viszonyainak tisztázatlansága, az 1921-es agrárreform végrehajtása alkalmával elkövetett törvénytelenések, a világháború utáni nagyméretű építkezések igényelte fa iránti kereslet nyújtott lehetőséget. A Gyergyókilyénfalva és Tölgyes között lezajlott erdőper, a gyergyóalfalusi nagyméretű erdőüzérkedés, az ún. Dobrescu-ügy országos visszhangot keltő panama volt. A nagyméretű tarolások a gazdasági világválsággal lezárulnak, s az erdőüzérkedés helyét a közbirtokossági vagyon ügykezeléseivel kapcsolatos visszaélések foglalják el.

E visszaéléseket a közbirtokosságok vezető szerveibe beválasztottak követik el, s ezért elkezeredett harc indul a parasztság módosabb rétegei részéről e szervekbe való bejutásért. Egymást érik a feljelentések, amelyek szerint a vezetőségi tagok visszaélnék megbízatásaikkal, károsítják a közbirtokosságokat a leszegényedett tagság jóvedelmének rovására.

1934-ben például a gyergyószentmiklósi közbirtokosság vezetőségét azzal jelentik fel, hogy visszaélnék a közbirtokossági vagyon kezelésével. A vezetőség viszont azzal támadja a vádlókat, hogy vezetésre törnek, s ezért folyamodnak feljelentgetésekhez, fölsőleges ügyvédi kiadásokkal terhelve a közbirtokosságot. Végül is az ügyészség iratsomója nem kerül a bíróság elé, mert közben a feljelentők megegyeznek a vezetőséggel, és vádjaikat visszavonják.

A következő évben a csíkbánfalvi közbirtokosság pénztárosát jelentik fel csalásért, majd a szentmihályi közbirtokosság vezetősége kerül terítékre; az erdőt a tagság tudta nélkül értékesítik, s a pénzt személyes célokra fordítják. A közbirtokosság pénztárnoka és erdőgazdája peccséttel el nem látott, törvénytelen nyugtákat állít ki, éppen amikor a birtokosságnak 300 000 lej adóhátraléka van. Borzsován a tagok árverezésre szánt fáját fenntartja egy igazgatósági tag, majd eladja 50%-os felárral.

1937-ben a tekerőpataki közbirtokosság vezetősége közgyűlést hív össze, hogy határozzanak Zsedán havasának eladása ügyében. A közgyűlésen — bár nem volt birtokossági tag — megjelent Pitner Árpád ügyvéd is (egy időben Csík megye alispánja), aki felszólalásában azt hajtogatta: el kell adni a havast, mert — úgy mond — olyan törvényességi keretek között élünk, amikor bármelyik pillanatban elvehetik. A tagság bele is ment a vásárba, kikötötte azonban, hogy az eladott havas helyébe vegyék meg a gyergyószentmiklósi Mélik havasát. A vezetőség el is adta a bákói Letea cégnek a havast, de megszegve a közgyűlés határozatát, mást nem vásárolt helyébe, s ezzel mintegy 16–20 millió lej kárt okozott. A közbirtokosság vezetőségét feljelentették, de az ügyet Pitner ügyvéd közbenjárására felfüggesztették, noha negyvenkét tanú egyöntetűen nyilatkozott ellenük.

Nagy Béla 28 társával együtt a csomortáni közbirtokosság elnökét jelenti fel, hogy az 1937–1938. évi vágteret, a jogokat megsértve, szabálytalanul osztották fel, nagyobb részt biztosítva az igazgatóság részére, de az eljárást felfüggesztették azon a címen, hogy a feljelentő izgága személy. 1938-ban a bánkfalvi és szépvízi közbirtokossági vezetők ügyviteli visszaélésekkel kerülnek a törvény elé. Ugyanabban az évben a taplocai elnök és az erdőőr hamis eljárások révén 50 000 lejgel károsítja meg a közbirtokosságot. A csíkszentdomokosi erdészek — a közbirtokosság elnökének tudtával — azon a címen, hogy tűzifa-járandóságuk van — lopják az erdőt. A domokosiak elkezeredetten panaszolják: éppen azok teszik tönkre az erdőt, akik meg kellene hogy őrizzék.

1939-ben a csíkszentmiklósi közbirtokosság vezetőségét „törvénytelenességgel, csalással, az alapok rossz kezelésével és okmányhamisítással” vádolják, állítván, hogy a többmilliósvagyont anyagi és erkölcsi fedezet nélküli személyek kezelik, a közvagyon tönkremegy, miközben a vezetőség tagjai földesurakká válnak. A kivizsgáló szakvéleményezők is azt jelentik, hogy a birtokosság könyvelősége minden törvényesség tiszteletben tartását mellőzve vezetni ellenőrizhetetlen nyilvántartásait. Csíkszenttamás a közbirtokosság erdőgazdája terrorizálja a vezetőséget, felelősségrevonás esetén veréssel, tűzkárok előidézésével fenyegeti őket. Az erőszak hatására a közbirtokosság elnöke lemond, az erdőgazda pedig továbbra is kitöltetlenül adja át a bárcatömböket a gyárosoknak, hogy majd ezek segítségével igazolhassák az erdőlopásokat.

1940-ben a gyergyóalfalusi közbirtokosság vezetőségére nehezteltek; azon a címen, hogy az állami és kulturális intézményeknek nyújt segítséget, valósággal elpazarolta a közvagyonot. Nem az arra rászoruló egyes személyek megsegítéséről van szó — olvashatjuk a megyei ügyészség irataiban —, hanem az állománnyal folytatott rablógazdálkodásról. Ugyancsak ebben az évben a kásonimpéri tagság nehézz helyzetben volt, majdnem teljesen tönkrement. Még az 1929—1930-ban eladott erdők után járó részesedéseiket sem kapták meg, mert az igazgatóság az Impér gyárral bűnrészességben találtaott.

Érthető ezek után, hogy a harmincas években a Székelyföld gazdasági életének létkérdése a közbirtokosságok jobb gazdaságvitele és egyáltalán fenntartása. Megoldása égető, mert az említett visszaéléseken kívül más nehézségek is akadályozták azt, hogy a közbirtokosságok betölthessék eredeti hivatásukat a gazdasági, társadalmi és művelődési életben. Csík megye több közbirtokossága — Csekefalva, Szentmárton, Tusnád, Lázárfalva, Kozmás, Verebes, Szentsimon, Kászonaltíz, Kászonfeltíz, Kászonújfalú, Bánkfalva, Szentgyörgy, Dánfalva, Jenőfalva, Madéfalva, Karcfalva, Csomafalva közbirtokosságai a királyi helytartóhoz intézett feliratban sorolják fel a közbirtokosság ügykezelésének akadályaira vonatkozó panaszokat.

A sérelmek legnagyobb része már az évi vágterek engedélyezésével kezdődik. A közbirtokosságok érdeinek kitermelése kétféle módon történt: vagy úgy, hogy a vágterület fatömegét egy tételben adja el a birtokosság mint lábon álló fát nyilvános árverésen, vagy pedig kiosztja — az erdőben — a birtokosság tagjai között, arányjog alapján. Természetesen csak az üzemterv szerint esedékes vágterület termelhető ki. Rendkívüli terület kivágását csak kivételes esetben engedélyezhették. Minden mozzanatnál jelen van az erdőhivatal: elkészíti a hivatalos becslést, megszervezi az árverést, ha szabadon adják el az erdőt, jelen van a szerződés megkötésénél.

Az erdők túlnyomó részét egytömbű eladás útján értékesítik, s nem osztják ki a tagságnak, hogy a maguk módján termeljék ki. Ez azzal magyarázható, hogy a vágterek többnyire távol, soknapos járásra esnek. Az egy tömegben eladott erdőknél az erdészeti becslés alapján állapítják meg az árakat is. Ám ez a becslés csak megközelítő; megtörtént, hogy a vásárló cég többet kapott, mint amennyit megfizetett. Ezzel az eljárással sok ezer köbméter fát veszíthettek el a közbirtokosságok. A tagok helyzetét súlyosbította az is, hogy a hatóságok óvakodtak engedélyt adni a vágterek kiosztására a tagok között arra, hogy a fát mindenki maga termelje ki és értékesítse. Pedig a birtokossági tag ebben az időben legfeljebb a kiosztott fából juthatott valamelyes jövedelemhez. Az egy tömegben eladott fa értékét különböző illetékekre, adósságok törlesztésére, pereskedésre fordítják, és ritkán történik meg, hogy a jövedelemből a tagok is kapjanak a vágással és fuvarozással járó, amúgy is a cégek fizette munkalehetőségen kívül.

Az erdészeti szervek a közbirtokosságok és az állam közötti jogi szerződéseket mellőzve, különböző illetményeket írtak elő, hogy személyzetük lakást, tűzifát kapjon, és háztáji gazdaságot létesítsen. 1938-ban a csíkszentgyörgyi közbirtokosságot 31 500, a tusnádít 30 200, a kászonaltízit 30 800, a kászonfeltízit 22 500, a kozmásit 18 300, a szentmártonit 28 300 lej fizetésére kötelezték. Mégisincs megoldva az erdőőrzés, a falopások fokozódnak olyannyira, hogy a közbirtokosságok maguk kénytelenek külön erdőőri személyzetet tartani.

A királyi helytartóhoz intézett memorandum azt is sérelmezi, hogy a hatóság nem a tényleges jövedelem alapján állapítja meg az adókat: „Arra nem is gondolunk, hogy az egyenes adók törvénye alapján a birtokosok házi szükségletére kiosztott famennyiség teljes adómentességet élvezzen, vagy arra, hogy [...] rendes üzemterv szerint kezelt erdőknél az állami adó a felére szállíttassék le. Meg voltnánk elégedve azzal, hogy ha az adóhivatalok a szabályszerűen megkötött, felettes hatóságok által jóváhagyott és [...] illetékezett erdőeladási szerződéseket figyelembe vennék, és ezek alapján vetnék ki az adót.“ Azonban nem így járnak el. A más vidéken fekvő, jobb értékesítési viszonyokkal bíró erdők eladásánál hallott árakat veszik alapul, s a tényleges érték 2-3-szorosa után vetik ki az adókat. Így fordult elő, hogy a szomszédos közbirtokosságok egyazon időben eladott és egymás mellett fekvő erdőkből kikerült fatömegei nagy eltérést mutató értékelésben részesültek. Előfordult, hogy a vasúttól távol fekvő erdőket magasabbra értékelték, s nagyobb adóval sújtották, mint az állomások közelében levő erdők fatömegét.

Az illetékesek nem várnak az erdőkitermelés után járó adók kifizetésével. Felhajtásukat már akkor megkezdik, amikor a szerződést megkötötték, és a kitermelést meg sem kezdték. Ez ellen fellebbezni sem lehet, mert ehhez bírói lététbe kellene helyezni az egész adót, s ha ezt a terhet meg is bírná a birtokosság, a fellebbezés kivizsgálását hónapokig halasztgatják, ami a fa értékének, kitermelési

viszonyainak, értékesítési lehetőségeinek a megváltozásához vezetne. Az erdő értékesítését gátolja az, hogy a hivatal nem akkor adja ki a kiosztásra kerülő vágterületet, amikor a fakitermelésnek az ideje van, tehát télen, hanem nyár közepén, szénakaszálás, aratás idején. Még nagyobb baj, hogy néhány évben a közbirtokosságok hozzá sem jutottak a vágterületekhez. Csekefalva, Tusnád, Verebes, Jenőfalva 2-3, sőt több évi vágterülete kiadatlan maradt, mert az állam iránti kötelezettségeiknek nem tudtak eleget tenni. Ennek következtében viszont elburjánzottak az erdőlopások, mert a közbirtokossági tagok másképpen nem tudták szűkeiket fedezni.

„Egyes erdőgondnokságok [...] az erdőben való legeltetést betiltották, a [...] csordákat a legelőről behajtották — írják 17 közbirtokosság képviselői. — Ez a rendelkezés az őszi vadászati szezonnal van összefüggésben, s nyilván azt a célt szolgálta, hogy a legelő állatok ne zavarják a szarvasvadászat nemes sportját. Bármilyen nemes sport is a vadászat, úgy hisszük, hogy a legeltetés zavartalansága sokkal nagyobb közgazdasági fontosságú érdek, mint a vadászat, s ezért úgy véljük, joggal tiltakozhatunk a legeltetés megzavarása ellen.“ Panaszuk jogos, mert az Erdőtörvény 15—17. paragrafusa szabályozza ezt a kérdést, és legeltetési tilalmat nem tartalmaz.

A közbirtokosságok súlyos százezreket fizetnek ki az erdészeti üzemtervekért anélkül, hogy sok esetben tudnák: az elkészített üzemterv jó-e, vagy újra kell majd készíttetni, ugyanis a vágterületeket az üzemterv a legtöbb esetben csak 10 évre jelölte ki, s 10 év után revideálni kellett az egészet. Ha a közbirtokosságok kielégítették az adó- és erdőhivatalok követeléseit, akkor a községek következtek a maguk igényeivel, majd pedig az ügyvédi perköltségek. Vagyis, amit az állami hatóságok meghagynak az erdők árából, elveszik a községek — panaszolják a közbirtokosok.

Mindez kiélezte az ellentéteket. A közbirtokosságok régebben szívesen adományoztak nagy összegeket iskolák, művelődési otthonok, községházak építésére; most hallani sem akarnak ilyesmiről. Az egyik községben az állami szervek felüggesztették a választott közbirtokossági vezetőséget, mert nem akart egy nagyobb összeget megszavaztatni az építendő iskola céljára. Egy másik közbirtokosság 600 000 lejért adott el vágterületet, amelyből kb. 300 000 lejt községébe építésére kellett fordítania. A bevétel megmaradt részén az adó- és erdőhivatal osztozkodott.

Visszaéléseket lehet tapasztalni a költségvetések terén is. Olyan tételek szerepelnek benne, amelyek a tagság alapvető érdekeit sértik, a közt károsítják, és áthágják a törvényeket. Különböző címek ürügyén arra nem jogosult személyeknek, intézményeknek juttatni jövedelmükből a tagság illetményei terhére. A madarasi közbirtokosság 1938. évi költségvetésében például a következő tételek szerepeltek: segély a politikai község részére 400 000 lej, községi népfürdő létesítésére 140 000 lej, villanytelep építésére 200 000 lej, csendőrségi laktanya építésére 60 000 lej, a községi jegyző átköltöztetésére 30 000 lej, vagyis mind olyan kiadások, amelyeket az államnak és a községnek, nem pedig a közbirtokosságnak — saját magát megszűkítve — kellett volna kifizetnie.

A közbirtokosságok ügyeinek orvoslása annál is inkább sürgető volna, mert a megyében „...most vágják az utolsó jelentékenyebb, eladható fatömegeket; 1-2 év múlva lekerül az utolsó számottevő fenyőerdő is a havasokról, a fűrészüzemeket leszerelik, a fakereskedők elmennek, mi pedig maradunk kopár hegyoldalainkkal, rossz legelőinken még rosszabb marháinkkal és a közbirtokosságokra kivetett hallatlanul magas adók terhével és egyéb köztartozásokkal“ — írja egy korabeli tanulmány. Márpedig ez a helyzet nehéz társadalmi állapotokat idéz elő. 1937-ben Csik megye területe 4493 km², népessége 146 584 fő, tehát egy km²-re kb. 33,4 ember jut, amely mind az erdélyi átlag (54), mind az országos átlag (61) alatt áll. Nem beszélhetünk tehát abszolút túlnépesedésről, de a gazdálkodás akkori színvonala mellett figyelembe véve a mostoha földrajzi-éghajlati, valamint a talajviszonyokat is, a nagyon kevés szántóföldet, az iparosítás elégtelen voltát, ennél sűrűbb népesség nem lehetett. Csik megye nagy részét ugyanis az erdő alkotja. Területének művelési áganként való megoszlása a következő: szántó 68 412 ha — 13,8%; rét és kaszáló 108 289 ha — 21,7%; legelő 85 331 ha — 17%; erdő 162 280 ha — 32,5%; terméketlen terület 74 671 ha — 15,9%. A 68 412 ha megművelt terület 24,2%-a ugar. A maradék területen inkább burgonyát, árpát, zabot, takarmányféléket, kevés rozst és ipari növényt termesztettek. A terméseredmények nem nagyok. A terület felaprózódott. A 10 holdon aluli birtokosoknál az egy birtokosra jutó föld mindössze 2,53 hold, s ezek a birtokosok alkotják a lakosság döntő többségét.

A jövedelmet az állattenyésztés, az erdőlés, az ezzel járó fuvarozás, a feldolgozás és — amiről e korszakban alig beszélhetünk — az ipar jelentette volna.

Am az állattenyésztés nincs a kor színvonalán. Maradt volna az erdő, amelynek nagy része a közbirtokosság tulajdona volt. Csík megye 54 közbirtokossága 32 104 tagjával, 104 000 hektár legelő- és erdőterületével még mindig az adott viszonyok között a leglényegesebb gazdasági tényező, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a megye családfőinek több mint fele olyan dolgozó földműves, akinek tulajdon birtoka nem érte el az öt holdat, és ezért jövedelmi forrásának, létalapjának jelentősebb hányadát a közös vagyon jövedelméből való részesedés alkotta volna, ha a közbirtokossági szervezetet nem ásták volna alá a tőkés gazdasági viszonyok s az ebből adódó — a falu módosabb és szegényebb rétegei, valamint a közbirtokosság mint gazdasági-szervezési forma és az állam közötti — ellentmondások.

Ilyen körülmények között a megélhetési lehetőség nélkül maradtak elvándoroltak más munkalehetőséget kerestek. Az alsíki járás népessége az egymást követő népszámlálások alkalmával csökkenő irányzatot mutat: 1869-ben 25 233, 1880-ban 24 936, 1890-ben 24 366, 1900-ban 25 396, 1910-ben 21 849, 1930-ban 21 663 fő. Kászony völgyéből hetente kétszer indul a társasgépkocsi, hogy Bukarestbe, Ploiești-be, Galacha munkaerőt szállítson, a lakosság egyharmada csak látogatóba jár haza. A többi községben is ez a helyzet. „Proletár falu — írja Szentdomokosról Bözödi György. — A családok felének a házon kívül alig van valamije, ezek számára a famunka, a fuvarozás, a kő, mész feldolgozása jelenti a jövedelmet, csak-hogy munkásra idehaza kevés szükség van... Túlnyomó részük ma is fatelepeken dolgozik, messze vidékekre elmennek munkáért. Rengeteg leánycseléd özönlük a városokba, a férfiak egy része pedig mint faragó és építő keresi kenyerét. Itthon foglalkozásnak számít a facsempészes is, ezzel aztán megölik az erdőt.” 1869 és 1934 között Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Karcfalva és Dánfalva községből hateraz ember vándorolt el. E vidék egyik ismert gazdasági szakértője, Venczel József írja: „Népünk emberfőlélege, főképp a leszegényedett vidékekről [...] megszakíthatatlan folyamként, ezres tömegekben hagyja el otthonát, s máshol keres megélhetést. Jajgatunk, de tenni nem tettünk, és ma sem teszünk semmit.”

Vannak polgári szociológusok és közgazdászok, akik a székelyföldi problémát a közbirtokosságok átszervezésével, megreformálásával vélték megoldani. Ez azonban nem volt célravezető. A közbirtokosságok már nem tudták — részben sem — hivatásukat betölteni. Ebben az időszakban a legtöbb közbirtokosság csak bukdácsol egyik napról a másikra. A közbirtokosságok 90%-ának egész működése abban merült ki, hogy részint a felhalmozódó adótartozások és büntetések rendezése céljából újabb erdőtablák kitermelését kérte, másrészt, hogy csoportosan járták a bíróságokat, törvényszékeket, ügyvédi irodákat végtelen pereskedéseikkel. Alig akadt közbirtokosság, amely ne lett volna adós, s olyan is alig, amelynek pénztárában állandóan legalább pár száz lejt lehetett volna találni. A vezetőségek lelkiismeretlen gazdálkodása is lehetetlenül tette működésüket. „Maholnap valóságos becsület-sértést fog képezni az, ha valakiről azt állítják, hogy közbirtokossági igazgatósági vagy intézőségi tag” — olvassuk a *Gyergyói Lapok*ban.

Ilyen anyagi és erkölcsi gazdálkodás mellett a közbirtokosságokat fenntartani nem lehet. Több helyen a tagság követeli is felosztását. De a dolgoknak mélyebb gyökerei vannak. A polgári közgazdászok, szociológusok nem ismerik fel, és nem is ismerhetik fel osztályhelyzetüknél fogva: itt már nemcsak arról van szó, hogy nem lehet tovább menteni a közbirtokosságokat mint olyan gazdaságszervezési formákat, amelyek már rég a múltéi, hanem arról, hogy az egész kapitalista gazdasági struktúrárt kell megdönteni.

Antal Imre

FORRASOK

Állami Levéltár, Csíkszereda. A Csíki törvényszék ügyészégi iratai. — Csíki Lapok, 1935. december 15., 1936. szeptember 20. — Csíki Néplap, 1938. március 23. — A csíktusnádi néptanács levéltára. Közbirtokossági iratok. — Fodor Pál: A székely közbirtokosságok néhány időszerű kérdése. Hítel, 1938. 2. — Hamangiu: Codul General al României. București, 1908—1909, vol. V. Monitorul Oficial, Partea I. nr. 226. din 2 octombrie 1935. — Venczel József: Csík népe és népesedési viszonyai. Hítel, 1939. 3. — Öt székely község népmozgalma. Hítel, 1937. 1. — Carpatpres, Bukaresti Magyar Sajtótudósító (kézirat). 1937. január 17. — Imreh István: A székely közbirtokosságok jövője. Székelység, 1944. 2. — Bözödi György: Székely bánja. Kolozsvár, 1938. — Gyergyói Lapok, 1936. szeptember 25., október 11.

Kell-e a diákszínjátszás?

1. Sokan kétségbe vonják a szükségességét. Miért? Mert a rádió, a tévé s a hivatásos együttesek úgyis elvonják a közönséget, a diákokat csak tisztességből tekintik meg hozzátartozóik. Ha pedig az iskola „ügyesen szervez“, akkor kényeszerből azok is, akik szégyelltek a nyakukra küldött jegyet visszautasítani.

Meggondolkoztató ellenérvek. Még a hivatásos színházak is válsággal küzdenek — világszerte.

S mégis: kell-e a diákszínjátszás? Vagy másképpen fogalmazva: hagyhatunk-e elhalni egy olyan hagyományt, melynek sok száz éves múltja van? Játsoztak a hajdani idők diákjai Csíksomlyón, a kézdivásárhelyi Kantában, Nagyenyeden... Maga az első állandó magyar színház, az 1792 novemberében megalakult kolozsvári Nemes Magyar Jászó Társaság is egykori diákszínjátszó mozgalmának lett az eredménye. S az sem érdektelen, hogy miért játszottak akkor a diákok. Nemcsak azért, hogy szórakoztassanak, hanem az anyanyelvi kultúra terjesztésért. Játsoztak, hogy közvetlenebb kapcsolatba kerüljenek az irodalommal. Mindezek nem idejétmúlt kérdések ma sem. Sokoldalúbbá, élni tudóbbá, élelmesebbé válnak azok a tanulók, akik átestek a színjátszás tűzpróbáján. Jobban megismerik önmagukat. Persze, a diákszínpad nem színház! Semmiképpen sem vállalhatja magára a nagyszínház szerepét.

Mi hát akkor a diákszínpad? Legközelebb talán a stúdiószínpadhoz áll. Kísérleti játék, gyakorló játék, lehetőség a tanulók számára, hogy szunnyadó képességeik kibontakozhassanak, s lehetőség a tanár számára is, hogy tanítványait fokozottabb mértékben vonja be az irodalommal kapcsolatos cselekvésbe. Jó alkalom arra, hogy a nagyobb tanulóközösségen belül szorosabban összetartozó mikroközösségek alakuljanak ki. Magam is tapasztaltam, hogy ha régi tanítványaimmal találkozom, akik annak idején „színészkedtek“, milyen mély emlékként él bennük a falusi szereplések sok-sok élménye. Ha lenne a tanároknak energiájuk, s ha egyéb körülmények is engednék, minden diáknak lehetővé kellene tenni legalább egyszer, hogy színpadra lépjen. Mennyi gatlás oldódik fel ilyenkor! És mennyi lehetősége adódik a tanár-rendezőnek (fontosnak látom, hogy a tanár rendezzen, és ne meghívott színészek, mert a diákszínpad az ő munkájának a kiegészítője, és nem az oktató-nevelő tevékenységtől független valami), hogy mélyebb betekintést adjon az irodalom rejtelmeibe, hogy felhívja a figyelmet a nyelv szépségeire, a szöveg gazdagságára, olyan művészi szépségekre, amelyeket más körülmények között észre sem vettek volna! Hogy ne „szöveget mondjanak“, hanem tartalmat. Hogy megszólaljon az, ami a szavak mögött van. És ami a képességek felszíne mögött van. Ezért kellene minden tanulóknak színpadra lépnie egyszer.

2. Ha az irodalommal való foglalkozás az érzékenységre és fogékonyságra nevel, alapelveként kell leszögeznünk: diákoknak fércművet betanítani nem szabad! Nagyobb bűn ez annál, mint ha egyáltalán soha nem foglalkoznának velük. Nagyobb bűn, mert a hozzá kapcsolódó játékelmény színészként fogja őrizni az emlékezetben a színtelent, szépként a csúnyát, s mert eleve megkérdőjelezi a diákszínjátszás értelmét.

Mivel minden színpadi előadás kétoldalú produkció, melynek közönsége is van, természetesen arra kell törekednünk, hogy ne csak irodalmi érték, hanem színpadszerű is legyen a választott alkotás. Annak, hogy színházaktól agyonjátsozott műveket mi is előadjunk, nem sok értelmét látom. Akarva vagy akaratlanul lemásolni valamelyik hivatásos együttes produkcióját — minden sikertől függetlenül: dilettantizmus. Ha már félszemünkkel a színházak felé tekintünk, akkor fedezzünk fel számukra írt darabokat! Nem egy drámát ismerünk, amelyet az évszázados köztudat előadhatatlannak tartott. Míg a diákok fel nem fedezték bennük a színpadszerűt. Tudomásom szerint ez történt Bornemisza Péter *Magyar*

Elektrájával is. Legelőször diákszínjátékosok próbálkoztak vele, nagy sikerrel. Ugyan-így a *Karnyónéval* vagy nem egy új alkotással is. Kocsis István, Páskándi Géza több művét diákcsoportok tűzték műsorukra. Azt hiszem, ez lehetne a diákszín-játékszás vezérelve. Épp csak azt kell tudnia s tudatosítania a rendezőnek, hogy azt a darabot, melyet választottak, miért választották, miért akarják bemutatni. S itt a művészi értéknek föltétlenül párosulnia kell a megfelelő eszmei-erkölcsi értékekkel. Nem tudnám helyeselni például a *csak szórakoztató* operettet, bármilyen jó hangú tanulókra is építhetünk.

Lengyelországban sajátos mozgalom terjedt el: misztériumjátékokat fedeztek fel és adtak elő kísérleti szándékú diákcsoportok. S a lengyel dráma nagyszerű tartalékait fedezték így fel. Felfedezetlen klasszikusok, még színpadot nem kapott mai értékek állnak előttünk is. Meg sok-sok hagyományosan a diákszínpadokhoz kapcsolódó darab. A két világháború között tanulók adták elő először — s most újra is — Szentimrei Jenő *Csáki bíró lánya* című művét. És ki tudja, mennyi érték lappang még elfeledve! És mennyi új érték születne, ha a diákszínpadok darabokat igényelnének a mai kortársiroktól!

3. Hallottam már arra is példát, hogy ambiciózus diákok maguk kerestek darabot, és saját elképzelésük szerint mutatták be. Ellentmond ez — látszólag — az előbb már említett elvnek, hogy a diákszínjátékosnak be kell illeszkednie az iskolai munkába, s a tanárnak kell irányítania. De csak látszólag. Mert ahol ilyen irányban szabadulhatnak fel az energiák, ott föltétlen tükröződik ebben az irodalomtanár munkája. Bár nekem sohasem voltak ilyen szép eredményeim, azért tanulóim nekem is rengeteg segítséget adtak. Van olyan tanár, aki sohasem játszott színpadon. Magam is ilyen vagyok. Tehát: mozgásban, játékban sokkal ügyetlenebbek lehetünk, mint tanítványaink. Nem tudunk előrejátszani. Voltak esetek, amikor úgy éreztem, hogy egy-egy jelenet beállításakor nem találok a megfelelő megoldást. Vagy csak azt éreztem, hogy ez a jelenet, bárhogya is állítom be, rossz. S ilyenkor mindig segítségül hívtam szereplőimet. Sőt: segédrendezőt is vettem közülük magam mellé, s az ő ötleteire támaszkodtam. De még ha tudnám is, akkor sem tartanám jónak ezt a módszert. Mert a feladat nem az, hogy jó utánczókat neveljünk, hanem hogy a helyzeteket megértessük, s szereplőinket rávezessük arra, hogy gondolkozva játsszanak. Tudják: mit miért tesznek. S merjenek kezdeményezni. Természetesen az alaphelyzet megértésében érvényesül a tanári-rendezői koncepció, s az is természetes, hogy legtöbbször konkrét utasításokat adunk, de az utasítás mozdulatokkal való végrehajtását bízuk inkább tanítványainkra.

Arra is számos példát hozhatnék fel, hogy az alapfokon jól beállított jelenet a „siker“ hatására kezd külsőségessé válni. A szereplők kezdik érezni, mi az, amire „ráharap“ a közönség, ami tetszik a nézőknek, s akkor kezdik megjátszani, vagy még inkább: „túljátszani“ szerepüket. Ezért kell a rendezőnek még az esetleges 40. (?) előadáson is ott ülnie a teremben, hogy a túlkapasokat azonnal lefaragja. De talán azért is, mert megeshetik, hogy éppen ezen az előadáson fog ráatalálni egy újabb lehetőségre, mellyel a teljesítmény színvonalát javíthatja. A diákelőadás mindig nyitott. Nem tehetjük presztizskérdésre, hogy én, a tanár ezt egyszer így mondtam, s most nem változtatok rajta. Még vereségünk beismerése is jó hatású lehet, s többet ér, mint a be nem ismert, csökönyösen védett hiba.

4. Mondottam már: minden színpadi előadás többoldalú játék. Egyik oldal a mű, a másik: a diákszínjátékosok. Ugyanabba a műbe mást és mást lehet „belemagyarázni“, vagy pejoratív értelem nélkül: beleérezni. Mindenki azt szólaltathatja meg, amit beleérez, amit kiolvas a műből, amit az számára mond. S nem biztos, hogy ez szó szerint azonos lesz a szerző szándékával. Csak egyet nem szabad: koncepciótlanul közeledni a műhöz. Hogyan fogadja ezt a harmadik oldal, a közönség? Tapasztalatból tudom: végtelenül hálás, amikor szép, őszinte játékot lát a színpadon. Vannak vidékek, ahol „megtisztelik“ a diákszínjátékosokat. Nem azzal, hogy leitatják őket, hanem szeretetükkel, ragaszkodásukkal, tapsaikkal. Persze előfordul, hogy nem előlegeznek nekik bizalmat. De ilyenkor sohasem lehet tudni, hogy ez a bizalmat előzetesen ki játszotta el.

Arra is csábít a közönség — mint a darab választásakor feltételezett „közeg“ —, hogy feléje is kacsintsunk. Amikor stúdielőadásként, csak a magunk kipróbálására játszunk, szélesebb a játékkála-lehetőség, el egészen az abszurdig. Viszont: ha egy vidéki csoport elindul „népnevelni“ — és miért ne tehetné meg ezt —, számol a hatással, tudatosan választ darabot. Így lett a kalotaszegi diákok híres előadása a már említett *Csáki bíró lánya*. S tulajdonképpen ily okokból választottuk a kovászai liceum színjátékosai számára Tamási Áron egy eddig mi felénk nagyjából ismeretlen művét, a *Boldog nyárfalevél*t, hogy aztán 37 faluban és 4 városban összesen 47 ízben adjuk elő. S a 47. előadás után is azért álltunk meg, mert az érettségi közeledte azt diktálta a józan észnek, hogy ne tovább!

„Népnevelni“ a városi közönséget? Igaz, mindig akad egy réteg, amelyik kíváncsi a diákteljesítményekre. De ez a réteg nem túlságosan nagy. Nevelni a többi diákot? Nem hiszem, hogy évente egy diákközösség két vagy három előadásnál többet megbírna. Mert az energiáknak másfelé is le kell kötődniük.

Azt hiszem, a legigazibb közönségünk a falu. És nem azért, mert oda még mi is tudunk kultúrát vinni. Országunknak hat állandó magyar társulata van. Még ha mindennap játszanának valamelyik faluban, akkor sem tudnák az igényeket kielégíteni. Egy-egy faluban hosszú, egyhangú hónapok után nagy, az egész népet megmozgató esemény lehet egy-egy diák-vendégszereplés. Így történthetett meg, hogy a már említett kovásznai csoport 37 faluba látogatott, és még ugyanannyit is kapott volna, sőt: százat is. Egy összeforrott együttes, csoport akár a századik előadást is elérheti egy szép teljesítménnyel, ha betanítását idejében megkezdik. Ilyen szempontból talán a másodéves diákokkal legjobb dolgozni. Mert ahogy elérik a negyedévet, többet már nem játszhatnak.

5. Kulturális rendezvénynek sohasem lehet pénzszerzés a kizárólagos célja. De mellékcélja miért ne lehetne. Mire gyűjtünk? Kirándulási alapra? Mi a „kirándulást“ nagyjából játék közben valósítottunk meg. Azaz: egyszerre játszottunk és kirándultunk. A „tisztá jövedelmet“ mégis jóleső érzéssel könyvelni el a csoport. Azért is, mert ezen lehet lemérni a közönség irántunk való érdeklődését (teltház előtt mindig jobban megy a játék). De főleg azért, mert a hazavitt összeget az iskolai uszoda építésére szántuk.

6. Egészen magas színvonalú, bármelyik színház teljesítményével vetekedő előadást tartathatunk diákokkal az „irodalmi színpad“ műfajában. Itt nem köt semmiféle játéktradíció, szabad a kísérletezés lehetősége. (A sepsiszentgyörgyi 1. számú Líceum József Attila-műsora például az elmúlt iskolai év egészen nagyvonalú művészi produkciója volt.) Közös és egyéni szövegmondás, mozdulatok, színek, fények, hangeffektusok, zene, előbeszéd, mikrofonhang mind-mind hozzájárulhat egy-egy ilyen műsor hatásosságához. Kár, hogy a közönség még nem értékeli kellőképpen az ilyen rendezvényeket, s hiába a nagy befektetett munka, nem mennek el az emberek. A Petőfi-évfordulóra rendezett színpadi oratóriumunkat elvittük vagy hét faluba, s volt ahol szép közönség gyűlt össze, de a színdarabot mindenképpen jóval többen nézik meg.

7. Miért is játszattuk hát diákjainkat?

Az elmondottak után — úgy hiszem — egyértelmű a válasz: azért, hogy teljesebbé tegyük ezzel is őket. Hogy kibontakozhassanak képességeik. Szélesedjék látókörük. Közelebb kerülhessenek a faluhoz. Lehetőséget adjunk nekik utazásra, élményekre, kalandokra.

Hogy rossz tulajdonságok is kialakulhatnak a gyakori „színészkedés“ eredményeként az arra hajlamosakban? Erre is akad példa. Ezért is jó a nagyobb munkát kívánó, de több szereplőt szóhoz engedő páros szereposztás. Így nem nöhetnek a fák az égig. S ha mégis, ha ennek ellenére is lábrakapna az önzés, egyénieskedés? Egy igazán jól irányított csoportnál nem mi, a tanárvezetők kell hogy a döntő szót kimondjuk, elvégezzük azt helyettünk a közösség. Mert az ilyen közösség kiveti maga közül azt, aki nem odavaló. Ilyenkor még a további előadásokat is érdemes — nevelői kényszerből — feláldozni. De ilyen „radikális eljárásra“ csak nagyon ritkán kerül sor.

Igen veszélyes a téves önértékelésre, képességeik túlbecsülésére való hajlam. Ennek is elejét lehet venni sok-sok tapintattal, megfelelő nevelői ráhatással.

Egy képpel zárnam.

Megtartottuk utolsó nap szánt, 47. előadásunkat. A kis, 18 tagú közösség lábban égett. Mindenki kezében ott volt az emlékül kapott plakát, adták kézről kézre, iratták alá egymással, s hozták hozzánk, rendezőkhöz is. Ekkor tudtam meg, egyesek külön kimutatást vezettek, mikor hol játszottunk, s most a hosszú előadáslejstromok is felkerültek az emlékidéző nyomtatványokra.

Ezekben a napokban töltötte be az egyik volt szereplő a 18. életévét. Színjátszó társai egytől egyig elmentek hozzá felköszönteni.

Gazda József

Az ismeretlen Korunk

Gondolatok a könyvtárban

Elképzelt könyvtárban születtek ezek a gondolatok, megírható, tehát megfrandó könyvek között, egy józan ünnep ígézetében. Hiányzó könyvek között. Mert van egészséges hiányérzet is, természetes szükségletből származó igény arra, ami nincs még, de lehet, lennie kell. Valahogy így született a Korunk is ötven évvel ezelőtt: nem a semmiből, hanem a lehetséges valamiből. Ezt a valamit, ami lehetséges és szükséges, előbb csak egy ember látta, aztán még egy. Aztán — nem is nagyon lassan! — meggyőződésük erejével, eszményeik, akaratauk mágnesével magukhoz tudták vonzani az írástudók leghaladóbb rétegét; azokat, akik különböző szempontok között és fölött a közös célokat, a maguk helyét keresték az új történelmi helyzetben. És együtt növekedve a feladatokkal a Korunk képes volt felfedezni, biztatni és tanítani azokat, akik nem utolsósorban általa lettek egy korszak illő ígéinek kimondói.

Ötven évvel a Korunk megalapítása után mitől távolodtunk el és mi áll közel hozzánk abból, amit Dienes László elkezdett és Gaál Gábor folytatott? Mennyire eleven a Korunk-hagyomány, és túlterjed-e a beavatottak, a mind kevesebb kortárs, a mind több kutató együtt számítva sem éppen tág körén?

Szükséges kérdések ezek, különösen ha meggondoljuk, hogy az emlékezők száma gyarapodik, de gyérül, ismétlem, fájdalmasan és feltartóztathatatlanul apad az emlékezők sora; a komoly szakkutatás igényeit kielégítő kiadványok jörszerűen egy kézen előszámálhatóak, s éppen alaposáguk érdemén a Korunk történetének minden tisztázott részletével újabb válaszok felé törnek kérdőjelekkel szegélyezett utat. Az ilyen vagy olyan vonatkozásban „ismeretlen“, vagyis adatokkal, elvtisztázó szempontokkal még kellőképpen nem minden oldalról megvilágított Korunkról voltaképp csak azok beszélnek újabban, akik évfolyamról évfolyamra, számról számról olvasták, olvassák, cédulázgatják Dienes László, Gaál Gábor és munkatársaik tizenöt kötetnyi hozzájárulását művelődésünk, a hazai magyar marxista folyóiratok kultúra történetéhez. Minthogy átfogó képük van az egészről, mindinkább hiányolják gyakran igen fontos, az értékelés tudományos hiteléhez elengedhetetlen körülmények, motivációk, döntések, szerkesztéspolitikai meggondolások előzményeinek és hatásának a részt az egész összefüggésében láttató tisztázását. Háborútól szétszórt, házkutatásoktól feldúlt könyvtárak, dolgozószobák, veszedelmes kapcsolatok corpus delictijeként megsemmisített vagy üldöző hatóságok kezén eltűnt levelek, kéziratok, ki tudja, hol kallódó, elfelejtett dokumentumok — mindmegannyi elhallgattatott tanú, hiányzó bizonyíték vádolja a múltat, és nehezíti a kutatást. Mert a kutatás — a Korunk kutatása — minél tárgyilagosabb, minél tényszerűbb, annál méltóbb tisztelgés az elpusztított, elhallgattatott vagy elfeledett, idő előtt sírba hajszolt írók helytállása: egy folyóirat története előtt. Véletlen-e, hogy azok bíznak a leginkább ítéletük tévedhetetlenségében, akik emlékezetükből idézik fel és rekonstruálják a maguk Korunk-képét, s tanúságuk értékét — ha egybevetjük is vallomásaikat a dokumentumokkal — nem csorbítja a néhol előbukkanó ellentmondás? Egy szellemi teljesítmény minősítéséhez, egy a valósággal együtt alakuló jelenség értékeléséhez szükséges, hogy ne csak objektív tényezők együttesét lássuk a folyamatban, hanem azokat az emberi, szubjektív helyzeteket, viszonylatokat, amelyek egyéni magatartások minden — az emlékezők beállításában, csoportosításában is tovább él — árnyalatával színezik teljessé egy korszak képét, egy folyóirat arculatát. Végül pedig ne feledkezzünk meg a „klasszikus Korunk“ utókorának legnépesebb táboráról sem, azokról, akik értesüléseiket nem annyira kortársak tanúságából vagy kutatók feltárt eredményeiből merítik, hanem innen-onnan összeállt emlék-, adat- és értékelésfoszlányokból, szórványosan megőrzött tan-

anyag közhellyé hígult ismeretpótlékából. Ha már úgyis elébe vágtam olvasónaplóm tényanyagának, hadd említsem meg itt, hogy számomra az egykori Korunk félelmetesen sokértelmű hatásmechanizmusára, a méltóképpen hasznosítható, de el is pocsékolható örökség kezelőinek felelősségére a legélesebb fényt azoknak a felfigyelése vetette, akikre ennek az ismerős-ismeretlen hagyatéknak az átvétele és továbbadása hárul; a legfiatalabb értelmiségi nemzedékre gondolok, holnapi tanárookra, művészekre, szakemberekre. Sem a kortársak indokolt elfogultsága, sem a kutatók tényismerete nem befolyásolhatta azt a néhány fiatal barátunkat, akiknek szűrőpróbaként a rendelkezésre bocsátottunk Korunk-évfolyamokat, a húszas és harmincas évekből. Másfél emberöltő távolából a reveláció erejével hatott rájuk a szülekkel egyidős folyóirat szellemi frissége, horizonttágító nagyvonalúsága, az a biztos tájékozódás, amellyel az akkori tudomány, politika, művészet, technika jelenségeiből tíz közül kilenc esetben éppen arra figyelt fel, arról tájékoztatta olvasóit, amit mint korszakalkotó történeti folyamatot, művelődési jelenséget, tudományos felfedezést ismerünk el mai létünket, tudatunkat alakító erőnek.

Olvasónaplóhoz kerek egy esztendő betöltő szerkesztőségi feladat szolgáltatta az anyagot. Hosszú évek kutatómunkájának közléskész eredményeit ismertető tanulmányok, az évforduló emlékfelidező hangulatában papírra vetett vallomások, nem is remélt bőségben előkerülő dokumentumok meghittebbé tették és valóságosabbá azt a folyóiratot, amelyet Geo Bogza „Az el nem süllyedt sziget”-nek nevez, Pomogáts Béla pedig egyszerre utalva sajtótörténeti helyére és kivívott rangjára „a klasszikus Korunk”-nak. Ennek az évnek a során gyakran éreztem valami hasonlót ahhoz, amit a tudományos expedíciók nyomába szegődők élhetnek át. A térképnek nemcsak a fehér foltjai elevenedtek meg, hanem a feltárt és körüljárt és elnevezett területek is: távolságok és arányok rendeződtek valóságossá, ahogyan a lépték szugorító szemlélete átadta helyét a lépten-nyomon izgalmat, kalandot tartogató természetes szellemi tájnak. Hasonlatomban még tovább mérészkednék: voltak e kéziratok olvasása közben olyan pillanataim, amikor úgy éreztem, mintha egyenesen a táj kialakulásának lennék a tanúja, mintha a *szellemi földrajz* megelevenedésének mozzanatából kilépve valamilyen sci-fi időgép segítségével egyenesen a *szellemi geológia* egyik döntő korszakát élném át.

Legerősebben akkor kerített hatalmába ez az élmény, amikor a Korunk történetének legkevésbé feltárt idejébe, az alapítás, az indulás pillanatába „érkeztem”. Már jóval előbb foglalkoztatott a kérdés, hogyan lehetett — a kudarc tudatából (hiszen Dienes is, Gaál Gábor is egy levert forradalom keserű tapasztalatával érkeztek hivatásuk betöltésének földjére!), a hontalanságból (mert hazát is kerestek, s nem találták, éppen ők, és nem véletlenül ők, sem Bécsben, sem Berlinben) s még valamiből, ami a kudarcot és a hontalanságot megelőzte, de túl is élte — megteremteni azt, ami a Korunk volt, amivé a Korunk lett. Ismertem Remete László lelkes Dienes-monográfiáját, néhány adatot, s mindazt, ami Dienes hagyatékából hozzáférhető volt itt és eddig; hiányzott mégis valami, amit döntőnek sejtettem. Kortársakat faggatva vissza-visszatért egy anekdota; tudni kell hozzá, hogy Dienesék sok-sok tudást, néhány bizonyosságot s nem kevesebb kételyt hoztak magukkal szellemi poggyászként (egyéb poggyásza a háromgyermekes emigráns házaspárnak nemigen volt), még több gondot és cselekvésvágyat, tenniakarást. Különféle próbálkozások után — így szól az apokrif történet — Dienes László társaságban kijelentette: „Most már vagy tyúkfarmot létesítek, vagy lapot indítok!” Bevaldom, annak idején lebeszéltem Szegő Júliát, hogy megemlékezésébe beleszöjje ezt a nem éppen ünnepélyes programbeszédet. Kéziratok tucatjait kellett elolvasnom, hogy feloldódjak bennem a fonák és mesterkéltségekkel kegyeletérzés, a közvetlen utókornak az érthető-értetlen igénye, hogy a tisztelt hagyományhoz lehetőleg látványos, tankönyvbe illő gesztusokat, nemes pátozst, vagyis a kultuszteremtéshez a valóságnál alkalmasabb hangulatot társítson, ha kell, akár a tények kozmetikázása vagy elhallgatása árán. Nos, éppen a tények, a valóság — amúgy töredékesen, ahogyan az elem kerülő dokumentumokból kibontakozott — megértette velem ennek a magatartásnak, az igazinak az értékét, vagy ha úgy tetszik, ennek a társasági bon-mot-nak a komolyságát, az egyetlen komolyan vehetőt: a póztalanságot, a nekigyürkőzés minden heroikus handabandánál tiszteletreméltóbb viszolygását attól, hogy nagyképűnek tűnjék.

Nehéz elképzelni Dienes Lászlót mint baromfityenésztőt. Még nehezebb 1926-ban Kolozsváron Dienesnél alkalmasabb embert elképzelni arra a feladatra, amelyet magára vállalt. Holott ősei gazdálkodó, majd hivatalnokoskodó urak voltak, de aligha sejtették, hogy nevüket a XV. században megerősített előjónál nemesebb fénybe vonja majd, hogy egyik utóduk előbb a Tanácsköztársaság szellemi vezérkarában vállalt jelentékeny szerepet, majd „politikai és világnézeti szemlélet” indít, mert „a tények és a gondolatok elemi erejével” akar hatni, messze szülővárosá-

tól, Tokajtól — abban a városban, amelyben Heltai Gáspár nyomdát, Kótsi Patkó pedig színházat alapított, ugyancsak tények és gondolatok terjesztése végett. És egyenesen lehetetlen volt — most már egy fél évszázad távolából világosan látszik — alkalmasabb embert találni annál, akit Dienes talált Gaál Gábor személyében, hogy tovább vigye és a lehetőségek maximumára emelje, amit ő elkezdett. Nem igazságtalan, hogy az utókor szemében a Korunk Gaál Gábor lapja volt, hiszen a tizenöt évfolyamból tizenkettő az ő műve, az ő kezén és általa lett naggyá. Csakhogy itt persze nemcsak mennyiségi tételek kérnek meghallgatást. Maga a lapalapítás minőségi tett volt, és ugyancsak a kellő időbeli távlat jogosít fel rá, hogy bizonyossággént állítsuk: új minőséget hozott létre a hazai folyóirat-kultúrában. A tények utólag rendszerint meggyőzik az embereket arról, hogy a dolgok nagyjából úgy történtek, ahogy történhettek, ahogy történniük kellett. Ha már egyet-mást felsoroltam abból, amit közismert tények árnyalataiból és ismeretlen tények részleteiből egy születő Korunk-irodalom közelségében elképzelni próbálok, illetve nem tudok elképzelni, a dokumentumok gerjesztette fantáziájáték egyik vissza-visszatérő, talán felesleges, talán bocsánatos variánsát is hadd villantsam meg: azt tudniillik, hogy akár fordítva is történhetett volna. Pontosabban: vajon történhetett volna fordítva is? Hogy Gaál Gábor az alapító, és Dienes a helytálló-folytató? Legbensőbb meggyőződésem szerint — nem. G. G.-ben is megvolt az alapító gesztushoz szükséges lendület, a lehetőségek felmérésének és kiaknázásának, de még azt megelőzőleg az igény felismerésének képessége. De amikor 1926 őszén Hatvány Lajos kíséretében Kolozsvárra érkezik, a Korunk mintegy félesztendeje él és bizonyít. Dienesnek sikerült kivívnia azt az erkölcsi és anyagi hitelt, hogy egyáltalán létrehívhasson egy olyan radikális szemléletű folyóiratot, amely a túlélők egy részének mai értékelése szerint nem volt eléggé marxista, a jobboldal szimata szerint viszont „egységes világnézet [...] a bolsevizmussal rokonszenvező októberista forradalmi szellem [...] áramlik minden sorából.“ Az előbbi fenntartások emléke még élénken él például Salamon László vagy Becsky Andor emlékeztében, az utóbbiról Mózes Huba az indulás sajtóvisszhangját tárgyalva filológiai pontossággal adatolt összefoglalásban számol be. De időzzünk csak kissé annál a sokat vitatott kérdésnél, vajon valóban „egységes világnézete“ volt-e a Korunk első, Dienes szerkesztette számainak? Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* szerint — igen. Dienes László szerint — és nemcsak utólag, három évtizeddel a lapalapítás művelődéstörténeti pillanata után ismerte fel, hanem minden bizonnyal az első szám *Beköszöntője* írásakor és a lap szerkesztési gyakorlata közben is tudta — nem. (De ugyan honnan, kiből toborozhatott a húszas évek derekán, itt, olyan rangú és számú marxista szerzőt, akikkel számról számra biztosíthatta volna a lap első betűjétől az utolsóig azt a bizonyos egységes világszemléletet?) Tévedett volna az akkori konzervatív sajtó, amikor a valóban eklektikus, mert a közlésképeség objektív lehetőségein kívül a ténylegesen heterogén Korunk-olvasótábor eléggé eltérő igényeire is figyelő havi szemlében felismerte a politikai és ideológiai ellenfelet? Egyáltalán nem. Dienes Lászlónak a húszas években írott szövegei (akárcsak a két évvel fiatalabb Gaál Gábor egyidejű publicisztikai és elméleti ténykedése) szemléletükben ugyan a marxizmus felé alakuló, de terminológiájukban nem marxista, illetve a marxizmust megelőző gondolatrendszerek félreismerhetetlen nyomát is viselik, s nem utolsósorban a forradalmi apályban született gondolatok és gondok nyugtalan és nyugtalanító súlyát. A befogadó közegről legyen elég annyit mondanunk, hogy a korszerűtlenségnek, a beszűkülésnek az a veszélye, amelyet talán Kuncz Aladár fogalmazott meg elsőnek, többek között abból a távlatatlan társadalmi és művelődési struktúrából is következett, amelyben a Korunk egyszerre tűnhetett a reakció szemében radikálisabbnak, mint amilyen egyáltalán itt és akkor lehetett, a kommunista igényeihez képest pedig nem eléggé forradalmi. Mi több: a Korunk szerzői gárdája és olvasótáborra — éppen a társadalmi rétegződés és az ennek megfelelő eszmei-művelődési elvárások differenciálatlansága folytán — olyan, tudományos kritériumok szerint egységesnek aligha nevezhető képet mutatott, amelyben a szabadkőművességtől a munkásmozgalom különböző szinten és színezettel elkötelezett híveitől ott található szinte mindenki, aki ellene volt a maradiságnak, a nacionalizmusnak vagy akár csak az avitt művészi formáknak.

Tudta-e Dienes, milyen sokféle a közönség, amelyre számíthat? A Korunk 1925 nyarán megjelent programja, majd az első szám nevezetes *Beköszöntője* csakúgy, mint a szerkesztőnek a folyóirat előkészítése, valamint az első számok megjelenése idején írott levelei a tisztánlátás, a helyzetismeret dokumentumai. Pedig nem hiányzik belőlük a tettekreöz optimizmus, de még bizonyos fokú naivitás sem. Az előkészítés és a fogadtatás disszonanciái közül pedig nem egy elképesztő hasonlóságot mutat jóval későbbi, a Dienes-féle Korunk retrospektív (vagy

talán inkább retroaktív?) értékelésének szánt szövegekkel. Az 1929—1930-ig terjedő Korunk-szakaszt ma már sem a megbízható dokumentumokat ismerő kutatók, sem annak a korszaknak — ma is élő s akkor is itt élt — tanúi nem illetik azokkal a határos publicisztikai fordulatokkal, amelyeknek a copyrightja kétségtelenül a korabeli szélsőjobb közíróit illeti. A minden honi értékére világpolgári idegenséggel és idegenkedéssel tekintő, a programatikus gyökértelenség jegyében induló Korunk torzképét nem holmi apológia váltotta föl; Dienes-apológiaira még kísérlet sem történt. Az egykori eszmei ellenfelek érthetően rosszhiszemű elfogultságát mintegy emberöltőhosszat felváltotta viszont a tájékozatlansággal magyarázható — bár nem menthető — egyszerűsítő szándék, s ezt ráadásul a Gaál amúgy is tagadhatatlan — bár átmenetileg megtagadott — érdemeiből konjunkturális érveket csíholó buzgalom kegyeletes aurája nemesítette. Arról a Dienesről, akire a hatásosabb kontraszt kedvéért utólagos szereposztásban láthatatlan feladat — a gyökértelen kozmopolitáié — jutott, az időközben előkerült levelekből egészen más szerkesztői koncepció érvényesítésének szándéka derült ki, mint amelyet neki tulajdonítottak: Berde Máriától Molter Károlyig terjed azoknak a romániai magyar íróknak a névsora, akiket az új folyóiratban való közreműködésre felkért! Hogy az általa virtuális munkatársnak tekintett szerzők közül kik és hányan fogadták szívesen közlekedését, kik és meddig tartottak ki a Korunk mellett, mikor morzsolódtak le, vagy folytatták az együttműködést G. G. Korunkjával — az világosan kiténik Tóth Sándor idevonatkozó, s nem kevés meglepetést tartalmazó tanulmányából, az áttekinthető időrendbe szedett táblázatokból.

Türelmetlenül várjuk Dienes László és Gaál Gábor leveleskönyveinek megjelenését: minden bizonnyal alátámasztják majd a napi gondok, bizakodások, vesztett csaták ellenére is fokozatos konszolidálódás folyamatának azt az utókor számára igen becses tanulságát, hogy Dienes rugalmassága nélkül a Korunk létre se jöhetett volna, és Gaál intranzigenciája nélkül pedig más, tisztavirág életű publikációk sorsára jut. Kiemelném még itt, mert ide tartozik, azt a higgadt felelősségérzetet, amelyet mindkét szerkesztő tanúsít a krónikusan visszatérő válságokban, valahányszor a lap létét, fennmaradását akár pénzügyi csőd, akár politikai veszély fenyegeti. Eszmei végváruk fontosságának tudatában látszólag védhetetlen harci állásban tartottak ki, s a körültekintő és előrelátó stratégia józanságával tudták: a hadvezér eleshet, csillaga leáldozhat, de a várat feladni — árulás. Aki pedig nem biztosítja a háttvédet, elmulasztja kiszemelni, a feladathoz nevelni, edzeni utódját, az objektíve akkor is árulónak számít, ha ugyancsak objektív okok kényszerítették visszavonulásra. Példánknál maradvá: Dienes László másfél évvel *azután* távozott, miután — többek között a Fábry-hagyatékából újabbban előkerült levelekből tudjuk — a „Neue Ordnung“ hazai előhírnökei, vaspárdista diákok a forradalmi előhírnök Korunk szellemi kihívására ökölrel válaszoltak, és csak akkor, amikor már tudhatta, nem omlik a fal, van, aki szilárdítsa s tovább építse. És Gaál Gáboron volt a sor, hogy higgadt előrelátásból vizsgálzék, amikor a kiutasítás fenyegetésében — ezt meg Méliusz vallomásaiból is az akkor hozzá írott G. G. levelekből rekonstruálhatjuk — a Korunk folyamatossága biztosításának több alternatíváját is kidolgozta. Egészen az 1940-ben bekövetkezett betiltásig nyomon követhető, amint Gaál Gábor, anélkül, hogy valamennyit is áthárított volna bárkire felelőssége terhéből — s ezt Balogh Edgár különös nyomatékkal hangsúlyozza —, főmunkatársakat emelt és nevelt ki a baloldali íróársadalom majdnem minden rétegéből, Korvin Sándortól Kovács Katona Jenőig, Méliusz Józseftől Csei Gyuláig. A folyóirat területi és személyi decentralizációjának szándékából világosan kivehető, hogy G. G. a sokat emlegetett külföldi hálózat kiépítésénél nem kisebb figyelmet szentelt az országos hálózat megteremtésének és fejlesztésének. Hogy mit és mennyit tett az eszmebarikád népfrontos kiszélesítéséért, az árnyalataiban és arányaiban még mindig tisztázásra vár. Nem sokáig. Elvek és emlékek találkozásából — ezt tanúsítja például Méliusz József közlép-sorozata a régi Korunk döntő évtizedéről vagy Mikó Imre „oldalnézetből“ készített Gaál Gábor-portréja — az ötvenedik évforduló releváns tények feltárásának, illetve megőrzésének minden bizonnyal egész sorát indítja el.

Él az igény. És siettet az idő. Az ötven éve alapított Korunk teljesítménye előtt személyes tanúságtétellel tisztelgő kortársak közül nem is egynek a szavát az élő klasszikus rangja nyomatékosítja. A Korunk mai és majdani kutatói felbecsülhetetlen értékű forrásként idézhetik, amit Geo Bogza vagy Illyés Gyula, Nagy István vagy Déry Tibor *helyett* senki sem mondhatna el. De velük és általuk mindenki, akit illet és érdekel, megtudhatja a Korunkról azt, ami lényeges volt, s amit az azóta eltelt idő mint csúcsteljesítményt igazolt.

„Egy lap értéke — hatása, utóélete — hatása az utókorra“ — állapítja meg Dankanits Adám, a művelődéstörténész megfontoltságával szólva arról a folya-

matról, amelyet „a Korunk felfedezése”-nek nevez. A történelem és kultúra számos példával bizonyítja, hogy hatása, utólete olyan jelenségnek is lehet, amelyet az utókor jószerével csak kisugárzásában ismer. Ilyen jelenség a klasszikus Korunk tizenöt évfolyama. Számai alig hozzáférhetőek, irodalma — beleszámítva az 1967-ben indított sorozat első, a Korunk költészetét bemutató kötetét, Tóth Sándor Gaál Gábor-monográfiáját, Remete László Dienes-könyvét, néhány tucat cikket, tanulmányt, de még a megjelent írói önéletrajzok, emlékiratok idevonatkozó fejezeteit is — elfér annak az íróasztalnak a könyvbölcsojében, amelynél ez az olvasónapló született. Nem kétséges, hogy ennél sokkal többre van olvasói igény, kiadói lehetőség, szerzői illetékesség és hivatástudat. Vagyis: garancia. Az 1976-os kiadói tervek a Dienes- s a Gaál Gábor-levelek és Balogh Edgár kötete mellett jelezték Rác Győző könyvét, s benne a népfronti Korunk művészettfilozófiai elveit és gyakorlatát tisztázó, régóta nélkülözött elméleti szintézist. Az Antal Árpád vezette munkaközösség összeállította, s most véglegesíti a további Korunk-kutatásban pótolhatatlan, az eddigiben is nehezen nélkülözött repertóriumot. Kántor Lajos ismertnek vélt nyomon indult el, amikor a régi és az új Korunknak a korszerű képzőművészeti szemlélet és alkotás érdekében vállalt erőfeszítéseit vette számba, s az eredmény — mintegy illusztrálva, milyen lelőhelyek várnak még feltárára, és messze meghaladva a szerző eredeti szándékait — a nem várt bőséggel áradó adatok értelmezésével, összefüggéseivel az alkalmi tanulmányon túlmutat a megírandó könyv felé.

Az ismert — és most éppen ünnepezt, mert ünnepet ülő — Korunk 15 plusz 19 évfolyama köré nem nehéz odaképzelné az ismeretlen Korunk titkait megfejtő kötetek sorát.

Szilágyi Júlia

Östörténeti perspektívák

Emlékét s nevét tisztelet övezi mindenütt, ahol a magyar kultúra értékeit számon tartják. Költői és irodalomtörténeti alkotásai kijelölték számára a helyet a Parnasszuson. Mindez méltató szép szavakra készítené posztumusz könyve* bírálóját, akinek először is a vállalkozás emberfeletti voltára kell felhívnia a figyelmet: az indo-uráli problémát nyelvészek hada próbálta dűlőre vinni, e kutatások egymásra épültek — ahogy ez a tudományban szokásos —, és az utóbbi évtizedekben már a talány megfejtésének legvalószínűbb útjai is megmutatkoztak. Szabédi gyökeresen szakít az eddigi tételekkel, és egy teljesen új magyarázó elvet próbál következetesen érvényesíteni könyvében.

A teljesítmény iránti elismerés, a hírnév és a kegyelet nem lehet azonban egyedüli értékmerő östörténetének megmérettetésében. A mércét a nyelvészeti kutatás nemzetközileg érvényes normái adják. Már most megmondjuk: e mérlegelés eredménye sajnos a vállalkozás sikertelenségét mutatja. A negatív egyenleget azonban nem elmarasztalásnak kell értelmeznünk, hiszen Szabédi irodalmi és művelődéstörténeti jelentőségét e mű hibái éppúgy nem módosítják, amiképpen a könyv erényei sem. Napjaink egyik közhelye, hogy a tudományok fejlődése egyre sebesebb iramot diktál, egyes természettudományos ágazatokban például az ismeretanyag 6-7 évenkénti kicserélődésével számolnak. Hasonló tendenciák — ha nem is ilyen mértékben — a társadalomtudományokban is megfigyelhetők, egy évtized itt is elegendő egy-egy mű elavulásához. Azért utalunk erre, mert Szabédi könyve két évtizedes érlelés után 1958-ban készült, s az író halála után 15 évig hevert kéziratban, míg változatlan formában közre nem adták. E tény önmagában meg is határozza a könyv sorsát. A *nonum prematur in annum* elve nem érvényesíthető többé a mi korunkban, ahol még az egy évtizede korszerű mű is ki van téve a részleges vagy teljes elavulás veszélyének. Még inkább az olyan alkotás, amely már készültekor sem tudta hasznosítani korának szakirodalmát a maga teljességében.

Szabédi László könyvére térve, most már először is azt kell megállapítanunk, hogy a szerző felkészültsége imponálóan széles körű, ismeretei mélyek, érvelése logikus és magával ragadó, hatalmas anyagot mozgat és rendszerez. Ez az óriási tényanyag mégis valahogyan túlságosan spekulatív — bár kétségtelenül invenció-

* Szabédi László: A magyar nyelv östörténete. A finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének bizonyítékai. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.

zus — módon van találva. Ez elsősorban úgy jellemezhető, hogy adatait addig gyúrja-alakítja, míg belőlük az elmélete számára kedvező eredményt ki nem kényszeríti. Bármennyire tisztelőre méltó is bator elszántsága tételének következetes érvényesítésére, nem hallgathatjuk el, hogy az általa tudatosan kialakított módszer nem előrelépést jelez az etimológiai kutatásban, hanem a hagyománnyal való teljes szakítást, ami azonban itt nem meggyőző, és zsákutcába vezet. Ez persze azzal is együtt jár, hogy a kérdés nagyon szerteágazó nemzetközi irodalma fel dolgozatlan maradt.

A finnugor—indogermán nyelvrokonság kérdésében elhangzott óvatoskodó és bizonytalan kijelentéseket Szabédi türelmetlenül bírálja. Ő bizonyosra veszi a két nyelvcsalád ősi rokonságát. Elmélete újdonságát nem is ez a gondolat adja, hanem az, hogy ő ezt a rokoni kapcsolatot nem egy hipotetikus indo-uráli alapnyelv kettéválásából vezeti le (mint korábban mások): Szabédi szerint a finnugor alapnyelv az indogermán alapnyelvnék ugyanolyan egyenes folytatása, mint a germán, a román vagy a szláv nyelvek csoportja. Még inkább meghökkentő az erre a feltevésre épített másik hipotézis, amely szerint a finnugor nyelvek az ún. őslatin (vagy: italióta-finnugor) származékai. Szabédi úgy vélekedik, hogy az őslatin egy-ség az i.e. 18. században szűnt meg, az italióták ekkor költöztek az Alpések és a Fekete-tenger közötti régi lakóhelyeikről a Pó síkságára, míg a Kelet-Európában visszamaradt őslatinok egyik nyelvjárása az ezt követő másfélezer év alatt átalakult finnugor alapnyelvvé. A finnugor alapnyelv ezek szerint tehát jóval később élte volna virágkorát, mint ahogyan eddig gondoltuk és gondoljuk (a mi felfogásunk szerint a finnugor alapnyelv egysége az i.e. III. évezredben megszakadt, de ezt még megelőzte az ún. uráli kor, melynek végét az i.e. VI—IV. ezredre tesszük). Az új koncepció alapján a finnugor alapnyelv egyidejű lenne a klasszikus latin-nal. E posztulátumnak sok-sok következménye van, amelyeket a szerző nem tudott nyugodtan végiggondolni és megoldani. Felborul például a magyar őstörténeti kronológia: az ugarság szétválását Szabédi kénytelen az i.s.z. 9. századra helyezni, s ez honfoglalás előtti török jövevényszavaink újraértelmezésére kényszeríti a szerzőt (egy részüket a törökben véli magyar jövevényszónak, másik részüket az „urál-altaji“ és indogermán ősrakonság keretében magyarázza), amely aligha találkozik a turkológusok és általában nyelvészeink és őstörténészeink egyetértésével. Homályban marad a finnugor népek kialakulásának nyelvileg és régészetileg is jól megvilágított számos részlete (pl. a balti-finnsg megjelenése a Baltikumban az i.e. I. évezredben). A Szabédi-féle őstörténeti körkép tehát sok szilárdnak vallott eddigi eredményt nyilvánít semmissé, és helyébe teszi a latin—magyar azonosság kétes tételét. Eszerint a magyar nyelv közelebbi rokonságban állana az olasz-románal és a többi neolatin nyelvvel, mint ez utóbbiak a germán és szláv nyelvekkel.

Mindezzel persze távolról sem merítettük ki azt az ötletthalmazt, ami a könyv nyújt. Lépten-nyomon olyan megállapításokba ütközünk, amelyek meg-ségünkkel, nemegyszer bizarr voltokkal keltenek feltűnést. Ezek célja az hogy a szerző elméletét tételesen bizonyítsák. Ezért sorjáznak félezer oldalos számra magyar—latin szóegyeztetések, amelyekből Szabédi egy magyar—latin o hasonlító hangtant és alaktant akar fölépíteni. Csakhogy e szándék valóra váltása közben riasztó jelenségeket tapasztalunk. „Axiómákat“ állít föl, amelyek igazság-értéke vitatható, de emellett minduntalan elmosódik a határ a tények és feltevések között. A szerző nemegyszer kinyilvánít olyan dolgokat, amelyek nincsenek ada-tokkal alátámasztva és bizonyítva.

Egyik tétele szerint: „minél nagyobb a lélekszáma és minél differenciáltabb a munkaszervezete egy társadalomnak, annál kiterjedtebb nyelvének alapszókinése.“ Ebből Szabédi arra a következtetésre jut, hogy a magyar sokkal gazdagabban őrzi a finnugor alapnyelv szókincsét, mint a kisebb lélekszámú finnugor nyelvek. Elméletileg nem védhető megállapítás, hogy a szókészlet terjedelme a beszélők lélek-számának is függvénye. Am, ha ilyen összefüggés mégis lenne, akkor sem követ-kezne belőle, hogy a nagyobb lélekszámú nép jobban megőrzi szókincsének ősi elemeit. A teória is, az empiria is ellene vall. Collinder uráli etimológiai szótára 720 finn és 440 magyar szót tartalmaz: Szabédi tézise alapján — 14 millió ma-gyarral és 4,5 millió finnel számolva — éppen fordított arányt várnánk.

A nyelvhasználatnak régi problémája, hogy a nyelvtani szerkezet vagy a szókészlet egyezéseinek van-e nagyobb szerepe a rokonság tanúsításában. Meillet és Pedersen szélsőséges nézeteivel ellentétben (előbbi a szerkezeti, utóbbi a szó-készleti egyezéseknek adott nagyobb súlyt) ma komplexebb módon kezeljük ezt a kérdést, több tényező egybevető vallomása eredményeként döntünk nyelvrokon-sági viszonyokról. Szabédi viszont láthatólag arra hajlik, hogy a szókészleti egye-zések számszerű növelése célravezető, s ezért több száz új magyar—latin szóegye-z

tetés felvonultatásával kívánja tisztázni a finnugor—indogermán rokonság ügyét. Múltánnyit is e törekvés, azonban annyit máris jeleznünk kell, hogy a nyelv-rokonításban a szóegyezések számának csak akkor van jelentősége, ha az etimológiák megbízhatók. Gondoljunk csak arra, hogy a svédben mindössze 300 indogermánra visszavezethető szót találunk, mégsem kétes e nyelv indogermán eredete.

A komparativista nyelvész mindenestre aggódva szemléli a könyv lapjairól élénk özőnlő közvetlen latin—magyar egybevetéseket, amelyek mellett a szerző állásfoglalása szerint lehetséges volna bármely finnugor nyelv kétoldali egybevetése a latinnal. E metodikai lazítás megengedné tehát, hogy az obi-ugor és a római mitológia két nevezetes alakját, a vogul *Numi Tórem* „Felséges Égatya“ és Alba Longa királyának *Numitor* nevét a rokoni kapcsolat szálával fűzzük egymáshoz, csakhogy az efféle elképzelésnek nehezen lehetne híveket toborozni, mert eddigi ismereteink megtagadását kívánná. S jobbára ezt követelné a Szabédi által javasolt etimológiák többsége is.

Szabédi látja, hogy elképzelései nincsenek összhangban a magyar etimológiai vizsgálattal, s ezért függetlenül magát tőlük. Így lehetséges, hogy a török eredetű *bilincs* és a bizonytalan eredetű *mancs* szavunkat közös előzményből, a latin *manicula*-ból származtatja olyan hangváltozások sorozatának közbeiktatásával, amelyek sem a magyar, sem a latin nyelvtörténetből nem dokumentálhatók. Szabédit fantáziájának szabad és kontrollálatlan szárnyalása vezet olyan hangtörténeti fejlődésláncolatok feltevésére, amelyek már a magas trapézon dolgozó akrobaták szaltó mortáléira emlékeztetnek.

Egy elmélet bizonyítékainak zárt rendszert kell alkotniok, s a szerzőnek ezt a törekvését határozottan érezzük. Erre mutat a könyv szerkezete, tagolása, amely megfelelő keretet nyújthatna a nyelvi jelenségek rendszeres tárgyalására. De vajon miféle rend az, ahol a latin *t*-nek legalább tízféle megfelelése van feltüntetve, anélkül, hogy e szerteágazó fejlődés bizonyítva vagy feltételei közölve lennének?

A nyelvhasználat szigorú szabályokkal dolgozó tudomány. Módszertana szerint a hangváltozások adott körülmények között „törvényszerűen“ (azaz: fejlődési tendenciák formájában) érvényesülnek, és példák sorozatán figyelhetők meg. Az ismertett könyvben ehelyett más módszertani gyakorlat valósul meg: a latin és a magyar szó alaki különbözőségét a közéjük beiktatott 5-6 rekonstruált forma hivatott áthidalni. Így lesz az *intervallum* óslatin **entervallom* előzményéből a finnugorban előbb **ntorwollu*, majd **ntorwolj*, azután **torwolj* és a magyarban előbb **torwoj*, utóbb **tarvaj*, ami már a mai *taraj* és *taré* közvetlen előde lenne. A metódus lényege: föltett alakokkal elől-hátul addig koptatni az „óslatin“ formát, míg egy magyar szó elő nem állítható belőle. A jelentésbeli különbség alig számít. Szükség esetén a szóbelseji mássalhangzó is tetszés szerint változtatható, nem is szólva a magánhangzokról. Ekképp lehetséges, hogy a *vi-* kezdetű latin szónak a magyarban eléggé változatos megfeleléseit említi:

<i>óslatin</i>	<i>latin</i>	<i>finnugor</i>	<i>magyar</i>
* <i>viconti</i>	<i>viginti</i>	* <i>wkósz</i>	<i>hús</i>
* <i>viglia</i>	<i>vigilia</i>	* <i>wikje</i>	<i>ügy</i>
* <i>viglos</i>	<i>vigilis</i>	* <i>wikju</i>	<i>víg</i>
* <i>viduva</i>	<i>vidua</i>	* <i>witüwe</i>	<i>öz, özvegy</i>
	<i>viduum</i>	* <i>wutuwu</i>	<i>odú</i>
* <i>victat</i>	<i>victum</i>	* <i>jekhte</i>	<i>gyöz</i>

Nyelvész elfogultságnak minősíthető, ha arra hivatkozom, hogy Szabédi melőzte a nyelvészet általánosan elfogadott eredményeit és módszereit. Az őstörténet azonban nemcsak nyelvészkedésből áll: ez olyan komplex tudomány, amelynek a nyelvészet az egyik komponense. Szabédi pedig csak ezzel a komponenssel törődik, s nem számol a társtudományok eredményeivel, melyek közül leginkább a régészetiak fontosak, hiszen több ezer évre visszamenőleg megvilágítják a finnugor és sok indogermán nép történetét. Az a történeti tabló, amit művében fölvázol, a történeti tudományok tanításával sem fér össze, s így merő álomnak, merő illúzióknak bizonyul.

Egy alapkérdésben mégis igaza van a szerzőnek: a finnugor és indogermán nyelvcsaládok kapcsolata valóban érdemes a további kutatásra, s ezt az utóbbi évek bőséges irodalma jól példázza. A kérdésnek többféle megközelítése lehetséges, újabbban azonban a két nyelvcsalád ősrökonságának a gondolata háttérbe kezd szorulni. Mielőtt a dolog lényegére térnénk, el kell mondanunk, hogy különböző indogermán és finnugor nyelvek között különböző korokból származó átvételek vannak, melyeket hagyományos nyelvészeti módszerekkel jól el lehet különíteni a finnugor alapnyelv korában átvett jövevényszavaktól. Ezeket a jövevény elemeket

kívül azonban mutatkoznak olyan szóegyezések és szerkezeti hasonlóságok a két nyelvcsalád között, amelyek kölcsönzéssel nem magyarázhatók meg. Régebben ezeket vélték az ősi rokonság nyomainak. Újabban azonban más magyarázat kínálkozik, ami számomra azért meggyőző, mert választ ad egyben az uráli és az altaji nyelvcsalád, továbbá az uráli és jukagir, az uráli és paleo-szibériai nyelvek közötti egyezésekre, amelyek alkalmasak voltak az urál-altaji, uráli-jukagir stb. „ősi rokonság” felvetésére is. Napjaink nyelvészeti kutatásai azonban meggyőznek arról, hogy a nyelvek közötti hasonló jelenségek a rokonságtól függetlenül, spontán módon is kialakulhatnak, mégpedig a huzamosabb időn át tartó földrajzi-területi egymásmellettség következtében. Az ún. areális kapcsolatok alkalmasak napjainkban is nyelvi szövésegek létrehozására, amelyekben genetikailag különböző nyelvek vehetnek részt, és hasonulhatnak bizonyos nyelvi jellemzőikben egymáshoz. Még inkább számolhatunk a nyelvi egymáshoz idomulás lehetőségével a paleolitikumban, amikor Eurázsia nagy nyelvcsaládjai még nem alakultak ki, s a lakosság kisebb csoportokban élt egymással hol lazább, hol szorosabb kontaktus-láncolatban. A nyelvcsaládok kialakulásával azonban az is velejárt, hogy az őskőkori nyelvi affinitások egyike-másika tovább élt a nyelvcsaládok leánynyelveiben is, örök problémát okozva késői korok kutatóinak.

A könyv mondanivalójával tehát nem értünk egyet, de a szerzőnek a finnugor—indogermán kapcsolatok tisztázására irányuló törekvését méltányolnunk kell. Szabédít közvetlen közelről érintette a magyar nyelv régi múltját, hiszen ez a nyelv költői munkásságának képlékeny eszköze és tárgya volt. Talán éppen ezt a képlékenységet kísérelte meg átlátnálni a nyelv tudományos analízisébe is, hogy monumentális emlékművet alkosson róla? Szándéka nemes, a megvalósítás nagyvonalúan koncepciózus, az olvasót elejétől a végéig lekötő érdekes, gyakran meglepő fejtegetéseivel. Sajnálatos tény viszont, hogy a jeles költő és tudós ezúttal a dzsungelben olyan nyilgeyenes utat vágott, amely eredetünk színtere helyett egy megálmódott kies tisztásra vezet. A Kritérium kiadó mindenestre helyesen cselekedett, hogy a hagyatékából közzétette e művet, és alkalmat adott megismerésére, a szélesebb nyilvánosság előtti megvitatására.

(A kérdés iránt érdeklődő olvasó figyelmét felhívjuk A. J. Joki Uralier und Indogermanen — Helsinki, 1974 — című könyvére, amely a szóban forgó problematikáról és annak történetéről korszerű és rendszeres áttekintést ad.)

Hajdú Péter

Érték és mérték

Ha vannak írók, gondolkodók, akiket a vállalt feladatok tesznek nagyvá, akkor Németh László azok közé tartozik. Ezzel az észrevétellel nem Németh László rendkívüli tehetségét akarom kibebizíteni, hanem az elvégzett munka méreteit szándékozom kiemelni. A feladatok, a lehetőségek határain belül, a természeti adottságokat minden irányban mozgásba hozhatják. Csak tudni kell, hogy mi a teendő, mit kell tenni. Németh László tudta. Még egészen fiatalon írja a *Nyugat* szerkesztőjének, hogy „a magyar szellemi élet organizátora akartok lenni”. A szervező szerep helyett a történelem a nemzetnevelő gondolkodó feladatait juttatta neki.

Az életmű-sorozatban megjelent újabb tanulmánykötetéből* a gondolkodó Németh Lászlóról alkotott képünk válik teljesebbé.

A *Tanú* esszéi a világnézet alapker-

déseit frissítették fel, a vállalkozás célja a gondolkodás megújítása volt. Németh László az egymástól elszakított tárnák között kereste az összefüggéseket, az egész tudományt, filozófiát, művészetet összefogó enciklopédizmus és erkölcsiség lehetőségeit mutatta fel. Ezekben az esszéikben Németh László a maga igazát tehetségének minden színével és árnyalatával szólaltatta meg. A *Megmentett gondolatok* esszéiben, tanulmányokban, jegyzeteiben a világcivilizációt elemezte. Az új *Tanú* tendenciájában feladatközpontú. Nem elégedett meg a civilizációs válságjelenségeinek diagnosztikájával, a feladatokat is felvázolta.

A kötet írásai négy fő téma köré csoportosítható olvashatók: „Megmentett gondolatok”, „Magyar műhely”, „Elvágott kötelék”, „Az elhallgatás emlékei”. A legértékesebb írások: a kötet címét viselő „Megmentett gondolatok” ciklus kilenc esszéje. A líráról szóló esszé nemcsak a líra helyét keresi a természet-tudományos civilizációban, hanem az új-

* Németh László: *Megmentett gondolatok*. Szépirodalmi Könyvkiadó—Magvető. Budapest, 1975.

kori civilizációról tervbe vett könyvének fő tételeit is tartalmazza, a *Tolsztoj inasaként* a keleti lélek és a nyugati módszer szintéziséről írt remek elemzés, a *Bartók és a tizenkilencedik századi zene* a bartóki modell rajza, *A Oszóvetség olvasása közben* és *A vallási türelemről* a Németh László-i „üdvösség” erkölcs mellett tett vallomás, a *Vásárhelyi séták* elmélkedés az ember és a filozófia jövőjéről, *Nóra ürügyén* a kisnépek irodalmának mérlegét készítette el. A ciklus mindegyik esszéje több, mint irodalom — Németh László történelemfelfogásának és életfilozófiájának lényegét tartalmazza. A „magyar műhely” filozófiai summája.

Németh László nem írt a szó akadémiai értelmében összefüggő, rendszerező filozófiai műveket; történetfilozófiai felfogását, életfilozófiájának lényegét esszéiből vagy tényanyag felhasználásával írt történeti tanulmányaiból kell összerakni. A teljes esszéírói termés magába foglalja a tervezett enciklopédikus mű történetfilozófiai vázát. Németh László esszéiben a filozófiai kérdések antropológiai természetűek, egész írói tevékenységének kristályosodási magva az *élet értelmének keresése*. A minőség és erkölcs Németh László gondolatvilágának pillérei; ezekre épül életfilozófiájának boltzata. Németh a történelmet a módszer és a magatartás oldaláról elemezte, a szubjektum alkotó munkáját követte nyomon a történelem folyamatában.

A XVII. század a történelmi idő tengelye. Az újkori civilizációt a módszer, az új gondolkodásmód hozta létre. Galilei és Descartes magatartásában minden megtalálható, ami az újkori alkotó szubjektumra jellemző: a természet matematikai szemlélete, az elemzés módszeressége, a stílus világossága, az elmélet és a gyakorlat újfajta ötvözete, amelyekkel az ész eredményesen osztotta a köréje font homályt. A cselekvő, kísérletező magatartásnak köszönhető három évszázad minden jelentős vívmánya. Az irodalmat az új módszer a XVII. század második felében járta át, a „siècle de Louis XIV” volt a laboratórium: „Hogy milyen mély volt ez a változás, az ember akkor érti meg leginkább, ha Shakespeare és Racine drámáit összehasonlítja. Ott a lélek véreként folyik az emberekből, jellemük a szerep, a színpadi hatás szolgálatában áll, itt az érzelmek bonctana folyik, a hős maga fekszik az anatómiai asztalra; az alexandrin mint pontos kés működik; — íme a szív: a balkamrában ez van, a jobbkamrában meg emez.” (*A líráról*) Az új módszer vívmánya a modern zene is, Haydn, Mozart, Beethoven; a zongora az analízis hangszer, a szonátaforma az analízis remeke. A regényt

a megfigyelés, kísérletezés, tényfeltárás, elemzés hozta létre.

A XIX. században ez újkori szellem nagy lendülete elakadt, a mennyiség előugrása, az eltömegesedés megmerevítette a minőség élet- és társadalomformáló erejét. A nagy vállalkozás a világ teljes birtokbavételére hagyományból tudásanyagot csinált, az emberiségből nyersanyagot, s közben elveszett az együttérzés, a sorsközösség misztikája. *A líráról* című esszé olvasása közben szüntelenül eszünkbe jut a *Tanában* közölt esszéinek világnézeti magva: „A minőségből méret lett, de a méretek mélyen ott forrt a veszély: a jólétben titkos erjesztőként dolgozott a pusztulás.” (*A huszadik század vezérjelenségei*) Németh László történetfilozófiai összefüggésben végezte a koranalízist, s ezért ezek az írások teljesebbek, kiegészítik a *Tanú* filozófiai koncepcióját.

A romantika volt az első szembefordulás az újkori civilizáció fogyatékságaival. Baudelaire vitte be a modern lírába az újkor módszerét, de a *Fleurs du Mal* sem más, mint egy nagy romantikus lázadás a civilizációba-merevedés ellen: „A lélek feledést keres a külső világban, a nagyváros képeiben, megpróbál áttörni művészet és kábítószerek mámorába, de nem leli nyugalmát, így lesz rabja a romlás varázslatának, föllázad Isten ellen, s visszazuhanva, a halálban keresi nyugalomát. Mindez egy Byron-hős, egy Manfred története is lehetne.”

Németh László szerint a líra azért nem találta meg helyét az újkor munkatervében, mert „a módszer s a líra szelleme szinte elvi ellentétben áll”. Baudelaire, Ady Endre, Szabó Lőrinc jelentősége abban van, hogy lírájukban a feloldhatatlan antagonizmusokból olyan alakot teremtettek magukból, „amely a legérdekesebb, legbonyolultabb regényhősökkel versenyezhet”. Mallarmé *nyelve* úgy viszonylik a köznapi nyelvhez, „mint az algebráé a kereskedelmi számvetéshez”. Németh László líráról alkotott felfogásával lehet vitatkozni, egy dologról azonban nem szabad a kritikusknak megfeledkeznie: korunk gondolkodói közül kevesen elemezték olyan behatóan a modern kultúra arisztokratizmusát — a műveltség kettészakadását —, mint *A líráról* című esszé szerzője. Életerős kultúra és egészséges közérzet nem lehetséges olyan történelmi korban, amelyben a kultúra a maga chifre-jeivel a kiválasztódott kisebbséghez szól.

A nyugati civilizáció — az elemző szubjektum alkotása — aránylag szűk földrajzi területen keletkezett, de fokozatosan elterjedt az egész világon, olyan népeket is magához kapcsolt, amelyek nem haladták meg ősi kultúrájuk szín-

vonlát. Németh László — fiatalkori esszéivel szemben — felismerte, hogy a világcivilizáció válságából a szocializmus kivetető utat jelenthet, amennyiben megteremti az alkotó szubjektum önkifejezésének lehetőségeit.

Az etnológiából tudjuk, hogy két kultúra találkozásakor, ha az átvevő nép nem tudja a magasabb kultúra értékeit szervesen bekapcsolni vérkeringésébe, konfliktushelyzetbe kerül. A műhely Németh László történetfilozófiájában olyan szellemi vállalkozás, ahol az ugrásszerűen felvetődő problémák megoldódnak. Az újkori gondolkodás módszerét a kelet-európai irodalmak közül először az orosz alkalmazta. Goncsarov és Turgenyev képzett patológusként készítette el az Oroszországot pusztító bajok „körtani atlaszát”. A második prózáiról nemzedéknél (Tolsztoj, Dosztojevszki) a hangsúly „a beteg kivételes értékeire került”. A *Bűn és bűnhődés* is körkép, de itt már nemcsak arról van szó, hogy a beteget milyen bajok emésztik, hanem hogy a kórokozó — a racionalizmus — milyen pusztítást végez: „Egy Stendhal-hős legföllebb komisz emberré lenne tőle, Raszkolnyikov, a nagylelkű diák azonban gyilkossá lesz.” (*Tolsztoj inasaként*) Az orosz műhely érdeme, hogy elkészítette a XIX. századi orosz társadalom körképét, és nyilvánvalóvá tette az átvett, még nem emésztett kultúra torzulásait. Korunk világcivilizációjában a bekapcsolódott új népek sorvadó lélekkel élnek a „civilizáció technikává dermedt másolatában”. (Uo.)

A vívmányok átvétele nem történhet mechanikusan. Jó példa az angol parlamentarizmus, amelyet úgyszólván mindenütt lemásoltak, és sehol sem vált be. Még az Egyesült Államokban is az elnöki hatalom ellensúlyától vált alkalmas kormányzási eszközzé. (Hogy mi történik akkor, ha az ellensúly meginog — napjaink eseményei mutatják.) Egy másik példa: Caragiale színdarabjaiból ismerjük, hogy milyen társadalmi és emberi torzulásokat okoznak a nyugati másolatok olyan közegben, ahol a belsővé válás feltételei nem alakultak ki.

Az akkulturáció jelenségének ismeretében egyet kell értenünk Németh László koncepciójának lényegével: az idegen műhelyektől átvett vívmányok, értékek csak úgy épülhetnek be szervesen az átvevő nép kultúrájába és társadalmi berendezkedésébe, ha azt szellemi potenciáljának rendeli alá.

A modern filozófia az egyént magára hagyta rejtélyeivel az Isten nélküli világban. Németh László kezdetben a filozófiát „klorofilltalan növénynek” érezte. A hódmezővásárhelyi filozófiaórákra készülve — a tanítási órára készülést egy esszéterv elkészítése jelentette — ismerte

fel Németh a filozófia jelentőségét. Illetve egy új életfilozófia és ebből sarjadó magatartás szükségességét.

Az ember lelki élete a világ érzékelése, az érzékek feldolgozása és a cselekedet hármas egységének működése. Az egyén és a közösség érdeke megköveteli, hogy ebbe a „reflexgubanca” rendet vigyen. A filozófia a „világ — lélek — tett” ív felvonását magára kell hogy vállalja. Az értelmes élet tudatosítása olyan új filozófiát követel, amely összefoglalja, megmagyarázza a kutatást, nevelést és az életet bíráló s jobbító cselekvéseket. Németh László a filozófiában moralista. Az ember mint feladat nyomul a világba: „De az ember maga is egy »lehet«-rügy a nagy potencia-burjánzáson, ami a világ. S a világ minden lehetősége közül ez a legközzvetlenebb ügyünk, ez az, amit nem kívülről kell előcsalni, hanem belülről kifejleszteni, amit nem pietással nézünk, hanem mint sarkallást, létünk közepén hordunk.” (A „vallásos” nevelésről) Németh László erkölcsön nem azoknak a normáknak a rendszerét értette, amelyeket a tudatba a nevelés beleszúr. Az eszmék, tanok az ember természetét, egész lényét kell hogy átjárják, az erkölcsiségnek úgy kell kinőnie, mint a növény nő ki a földből. Az erkölcs gyakorlat, tett, példa, örökös harc az emberi örültségekkel, a „Jóügy” szolgálata. A jó tettek az evilágban van értelme és jelentősége. Németh László regényeinek, drámáinak hősei a „Jóügyért” folytatott harcban buknak el: „A Jó az egy ügy [...] A felvilágosodás, mint Isten lelke oszthatatlan, s aki annak a katonájául szegődött, ha maga sárba-vérbe bukik is, a többiek majd győznek helyette is.” (Apáczai-dráma) Égető Eszter akárhová kerül, édent akar létesíteni maga körül, s ezt tépik szét a regény kilenc fejezetében kilencszer. Galilei tanainak visszavonása után nem érezte magát vétkesnek — hőstette főművének megírása és Hollandiába csempészése volt. Az erkölcsiségnek önmagában van értelme. A példa ereje tisztít és mozgósít. Az „emberbőrbe kötött remekművek” adhatnak példát az értelmes életre.

A modern kultúrában létjogosultsága van a „kvantitatív nyelv” mellett a „kvalitatív nyelvnek” is, amelynek Németh László a legnagyobb európai képviselője.

A történelem gyorsuló korongján a harmonikus, az élet értelmét tudatosító világműveltség kialakítása létfontosságú feladat. A huszadik század felfedezte az Európa alatti őskultúrát. Bartók Béla Európa hagyományait a folklór mélyrétegeivel kapcsolta össze, s ezzel új műveltségmodellt alkotott, amely egyben alkotásmodell is: „A népiség: az Európa-

alatti geológia, az emberi lélek elfeledett, civilizációból kihagyott mélységeinek a felkutatása, bevonása. A kontrapunkt: a helyreállítani próbált nedvkeringés az európai fejlődés törzse, s azon át a távoli gyökerek felé.“ (*Bartók és a tizenkilencedik századi zene*) García Lorca a líra merész kísérleteibe fogózva erre a mindenben élő „közös emberire“ talált a spanyol néplélekben. Tamási Ábelje nem követi a tízparancsolatot, mégis nemes természet. Az új világ kultúrája csak úgy őrizheti meg az emberi teljességet, ha nem szakad el hagyományaitól, biológiailag is meghatározott gyökereitől. Miért modell a bachi zenei építkezés összekapcsolása a folklórral? A gondolatrendszernek — épp úgy, mint a civilizációnak — a kozmikus és a társadalmi törvényeket kell az emberek tudatában és cselekedeteiben kikristályosítaniuk. Enélkül a civilizáció önmagával hadakozó és önmagát megtagadó vívmányok tömbjévé alakul. Az ősi, „közös emberi“ a civilizációt a természethez köti, érzékeinek és érzelmeinek szabad megnyilatkozásaihoz nyit lehetőséget. Az eszt hozza egyensúlyba az őszönös lényvel, amelyet biológiai létünk határoz meg.

Napjainkban sokat vitatkoznak a műveltség kettészakadásáról, a humán és reál ismeretek közé emelt falakról. A heves vérmérsékletűek az írótól és a művésztől is számon kéri a technika és a tudományok ismeretét. Csak-hogy a művész műveltsége „nem arról térrék, amit mások tudnak, hanem ahhoz ág, gyökér, kocsány, amit neki kell megtennie“. (*Levél Marx Györgyhöz*) Freud haszonnal olvashatta Dosztojevszkijt, Marx Balzacot, mert olyan valóságot tártak fel, amit a tudomány később hozott felszínre. Kafka „lidércnyomásos álmaival“ harminc évvel előzte meg a nyugati irodalmat. Nem az isme-

reték mennyisége és kiterjedtsége fontos az író, a művész műveltségében, hanem a gondolkodásmód, az intuíció, az adott történeti kor civilizációjának lényegét megtestesítő módszer és szemlélet birtoklása. A Joyce-értelmezésekből tudjuk, hogy az *Ulysses* és a *Finnegan's Wake* keletkezésében szerepet játszott a modern természettudományos gondolkodás. Ami az íróra vonatkozik, érvényes az általános műveltségre is. A műveltség nem ismeret, hanem éleselméjűség, gondolkodásmód, a „Jóügyért“ vállalt erkölcsi magatartás, értelmes cselekvés. A bartóki modell a műveltség széjjeltöredezettségének megszüntetéséhez nyit távlatokat. Az ókorban, aki ismerte Athént, ismerte a világot. A bartóki modell jelzőlámpa, hogy az ismeretekbe veszteségből megtaláljuk az utat önmagunk és a világ felé.

Németh László a dunavölgyi népek barátságának és közeledésének híve volt. Megtanult csehül, szerbül, hogy eredetiben tudja olvasni a „tejtestvérek“ irodalmát. Mert nincs veszélyesebb, mint közhelyek ismételtetése. Az őszinte és mély megértéshez a művek és a nép életének megismerése vezethet. Az udvari gesztusok, jól szerkesztett, cirkalmas nyilatkozatok üres beszédek maradnak, a közös sors és a valóság felismerése nélkül.

Egy jellemző képet jegyeztek fel Németh Lászlóról. 1935-ös romániai látogatásakor (az utazást *Magyarok Romániában* című útirajzában örököltte meg) az államvasutak figyelmességének jeleként két társával szabadjeggyel utaztak Konstanca felé. Az elsőosztályú kocsipamlagjain párizsi divatban pompázó előkelőségek úzték unalmukat, francia nyelvű hetilapokat olvasgatva. Az egyetlen román nyelvű folyóirat Németh László kezében volt; a fülke falának támaszkodva románul tanult.

Fábián Ernő

Kiindult Erdély felől...

Balázs Ferencet megértem. Balázs Ferencet nem értem.

Könyvét* örömmel olvasom. Könyvét bosszúsán olvasom.

Kötete átfogja kerek e világot, csoda-e, hogy bemutatása nem kalodázható a könyvismertetések szokványaiába? Kirugaszkozik belőle, amiként szerzője is kiindult Erdély felől, napszállat iránt,

ama híres-patinás anglus iskolaváros — Oxford — egyetemére, hogy elméjét művelvén, tudását gyarapítván degesz szellemi tarisznyát karéjazzon vállára.

Ez rendjén volna. Elvégre nem Balázs az első erdélyhoni fiú, aki deáki lépteit Albion felé irányítja. Mióta Transsylvania a protestantizmus legkeletibb európai szállásaként tartatik számon — ennek maholnap félezer esztendeje —, azóta jó néhány helvét és flamandus, brit és germanus egyetemen — Leyden-

* Balázs Ferenc: *Bejárom a kerek világot*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975.

től Wittenbergáig — állandó stipendium vagyron fönntartva az innen való tanulóknak.

Hanem ő rendhagyó természet. Tudhatnékja nem egyetlen vetülésű, nem csupán a könyvtár sápatag fényében óhajta ismereteit sokasítani. Látni akarta Dél-Wales napfényes szikláit, Észak borongós tájait, bepillogott a szemcsípő londoni köd sűrűsétét átláthatatlanságába, megismerkedett az angol metropolisok zsúfoltságával és a gótika remekműveivel. De át-áthajózik a kontinensre, csatangol a vallonok földjén, a nagy hollandus kikötővárosokban, eljut a Rajnamellékre is. És beszél, bámul, fülel. Szíve-lelke nyitott, befogadó minden iránt.

Ezt is értem. Mi több, irigylem. Áldott ifjúság, termő nyugtalanság. És ne féljünk nevéni nevezni: kalandvágy. Az „ohne Geld — durch die Welt“ neki-vágós bátorsága, a mindenkori szegénylegények, garabonciások, vagabundusok bolyongós merészsége, izgalma. Űres a zsebem, nincs rangom, se hírem, nem várnak ismerősök, mégis útra kelek, s leszen szállásom, leszen ételem és italom, s szerzek barátokat is. Erre csak a fiatal képes, az erős testű, a rugalmas lelkű, eleven szellemű, aki tud aludni vonaton és szénapajtában, akinek mosolya fölvidítja a zordon képűeket is, s akinek önérzete még elviseli a kisebb-nagyobb (és elkerülhetetlen) alázkodásokat, alkalmazkodásokat is, vagy akár a hízelgést.

Balázs Ferenc mindebben mester. A kissé kalmárszellemeű hollandusoknak bizalmába férközik, s a minden tekintetben skót gazdák is házukba fogadják, megvacsoráztatják. Kedveskedéssel és sündörgéssel eléri, hogy Amerikába is meghívják ösztöndíjasként. S ott is bejárja a keleti part nagyvárosait Bostontól Philadelphiáig, de átvág a Nagy Sziklás Hegységen, Arizona prérijén, a Vörös Sivatagon (*Buffalo Bill, Winnetou. Az utolsó mohikán, Huckleberry Finn* mind-mind eszembe jutott, amikor amerikai úti beszámolóját olvastam), s eljut a Csendes-óceán partvidékére, a távoli Kaliforniába, Los Angeles nyüzsgeteg délszakiságába is. De így utazik Kínában és Koreában, Japánban és Indiában, Palesztinában és Irakban, bejut a pekingi császári palotába, elér Dardzsilingbe és Babilon romjaihoz, a Getsemáné kertbe és az Olajfák hegyére, megáll a híres Panaszfal előtt is. India akkor is éhezik, Kínában polgárháború dűl, de őt tenyerükön hordják ismert kiválóságok, előadásait meghallgatják, titkaikba beavatják.

Hogyan, miként sikerűl neki?

Ezt már nem értem. Hiába írja, hogy edényeket mosogatott, almát hámozott

és liftet kezelt, kocsit vezetett és énekelt, lelkészeknél hált, s a különböző vallási és békemozgalmak követeként jelent meg; ez mind kevés. Úgy tűnik, hogy Balázs sikere olyan atmoszférából táplálkozott, amelynek ma csak fuvallat-fosztlányai libbennek föl olykor. Az ő útja napjainkban megismételhetetlen. Abba belejátszott az unitáriusság világszerte ismert összetartása (mellesleg: ateista vagyok, s nem voltam unitárius), az ifjúsági békemozgalom, az YMCA, de mindezen túl Oxford vagy Berkeley s általában a nyugati kultúra becsülete nagy volt, az amerikai ajánlólevelek hét-lakatos kapukat is megnyitottak, de az európai származás, a tanultemberi minőség egymaga is bizalmat előlegezett. Nem szólva arról, hogy akkortájt még a különböző tanok, elvek, áramlatok, törekvések vallói világszerte erősen segítették egymást.

Balázs pedig több nemes szándék követeként utazott, s kitűnő szónokként hirdette meggyőződését.

Azóta történt egy és más. Hirosima, Nagaszaki, Bikini, Vietnam. E nevekről unos-untalan hallunk, de hogy mennyire megrontották a kultúrák, fajok, népek viszonyát, az e könyv olvastán messzemenően szembeszökik. Szerzője még a nagy katasztrófák előtt járta be a világot, félszázaddal ezelőtt, de úgy tesz, sok száz esztendő távolából, rég letűnt édeni világából írja tudósításait.

Ha 20-25 évvel ezelőtt olvastam e könyvet, nevettem volna egyes gyermekségeim, naiv világmegváltó terveim, ahogy nem egy korabeli recenziens is — miként ezt Mikó Imre alapos bevezetőjéből megtudom. Friss volt még a filozófusi diploma a zsebemben, fiatal (s kissé nagykepű) voltam, de maga a légkör is más volt körülöttünk. A kezdeti nekiveselkedés hevületében, bőségségében mindent világosabbnak, egyszerűbbnek láttunk. Azóta sokat tapasztaltunk, tapasztaltam. Nem tagadom, ma is bosszankodva olvastam Balázs nem egy mondatát; mi az isten csodájáért vesz komolyan minden útjába akadó szektapredikátort, mit elmélkedik annyit naiv bölcsek hőbortos tételeiről, minek írja le fanatikus félültek eksztázis-állapotát, ahelyett, hogy a bengáli nép életét mutatná be, vagy a sivatag szfinxét.

Bosszankodom, de nem ítélem el. Megértem. Balázs nem bémész turista, nem szenzációra éhes riporter, hogy útirajzokat készítsen. Ha az, élete fogytáig megélhetett volna tengernyi élményéből, s könyvek tucatját írhatta volna. Ő azonban egy vajúdó világ, zaklatott helyzetű kis nép fiaként vándorolt, s mind írhatja, hogy volt idő, amikor jóformán már elfelejtett magyarul, Tagoréval

mégis rólunk beszél, ránk gondol, amikor Gandhival tárgyal, a mi jövőnket fürkészi a japán iparosításban s a Palesztinában megtelepedő zsidóság tapasztalataiban. A Himalája tövében is azon törte a fejét, mit művel majd a Kárpátkaréj honában. Hát csak természetes, hogy minden új mozgalom, népművelési kísérlet és gazdasági összefogás érdekli, s szívesen folytat eszmeviadalt filozófusokkal, halászokkal vagy pártvezetőkkel. Egész útja készülődés ithon folytatandó életére, kísérlete nyélbeütésére, amire a kis aranyosszéki faluban, Mészskőn kerített tanyát. Ebben a tekintetben kései — de egyenesági — utódja ő Misztótfalusi Kis Miklósnak, Bod Péternek, Bolyai Jánosnak, Wesselényinek, Bölöni Farkas Sándornak, akik mind megkörnyékeztettek és megkísértettek odakint, hogy boldogabb országban, szerencsésebb körülmények között bontakoztatnák ki tehetőségüket, mégis, mégis a szekerük rúdját hazafelé irányították, itt látták szolgálatukat értelmesnek, tudásukat gyümölcsösztethetőnek.

Ha borúlátó volnék, úgy folytatnám az előbbi gondolatmenetet, hogy Balázs abban is rokon velük, hogy ithon értetlenség, kudarc s korai halál sunyított rá is. Csak hogy nem egészen így történt; épp ebben rejlik a Balázs Ferencügy sokágúsága. Jó érzékkel nyit rá Mikó az ellentmondásra: az irodalmi mérő szerint nem nagy nehezkű művet tág karolású méltatás köszönti. Nincs lap, s alig akad író, kritikus, szerkesztő, akinek ne volna mondanivalója a *Bejárom a kerek világot*-ról. Úgy tetszik, hogy a fogadtatás — a tényleges értékén túl — a könyv végének is szól: a hazatérésnek. A hűségnek. A néphez és a szülőföldhöz.

Es nagyjából ez mondható Balázs egész életművéről, későbbi könyveit és kísérletét is beleértve. Az, hogy a világot járt, Angliában és Amerikában tanult ember egy kicsiny faluban (s még kisebb egyházközségben) telepszik meg — tett volt. Erkölcsei töltésű. Mert a hirdetetttétel, a vállalt ügy s az aszerinti cselekedet egységét példázta. S hogy erre a — hatékonyság dolgában nem nagy sugárzású — szövetkezetszervező kísérletre úgy figyeltek (nem kevesen és nem akárhik), az arra vall, hogy abban az időben sok lehetett a beszéd, viszont szükkölködénk nagy mértékben cselekedet nélkül. Balázs vállalkozása pedig azt jelezte, igenis akadnak még emberek, akik hajlandók és tudnak is cselekedni. De jelzi azt is, hogy ő hitt abban, amit hirdetett, annyira, hogy rá merte áldozni ereje javát, mondhatni az életét.

Érdeemes azonban magáról a kísérletről is szólni. Végző fokon csődöt mondott — ezt maga Balázs írja. De vajon teljes volt-e a csőd? En ugyanis beszélgettem nem egy gazdaemberrel (ma is él még jó néhány), aki tagja volt Balázs szövetkezetének; mindannyian szeretettel (s egy kis megértő, ironikus mosolylyal) emlékeztek rá. Amikor Kövenden és Mészskőn megalakult a téesz (ott voltam), ugyancsak emlegették nevét a tagok (az ünnepi szónok nem). Különös iróniája egyébként a sorsnak, hogy Kövenden, Rákoson s más aranyosszéki falvakban eredményesebb szervezést végzett Balázs, mint Mészskőn. És még kérdeznék valamit: vajon abban, hogy Aranyosszéken már a kezdet kezdetén megalakultak a téeszek, s közülük jó néhány híres-nevessé vált, nincs-e része Balázs magvetésének? Megint csak elődeit idézném. Ők sem tudták tervek nagy részét keresztülvinni, meghasonlás, kesergés, meghurcoltatás lett osztályrészük, eltékozolt fiaink és — derékbetört életük révén — veszteségeink ők, mégis mi mindent merítünk, kapunk ma is tőlük. Úgy vagyunk velük, mint az egykori fűszeres, aki mindig ráfizetett, s ebből a ráfizetésből élt meg.

Negyven éve, hogy Balázs könyvének első kiadása megjelent. Örvendetes, hogy végre ismét napvilágot látott, s a Kriteriont csak elismerés illeti, hogy következetesen közreadja szellemi kincsesházunk hajdani értékeit. Nem új, csak meg-megújuló hangos töprengésként vetném föl, mikor jelennek meg Balázs egyéb munkái is, vagy Kós Károly, Ligeti Ernő, Tamási Áron, Berde Mária, Kunecz Aladár, Markovits Rodion, Tábéry Géza és mások még ki nem adott munkái? És mikor öntünk végre tiszta vizet a pohárba, mikor mérjük föl, mi bizonyul ma is értéknak Kisbán Miklós, Nyíró József, Gyallay Domokos, Gyalui Farkas, Makkai Sándor életművében, mi mentendő meg, tehát adható ki, s mi vetendő el véglegesen?

Balázs hagyatékáról szólván, még egy apróságra emlékeztetnék. Nemrég jártam Mészskőn, megtekintettem Balázs egykori házát. Pompás hajlék, az ismert építész, Debreczeni László egyetlen tervezése. De befeszületlen — sajnos. Hogyan lehetne tető alá hozni? Már csak e két jeles alkotó miatt is. Hát még azért a pompás kilátásért, amely e hegyoldalra épült lak ablakaiból nyílik az Aranyos tágas terére? Innen tekintett le Balázs — miként írja — szeretett, választott szűkebb hazájára, és álmodta, tervezte a jövőt.

Herédi Gusztáv

Utószó a politikatudományhoz

Azóta, hogy 1968-ban Kallós Miklós-nak a politikai tudatról írott munkája elvégezte az úttörés nehéz és kockázatos feladatát, hazai viszonylatban is joggal beszélhetünk politikatudományi szakirodalomról. Sőt, az utóbbi két-három esztendőben ez a szakirodalom szemmeláthatóan bővült, amihez két legújabb kötetével maga Kallós Miklós is hozzájárult.*

Mondanivalójában mindkét kötet szerfelett tömör, eszmegazdag. Különösen a magyar nyelvű kötet tartalma olyannyira sűrített, hogy hat kiadói ívnyi terjedelmében jórésével egy egész politikatudományi enciklopédiára való ismeret fér meg. Mindkét kötet a politikatudomány alapproblematikáját vizsgálja, s tartalmuk konkrét egybevetése arról győz meg, hogy mondanivalójuk — a szükségszerűen közös problémákon túl — szerencsésen kiegészíti egymást.

A magyar nyelvű kötetnek elsősorban az a funkció jut, hogy mintegy feltérképezze a politikatudomány univerzumát, felmutassa, de mindenekelőtt — egy átgondolt rendszer szellemében — helyükre rakja a problémákat. A *Sociologie, politiciă, ideologie* című kötet — kiegészítésképpen — viszonylag önálló tanulmányokban veszi szemügyre a szociológia, illetve a politikatudomány klasszikus marxi alapvetését; valóságos problémaelemzés révén hozza gyakorlatközelbe a politikai szociológiát, illetve a politikatudomány elméleti és módszertani lehetőségeit, és ennek kapcsán olyan különböző, de egyaránt időszerű kérdések politikatudományi tartalmát bontja ki, mint a szocializmus társadalmi ellentmondásai, politika és ideológia, ideológia és erkölcs, szocializmus és szabadság viszonya, a filozófia mint az „itt és most”-követelmény hordozója stb.

Am túl ezen a funkcionális komplementaritáson, a két kötetet az is összekapcsolja, hogy bennük összefogó egészként jelentkezik a szerző általános szociológiai, illetve konkrét politikatudományi felfogása. Kallós Miklós korántsem elégszik meg a politikatudomány önállóságának mértékében szaporodó kérdőjelek nyugtázásával, a vitatott kérdésekben szembesülő nézetek pusztá leírásával — miként az mostanság nemritkán szokás —, hanem a politikatudományi problematikát a maga egészében gondol-

ja végig, oly módon, hogy az egységes gondolatrendszerré összeálló mondánivaló mind szerkezetében, mind pedig tartalmaiban letagadhatatlanul magán viseli a szerző egyéni szemléletének sajátos jegyeit. Persze, az effajta megközelítési, illetve tárgyalási mód korántsem pusztán szerzői alkat kérdése, hanem — ha szabad magunkat így kifejeznünk — céltudatos „ars poetica”, melyről a román nyelvű kötetben maga a szerző vall: „Amennyiben nem a marxizmus változatlan alaptételeiről van szó, gyakorlatilag kerülni kellene az olyanszerű fordulatokat, mint »a marxizmus azt tartja« stb. Ehelyett így kellene fogalmazni: »ilyen és ilyen megfontolásokból kiindulva«, »az én véleményem ez.«” (45.)

Kallós Miklós számára a szóban forgó problematika önálló végiggondolása távolról sem öncél. Ellenkezőleg, abból a nagyon is jogosult igényből fakad, hogy a történelmi materializmus általános tételeinek, elveinek és alapkategóriáinak a politikatudomány operacionális nyelvére történő lefordítását logikailag tudatosan ellenőrizze, és így gondolatilag kikapintsa akár azokat a bizonytalanságokat, áttételbeli hézagokat, amelyek az operacionálizálás folytán keletkeztek, akár azokat a meg-nem-feleléseket, értelemzavarokat vagy éppen elméleti torzulásokat, amelyek a nem marxista gondolatrendszerekben kimunkált fogalmak kritikátlan átvételéből adódhatnak. Jellemző ebből a szempontból, többek között, az a mód, ahogyan elméletileg azonosítja a hatalom értelmezését annak operacionálizált fogalmával. Az utóbbi megközelítésben tudniillik a hatalom „integrációs funkcióként” jelentkezik, amelyet az apologetikus szemlélet szükségképpen abszolutizál. „A hatalom integrációs szerepének az abszolutizálása — figyelmeztet a szerző — mindig az adott rend, a status quo védelmét szolgálja.” (A politika — tudomány, 17.) A helyes elméleti értelmezés következtésképpen megköveteli annak a döntő jelentőségű ténynek a figyelembevételét, hogy az antagonista osztálytársadalmakban a hatalom biztosította rend fő funkciója korántsem a „közjó” szolgálata.

A két kötetre együttesen jellemző a széles elméleti perspektíva és a gyakorlatot szolgáló operacionális értelmezés következetes — de az áttételeket szem előtt tartó — összekapcsolásának igénye. Az elméleti szintről azért kell szükségszerűen átmenni az operacionális szintre, mert szociológia és politika, politika és

* Kallós Miklós: A politika — tudomány. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1975. — Kallós Miklós: Sociologie, politiciă, ideologie. Editura Facla, Timișoara, 1975.

ideológia nem választható el egymástól. A marxi elmélet alkotó továbbfejlesztése elképzelhetetlen a szakdiszciplínák elméleti visszacsatolása nélkül.

A két munkában más szempontból sajátos hangsúlyeltolódást veszünk észre. A magyar nyelvű kötetben szükségképpen a politikatudomány elhatárolásának mozzanata a hangsúlyos, olyannyira, hogy például a tudományos szocializmus státusának megítélésében jóformán egyoldalúan csak a tagadás szempontja — „nem politikatudomány“ — érvényesül. (67—68.) A másik kötetben viszont J. Freunddal vitázva Kallós Miklós joggal kifogásolja a politikatudomány, a politikai szociológia és a politikai filozófia egyértelmű szétválasztását. Itt már a politikaelmélet és a politikatudomány egysége válik hangsúlyossá, méghozzá olyan mértékben, hogy már-már kétségessé teszi a politikatudomány önálló státusának létjogosultságát.

Persze, a hangsúlyeltolódás nem mindenütt ennyire egysíkú. Minél komplexebb problémáról van szó, annál sokrétebb, összetettebb. Utalhatnánk például az ideológia kérdéseire. A politikai viszonyok fogalmi tartalmát kifejtve írja a szerző: „A gazdasági viszonyoktól eltérően, amelyek az emberek tudatától és akaratától függetlenül alakultak ki a természetes folyamán, e politikai viszonyok az úgynevezett ideológiai jellegű társadalmi viszonyok (Lenin) körébe tartoznak. Ez a marxista-leninista tétel korántsem úgy értendő, mintha a politikai viszonyok [...] csupán a tudat síkján, a tudatban léteznének, ezek a viszonyok a társadalmi valóságban léteznek, a társadalmi lét összetevői.“ (A politika — tudomány, 25.) Figyeljük meg, hogy a fenti szövegben hol a tudati közegjelentés hordozza a hangsúlyt, hol pedig a társadalmi létre kerül a gondolati nyomtató. Ez a felemás hangsúlyváltás akarat-akaratlan mögöttes kérdőjeleket sejtet, de ezekről sem itt, sem a továbbiakban nem esik szó. A másik kötet *Politika és ideológia* című tanulmányában Kallós felbontja a kérdőjelet, s kitér az ideológia althusseri értelmezésére. Hiányérzetet kelt azonban, hogy az Althusserrel való perlekedés kapcsán a szerző csak az ideológia megismerő funkcióját hangsúlyozza, s nem kapcsol vissza a társadalmi lét minőségének problémájára is.

Mindkét kötetben ismételten visszatér az az alapvető gondolat, miszerint a politika végső soron olyan, történelmileg szükségszerű társadalmi viszonyok függvénye, amelyek között a dolgok igazgatása az emberek igazgatása révén valósul meg. Nos, a politikum igazi lényegének megértéséhez arra is fel

kell figyelni, ami ebben a gondolatban hangsúlytalan marad. Pontosabban szólva, azt kell hangsúlyosan továbbgondolni benne, amiből a politikum lenini meghatározása is kiindul: a politika a gazdaság koncentrált kifejezése. Persze, a két munka egyike sem végzi el ezt a gondolati visszacsatolást, de mondanivalójuk — a maga érdekében — mindenképpen érzékelteti ennek szükségességét. Ha a két tételt együtt, a maguk kölcsönösségében gondoljuk végig, a következők csakis ez lehet: ha a politika nem más, mint a gazdaság sűrített kifejezése, akkor a dolgoknak emberek kormányzása révén megvalósuló igazgatása egyszerűsre mind a dolgok uralma az emberi igazgatás felett. Ennélfogva a fejlett kommunista társadalom létrejötte, azaz az emberek igazgatásáról a dolgok igazgatására történő áttérés nem egyszerűen közvetlen megfordítása a korábbi képletnek — hiszen az szükségképpen saját ellentétével azonos —, hanem a dolgok valóságos társadalmi megszelídítése mindenoldalúan társadalmiasult emberi öngazgatás révén.

A két tartalmi mondanivaló egybevetésének fő előnye éppen az, hogy lépten-nyomon továbbgondolásra serkent. Míhelyt mindkettőt egyszerre vesszük szemügyre, a kérdések nyitottsága jobban körvonalazódik. Szinte érzékeli lehet, ahogyan a szerzőben új meg új kérdések tudatosulnak. Persze, számára ezek a kérdőjelek mindig a továbblépés, a meghaladás irányjelzői, nem teszik kérdéssé a már elért eredményeket, csupán tökéletlenségükre, elégtelenségükre figyelmeztetnek. Ez a helyzet a politikatudománnyal is, amelynek gyengéivel, korlátaival, ellentmondásaival Kallós Miklós nagyon is tisztában van.

A *politika — tudomány* című kötet idézi M. Duverger-nek azt a gondolatát, amely szerint a politikatudományra két tendencia jellemző — a demisztifikálás és a misztifikálás. „A hatalom — írja Duverger — mindig ködösíteni igyekszik önmagát, akár isteni származásra, akár a közjó szolgálatára hivatkozik. A politikatudomány, a tudományos kutatás lehántja a leplet a misztifikálásról, újra megtalálja az embert a király koronája, az érsek bíborpalástja, a bíró hermélintalárja, a tábornok egyenruhája alatt.“ (70.) Kallós Miklós kiemeli a francia politológus ama érdemét, hogy demisztifikáló funkciójával együtt világosan látja és kimondja a misztifikálás lehetőségét, veszélyét. Am ez a misztifikálás, Kallós véleménye szerint, „nem az alkalmazott módszerekből, hanem az elméleti alapvetésből“ (71.) Ha ez így van, akkor vigyük végig a gondolatot: vajon

nem misztifikál-e ott és akkor is a politikatudomány, ahol és amikor közvetlenül magát az embert tételezi, illetve keresi a politikai viszonyok mögött, és nem vesz vagy nem akar tudomást venni arról, hogy az emberek politikai viszonyokká történő átlényegülésének — a másik oldalon az anyagi viszonyok perszónifikációs folyamata felel meg. Hiszen a két jelenség csupán együtt adja — adhatja — a teljes igazságot. Persze, a kérdés ily módon való fellevezése önmagában még nem elegendő, le is kell

vonni belőle a politikatudomány számára kézenfekvően adódó konklúziót: azt tudniillik, hogy a politikatudomány csakis akkor tarthat igényt az igazságra, ha felismerte és elismerte tulajdon közegének objektív látszat-mivoltát, és vállalja saját magával szemben is az „ideológiakritikai” funkciót. Kallós Miklós két új kötete, a maga egységében, nemcsak az igazságot sugalmazza meggyőzően, hanem megértésének időszerűségét és fontosságát is.

Sztranyiczki Gábor

A topológia elemei

A Dacia Könyvkiadó magyar nyelvű szakkönyvtár-sorozatának első matematikai kötete, Benkő József kézikönyve* viszonylag kis terjedelemben (16 fv) foglalja össze a topológiának, ennek a matematika majdnem minden ágában nélkülözhetetlen alapszciplinának legfontosabb ismeretanyagát. A matematika legújabb vívmányait felhasználó tárgyalási módja — a rohamos fejlődés ellenére is — tartós használhatóságot ígér a könyvnek.

A topológia, abban az általános értelemben, ahogyan a könyv tárgyalja — századunk terméke. Őse az a geometriai diszciplína, amely a múlt században vált önálló elméletté, s amely „analysis situs” vagy „topológia” néven vált ismeretessé. Ez utóbbi elnevezés 1847-ben jelent meg először (J. B. Listing: *Vorstudien zur Topologie*), s a „toposz” (hely) és „logosz” (beszéd, összefüggés) szavak összetétele.

A fejlődés során mindinkább kikristályosodott a geometriai alakzatok ún. topologikus tulajdonságai vizsgálatának a szükségessége. Ezek olyan tulajdonságok, amelyeket az alakzatok megőriznek, ha azokat olyan transzformációknak (átalakításoknak) vetjük alá, amelyek folytonosak, kölcsönösen egyértelműek, és ún. inverz transzformációjuk is folytonos. A szakterminológia általában „homeomorfizmus” névvel illeti ezeket a transzformációkat. A következőkben topologikus transzformációknak fogjuk ezeket nevezni. Szemléltetésük — közelítő pontossággal — a következőképpen történhet.

Képzeld el, hogy mértani alakzatot készítettünk rugalmas anyagból, például gumiból. Ez az alakzat összenyomás, nyújtás, hajlítás révén eltorzítható. Ha

közben ügyelünk arra, hogy az anyagot ne szakítsuk el, és ne érintsük össze az alakzatnak két olyan pontját, amelyek eredetileg nem érintkeztek, akkor ily módon megkapjuk a topologikusnak nevezett transzformációk intuitív képét.

Készítsünk például rugalmas anyagból egy akármilyen konvex poliédert. A XVIII. század második felében L. Euler megállapította, hogy a poliéder csúcsai és lapjai számának összege kettővel nagyobb a poliéder éleinek számánál. Vessük alá poliéderünket egy akármilyen — előbb szemléltetett — topologikus transzformációnak. Eredményként az élék általában megszűnnek egyenes vonalúak lenni, a lapok is görbe vonalú felületrészekké válnak. De a csúcsok, lapok és élék száma közötti — ún. Euler-féle — összefüggés érvényben marad az új mértani test esetében is. Ez tehát egy topologikus tulajdonságot kifejező összefüggés — történeti szempontból az első fontos topológiai összefüggés.

Topológiának nevezték el tehát azt a matematikai diszciplínát, amely a mértani alakzatok topologikus tulajdonságai-val foglalkozik. Ily módon a topológia a geometria egy ágaként fejlődött önálló matematikai diszciplínává. De hamarosan túlnötte ezt a keretet.

Az alakzatok topologikus tulajdonságait vizsgáló matematikusnak természetesen legkutatnia kell maguknak a topologikus transzformációknak s az ezeknél valamivel általánosabb folytonos transzformációknak tulajdonságait. Ez utóbbiak azok, amelyek megőrzik az alakzatok különböző részei közötti érintkezési összefüggéseket (még szemléletesebben: a rugalmas anyagból készített alakzatot szakításmentesen deformálják). De a matematika egzakt tudomány. Csupán úgy tud általános érvényű összefüggésekhez jutni, általánosan érvényes módszerekkel

* Benkő József: A topológia elemei. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1975.

kidolgozni, ha fogalmait pontosan definiálja. Vonatkozik ez az előbbieken intuitíven leírt fogalmakra is, így például a folytonos transzformációk (függvények) fogalmára is. Ez viszont a függvények tulajdonságaival foglalkozó diszciplína, az ún. matematikai analízis keretében lehetséges, melynek megteremtését (Leibniz és Newton) nagymértékben befolyásolta a „folytonos” fizikai jelenségek leírásának szükségessége. A topológia fejlődése szempontjából döntő fontosságúnak bizonyultak B. Riemann vizsgálatai a múlt század közepén. Ő a komplex változós függvények tanát fejlesztette tovább, s ekközben bizonyos (ún. algebrai) függvények tulajdonságainak bizonyos felületek topologikus tulajdonságaival való meglepő összefüggéseire bukkant. Gondolatait H. Poincaré, F. Klein és követőik mélyítették el. Találkozott tehát két nagy matematikai diszciplína: a geometria és a függvények tana — és nem először. De ennél a találkozásnál topológiai problémák alkották a „közös nyelvet”.

Érezhetővé vált annak szükségessége, hogy az eredetileg geometriai köntösben megjelenő fogalmakat olyan általános keretben adják meg, amelyek már nemcsak a geometriában, hanem más matematikai diszciplínában is használhatók. A lehetőséget a G. Cantor által a múlt század második felében megalapozott halmazelmélet tette lehetővé.

A francia M. Fréchet (1906), a magyar Riesz Frigyes (1908), a német F. Hausdorff (1914), a lengyel C. Kuratowski (1922) munkássága során lassan kikristályosodtak a közönséges geometriai tér (ún. euklideszi tér) ama lényeges tulajdonságai, amelyek a folytonos és topologikus transzformációk értelmezését lehetővé teszik az euklideszi térben. Ha mármost ezeket a tulajdonságokat axiomatikusan megköveteljük egy tetszőleges halmaztól, akkor az ezekkel a tulajdonságokkal felruházott halmazon, az ún. topologikus téren az említett transzformációs fogalmak értelmezhetők. A topológia pedig — mai értelemben — az a matematikai diszciplína, amely a topologikus terekkel, pontosabban ezeknek a tereknek azokkal a tulajdonságaival foglalkozik, amelyek ezeknek topologikus (homeomorf) transzformációi esetén nem változnak meg. A nagy elődök alapgondolatait továbbfejlesztették. E téren az amerikai, francia, lengyel, német és szovjet matematikai iskolák képviselői érték el a legszebb eredményeket. Így kristályosodott ki az a nagyon általános, absztrakt elmélet, amelynek a múlt század geometriai topológiája már csak öse és egyúttal speciális fejezete.

Nos, ebbe az absztrakt világba vezet

be Benkó József könyve. A szerző az absztrakció magas szintjén kezdi mondanivalóját, ahol a nem szakavatott olvasó már nem sejtheti meg a gyökereket. Másrészt ez a diszciplína még csak a matematikusok közkincse, még nem vált ismertté szélesebb közönség előtt. Ezek azok az okok, amelyek bevezető soraimra készítettek, annak tudatában, hogy ekközben bizonyos pontatlanságokat kellett elkövetnem — a szakterminológia használatával nélkül.

A következőkben nevezzük topologikus szerkezetnek azoknak a tulajdonságoknak az összességét, amelyek az absztrakt halmazt topologikus térré változtatják. Az euklideszi térben ilyen topologikus szerkezet könnyen értelmezhető a távolság fogalmának felhasználásával. Ha megfigyeljük a szokásos (euklideszi) távolságfogalom legfontosabb tulajdonságait, és ezeket az absztrakt halmaz esetén axiomatikusan megköveteljük, akkor eljutunk a metrikus tér fogalmához (Fréchet, 1906). Ezekben topologikus szerkezet értelmezhető a már előzőleg bevezetett absztrakt távolságfogalom (metrika) segítségével — az euklideszi tér esetén alkalmazott módszerhez hasonlóan. Nyilvánvaló tehát, hogy ezeknek a tereknek topologikus vizsgálata még eléggé közel áll a geometriai szemlélethez. Ennek alapján az is belátható, hogy a topologikus terek elméletének eredményekben leggazdagabb fejezete éppen a metrikus terek elmélete. Ezért mind történeti, mind didaktikai szempontból elismerést érdemel a szerző, mert könyvének első fejezetét a metrikus terek elméletének szenteli. Ez az elmélet, mely önmagában is az absztrakció elég magas fokán áll, igen hasznos nemcsak azok részére, akik a későbbi — még általánosabb — elméletet megérteni óhajtják, hanem azok részére is, akik a matematikát csupán segédeszközként használják. Ez utóbbi olvasó számára ez a fejezet a legfontosabb; az esetek nagy részében elegendő ismeretet nyújt céljának elérésére.

Éppen a metrikus terek elméletének gazdagsága és viszonylagos egyszerűsége indokolta a topologikus terek elmélete során többször is felmerült azon törekvést, hogy az általánosság megszorításával olyan tereket értelmezzenek és vizsgáljanak, amelyek már nem metrikusak ugyan, de bizonyos lényeges vonásokban hasonlítanak azokhoz. Az alkalmazhatóság és az általános elmélet szempontjából is nagyon fontosak ezek közül az A. Weyl által 1937-ben bevezetett ún. uniform terek és a Riesz Frigyes által 1908-ban bevezetett, majd A. N. Jefremovics által 1951-ben újralfedezett (és részletesen vizsgált) ún. szomszédsági terek. Eltérően a topológiai munkák zömé-

től, a szerző már könyve elején — a második fejezetben — megismerteti ezeket a tereket az olvasóval. Csupán ezután, ugyancsak a második fejezetben vezeti be az általános topologikus tér fogalmát.

Innen kezdve a III—VI. fejezetben párhuzamosan tárgyalja az említett három tértípust. Ez a tárgyalási mód Császár Ákos budapesti professzor — az ötvenes évek végén közzétett — jelentős szintézisű munkáinak szellemét tükrözi, és igen nagy áttekintő képességet biztosít. Ugyanakkor helytakarékoságát is. Ezeknek a fejezeteknek részletesebb elemzése csupán a szakembert érdekelné. Ezért itt megelégszem a szakembernek bizonyos információkat adó fejezetcímek felsorolásával: Sajátos tulajdonságokkal rendelkező topologikus struktúrák; Morfizmusok; Többbővítések; Metrizálható terek.

A könyv utolsó, független jellegű fejezete halmazelméleti, relációelméleti és valós számok halmazára vonatkozó alapismeretekkel vérteti fel az olvasót. Ezzel a szerző azt a célt követi, hogy a könyv tulajdonképpeni anyagának olvasásakor mentesítsen más — előismeretet közlő — szakkönyvek tanulmányozásától. Ez a precíz tömörséggel megírt fejezet önmagában hasznos tanárnak, diáknak, a matematika alapjaival ismerkedőnek egyaránt. Megítélésem szerint azonban túlméretezett a könyv tárgyát képező topológiai ismeretek megértése szempontjából. Vonatkozik ez elsősorban a valós számokkal foglalkozó paragrafusra, de a halmazelméleti alapvetést adóra is. Úgy vélem, a szerző nyugodtan alapozhatott volna az olvasó ilyen irányú ismereteire. Annál is inkább, mert könyve megértésére nincs reménye annak, aki a matematika területén bizonyos jártassággal nem rendelkezik. Ezt viszont nem pótolja a könyvnek — különben nagyon alapos — axiomatikus elemeket tartalmazó függeléke.

Azért teszem ezt az észrevételt, mert a kiadók terjedelmet korlátozó és a szerzők terjedelmet igényelő örök párharcának ismeretében úgy érzem, hogy ennek a függeléknek eshetett áldozatul a fogalmak alapos megértését megkönnyítő, sőt igényelő példaanyag. A szerző a könyv előszavában azt a reményét fejezi ki, hogy „e kézikönyv egyrészt elég egyszerű ahhoz, hogy belőle a topológia alapjait az érdeklődő elsajátíthassa, másrészt elég teljes, hogy a szakembernek munkaeszköze lehessen“. Nos, az említett példaanyag majdnem teljes hiánya — úgy vélem — erősen megkérdőjelezi az idézett mondat első állítását. Az elvont fogalmak és módszerek alapos megismerését csupán úgy tehetjük lehetővé, ha azokat konkrét ismeretekhez kötjük. Ilyen szempontból hiányolom, hogy a szerző nem

támaszkodott könyvének megírásakor a matematikai analízis bizonyos ismeretanyagára. Nagyon sok topológiai fogalom lényegbevágó megismeréséhez ugyanis éppen erre van szükség. Igaz, hogy ezzel a könyv bizonyos fokig elvesztette volna azt a „teljes önállóságát“, amelyet a szerző a könyv előszavában hangsúlyoz, de nyert volna a megérthetőség, a könyv olvasótáborának kiszélesítése szempontjából.

Elismerés illeti a szerzőt, hogy a topológia terén nálunk még sokak által nem ismert szabatos magyar szakterminológiát használ. Ez — bizonyos vonatkozásokban — a hivatalos magyar szakirodalomban is csupán az utóbbi években kristályosodott ki. Ilyen szempontból Császár Ákos 1970-ben a budapesti Akadémiai Kiadónál megjelentetett *Bevezetés az általános topológiába* című monográfiájára hivatkozhatom. Úgy vélem, figyelemre méltó — természetesen a topológiától függetlenül — a (nyilván a német „genau dann“ kifejezést lefordító) „pontosan akkor“ kifejezés használatának átvétele a körülményes „akkor és csak akkor“ kifejezés helyett. A szerző következetesen használja ezt a tudomásom szerint először Császár Ákos által használt kifejezőmódot. Nem értek egyet a szerzővel akkor, amikor a „racionális szám“ kifejezést a „törtszám“ kifejezéssel helyettesíti. A matematika bizonyos általános szerkesztési eljárásai talán indokolhatják ezt a magyarítást, mégis a már régóta beidegződött szóhasználat alapján ez félreértést okozhat. A magyar szakterminológiában is előfordul még itt-ott a szerző által is használt „altér“ kifejezés, de már szokatlan a szerző „aláló“ kifejezése. Ehelyett mindinkább általánossá válik a „résztér“, „részháló“ kifejezés, a szerzőtől is használt „részhalmaz“, „részsorozat“ mintájára.

Hazai magyar nyelvű matematikai könyvkiadásunk eddigi legrangosabb képviselőjének tartom Benkő József könyvét. A félaxiomatikus keretekben rendkívül logikus felépítésű könyv „használati értéke“ lényegesen fokozható lett volna megfelelő példaanyag beillesztésével. Ez soraim egyik fő mondanivalója. Köszönet jár ezért a kiváló monográfiáért a szerzőnek, a könyvkiadónak, de a „háttérben“ Dáné Tibor szerkesztőnek is, a gondos kivitelezésért Molnár Attila műszaki szerkesztőnek és városunk Nyomdaipari Vállalatának, az egyszerű, finom ízlésű fedőlaptervért pedig Unipan Helgának. És még tovább a háttérben annak az „Édesanyámnak“, akinek tehetséges fia dedikálta ezt a könyvet.

Maurer Gyula

FIFTY SOVIET POETS

Ötven szovjet költőt mutat be Vlagyimir Ogynev és Dorian Rottenberg két-nyelvű antológiája: az angol fordítások mellett eredetiben is olvashatjuk például Ahmadulina, Anna Ahmatova, Vlagyimir Cibir, Ehrenburg, Jevtusenko, Martinov, Paszternak, Szimonov, Szelvinszkij, Tvardovszkij, Vinokurov, Voznyeszenszkij, Zabolockij verseit, de itt találjuk a litván Miezelaitis és Marcinkevicius, az örmény Paruir Sevak, a lett Ojars Vacietis, a dagesztáni Gamzatov néhány költeményét is, orosz és angol nyelven.

Előszavában Ogynev arról a növekvő érdeklődésről, igényről beszél, amely a Szovjetunióban a költészetet körülveszi — s ez a tudományos haladás korában bizonyos fokig meglepő, rendhagyó jelenség. Az okot keresve, Majakovszkijhoz fordul: hatalmas energiatöltetét a költészet a forradalomtól kapta, amely milliók szívét hozta mozgásba. A további oknyomozásban a bevezető a következő megállapításokra jut: „A huszadik század közepi irodalomban egymással homlokegyenest ellenkező két nézőpont ütközik össze: az egyik az értelem erejébe és az emberi képességbe vetett hitet hirdeti, hogy az anyag saját magunk elszabadította elemi erőit uralmunk alá tudjuk hajtani; a másik egy egyetemes katasztrófát jósol, az ember alkotó ereje iránti teljes kételyt mutatja, a passzív belenyugvást az egyén »visszavonulásába« és »elszigetelődésébe«, az emberiség általános szét-hullásába. Hamlet szavait — »Kizökönt az idő« — abszolút tényként kezel, teljesen figyelmen kívül hagyva, amit utána mond: — ó, kárhózat! Hogy én születtem helyre tolni azt.«

De a költészet reményt jelent. És amikor a reménynek szilárd, kézzelfogható alapja van, s a nép bizalmát ebben a líra poézise is alátámasztja, akkor a költő és az olvasó között a kölcsönös megértés nemes szikrája pattan ki. A költészetben az olvasó támaszt talál hitéhez az emberi értékekben, a méltóságban, állhatatosságban, hűségben.“

A költészet e „hagyományos“ erkölcsi súlya korántsem jelenti az újítás tagadását. „A modern szovjet költészet a húszas évek népszerű irányzatainak legjobb hagyományait szívta magába, ezt fiatalabb költőink munkássága nyilvánvalóan igazolja. Láthatatlan, de nagyon erős a kötés Jevtusenko és Majakovszkij, Voznyeszenszkij és Paszternak meg Maria Cvetajeva között. Sok ifjabb lírikus szereti magát a húszas évek orosz avantgarde költői közvetlen leszármazottjának érezni.“ (Progress Publishers, Moszkva, 1975.)

K. L.

IVAN ILLICH:

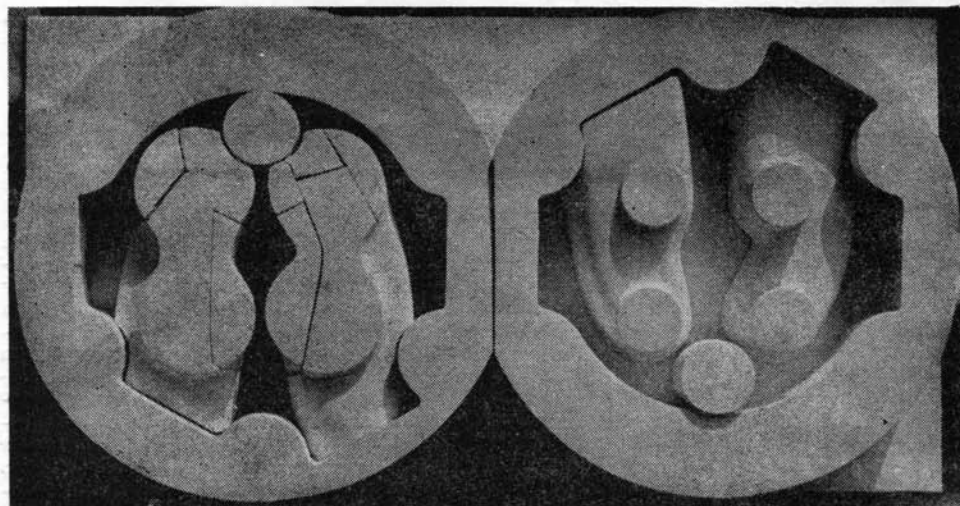
ORVOSI NEMEZIS — AZ EGÉSZSÉG KISAJÁTÍTÁSA

Ivan Illich szociológus, korunk egyik legtöbbet vitatott gondolkodója Bécsben született 1926-ban. Firenzében, Salzburgban és Rómában végezte történettudományi, filozófiai és kristálytani tanulmányait. 1951-ben lelkészi hivatalt vállalt New York egyik (ír és Puerto Ricó-i lakosságú) szegénynegyedében, majd a Puerto Ricó-i katolikus egyetem vezetőjeként tevékenykedett. Miután gyalog bejárta Latin-Amerika országait, Mexikóban telepedett le, máig is ott él, mint az általa szervezett cuernavacai kutatóközpont vezetője. Illich „az értékek intézményesítésének“ nevezi azt a „jóléti bürokráciák“-ra jellemző folyamatot, amelynek napjainkban alig akad nála élesebb szemű és alaposabban dokumentált bírálója. Könyvei — *A jövő felszabadítása* (1970), *Társadalom iskola nélkül* (1971), *Energia és méltányosság* (1973), *Konvivialitás* (1973) — élénk visszhangot keltek világszerte. Legújabb munkájára — *Orvosi nemezis — Az egészség kisajátítása* (1975), amelynek első (*Az orvosi gyakorlat műszaki hatékonysága* című) fejezetéből közöljük az alábbi részleteket — a közeljövőben visszatérünk.

„A nyugati világ szenvedést és halált okozó súlyos betegségeiben alapvető mutáció következett be. Eltűnt a pestis és a gyermekparalízis. Egyetlen adag gyógyszer elűzi a tüdőgyulladást. A DDT megsemmisíti a malária kórokozóit. Mindenki ismer valakit, akiről biztosan tudja, hogy az orvosi beavatkozásnak köszönhetően kigyógyult valamilyen betegségből, vagy túlélte egy balesetet. A »gyógyításpár« egyike a legrohamosabban fejlődő gazdasági területeknek. Az »egészségtermelés«-t azonosítják az élet minősége javulásával.“

„Az ipari korszak kezdetét kísérő betegségek kellőképpen szemléltetik, hogyan tett szert az orvostudomány mai tekintélyére. A tuberkulózis például két emberöltő alatt érte el tetőfokát. A New York-ban számon tartott 100 000 elhalálozás közül 1812-ben 700-nak volt az okozója, de már csak 370-nek 1882 körül, amikor Koch az első bacilustenyészet színezésénél tartott. S még mindig a tbc állt a második helyen a gyógyíthatatlan betegségek sorában, bár 180-ra esett vissza, amikor 1904-ben megnyílt az első szanatórium. A második világháború után, de az antibiotikumok bevezetését megelőzően már a halálozási statisztika 11. helyére szorult, 48 a 100 000-hez aránnyal. A kolera, a vérhas, a tífusz hasonlóképpen tetőzött és vonult vissza orvosi beavatkozás nélkül. Mire kóroktanukat feltárták, s alkalmazhatták volna a specifikus kezelésmódot, a probléma sokat vesztett időszerűségéből. [...] Ez részben talán a mikroorganizmusok csökkenő virulenciájának és a lakásviszonyok javulásának tulajdonítható, de mindenekelőtt annak, hogy a jobb táplálkozás nagymértékben fokozta az egyén ellenállását. Napjainkban a gyengén fejlett országokban a bélhurut és a légzőszervi fertőzések gyakoribbak, tovább tartanak, és több esetben válnak halálossá, ha a táplálkozás nem kielégítő, függetlenül az elérhető orvosi gondozás fokától. Bizonyos, hogy az egykori halálokok kiküszöbölése éppúgy nem írható az orvosok szakmai tevékenységének javára, mint ahogy nem írhatjuk a rovásukra az olyan élet meghosszabbítását, amely már csak újabb betegségek elszívására korlátozódik.“ (Éditions du Seuil. Collection Techno-Critique. Paris, 1975.)

SZ. J.

Kazinczy Gábor: Ikrek

Avantgarde és forradalom

„Mi, a jelenkor emberei, tiszteljük az értékeket, és amikor múltunk jelentős mozzanatairól beszélünk, bizonyos szertartásossággal tesszük ezt, ám ennek nincs misztikus jelentése; jelentését az értékek tisztelete adja, az értékeké, amelyeket meg kell őriznünk és vissza kell hódítanunk, lépésről lépésre.“ A Tirgu Jiu-i Brâncuși-kollokviumon, 1975-ben hangzottak el ezek a szavak. Vasile Drăguț így folytatta gondolatmenetét: „Ha egy jó urbanisztikai — vagyis kulturális — megoldással be fogjuk tudni bizonyítani, hogy ami Tirgu Jiuban értéket képvisel, nem a múlt értéke, hanem szellemi jelenlétünké, élő és ösztönző érték, akkor ezzel azt is bebizonyítjuk, hogy Brâncuși — a XX. század egyetemes művésze — nem elszigetelt jelenség otthon; ellenkezőleg, olyan jelenség, amelyet mindaz igazol, ami jót ennek a népnek az építészete, népművészete teremtett.“ (Arta, 1975. 3.)

A világhírű helyi Brâncuși-emlékek jövőjének és Tirgu Jiu városi fejlődésének összekapcsolása figyelmeztető példa arra, hogy az egykori avantgarde öröksége ma már természetesen hozzátartozik a nemzeti kultúrkincséhez. Vagyis azok, akik egykor művészetükkel, egész magatartásukkal hevesen tiltakoztak a múlttisztelet ellen, maguk is e tisztelet tárgyává válnak. Igaz, a régi ellen-szerek, az időtől meghaladott szembenállások sokszor még érzékelhetők, de ilyenkor hasonló hevességgel nyilvánul meg a rokonszenv, a feltétlen kiállítás is — mint ahogy ezt a magyar s a nemzetközi avantgarde ugyancsak kiemelkedő egyéniségének, Kassák Lajosnak az esete, élete és utóélete igazolja. Passuth Krisztina közelmúltban megjelent könyve (*Magyar művészek az európai avantgarde-ban*) kapcsán ezt teszi szóvá Rózsa Gyula, és higgadt mérlegelést igényel — az avantgarde művészet múltjával, illetve a vele foglalkozó művészettörténeti munkákkal kapcsolatban, amikor például a következőket írja: „Hogy a nagy nyugati korpuszok és az ismert folyóiratok publikációin kívül belgrádi katalógusok, lódzi leltárkönyvek, bukaresti publikációk és csehszlovákiai közlemények eredményeire is hivatkozik, annak természetesnek kellene lennie, de még mindig nem az.“ (*Irígylem az irodalmárokat*. Élet és Irodalom, 1975. 49.) Ha a művészeti avantgarde-dal való foglalkozást nem tekintjük önmagában szellemi tettnek, illetve eleve kétes kísérletnek, realisabb kép alakulhat ki a művészi értékről s magáról az avantgarde mozgalom egyes szakaszairól, belső problémáiról. Rózsa Gyula kifogásolja például, hogy az említett könyvben elsikkad „olyan, végre igazán feltárássra érett jelenség, mint a bécsi Uitz—Kassák ellentét, ezért szalasztja el a könyv a nagy lehetőséget, hogy vitái és együttárcolásai közben végre képet adjon a Kassákkal sem mindenben egyetértő Kállai Ernőről, ezért nincs mellékes megemlítésénél több a *Ma* és az *Akasztott Ember*, a *Ma* és az *Egység* csatázásairól.“

Itt már a *Korunk*-történet határára jutunk, hiszen Kassák is, Kállai Ernő is régi *Korunk*-munkatárs; igaz, Kassák csak 1929-ig (főként 1926-ban) van jelen a folyóiratban, Kállai Ernő viszont a húszas évek úttörése után 1938—1939-ben szintén jelentős szerepet vállal a nemzetközi avantgarde s a nemzeti jegyeket őrző művészet értelmezésében, közelítésében. Feltárni való mindenhol bőven van még, érintkezési felületek mindegyre mutatkoznak. Nemrégiben emlékeztek meg például a *Contimporanul* égisze alatt 1924-ben Bukarestben rendezett nagyszabású nemzetközi avantgarde kiállításról (Radu Stern: *50 de ani de la prima expoziție a „Contimporanului“*. Arta, 1974. 12.). Egy háromtagú bizottság — Ion Vinea (József Attila fordította le a *Korunk*-nak, 1938-ban, egy versét), Marcel Iancu és M. H. Maxy — védnöksége alatt a korabeli román avantgarde egyéniségei, így Brâncuși, maga Marcel Iancu és Maxy, Milița Petrașcu, Victor Brauner s mellettük a varsói *Blok* konstruktivistái, Kassák, a *Ma* bécsi szerkesztője s az ugyan-csak *Ma*-munkatárs Mattis-Teutsch János, belgiumi expresszionisták és konstruktivisták, a cseh Karel Teige, a *Staub* és *Disk* társszerkesztője, a szerb Jac-leck, a svéd Viking Eggeling, a németek közül (többek közt) Hans Arp és Paul Klee állították ki munkáikat a bukaresti tárlaton. (Az egyik legrészletesebb beszámolót a kiállításról Tudor Vianu írta... A tárlat ideje alatt felolvasást is

rendeztek, Marinetti, Max Jacob, André Breton, Jeszenyin, Ion Barbu, Urmuz és mások műveiből... Ez a névsor a régi *Korunk* olvasójának ismerősen cseng!

Az egyes életutak, művészi pályák, mint tudjuk, a későbbiekben különböző irányokba ágaztak el. Egyeseké a szélsőséges individualizmusba, másoké (Marinetti) a fasizmusba, többeké a proletárforradalom, majd a szocializmus vállalásába. Ez utóbbinak egyik legnevesebbje a teoretikus Mácza János, aki egykor szintén a *Ma* munkatársa volt, majd Szovjet-Oroszországban az *Oktyabr*-csoport megalakítója (melyhez a forradalmi avantgarde olyan ismert művészei tartoztak, mint Diego Rivera, Dejneka, a szovjet grafikus Moor, Eizenstein, Uitz Béla, Tóth Viktor), később a moszkvai Lomonoszov Egyetem esztétikaprofesszora. Az egy évvel ezelőtt elhunyt neves tudós szellemi hagyatékába enged bepillantást Varga Mihály emlékezése (*Levelek Mácza Jánostól*. Népszabadság, 1975. 280.). Varga, az októberi forradalom utáni évek irodalmi és művészeti életének kutatója, a korba ágyazva vázolja fel Mácza pályáját: „az esztétikai elveket szinte naponként váltó és eladó, olykor meglehetősen kisszerű csoportarcok közepette — ha csak néhány évre is — szinte világítótoronyként emelkedett ki ebből a mezőnyből a maga európai látókörével, alapos szaktudásával, szocialista elkötelezettségével, forradalmi humanista programjával és őszinte internacionálisizmussal az osztályharcos s egyúttal *korszzerű* és színvonalas művészetért küzdő Mácza János. Az elviség megszállotta volt, s ebben Lenin, Lunacsarszkij, Gorkij és Majakovszkij szellemiségével rokon. [...] Mácza mindig az első sorokban küzdött: nem sorkatonaként, de nem is partizánként, hanem — Lunacsarszkij szóhasználatával élve — mint sajátos felderítő: a »sereget« olykor messze megelőzve a jövőt kémlelte-kutatta, új utakat próbált törni a szocialista művészetben és a marxista esztétikában is. Innen, hogy egyaránt volt része bizalomban (a fiatal szovjetállam rendkívül felelős posztokat bízott rá) és bizalmatlanságban is (a 30-as évek második felében ő is támadások pergőtüzebe került).“ Mácza a munkát sosem hagyta abba, vállalta az „aprómunkát“ is, a dokumentumgyűjtést és -kiadást (*A szovjet művészet 15 éve* oroszul látott napvilágot); felismerte, hogy „tévedésből veszendőbe mehetnek olyan értékek is, amelyek szükségesegek lehetnek a magasabb rendű szintézishez. A dokumentumok összegyűjtése és közzétételére azonban részéről nem értékmentési akció volt (hiszen többségük értéke már az összeállítás pillanatában is rendkívül viszonylagos), sokkal inkább munkált itt az a szándék, hogy ne lehessen könnyedén megmásítani a történelmet, átugrani vagy kézlegyintéssel elintézni a kultúra forradalmasodása szempontjából nagyon is fontos korszakokat, s hogy bármikor rekonstruálhatók legyenek az Október utáni művészeti fejlődés szakaszai és szellemi küzdelmei, hogy az új nemzedékeknek ne kelljen újra feltalálniuk a spanyolviaszt...“

Mácza János — halála előtt egy hónappal — mintegy szellemi végrendeletét fogalmazta meg a tárgykör kutatójának írt utolsó levelében: „...Persze korántsem egyszerű feladat ez, itt nem csupán a szovjet sajtóban publikált magyar szerzőket és magyar irodalmat kell bemutatni, itt egy sokkal szélesebb és sokkal fontosabb irodalomtörténeti feladatról van szó általában. Adott esetben arról a szoros kapcsolatról, amely kialakult a szovjet irodalom és más literatúrák között, amelyek az irodalmi és művészeti fejlődés általános és egyetemes megújítására törekedtek. És nem egyszerűen stílusirányzati, hanem *lényegi* újításra. Ennek érzékeltetése — a mi huszadik századi irodalomtörténetírásunk nagy feladata. Ezzel kell kezdődnie már az első kötetnek is. Ne feledkezzék meg Gorkij cikkeiről, melyeket ez idő tájt publikált Svájcban a német Aktionban, és főleg Lenin »Állam és forradalom« c. művéről (két fejezetét a »Ma« c. folyóiratunk különkiadásai közölték német fordításból), ezenkívül a forradalmi Oroszország belső alkotmányáról, amely az én fordításomban (németből) s szintén a »Ma« egyik számában látott napvilágot. Nem szabad megfeledkeznie az olyan kiadványokról, mint a New York-i »Új Előre«, a kolozsvári folyóirat és a »Kassai Munkás«. De hát mindezekről a dolgokról — amelyeknek nemcsak irodalmi, hanem fontos politikai és általános világnézeti jelentőségük volt — nekem most nincs erőm írni.“

Az ötvenéves kolozsvári folyóirat saját múltját becsüli meg, amikor felidézi Mácza János örökségét is, az avantgarde mozgalmak értékeremtését, a század eleji kísérletekből kinőtt nagy írói-művészi életműveket, a Bránçuși-ét csakhogy, mint a Kassák Lajosét vagy a Moholy-Nagy Lászlóét s a Mattis-Példschét. A sűrűsödő évfordulók (a *Contimporanul* bukaresti kiállítása után most például a *Korunk* félévszázados ünnepe, Bránçuși születésének centenáriuma, Tristan Tzara nyolcvanadik — meg nem ért — születésnapja) jó alkalmat biztosítanak az emlékezésre, s további kutatásra ösztönöznek.

K. L.

**PÁRTUNK SZEREPE
A NEMZETKÖZI KOMMUNISTA
ÉS MUNKASMOZGALOMBAN**
(Lumea, 1975. 51.)

Az emberi társadalom átalakításáért, egy új gazdasági és politikai világrend meghonosításáért, a békéért vívott küzdelem szervezésében és vezetésében egyre növekszik világszerte a kommunista és munkáspártok szerepe; együttműködésük és szolidaritásuk erősítése, a marxizmus—leninizmus elvei alapján: történelmi szükségszerűség.

A Román Kommunista Párt — a hazai munkásmozgalom internacionalista hagyományait továbbfejlesztve — széles körű és állandó tevékenységet fejt ki a nemzetközi együttműködés fejlesztéséért, szolidaritást vállal a világ összes forradalmi, haladó és imperialistaellenes erőivel a szabadságért és függetlenségért, a haladásért és békéért, egy igazabb világért folytatott harcban. Különösen jelentősek az utóbbi években elért eredmények. 1974 végén pártunk 89 kommunista és munkáspárttal tartott kapcsolatot, 1969—1974 között közel 600 különböző szintű, kétoldali tanácskozáson vett részt, ebből több mint 200 megbeszélést a szocialista államok vezető pártjainak képviselőivel folytatott. Ebben az időszakban jelentősen elmélyültek a szocialista és szociáldemokrata pártokkal való együttműködési viszonyok; 1974 végén pártunk 27 szocialista párttal, 68 kormánypárttal, a nemzeti felszabadítási mozgalom 11 forradalmi szervezetével tartott fenn szoros kapcsolatot.

A Román Kommunista Párt megkülönböztetett figyelmet fordít a szocialista államok kommunista és munkáspártjaival való sokoldalú együttműködés, barátság és szolidaritás állandó erősítésére. Ezt bizonyítja a különböző szintű találkozások, tapasztalatcserek egész sora. Különösen jelentősek a Nicolae Ceaușescu elvtárs vezette magas szintű megbeszélések, amelyek döntő módon befolyásolták a pártok és államok közötti kapcsolatok elmélyülését, erősítették a népek barátságát.

A kétoldali kapcsolatok mellett pártunk jelen volt a kommunista és munkáspártok tanácskozásain, küzdött az egység és a nemzetközi kommunista mozgalom erősítéséért. Többször is hangsúlyozta a kölcsönös segítségnyújtásra alapozott új típusú kapcsolatok érvényesítését, a jogegyenlőség fontosságát, minden párt azon jogának tiszteletben tartását, hogy önállóan dolgozza ki általános politikai vonalát, forradalmi harcának stratégiáját és taktikáját. Ez az elv kell hogy alapul szolgáljon az eu-

rópai kommunista és munkáspártok konferenciáján is. Ma már lehetetlen a kommunista és munkáspárti tevékenységet egybehangoló központ fenntartása. A teljes jogegyenlőségben alapuló együttműködés megvalósítása vált szükségesé, amely kizárja a más pártok belügyeibe való beavatkozást. A felmerülő véleménykülönbségek nem befolyásolhatják a pártok közötti együttműködést és szolidaritást. A vitás kérdéseket a kölcsönös bizalom és megértés jegyében kell megoldani.

A Román Kommunista Párt XI. kongresszusának dokumentumai nagy fontosságot tulajdonítanak a kommunista, szocialista és szociáldemokrata, az összes haladó munkásszervezetek együttműködésének. A társadalmi fejlődés, a nemzetközi események megkövetelik a munkásosztály és az összes forradalmi, haladó erők egységét. E cél eléréseért pártunk mind szélesebb körben bontakoztatja ki az együttműködést a független gazdasági-társadalmi fejlődés útjára lépett afrikai, dél-amerikai, ázsiai országok haladó kormánypártjaival, a nemzeti felszabadítási mozgalmakkal. Hiszen ez az együttműködés gyorsítja az imperialista, kolonialista és neokolonialista politika felszámolását, egy új demokratikus politika térhódítását segíti elő. Pártunk küzd az egész emberi társadalom fejlődéséért, az egyetemes anyagi és szellemi haladás gyorsításáért; miközben arra összpontosítja erőfeszítéseit, hogy magasabb szintre emelje a román társadalmat, cselekvőven részt vesz a haladó erők általános harcában, küzd a háborúk kizárásáért a nemzetközi életből, hallatja hangját mindenütt, ahol a természet és a társadalom átalakításáról, az ember boldogulásáról van szó.

OPTIKAI SZÁMÍTÓGÉPEK FELE
(La Recherche, 1975. 9.)

Az információrobbanás növekvő igényeit a klasszikus távközlési rendszerek, valamint az egyre terebélyesedő és szaporodó „elektronikus agyak” mind nehezebben tudják kielégíteni. A rádióhullámok segítségével megvalósítható kapcsolatok számát mindeddig a hordozóhullám frekvenciájának növelésével igyekeztek emelni, ennek azonban a 10^{11} Hertz körül fellépő nagy energia-vesztéség áthághatatlan határt szab.

A hatvanas években feltalált és tökéletesített lézerek új lehetőségeket nyújtanak. Az általuk kibocsátott fénysugarak frekvenciája 10^{15} Hertz körül van, tehát ha sikerül ezt információhordozóként felhasználni, akkor egyetlen lézergugáron tízezerszer több információ köz-

vetíthető, mint egy „klasszikus“ mikro-hullámú rendszer segítségével.

Az itt recenziált szaklapban megjelent tanulmány szerzője, Daniel Ostrowsky a Bell Telephone Laboratories (BTL) ilyen irányú kísérleteiről és sikereiről számol be. Az 1969—1970-ben feltalált, üveg-szálakból készült ún. „fényvezetők“ valóban alkalmasak arra, hogy egy lézersugárra „ráépített“ információt továbbítsanak — elvileg bármilyen távolságra. A „fényvezetők“ különböző geometriájúakra képezhetők ki, s így különböző funkciókat tölthetnek be. Vékony rétegekben, megfelelően alakítva, olyan passzív és aktív „áramköröket“ lehet belőlük előállítani, amelyek az elektronikus, pontosabban a mikrohullámú áramkörök analógjai. Így készíthetők rezonátorok, modulátorok, detektorok, erősítők stb., egyszóval mindazok az alapegységek, amelyek minden klasszikus adó-vevő rendszernek is alkotórészei. Mivel a fény hullámhossza a rádióhullámokénál tízezerszer kisebb, e berendezések méretei is körülbelül ilyen arányban állanak a klasszikus távközlési berendezésekével. Innen származik az „integrált optika“ elnevezés, hiszen ilyen méretű rendszerek létrehozásához a mikroelektronikában bevált vékonyréteg-technikák az „optikai integrált áramkörök“ gyártására is megfelelőek, csupán a felhasznált anyagok másak.

Tulmelve a klasszikus berendezéseknek megfelelő optikai rendszerek megvalósításán, olyan új, nem-lineáris „áramköröket“ is kikísérleteztek, amelyek csak az integrált optikában létezhetnek. Ilyen például a BTL munkatársai előállította s COBRA-nak (Commuteur Optique Binair Rapid) nevezett „áramkör“, amelyet a logikai áramkörök, tehát az „elektronikus agyak“ működésének alapjául szolgáló billenőkörökhöz hasonlíthatnánk. A fény nagy frekvenciájának köszönhetően ennek a kommutációs sebessége több nagyságrenddel meghaladja a klasszikus billenőkörökét. A szerző szerint éppen ezért a közeljövőben egy új (optikai) számítógép-nemzedék megjelenése várható. Az „optikai agyak“ rendkívül gyorsnak, nagy teljesítményűnek ígérkeznek.

AGYKOMPJUTER-VERSENGÉS (Természet Világa, 1975. 10.)

A világsajtóból szinte naponta értesülhetünk a számítástechnika területén jelentkező újításokról, a számítógépek teljesítményének rohamos növelését elősegítő új műszaki találmányokról (lásd: optikai számítógépek), s nem kevés az olyan írások száma sem, amelyekben az

illető szerzők a számítógépet az emberi agy egyre „veszélyesebb“ vetélytársaként igyekeznek bemutatni.

Dr. Andrási Ferenc az ilyenszerű állításokat veti alá beható elemzésnek, szemügyre véve azt, hogy melyek azok a szempontok, amelyek alapján a két „vetélytárs“ összemérhető, s milyen minőségi különbségek léteznek közöttük.

Íme, néhány összehasonlítási szempont és adat. Míg egy komputer működéséhez körülbelül 150 000 watt teljesítményre van szükség, az ember agya alig 25 wattot „fogyaszt“. A számítógépben az információk sűrűsége elérheti elvileg a 10^{15} bit/cm²-t, a szállítási sebesség pedig 300 000 km/sec, ezzel szemben az agyban az ember egész élete folyamán felhalmozódott információ nem több, mint $5 \cdot 10^{10}$ bit, s az ingerületek alig 120 m/sec sebességgel terjednek az idegpályákon. Ami viszont már minőségileg magasabb szintre helyezi az agyat, az az egyes neuronok kapcsolásainak a számával és milyenségével függ össze.

Az emberi agy 15 milliárd neuronja közül mindegyik körülbelül 10^4 kapcsolást (szinapszist) valósíthat meg, míg a számítógép egy-egy logikai eleme legfeljebb három hasonló elemhez kapcsolódhat. A neuron egyidejűleg 150—300 beérkező impulzus alapján válaszol, míg a számítógépnél minden egyes impulzusra létrejön a megfelelő válasz. Ezért egyetlen hiba esetén az egész számítás rossz lesz, míg az agyban egy-egy impulzus kimaradása, esetleg egy-egy neuron kikapcsolódása vagy kikerülése a végső választ nem befolyásolja. Ugyanakkor az idegrendszeri láncolatok nem azonos logikai értékűek, mint ahogy ez a számítógépeknél van, hanem a differenciálódás folyamán specializálódtak, ami oda vezet, hogy az ingerületek már menet közben kondenzálódnak, részlegesen feldolgozódnak. Például a 125 millió fényérzékeny idegsejtről az információt az agyba csupán egymillió idegrost szállítja. Ez a szintetikus kép megragadását teszi lehetővé, amire a számítógép képtelen. Ugyancsak képtelen a számítógép induktív módon „gondolkodni“ stratégiát kialakítani, amit a sakkozó komputer példája illusztrál a legjobban. Az agy utolérhetetlen fölényt bizonyítja az adaptációs képesség is. Egy számítógép megváltozott körülmények között nem tudja megváltoztatni „viselkedését“.

Bármennyire is csodálatosak tehát az ember készítette „agyak“, a törzsféjlődés sok száz évmilliói során létrejött természetes párjuknak nem válhatnak igazán „veszélyes“ vetélytársaiává.

HAGYOMÁNYTEREMTÉS (Steaua, 1975. 11.)

Költészeti és — újabban — színes képzőművészeti anyagával hívja fel magára a figyelmet, hónapról hónapra, a *Steaua*. Saját lírikusai mellett (akik között olyan rangos költőket is fel tud vonultatni, mint például ebben a számban Marin Sorescu, Vasile Nicolescu, Aurel Gurghianu, Radu Cârnelci) rendszeresen bemutatja a világlíra eseményeit is, újabb földrészekkel tágitva irodalmi horizontunkat. Egy Siqueiros-hoz írt Pablo Neruda-vers és Ion Brad görögéből készített fordításai (Joanna Tzatzos) régi hagyományt folytatnak tehát a folyóiratban, mint ahogy hagyomány-nyá alakul a *Steaua*-ban a magyar líra bemutatása is.

Ezúttal azonban sajátos jellege van e fordításoknak: a *Steaua* és a kecskeméti *Forrás* között kialakult baráti-munkatársi kapcsolat eredményeként magát a lapot, legközvetlenebb munkatársait mutatják be a román olvasóknak; a *Forrás* költői közül Hatvani Dánielt és Buda Ferencet (Aurel Rău, Aurel Șorobetea, Anton Popa, Adrian Popescu és Corneli Udrea tolmácsolásában — s már maga ez a hosszú névsor örvendetes gyarapodást jelez!), a prózáiró Raffai Sárolyt (aki egyébként költő és drámaíró is) s a kritikus Székér Endrét (a prózai szövegek fordítója Florica Perian), néhány kecskeméti képzőművész társaságában. S teszik mindezt antológiaszzerűen, szép grafikai tálalásban, rövid, de lényegretörő tájékoztatás kíséretében, amelyből a *Steaua* olvasója fogalmat alkothat magának e — rövid idő alatt, tulajdonképpen helyi hagyományok nélkül profilt, hagyományt teremtő, főképpen szociográfiai érdeklődésével rangot kivívott — „vidéki” folyóiratról.

Ez az összeállítás is bizonyítja, hogy a vidékiség korántsem csupán földrajzi adottságokon múlik, s a hagyományt sem csak készen lehet kapni — minden hagyományt egyszer meg kell teremteni...

AZ IRODALMI NOBEL-DÍJ ÉS A KÖLTŐK (Le Nouvel Observateur, 1975. 572.)

Kevesen tudják, hogy a költő Eugenio Montale, aki nemrég, 79 évesen kapta meg a Nobel-díjat, fiatal korában operaénekesnek készült. Talán nemcsak énektanára váratlan halála szabott más irányt pályájának, hanem egy sikerlény is: első versei már a húszas évek elején Olaszország egyik legtehetősebb, legérdekesebb költőjévé avatják, olyan népszerű költővé, amilyent Leo-

pardi óta nem ismert az olasz líra. 1925-ben *Os de seiche* című kötete egycsapásra idősebb költőtársa, Ungaretti vételetársává tette. A fasizmus idején a két nagy költőt szembeállítja politikai állásfoglalásuk: Ungaretti Mussolini-párti, Montale pedig Mussolini-ellenes. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1959-ben egy harmadik olasz poeta, Salvatore Quasimodo kapta meg a Nobel-díjat; így vélték elkerülni, hogy az Ungaretti—Montale rivalitást tovább élezzék. Ungaretti majdnem százévesen hunyt el, és a stockholmi Akadémia csak az ő halála után hozta helyre Montaléval szemben elkövetett mulasztását. Montale átteszöen áradó verselése szakít az olasz költészet Petrarca óta művelt lirizmusával. A legújabb Nobel-díjas költőt a filozofikus hajlam mellett — Kierkegaard és Szesztov állandó olvasmányai — a természet szeretete egész életét végigkíséri. Köteményeiben a növények s a parti főveny éppoly fontos szerepet játszik, mint az eszmék, amelyeket maguk az elemi erők is sugallnak, nemcsak az ember gondolja ki őket.

Montale az ötödik olasz Nobel-díjas író. Előtte Carducci (1906), a szardíniai író, Grazia Deledda (1926), Pirandello (1934) és Quasimodo (1959) jutott a díj birtokába.

Túl nagylelkűen vagy mostohán bánik a költőkkel a Nobel-díj bizottság? Igaz, hogy az első, 1901-es Nobel-díjat költő kapta, sajnos, Sully Prudhomme személyében. De a következő francia Nobel-díjas költő — 1961-ben — Saint-John Perse lett. Megérdemelten díjaztak olyan költőket, mint Mistral és Maeterlinck, Rabindranath Tagore vagy T. S. Eliot, Szeferisz, Juan Ramón Jiménez, Borisz Paszternak vagy Pablo Neruda, ám ugyancsak hosszú lenne a közelmúlt vagy napjaink azon költőinek listája is, akikről a stockholmi bizottság nem vett tudomást.

CSALÉTEK-E A REKLÁMFILM? (Le Monde diplomatique, 1975. 11.)

Mi készítette a *Le Monde* tekintélyes külpolitikai sajtókiadványát arra, hogy a politikai filmeknek fenntartott egész rovatát a „nyílt és rejtett rábeszélés” közhely-elemzésének szentelje?

Blaise Cendrars szerint a reklám a mai élet szemet és szellemet gyönyörködtető virága. Ez a minden ironia nélkül „virágzó” optimizmus szemet és szellemet elszomorító. Attól viszont még lehet igaz.

Fogalmunk sincs arról, hogyan hat a reklámfilm a fogyasztásra. Az igen fejlettnék vélt reklámpszichológia még

mindig a moziban ülő vagy a képernyőt néző, jólmegcélzott reklámalany ilyen vagy olyan típusba való beskatulyázásával bajlódik. Ha néha megjelenik is egy-egy mélyreható elemzés, az konk-lúzióival annyira elképeszt, hogy tudomást sem veszünk róla.

A reklámszociológusok abban a hie-delemben élnek ugyanis, hogy a rek-lámfilm kereskedelmileg hatékony. Ez tévhit. A reklám töményen adagolva sem serkenti a fogyasztást. A reklám nem csodaszor, mert ha az volna, gaz-dasági válságok idején a vállalatok nem éppen a reklámköltségvetésben kezdenék meghúzni a nadrágszíjat. Franciaország-ban a reklámügynökségek voltak a vál-ság első áldozatai. A *Film français* 1975. júniusi száma arról számol be, hogy 1974-ben a reklámfilmtermelés 40 száza-lékkal esett vissza az előző évekhez ké-pest. A kereskedők már tudják, amit a reklámszociológusok még nem, hogy a közönséget nem lehet pusztá reklámmal etetni. A reklámszemiotikusok azonban tudják, amit a kereskedők még nem, hogy a közönséget kizárólag a pusztá reklámmal nem lehet etetni — minden mással igen. Az oly szeszélyes francia közönség rossz filmek és tv-műsorok szünetében reklámfilmel csemegézik. Ezek a virtuóz képi ujjgyakorlatok, ki-tűnő geg-technikájukkal, vonzó rövid-ségükkel a burleszkfilm fénykorára em-lékeztető népszerűséget vívtak ki ma-guknak.

A néző tehát ellentmondásosan visel-kezik. Elválasztja magában a közönyt az élvezettől. Elvezete a filmnek, közö-nye a reklámnak szól. A reklámüzenet filmi hordozója leválik a reklámüzenet-ről, és önállóul. A reklámfelhívást úgy-is rendszerint a film végére szokták csapni, mintegy ráaggatják a filmötlet-re, úgyhogy a film értékelésekor köny-nyen el lehet tekinteni tőle. Kérdés, va-jon a reklámtól ilyen olcsón megszaba-dulni — lehetséges-e?

A reklámfilm szemiotikai vizsgálata volna talán hivatott arra, hogy felvért-eze a nézőt a reklám újabb cselveté-szeivel szemben. Ezt nemcsak azzal ér-heti el, hogy különbséget tesz a reklám denotációs és konnotációs kódja között, hanem főként azzal, hogy feltárja a kon-notációs kód szerkezetét és működését.

Minden tévé- és filmreklámot két pó-lus között helyezhetünk el, a leíró és elbeszélő pólus között. A tévéhirdetések inkább a leíró pólushoz, a reklámfilm-ek inkább az elbeszélő pólushoz áll-nak közelebb.

Az egyszerű leírás szükségszerűen re-dundáns, képi és nyelvi formában meg-ismétlődő. A kép elsősorban figyelem-felhívó jellegű („íme az áru!"), de cse-

lekvésre is készlet („vedd meg!"). A kí-sérőszöveg mintegy rádupláz erre, leírja vagy szuggerálja az áru értékes tulaj-donságait. A tévéhirdetésben ezért köny-nyű elválasztani a filmcselekményt (film-geget) a reklámozott áru denotációjától (képi és nyelvi leírásától).

Hogyan viszonyuljon azonban a né-ző a reklámfilm konnotációs alattomos-ságához? A „rejtett rábeszélés" szolgá-latába állított konnotációs kód szinte észrevétlenül környékezi meg a nézőt. A reklámfilm ugyanis tipikusan vára-kozási műfaj. „Komoly" filmprodukciók és drámai híradások peremén (előtt, után vagy között) szórakoztatja a né-zőt. Azaz: tréfás, pajkos, könnyed han-gulatával megteremti a kikapcsolódás látszatát. A reklámfilm a moziban fé-lig égő villanyok mellett vetítik. A né-zők helyüket keresgélik, beszélgetnek, peracet ropogatnak. A játékos, cinkos környezet leszereli kritikai éberségüket. A látvány itt a műsorkiegészítő szere-pét játssza, amit mintegy jutalomként forgalmaznak a tisztelt nézőnek. Sze-met gyönyörködtető ingeny ráadás, avagy a vizuális képzlet rágógumija. A vil-ág reklámfilmgyártásának több mint 80 százalékát éppen ezért a színes filmek teszik ki. A filmek több mint 80 száza-léka nem hosszabb 30 másodpercnél, és ritka az a film, amely meghaladja a 3 percet.

A reklámfilm tüneményes cselekmé-nyével a kontextusra irányítja a néző figyelmét. A reklámozó nagyvonalúan lemond a denotáció legfőbb erényéről: a szemérmetlen erőszakról. A cselek-mény paravánja mögé húzódik vissza, s onnan adagolja műfajadat szerény sztereotípiáit. A moziban vetített rek-lámfilm különben is nehezebb helyzet-ben van, mint a televíziós hirdetés. A vacsorázó tévénézők differenciálatlan tö-megét elég nyílt agresszióval rávenni ar-ra, hogy figyelmetlensége gyanútan pil-lanataiban megálljon a torkán a falat. Egy-egy film differenciált közönségét azonban nem lehet ilyen útszéli mód-szerekkel megnyerni. Őt elkápráztatni kell, s ha ez nem sikerül, legalább ki-engesztelni. „Reklám, de jó!" — valami ilyesfélével honorálhassa a néző az in-gyen szórakoztatást.

A reklámfilm jól átgondolt kompro-misszum. Egyszerre kell rafinált eszkö-zökkel átjátszani a néző kritikai érzé-két, és elkoptatott közhelyekre bízni a reklámüzenetet. A reklámozó kénytelen a filmkifejezés „bevett" kódjait igénybe venni, olyan konnotációs hurokat pen-getni, amely mindenkihez szól. Nem az árut reklámozza, hanem az életmódot, melynek az illető áru lételeme. S mivel a művészfilm is életmód, a néző mind

nehezebben tud különbséget tenni az áru képében jelentkező életmód és az életmód képében jelentkező áru között. Reklám és film — a kereskedelmi hatékonyság egyetlen kifejezőmódjának kétféle megnyilvánulása. Reklám és film — egyetlen ideológiai közlekedőedény. Különbség köztük, ha van, mindössze annyi, hogy míg a filmipar személyiség- és viselkedésmódellei magát az életmódot bocsátják áruba, s nem az egyes fogyasztásra ítélt terméket, a reklámfilm sietve behozza ezt a mulasztást. Néha azonban ez a különbség is eltűnik. Különösen az amerikai film- és hanglezármezípar olvadt annyira össze, hogy sokszor nem lehet tudni: a film viszi-e a slágert, vagy a sláger a filmet.

Neves rendezők állították művészetüket a reklámfilmgyártás szolgálatába. Chabrol a Marlborough-t, Jacques Demy a Roja-termékeket, Dušan Makavejev a Pathé-Marconit reklámozza. Bűn ez? Semmi esetre sem. De ugyanaz a mindennapi életszemlélet árad „reklámművészetükből”, mint mondjuk a hollywoodi filmgyártás sztereotípiáiból. Felszabadult, gondtalan, vidám emberek örök vakációs hangulatban, népszerű film- és tv-sztárok, akik még ma feltétlenül megvásárolják azt a bizonyos „dolgot”, amitől szépek, okosak, egészségesek, boldogok és mindenekfelett modernnek lesznek.

A reklám istene persze — a nő. A férfi szemszögéből mítosszá tett nő, akit naponta kiárulsanak. Az azonosulásra kínált nőmodell mindenekelőtt szexuális tárgy, amelynek fő jellemzője, hogy teste van. Tetszenie kell, és mindenáron meg kell őriznie szépségét, eleganciáját, fiatalságát. A reklám a legmegértőbb, leghízelgőbb férfi. Mindent tud, amit a nő megkívánhat, mert abból indul ki, hogy a nő a legnagyobb igényű fogyasztó. A nő a családban a magasabb életstandard felé való törekvés hajtóereje. A nők nagy része maga is kereső, a nők aktívabbak, határozottabbak, önállóbbak lettek — legalábbis látszatra. Mert változnak a női szerepek, de a szerepelvárások alig. A női mítosz zavarban érzi magát. Hol egyoldalúan „a nők felszabadulásának” utópiájába kapaszkodik, s a felszabadultan költekező nő imagójára épít, hol pedig teljes egészében ősi tényeken alapuló, érzelmileg begyökerezett előítéletekbe csúszik vissza. A nőt a reklámfilmek az otthonába zárják, vagy egyértelműen kidobják onnan. Nem csoda, hiszen a nők önmagukról alkotott képe is éppolyan ellentmondásos, mint a férfiak nőmítosza. Klasszikus és modern sztereotípiák osztoznak a reklámok világán. Megtűrik egymást, de nem keverednek. Va-

lószerűleg azért, mert a felszabadulás utópiája nem több visszajára fordított patriarchalizmusnál. A legfelvilágosultabb reklámfilmekben is tetten érhetők a hagyományos szerepelvárások archetipusai.

„*Családanyó*”. Bűntudatot kell hogy érezzen, ha nem tud vásárolni, és nem tud főzni. A képernyőn tehát megjelenik egy mindentudó matróna (aki a régi szép időkre emlékeztet), és fejedelmi gyermekkorukba varázsolja vissza a frusztrált férjeket. Ha meglazulna a házastársi szerelem (kötelességtudat?), mely a nőt a családi tűzhelyhez kötötte, ott van bevetésre (zsarolásra?) készen mint legfőbb kötelék: az anyai szeretet. A gyerek, rendszerint fiú (az éppen távol levő férj helytartója), gasztronómiai diktatúrával tartja kézben saját élelmézését. Ellensúlynak pedig ott a kislány, kacéran kedveskedve máris főzőreceptért nyafog.

„*Háziaszony*”. A lakás óriási test, mely mindig rendetlen és piszkos. A nőiesség fekete kontinensét férfias nevű mosószeresek hódítják meg (pl. Ajax, Vigor). A háztartási gépek és szerek tanácsadója mindig férfi. A technika ugyanis a férfiak találmánya, a háziaszony minden kiváltsága az együgyű alkalmazás.

„*Szexuális tárgy*”. Vezető sztereotípiá. A férfi örömmel, a nő kisebbrendűségi érzéssel legelteti rajta a szemét. A leplezett női test az örök ifjúság és örök karcsúság mércéje — csak átbújni lehet alatta.

A jól adagolt sztereotípiák jellegzetes előnye a konkrét termékreklámozással szemben, hogy kölcsönösen erősítik egymást. Mégis Paul Valérynek lenne igaza: hogy „a reklám korunk egyik legnagyobb átká, sérti a tekintetet, meghamisítja a jelzőket, s megfoszt hitelétől minden jótulajdonságot”? A *Le Monde diplomatique* csak leírta a jelenséget, de nem vállalja a döntőbíró szerepét.

AZ IGAZI CSINSZKA? (Tiszatáj, 1975. 10.)

Így, megkérdőjelezve írja Féja Géza tanulmánya élére Robotos Imre ama „dokumentumriport”-jának hivalkodó címét, amely Ady Lajos dicstelen nyomdokain haladva „Csinszka minden mondatából vádat próbál kovácsolni”.

„A »riport« — állapítja meg Féja — túlzás, mert ez a műfaj közvetlen élmények lecsapódása, a szerző pedig nem ismerte Csinszkát. A dokumentumok felhasználásának kötelező előfeltétele a forráskritika.” Majd megfogalmazza a kér-

dést, amelyre tanulmányát szánja feleltül: „Tudta ezt, és érvényesítette a szerző?”

A legújabb Csinszka-revizíó fő forrásainak elemzését Tabéry Géza könyvében kezdi: „Tabéry tehetséges író volt és rokonszenves ember, de torzó maradt. [...] *A csucsai kastély kisasszonya*] legjelentéktelebb munkája. Lélekrajzot akart írni, de éppen ez nem sikerült, holott Csinszkatól nagyszerű anyagot kapott. Művét inkább rosszul alkalmazott malícia jellemzi.“ A tizenhat éves Boncza Berta leveleire „Tabéry a kispolgár erkölcsi megbotránkozásával választott, holott félelmetesen nagyszerű irodalmi anyagot kapott. Ekkor mutatkozott meg, hogy mégsem nagy formátumú író. [...] Boncza Bertának nem volt anyja, apja, játszótársa, éppen a személyiség kialakulásának az éveiben végzetesen egyedül élt. Félreértés ne essék, távolról sem lelki betegségről van szó, de sorsdöntő belső sérülésekről. [...] Csodálkozunk, ha a pubertás idején a leányban megszületett a nagy trauma? Ha vágyakozik valakire, aki ezt a traumát feloldja? »Meváltót« keres, és nemtője akar lenni? Naiv és koraérett? Stílusa teli szecessziós sallangokkal, mégis olykor tündöklően eredeti? Szárnyalni szeretne, de folyton börtönrácsokba ütközik, mert a leánynevelő intézetek éppen úgy börtönt jelentettek neki, mint Csucsá [...] Barátságot akart kötni Tabéryval, s midőn a férfiből kitört a rejtőz kispolgár, éles, de jellemző kritika kíséretében hűvös fokra állította a barátságot. [...] Tabéry ekkor követte el életének legnagyobb mulasztását: megírhatta volna Bonczában a XX. századba tévedt és még akkor is szabadon grasszáló kényurat, Csinszkaiban pedig a gyermek tragédiáját az úri romlás közepe.”

Lám Béla könyvének (*A körön kívül*) forrásértékéről — érdeméhez illően — elismerően nyilatkozik: „becsületos és megbízható munka, bár nem író írta, de mint mű is sokkal értékesebb Tabéry Géza emlékezéseinél. Ideje lenne fölfedezni.“ Tömörségében is értő, mélyreható elemzését adja Féja szerelműknek: „Csinszkával egy kolozsvári bálban ismerkedett meg, szerelem keletkezett, házasságot terveztek, Csinszka mégis folytatja levelezését Adyval. Vajon miért tette? A válasz fölötté egyszerű: személyesen még nem ismerte Adyt, verseit annál inkább, és tőle várta a legtöbbet, a teljesebbet. Ady azonban, bár ígérte, évekig nem jött Csucsára, és Boncza Berta Ady-ábrándja egyre valószínűlenebbnek tetszett. Ám, lehetséges becsülettel egyszerre két férfit szeretni? Midőn ítélünk, figyelembe kell

vennünk valamit: Csinszka gyermekkorát, traumáit, sorsát és ezekből alakult személyiségét. Életében semmi sem volt szokványos, ő sem lett azzá, nem ítéhetünk róla a polgári szabvány és séma szerint. Ugyanez érvényes Lédára, aki Ady mellett férjét is szerette. »Is-ten szent szörnyceteg« rendkívüli aszszonyok szerették, ez volt a »természetes«. [...] Ady váratlanul berobbant Csucsára, bár hangsúlyozta, hogy nem lánynezőbe jött, de mégis eljött, a leányban pedig lobot vetett az immár csak parázsló Ady-ábránd. Cselekednie kellett, és úgy vélem, feltétlenül becsületos lépést tett, meghívta mind Adyt, mind Lám [Bélát]; a két férfi barátságosan elbeszélgetett, és megtörtént a döntés [...]. Miért vélem becsületosnak Csinszka lépését? Mindkét férfi otthagyhatta volna, és csaknem így is történt. A leány különben Lám [Béla] leveleit megmutatta Adynak.“

Megdöbbenésének ad hangot Féja, mivel a „dokumentumriport“ szerzője „Ady csucsai korszakát »leggyötrőbb négy évének« merészelt nevezni“, s a továbbiakban helytálló értékelését kapjuk tollából a csucsai esztendőknél: „Mikor volt az Ady-sors idilli? Élete szakadatlan dráma, s aki hozzá csatlakozott, drámai hősnővé vált, mind Léda, mind Csinszka. Csinszka nem nyújtott Adynak annyit, mint Léda? Ez fordítva is igaz, Léda Adyja még csak viaskodott a halállal, Csinszkáé már a szorításban vergődött. Nevezük csak meg Ady utolsó éveinek ihletőit: Csucsá meditálásra hívó légkörét, a fiatal Csinszka melegét és a halál csontkezeinek a szorítását. (Ady nem pózolt, midőn utóbb azt mondta Csinszkanak, hogy mindig hárman ülnek az asztalnál, s a harmadik a halál.) A három ihlető nagy verseket hívott fel, Csucsán tetőződött Ady filozófiai költészete, számvetése a végső dolgokkal. Ami pedig a Csinszka-verseket illeti, Ady legkülönb szerelmi verseinek a sorát gyarapítják. Szerelme nem égett olyan fekete-piros máglyatűzzel, mint a Léda-időben. Új műfajt teremtett az elégia ősi melegéből, a borongás barna árnyalataiból, a meghatottság szívhangjaiból. Más ívásút, mint hajdan, de távolról sem csökkent értékűt, az lett volna zuhanás, ha roskadozva ifjúságot mímelt.“

Féja felfedi az idestova fél évszázada kiírthatatlan és dudvaként újra meg újra életre kapó Csinszka-meghurcolások eredőjét: „A Csinszka erkölcsi hitelét rontó hadjáratot Ady Lajos indította el. Lédának »megirgalmazott«, mert nem került anyagi ellentétbe véle, annál kíméletlenebb volt Csinszkával szemben, mert az örökség sorsa forgott kockán.

Ady Lajost közepes képességű, rideg és anyagi embernek ismertem. Eddig nem szóltam erről, de ha a teljes igazság ürügyén Csinszkáról torzképet csinálnak, akkor lássuk Ady Lajos igazi arcát.“

Ady Lajos arcképét, aki egy kávéházi társasvacsorán az ő jelenlétében is „ocsmány, hihetetlen történetet mondott el“ volt sógornőjéről, Féja a személyes ismerős hitelével rajzolja meg: „Nem állítom, hogy Ady Lajosból hiányzott a testvéri érzés, de a rideg önzés és a mindenre elszánt történet erősebb volt. [...] »az öcsém« bátyja szellemi örökségét is el akarta árulni. Akkor, 1936-ban Ady Endrénél már nem tudott volna ártani, én azonban az ügy szenvedő részese lehettem volna. Hatvány Lajos biztatására *Jóslások Magyarországról* címen gyűjteményt válogattam Ady publicisztikai írásaiból. A könyv 1936 májusában jelent meg [...]. Egyszeribe kiderült, hogy Ady tegnapi cikkei még mindig izgalmasan időszerűek, mert a halálra való múltnak sikerült átmentenie magát. Nem is késett csatlósai mozgósításával [...]. A fejtámadások minden áron eleget próbáltak tenni megbízóiknak, és »nagy ágyút« akartak felvonnatni ellenem, a költő öccsét, Ady Lajost. Ez a törpe ember hajlandó lett volna tiltakozni a *Jóslások Magyarországról* megjelentetése ellen, mert — szerinte — Ady Endre utóbb maga is túlhaladottnak tartotta publicisztikáját, tehát gyűjteménnyel ártottam Ady Endre jóhírének. Talán mondanom sem kell, hogy a költő sohasem tett ilyen értelmű nyilatkozatot, de nem is tehetett, mert politikai versei egy árnyalattal sem »szelidebbek« cikkeinél, sőt — lírai alkotások lévén — még nagyobb tüzet gyújtottak. De törődtek is támadóim az igazsággal, úgy vélték, ha Ady Endre édestestvére nyilatkozik ellenem, akkor főbenjáró bűnt követtem el, és a legkevesebb, hogy tanári állásomtól megfoszsanak. Eppen akkor írtam *Viharsarok* című könyvemet, s ha Ady Lajos támadása megjelenik, bizonytalanság elvész a kegyelmemet, kiadóm felbontja szerződésünket, és ez a könyvem is torzó marad. De váratlan segítség érkezett. Megszólalt Ady Lajos telefonja:

— Itt Buchinger Manó. Hallom, hogy támadni készül, Lajoskám. Én a maga helyében nem tenném.

— Miért nem? — válaszolta az »öcsém« magabiztos hangon.

— Ennyire rossz az emlékezete, Lajoskám? Maga az első világháború idején cikkeket írt a Népszavába, bár álneven, de saját kezével. Kísérőleveleket is mellékelte, ezekben gyors közlésüket kérte. Többnyire megjelentek, mert Ady Endre öccse írta, de néhányat félretet-

tünk, mivel túlzottan forradalminak ítéltük, s megőriztük, most pedig dokumentumként örömmel közzétesszük. Nos, támad, Lajoskám?

— Nem támadok — hangzott immár megszélidült hangon a válasz.

— Nem is ajánlom. — S a beszélgetés véget ért.“

Féja Géza tanulmányának befejező szakasza talán a legszebb és legigazabb ragyogású megörökítése Ady Endre két nagy szerelmének: „Léda és Csinszka nem voltak szentek, de úgy vélem, többek: asszonyemberek. A szent alkata parancsára boldogan vállalja a szenvedést, az embernek szüntelen küzdenie kell saját életvággyával, midőn másokért áldozza magát. Léda és Csinszka egyaránt vállalták egy nagy szenvedély tűzpróbáját, különben emberek voltak, mint mindannyian. Vállalásuk azonban rendkívüli lényekké avatta őket, és tiltakozom, hogy éppen ezt a rendkívüliséget tagadják meg tőlük.

Ismerem életüket, de ha fölmerül aruk, az antik tragédiák hősnőire gondolok.“

FINNUGOR NÉPEK IRODALMÁBÓL (Szovjet Irodalom, 1975. 6.)

A 192 lap szöveget és 8 színnyomatot képzőművészeti reprodukciókat tartalmazó finnugor szám revelációként hat a magyar ajkú olvasóra, mert — valljuk be őszintén — közeli és legközelebbi nyelvrokonaink irodalmáról és művészetéről meglehetősen keveset tudunk.

Kis népekről van szó, amelyeknek a lélekszáma együttesen alig haladja meg a 4 milliót, külön-külön pedig 1 500 000 és 500 között váltakozik (a két végletet a mordvinok, illetve a vótok képviselik). A Szovjetunió hatalmas területein szétszórtan élnek: az észtek az Észt SZSZK-ban, a hantik (azaz osztjások), karjalai-finnek, komik (zürjének), lappok, many-sik (vogulok), marik (cserebiszek), mordvinok, udmurtok (votjások), vepszék és vótok az Oroszországi SZSZSZK-ban, a lívek pedig a Lett SZSZSZK-ban. Az Oroszországi SZSZSZK-ban a viszonylag nagyobb lélekszámú finnugor népeknek öt autonóm köztársaságot és két nemzeti körzetet szerveztek: 1923-ban, illetve 1956-ban a Karél ASZSZK-t (az 1920-ban alakított autonóm területből, illetve az 1940-ben létesített Karél-finn SZSZK-ból), 1934-ben a Mordvin ASZSZK-t (1928-tól nemzeti körzet, 1930-tól autonóm terület), az Udmurt ASZSZK-t (1920-tól autonóm terület), 1936-ban a Komi ASZSZK-t (1921-től autonóm terület), a Mari ASZSZK-t (1920-tól autonóm terület);

1930-ban az Osztyák-Vogul Nemzetiségi Körzetet (amelynek nevét 1940-ben Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzetre változtatták) és végül — a Komi ASZSZK-tól távolabb élő komik számára — a Komi-permják Nemzetiségi Körzetet. Az Észt SZSZK, valamint az öt autonóm köztársaság és a két nemzetiségi körzet összterülete meghaladja az 1300 000 négyzetkilométert.

A rendkívüli nyelvjárási megosztottság mellett, elsősorban a cári Oroszország mostoha nemzetiségi politikájának tulajdonítható az, hogy a felsorolt népek irodalma — a példátlanul gazdag népköltészeti hagyományok ellenére — későn indult fejlődésnek. Jelentősebb műltra csak az észtek és a karjalai-finnek tekinthetnek vissza. A többi nép (habár a komik, az udmurtok és a marik már 1917 előtt is hallattak magukról) csupán az utóbbi fél évszázadban teremtette meg a szó szoros értelmében vett irodalmát. A manysi irodalom, például, a negyvenes években kezdett bontakozni, egy évtizeddel azután, hogy az orosz származású V. Csernyecov összeállította az első (!) manysi ábécéskönyvet.

Ma már legkevesebb nyolc, sajátos arculatú, rokon nyelvű irodalmat tarthatunk számon a Szovjetunióban: az észtekét, hantikét, karjalai-finnekét, komikét, manysikét, marikét, mordvinokét és udmurtokét, arról nem is beszélve, hogy a mordvin irodalomnak — nyelvjárási okokból — valójában két ága van: az erzá és a mokska, a komi irodalom pedig a Komi ASZSZK és a Komi-permják Nemzetiségi Körzet területén két önálló egységként fejlődik.

Mindezeket az irodalmakat nehéz volna egyetlen folyóiratomban részletesen és árnyaltan bemutatni. A *Szovjet Irodalom* című folyóirat szőben forgó száma úgy hidalja át a nehézséget, hogy csokornyit verset és szépprózait írást közöl a különféle nemzetiségű szerzőktől, majd pedig rövidebb-hosszabb cikkeiben, recenziókban és jegyzetekben foglalja össze a szükségesnek vélt tudnivalókat.

Valamennyi szerző minden egyes irásának méltatására itt nem vállalkozhatunk. Meg kell elégednünk annak megállapításával, hogy ezekre az írókra általában a líraian friss hangvétel, a népi hagyományokhoz való ragaszkodás és az alapvető társadalmi változások iránti érzékenység a jellemző.

Két szerzőre mégis külön felhívnánk a figyelmet. Az egyik az 1937-es születésű Juvan Sesztalov, a mindössze 6000 lelket számláló manysi nép fia,

aki immár kötetek tucatjával bizonyította tehetségét. A másik pedig az észti Jaan Kross (született Tallinnban, 1920. február 19-én), akinek *Menny-kő* című — történelmi tárgyú, de írói önvaló másként olvasható, a dokumentáris hűséget iróniától sem mentes líraisággal ötvöző, sajátos ritmikájú belső monológokból szerkesztett — kisregénye vitathatatlan világirodalmi értéket képvisel.

TELEVÍZIÓ ÉS ANALFABETIZMUS (The Listener, 1975. 2428.)

Tudatunkban a két fogalom nem fér össze, különösen ha a harmadikat — a földrajzi-történelmi meghatározót: Nagy-Britanniát — is hozzágondoljuk. Pedig a probléma létező, reális, a BBC nevelési programjának részét képezi. Az elmúlt évtizedben vált nyilvánvalóvá, hogy Angliában van egy titkos felnőtt-társadalom, amelynek tagjai nem tudnak olvasni, vonattal utazva nem képesek leolvasni az állomások nevét, ellenőrizni jegyükön a szöveget. Jeremy Bugler cikke szerint (*Adults without words* — A szavakat nélkülöző felnőttek) az írni-olvasni tudók száma 90-95%, a maradék 5-10% pedig titkos analfabéta; e rejtett irástudatlanság leküzdése korántsem egyszerű, azok az eszközök, amelyeket a rádió és televízió például Jamaicában és Dél-Olaszországban alkalmaz (ahol az analfabetizmus a „szabály”), Angliában nem használhatók, minthogy itt, a fejlett ipari társadalomban szegénynek számít az irástudatlanság. Elképzelhetetlen tehát, hogy nagy csoportokat gyűjtsenek össze a tv-készülékek előtt, mint Jamaicában — pedig „több felnőtt nem tud olvasni Nagy-Britanniában, mint ahányan szombaton labdarúgó-mérkőzésre mennek”.

Hároméves tervet dolgoztak ki, 750 000 font költségvetéssel, a tv- és rádióműsorok számára. Nincs arról szó, hogy e műsorokban megtanítsák írni és olvasni az erről eddig lemaradt felnőtteket, de alkalmat biztosítanak arra, hogy felismerjék ennek szükségességét, s egy speciális telefonszolgálat révén megtalálják az utat is irástudatlanságuk gyakorlati felszámolásához. Az „On the Move” (mozgásokban, fejlődésben) című műsorok jeleneteket, filmeket, zeneszámokat, interjúkat tartalmaznak, az analfabetizmus különböző szintjein álló figurákat mutatnak be, hogy így mindenkire szólhassanak. Egy el nem hallgatható, gazdaságilag-társadalmilag egyaránt megoldandó kérdés legmegfelelőbb módozatainak keresése és megtalálása a cél.

(Folytatás a II. borítóról)

ELŐ TÖRTÉNELEM

STEFAN PASCU • Január 24 118

IMREH ISTVÁN • Földközösség Aranvosszéken 120

ANTAL IMRE • Közbirtokossági visszaélések Csík megyében (1934—1940) 124

KATEDRAKÖZELBEN

GAZDA JÓZSEF • Kell-e a diákszinjatszás? 128

SZEMLE

SZILAGYI JULIA • Az ismeretlen Korunk (Gondolatok a könyvtárban) 131

HAJDU PÉTER • Ostörténeti perspektívák 135

FABIAN ERNO • Érték és mérték 138

HERÉDI GUSZTÁV • Kiindult Erdély felől... 141

SZTRANYICZKI GÁBOR • Utószó a politikatudományhoz 144

MAURER GYULA • A topológia elemei 146

K. L. • Fifty Soviet Poets (Könyvről könyvre) 149

SZ. J. • Ivan Illich: Orvosi nemezis — Az egészség kisajátítása (Könyvről könyvre) 149

LÁTOHATÁR

Arta, Élet és Irodalom, Népszabadság; Lumea; La Recherche; Természet Világa; Steaaua; Le Nouvel Observateur; Le Monde Diplomatique; Tiszatáj; Szovjet Irodalom; The Listener

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Aranyossy György, Bakó-Hetei Rozália, Bencsik János, Constantin Brâncuși, Deák Ferenc, Feszt László, Gyárfás Jenő, Jecza Péter, Kazinczy Gábor, Kazinczy Vitályos Magda, Nagy Imre, Paulovics László, Szervátiusz Jenő, Jan Vermeer Van Delft, Zolcsák Sándor.

Az évforduló küszöbén ismét neves művészvendégei voltak a Korunk Galériának: december végén Kós Károly építészti és grafikus munkásságát bemutató kiállítás nyílt; január közepén Szervátiusz Jenő 29 szobrát és domborművét állítottuk ki. Az Ex Libris hazai és külföldi művészeinek grafikai lapjai (Gábor Dénes gyűjteményéből) műfajilag és földrajzilag is új dimenziókat jeleztek. (Százados könyvjegyek mellett Kőpeczi Sebestyén József, Kós Károly, Debreczeni László, Mattis-Teutsch János, Buday György, Gy. Szabó Béla, Fred Micoș, Feszt László, Deák Ferenc, Pop Silaghi Vasile, Paulovics László, Cseh Gusztáv, Karancsi Sándor, Vecserka Zsolt, Molnár Dénes, Baász Imre, Bencsik János, Csutak Levente, Szócs Ágnes, valamint Anatolij Kalasnyikov, Peteris Uptis, Szalay Lajos, Diskay Lenke, Wojciech Jakubowsky, Gerard Gaudaen, Kass János, Kmielauskas, Janousek Dusan, Vladimir Vinogradov, Fery Antal, Stettner Béla, Elisa Leboroni, Domján József, Vén Zoltán, Eiichi Hirose és Yoshia Kanamori metszetei, rézkarcai, vegyes technikával készült munkái szerepeltek.) Február első felében Gergely István plakettjeit láthatták vendégeink; 21-ikétől Nagy Imre mintegy 30 fametszete és tuszra tekinthető meg a Korunk Galériában.

Így indult a Korunk...

... Nem arra törekszünk, hogy bizonyos tételeket addig ismételjünk olvasóink előtt, amíg azokat elfogadják. Senkire sem akarunk a régi dogmák helyére újakat ráerőszakolni. Szándékunk szerényebb, de egyúttal hasznosabb is: az olvasó elé akarjuk tárni közérthető, egyszerű szavakkal azt a materiát, amelyből önmaga belső világnézeti egységének felépítésén dolgozhatik. A szemlénk egységét nem a papíron, hanem az olvasók lelkében akarjuk megvalósítani. Mert célunk erőnkhez képest azon dolgozni, hogy Európa mai papiros egysége helyébe az európai lélek eleven alkotó egysége szülessék meg, amely megteremtse majd a mai ellentéteket grandiózus szintézisbe foglaló új európai kultúrát.

DIENES LÁSZLÓ: Beköszöntő — 1926